

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ УКРАИНЫ

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ТЕХНИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
«ХАРЬКОВСКИЙ ПОЛИТЕХНИЧЕСКИЙ ИНСТИТУТ»

**ПЕРЕЯСЛАВСКАЯ РАДА:
ЕЁ ИСТОРИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ
И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ
ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ**

Сборник научных трудов

По материалам
VII Международной научно-практической конференции
19–20 декабря 2012 года

В двух частях

Часть 2

Под редакцией доктора педагогических наук, профессора *Романовского А. Г.*,
кандидата психологических наук, доцента *Панфилова Ю. И.*

Харьков
НТУ «ХПИ»
2013

УДК 94(477) “312”
ББК 63.3:66.2
П27

Рецензенти: О.А. Ігнатюк, доктор педагогічних наук, професор
В.О. Лозовой, доктор філософських наук, професор

Друкується за рішенням Вченої ради Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут» (протокол № 6 від 5.07.2013 р.)

Розглянуто єдність культурно-історичних коренів україно-російських відносин у соціально-економічній, політичній і духовній сферах, проблеми науково-освітньої співпраці. У полі зору політико-правові проблеми та особливості розвитку україно-російських відносин в умовах трансформації та їх перспективи.

Адресовано науковим співробітникам, педагогам, аспірантам, усім тим, хто займається дослідженням історії взаємовідносин України і Росії у соціально-економічній та духовно-культурній сферах.

Переяславская рада: ее историческое значение и перспективы развития восточно-П27 славянской цивилизации: сб. науч. трудов: по матер. VII Междунар. науч.-практ. конф. 19–20 декабря 2012 г.: в 2 ч. – Ч. 2 / Под ред. А. Г. Романовского, Ю. И. Панфилова. – Харьков: НТУ «ХПИ», 2013. – 278 с.

ISBN

Рассмотрена общность культурно-исторических корней украино-российских отношений в социально-экономической, политической и духовной сферах, проблемы научно-образовательного сотрудничества. В центре внимания политико-правовые проблемы и экономические аспекты развития украино-российских отношений в условиях трансформации и их перспективы.

Адресовано научным сотрудникам, педагогам, аспирантам, всем тем кто занимается исследованием истории взаимоотношений Украины и России в социально-экономической и духовно-культурной сферах.

УДК 94(477) “312”
ББК 63.3:66.2

ISBN

© Національний технічний університет «ХПИ», 2013

РАЗДЕЛ 4

РОЛЬ ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА ДЛЯ РАЗВИТИЯ ПОСТСОВЕТСКОГО ПРОСТРАНСТВА

*Архиереев С.И.
г. Харьков, Украина*

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ ИНСТИТУАЛИЗИРОВАННЫХ ФОРМ СОЦИАЛЬНОГО КАПИТАЛА В УКРАИНЕ, РОССИИ И ГЕРМАНИИ

Экономические основания гражданского общества многообразны. В настоящей работе речь пойдет лишь об одном из них – неприбыльных институтах, обслуживающих домохозяйства, именуемых в отечественной традиции некоммерческими организациями. Эти институты, представляющие институализированный социальный капитал, с одной стороны, являются проявлением существования гражданского общества, не требующего для удовлетворения абсолютно всех своих потребностей вмешательства государства, как это имеет место в патерналистском государстве. С другой стороны, неприбыльные институты могут своей деятельностью стимулировать развитие гражданского общества. В данной работе ограничимся первой функцией некоммерческих институтов – удовлетворения части общественных потребностей, пока не вдаваясь в рассмотрение другой – стимулирующей развитие гражданского общества.

За годы рыночной трансформации и существования посттрансформационной рыночной экономики роль некоммерческих институтов в экономике Украины претерпела существенные изменения. Поскольку мы оперируем экономическими показателями, то наиболее заметным является изменение роли неприбыльных институтов в формировании макроэкономических показателей. При их отборе мы руководствовались тем, чтобы они были принципиально рассчитываемы, говорили бы о роли некоммерческих институтов в жизни общества, давали бы возможность оценить динамику их развития. Полученные для Украины показатели сведены воедино в таблице 1. Однако использование приведенных абсолютных значений показателей имеет определенные недостатки.

Таблица 1. – Роль ИСНИ в формировании валового выпуска и ВДС Украины (млн. грн.)*

Показатели	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Валовой выпуск, ИСНИ	4017	4226	4493	4547	4727	5173	6445	7257	7079	8222
Валовой выпуск, всего	460520	504008	603704	809988	995630	1182179	1565055	2072172	1955685	2388289
Доля ИСНИ в валовом выпуске	0,87%	0,84%	0,74%	0,56%	0,47%	0,44%	0,41%	0,35%	0,36%	0,34%
ВДС, ИСНИ	2507	3082	3211	3315	2625	2988	3742	4146	4104	4839
ВДС, всего	180490	201194	240217	313046	388601	474123	634794	824176	796481	954159
Доля ИСНИ в ВДС	1,39%	1,53%	1,34%	1,06%	0,68%	0,63%	0,59%	0,50%	0,52%	0,51%

*Рассчитано по [1]

Роль такого незначительного институционального сектора как неприбыльные институты может существенно колебаться на разных стадиях движения валового внут-

ренного продукта. Поэтому получить полное комплексное представление о роли этого институционального сектора в экономике можно лишь на основе анализа системы национальных счетов. Поскольку она составляется в ценах текущего года, то для выявления динамики было решено проанализировать долю институционального сектора неприбыльных институтов в различных показателях. Помимо прочего, использование относительных показателей позволяет проводить сравнение между странами.

Наиболее значимыми для подобного анализа и позволяющими получить важную информацию являются показатели доли институционального сектора неприбыльных институтов (ИСНИ) в выпуске продукции и создании ВДС. Эти показатели удалось рассчитать также для России (таблица 2).

Таблица 2. – Роль ИСНИ в формировании валового выпуска и ВДС России (млн. руб.)*

Показатели	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Валовой выпуск, ИСНИ	160453	157713	145229	160784	189076	220440	217368
Валовой выпуск, всего	23273090	29490623	37020602	46223868	57752132	71601658	68166152
Доля ИСНИ в валовом выпуске	0,69%	0,53%	0,39%	0,35%	0,33%	0,31%	0,32%
ВДС, ИСНИ	87514	83334	75810	83901	88281	101240	113674
ВДС, всего	13208233	17027191	21609766	26917203	33247512	41276849	38786372
Доля ИСНИ в ВДС	0,66%	0,49%	0,35%	0,31%	0,27%	0,25%	0,29%

*Рассчитано по [2]

Сравнение данных полученных для Украины и России показывает приблизительно одинаковые тенденции динамики наиболее общих показателей деятельности ИСНИ: их роль в выпуске продукции и ВДС по крайней мере до 2008 г. неуклонно снижалась, начиная с 2002–2003 гг. (см. рис.1) Разница заключается лишь в том, что в России исходные позиции сектора были несколько слабее, поэтому и глубина падения была несколько меньшей: для доли в ВДС в 2,6 раза по сравнению с 3-кратным падением в Украине, для доли в выпуске продукции – в 2,2 раза в России по сравнению с падением в 2,4 раза в Украине.

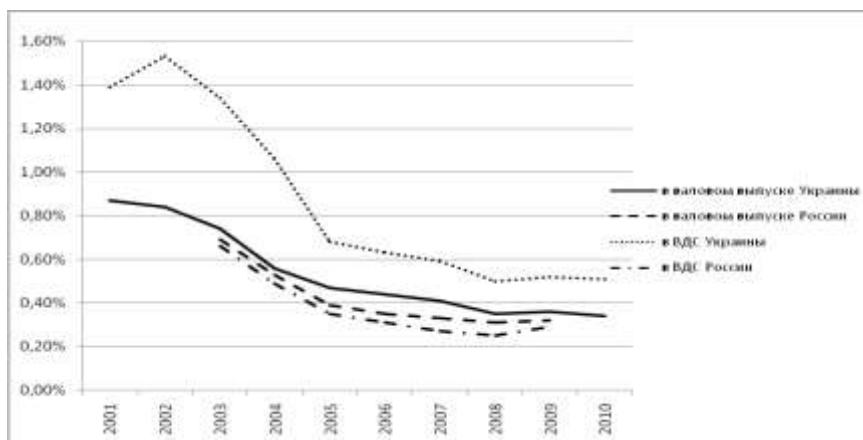

Рисунок 1. – Сравнение доли неприбыльных институтов в выпуске продукции и создании ВДС в Украине и России (%)

**ПЕРЕЯСЛАВСКАЯ РАДА: ЕЁ ИСТОРИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ
И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ**

Отрицательная динамика общеэкономических показателей институционального сектора неприбыльных институтов в Украине и России не может не вызвать серьезных сомнений в ее соответствии требованиям развития институализированных форм социального капитала в рыночной экономике со сформировавшимся гражданским обществом. Для оценки ее прогрессивности и соответствия «стандартам» развитой рыночной экономики необходимо провести ее сравнение с наиболее развитыми странами, например, с ФРГ – главным локомотивом экономики ЕС. К сожалению, данные по этой стране, аналогичные данным по Украине и России, не были доступны ни на статистическом сайте Германии, ни ЕС, ни ОЭСР, ни ООН, так как на основе национальной статистике в Германии соответствующие показатели рассматриваются для ИСНИ совместно с другим институциональным сектором – домашних хозяйств.

Однако могут быть получены сравнимые данные по показателям, характеризующим результаты деятельности ИСНИ. Особенно высокую роль институциональный сектор неприбыльных институтов играет в формировании социальных трансфертов в натуре. Однако даже в этом показателе за десятилетие намечилось падение, чуть ли не в 3 раза, доли ИСНИ в величине социальных трансфертов в натуре, получаемых домохозяйствами в Украине (табл. 3).

Таблица 3. – Роль неприбыльных институтов в предоставлении социальных трансфертов в натуре в Украине (млн. грн.)*

Показатель для социальных трансфертов в натуре	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Предоставленные ИСНИ	4017	4226	4493	4547	4727	5173	6445	7257	7079	8222
Полученные домохозяйствами, всего	27724	29029	34429	41314	54145	66298	86359	113136	127292	152131
Доля ИСНИ в предоставлении социальных трансфертов в натуре	14,5%	14,6%	13,1%	11,0%	8,7%	7,8%	7,5%	6,4%	5,6%	5,4%

*Рассчитано по [1]

Примерно такая же картина наблюдается и в России (табл. 4) с тем отличием, что при меньшем исходном показателе, глубина падения оказалась несколько меньше – в 2,5 раза.

Таблица 4. – Роль неприбыльных институтов в предоставлении социальных трансфертов в натуре в России (млн руб.)*

Показатель для социальных трансфертов в натуре	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Предоставленные ИСНИ	132516	154917	149551	139373	154588	185876	216713	216996	225981
Полученные домохозяйствами, всего	990675	1170413	1409917	1802278	2308890	2895883	3716868	4053006	4177981
Доля ИСНИ в предоставлении социальных трансфертов в натуре	13,4%	13,2%	10,6%	7,7%	6,7%	6,4%	5,8%	5,4%	5,4%

*Рассчитано по [2]

Сравнение с данными о доле неправительственных производителей в предоставлении социальных трансфертов в натуре в Германии (табл. 5) показывает, что аналогичный показатель в Украине и России не только снизился до уровня Германии, что в принципе можно считать соответствующим тенденциям развития рыночной экономики. С середины последнего десятилетия он продолжает снижаться и достиг уровня ниже характерного для Германии даже начала 90-х, что уже вряд ли может быть истолковано как прогрессивная тенденция развития.

Таблица 5. – Роль неправительственных производителей в предоставлении социальных трансфертов в натуре в Германии (по данным ЕЦБ [3])

Год	Доля(%)	Год	Доля(%)	Год	Доля(%)
1991	6,4	1998	7,4	2005	7,5
1992	6,9	1999	7,4	2006	7,4
1993	6,9	2000	7,5	2007	7,3
1994	7,1	2001	7,5	2008	7,5
1995	7,4	2002	7,6	2009	8,3
1996	7,6	2003	7,8	2010	8,2
1997	7,4	2004	7,4	2011	8,1

Таким образом, по результатам деятельности ИСНИ, оцененным как по его роли в валовом выпуске и создании ВДС, так и в предоставлении социальных трансфертов в натуре можно с уверенностью констатировать общую проблему, которая наблюдается в посттрансформационных экономиках по сравнению с развитой рыночной экономикой Германии (см. рис. 2). Речь идет о тенденции падения роли институализированного в неправительственной форме социального капитала в реализации его имманентных функций, которая отсутствует в развитой рыночной экономике и должна быть преодолена в процессе развития посттрансформационных рыночных экономик.

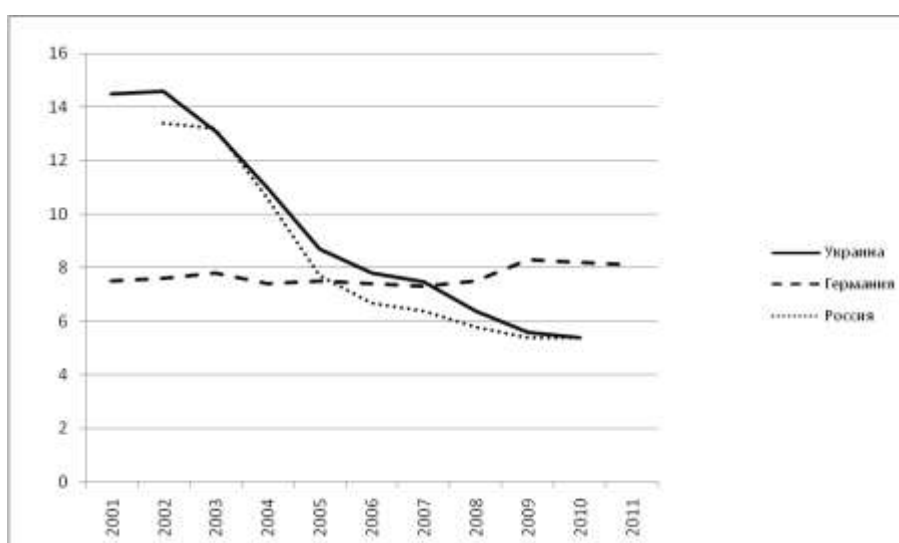

Рисунок 2. – Сравнение роли неприбыльных институтов в предоставлении социальных трансфертов в натуре в Украине, Германии и России (%)

Список литературы: 1. Національні рахунки України за 2010 рік / за ред. І.М. Нікітіної – Державна служба статистики України – К.: 2012 – 158 с. 2. Национальные счета России в 2003–2010 годах: Стат. сб. / Росстат. – М., 2011. – 333 с. 3. European Central Bank – Statistical Data Warehouse // <http://sdw.ecb.europa.eu>.

*Балабанова Г.Г.
г. Белгород, Россия*

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ВЫБОР МОДЕЛЕЙ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В середине 80-х годов XX в., ведущие экономисты России стали говорить о необходимости реформирования экономики, о переходе к рыночной модели развития, однако они не могли и предположить, что первые годы переустройства обернутся своего рода катастрофой для страны. Притом, что обстоятельства складывались весьма успешно для проведения реформ, а именно: использование метода централизованного планирования (в то время, он активно практиковался в таких странах, как Япония и Германии); огромный внутренний рынок; развитая целостная инфраструктура, включающая транспорт, коммуникации, университеты, научно-исследовательские институты; высокий уровень образования; высококвалифицированная рабочая сила, инженерно-технический потенциал, обладающий еще и огромным опытом управления производством; колоссальный запас природных ресурсов, мощный энергетический комплекс; крупнейшие в мире объемы добычи нефти, производства пшеницы и т.п.

Однако, вопреки ожиданиям прогноз не оправдался, что поясняется множеством причин, выявленных при обзоре литературных источников. Приведем только некоторые.

Во-первых, это трансформационный спад, описанный Я. Корнаи. С ним сталкивается любое государство в переходный период, поскольку на данном этапе трансформации институты, механизмы хозяйственной деятельности, характерные для плановой модели хозяйствования, утратили силу, а новые, присущие рыночной, находятся в стадии формирования и поэтому не могут эффективно функционировать.

Во-вторых, неверно были выбраны методы реформирования. Упор был сделан на невмешательство государства. Реформаторы проигнорировали то, что государство может быть не сторонним наблюдателем, а активным участником проведения структурных реформ, беря на себя разработку и решительное проведение в жизнь мер по приданию рыночным процессам направленного характера. Именно государство, как показывает опыт Китая, являясь единственным мощным институтом, поддерживает производство жизнеспособных предприятий, регулирует цены, способствует активному продвижению отечественной продукции на мировой рынок, делает все возможное для сохранения научно-технического потенциала и закладывания основ дальнейшего роста.

В-третьих, в результате ошибок, допущенных в процессе реформирования, возникла крайне нерациональная хозяйственная система, функционирование которой качественно отличается от нормальной конкурентоспособной экономики. К числу наиболее очевидных проявлений аномалий экономики первых пяти лет преобразований можно отнести: глубочайший разрыв между производственной и финансовой сферами; недопустимо высокий уровень криминализации хозяйственной деятельности, явившихся следствием просчетов при реформировании отношений собственности. Одновременно с приватизацией предприятий их новым хозяевам была предоставлена возможность

приватизации и присвоения рентного дохода. Собственники были выведены из-под общественного контроля и юридической ответственности за эффективность использования своих активов. Чтобы убедиться в этом, достаточно проанализировать макроэкономические и социальные итоги масштабной приватизации в базовых отраслях российской экономики: энергетике, нефтяной и газовой промышленности, угледобыче, лесном хозяйстве и деревообрабатывающей промышленности, промышленности строительных материалов, машиностроении, сельском хозяйстве.

В-четвертых, на наш взгляд, одной из фундаментальных причин провала либеральных реформ в России следует также признать недооценку роли труда и, прежде всего, его интеллектуальной составляющей.

В-пятых, была выбрана экспортно-сырьевая модель развития «не освободила», а «приковала» страну ценам на энергоносители и условиям кредитования на мировом рынке. За годы реформ произошла масштабная деградация российской промышленности. Последние десятилетия страна вывозит сырье или продукты его первичного передела. Так, В.В. Путин в январе 2012 г. отметил, что: «Большее четверти ВВП России – это результат продажи на мировом рынке газа, нефти, металлов, леса, других сырьевых продуктов или продуктов первого передела». Но, если вспомнить, то только в 1985 г. из произведенного на экспорт было отправлено 20% легковых автомобилей, 28,2% часов, 39,4% фотоаппаратов, 4,6% угля, 19,7% нефти, 10,7% газа, 13,7% руды, 5,5% круглого леса 5,5% [1]. Для сравнения, в 2011 г. доля минеральных продуктов – 68,4%, машин и оборудования – 4,5%, руды – 12,2%, круглого леса – 2,4% [2, с. 538].

На основе проведенного анализа, нам видится необходимость разработки новых моделей, основанных на инновациях и всеобщей высокотехнологичной модернизации, с целью достижения высоких темпов экономического. По мнению экспертов, только так можно вывести страну к концу текущего десятилетия на сопоставимые со странами Евросоюза темпы экономического роста и уровень потребления (Правительством РФ было сказано, что в 2012–2014 гг. прогнозируется рост ВВП на уровне 3,7–4,6%, а к концу десятилетия планируется достичь 6–7% [3, с. 4]).

Однако и в вопросах построения моделей нет единства. Ряд экономистов [4, с. 64; 5] считают, что достаточно развивать те технологии, где Россия еще может обогнать другие страны. Вторые утверждают, что ни одна страна не обеспечивала себе глобального признания как производитель технологий, если эти технологии не могут быть применены в промышленности, овеществлены в массовом выпуске готовой продукции, способной завоевать мировые рынки. Третьи видят сложность инновационного прорыва в том, что инновационная система в стране за последние два десятилетия фактически пришла в упадок и ее приходится восстанавливать вновь. Причины упадка кроются с одной стороны, в отсутствии продуманной политики протекционизма, приведшей к вытеснению отечественного производителя с внутреннего рынка и «засилью» импортной продукции. С другой – в слабом финансировании НИОКР, которое в основном было сконцентрировано в системе отраслевых научно-исследовательских институтов и заводских лабораториях. По разным оценкам, в настоящее время вклад инновационной продукции в ВВП страны составляет лишь 5%, тогда как в развитых странах – от 40 до 60%. На НИОКР в России во всех секторах экономики тратится лишь около 1% ВВП. Доля высокотехнологичной продукции в общем объеме экспорта не превышает 3% [4, с. 61].

Россия, как страна обеспеченная высокими технологиями и всеми видами ресурсов (природными, трудовыми, финансовыми и т.п.) должна сосредоточить свои усилия на развитии реального сектора экономики. Экономический рост будет обеспечен, если экономика будет направлена не на развитие финансового сектора и добычу полезных

ископаемых, как было до кризиса 2008 г., а на добычу и переработку ресурсов при использовании высоких технологий и высокотехнологичных производств [4, с. 61]. Это, с одной стороны, позволит занять лидирующие позиции в мире в сфере возобновляемых источников энергии, с другой – создаст тысячи рабочих мест в большинстве субъектов РФ. И такой опыт такой уже есть. В Ленинградской области созданы условия не только для наращивания производства продукции высокого передела из древесины, но и для массовой переработки отходов. Это и производство высококачественных древесных топливных гранул, брикетов, древесного угля.

По мнению ак. РАН В.В. Ивантера «императивом» может стать трудосбережение [5]. В своем интервью он сказал: «Можем вкладывать средства в экономию энергоресурсов, а затем оказаться в неловком положении, потому что в высокотехнологичных секторах индустрии некому будет работать» [5]. Внешне дефицитность трудовых ресурсов не всегда очевидна. Уже сегодня ощутим дефицит специалистов в области высоких технологий производства, т.е. специалистов, способных работать в реальном секторе экономики, в обрабатывающей индустрии. К тому же во многих базовых отраслях имеет место высокая трудоемкость технологического процесса. Таким образом, нехватка качественных специалистов и квалифицированных работников усугубляется перерасходом трудовых ресурсов из-за технологического устаревания большинства секторов и отраслей нашего народного хозяйства.

Почему же тогда нет инвестиций в трудосбережение? В.В. Ивантер видит причину в дешевизне рабочей силы. Это принципиально. «Если в народном хозяйстве занята дешевая рабочая сила, значит, ее невыгодно вытеснять. Поэтому ситуация складывается парадоксально: в стране много природных ресурсов, но они качественно не используются; в то же время мало трудовых ресурсов, но и они используются нерационально – когда мало платят, работники немотивированны и трудятся без интереса» [5]. Низкая заработная плата может привести к низкой производительности труда вследствие недостаточного материального стимулирования. Однако повысить уровень заработной платы во всех отраслях не представляется возможным, поэтому, в первую очередь, целесообразно повысить ее в отраслях, в которых требуется высококвалифицированная рабочая сила. В.В. Ивантер считает, что следует разработать модель, основанную на высокой заработной плате и производительности труда. «Тогда, с одной стороны, развернется отбор рабочей силы, поскольку не каждый сумеет попасть на качественное рабочее место, а с другой – не каждый предприниматель выдержит требования передовой организации производства. Нам ведь нужны не просто собственники, а эффективные собственники» [6].

К тому же необходимо сделать все возможное, чтобы в стране не было работающих бедных. В последнее время широко распространяется теория, согласно которой затраты на труд со стороны работодателя, в несколько раз меньше, чем отдача труда со стороны наемного работника.

Помимо вышеизложенного следует повысить социальный статус труда, поскольку он существенно влияет на человека, его образование, культуру и отношение к обществу. С этой целью «целесообразно предпринять массированные инвестиции в механизацию этих рабочих процессов, например уборки улиц, территорий и т. д. Тем самым получим не только экономию труда. Механизация и автоматизация создают новый тип работника: одно дело – оператор автоматизированной машины по уборке, и другое – уборщик или уборщица» [6]. К тому же мы откажемся от неквалифицированного труда иностранных рабочих. А это снимет остроту некоторых социальных вопросов.

И, конечно же, следует взять курс на неоиндустриализацию, ведь без цифровых технологий немислимо ни одно производство. Они снижают трудоемкость процес-

сов, повышают надежность и безопасность систем управления, снижают риск техногенных катастроф.

Таким образом, несмотря на трудности, Россия обладает весомыми производственными и научными заделами. А технологии и производства, созданные на собственной научной, технологической и промышленной базы, позволят обеспечить страну всем необходимым и вытеснить с рынков импортную продукцию. Но для этого не стоит забывать, что в обществе должна быть ориентация на интересы, товар должен быть адаптирован к нашим условиям потребления. А приспособить производство под конкретные желания потребителя помогают цифровые технологии.

Однако, при низком, даже унизиительном уровне заработной платы невозможно получить тот результат, которого хотим, к которому стремимся. «Подъем ее уровня потянет за собой целый шлейф серьезных мероприятий со стороны и власти, и бизнеса, придаст импульс для массированного трудосбережения на основе высокотехнологичной модернизации, что обеспечит высокие темпы производительности труда, роста экономики и качества жизни людей» [6].

Список литературы: 1. Иванов Д. Сравнение СССР и РФ. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.svoim.info/201146/?46_5_1. 2. Россия в цифрах. 2012: Крат. стат. сб. [Текст] / Росстат. – М., 2012. – 573 с. 3. Прогноз социально-экономического развития Российской Федерации на 2012 год и плановый период 2013–2014 годов [Текст]. – М., 2011. – 283 с. 4. Кривов В.Д. Инновационное развитие России: технологии компетентности [Текст] // Федерализм. – 2011. – № 2 (62) – С. 59–64. 5. Ивантер В. В. Трудосбережение как императив [Текст] // Экономист. – 2011. – № 1. – С. 3–10. 6. Интервью академика В.В. Ивантера корреспонденту «Российской газеты». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ecfor.ru/index.php?pid=interview/20110216>. 7. Полтерович В.М. Трансформационный спад в России [Текст] // Экономика и математические методы. Т. 32, вып. 1. – 1996. – с. 54–69.

*Бахчеванова Н.В., Дерев'янюк Ж.О.
м. Харків, Україна*

ТОРГОВО-ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ

Постановка проблеми. Раціоналізація торговельних відносин з Російською Федерацією – одне з пріоритетних завдань України, що передбачає, з одного боку, відновлення та розвиток торговельних зв'язків, з другого – забезпечення економічної безпеки України у торгівлі з Росією. Нажаль, обмежена участь України в експортних операціях не сприяє розвитку й поглибленню спеціалізації національної економіки, підвищенню продуктивності праці та ефективному використанню власних ресурсів. Оскільки, саме ці процеси сьогодні приносять чималі доходи, остільки, вважаємо, важливим проаналізувати експортно-імпорту політику України та розробити можливі заходи, шляхи щодо виправлення ситуації.

Формулювання цілей. Враховуючи актуальність зазначеної проблеми, сучасний стан її дослідження, автор ставить мету: проаналізувати товарні економічні відносини між Україною та Російською федерацією; розробити можливі заходи, шляхи щодо покращення ситуації.

Виклад основного матеріалу. Відносини з Російською Федерацією є стратегічно важливим і пріоритетним напрямом зовнішньоекономічних зв'язків нашої держави. Особли-

вості становлення українсько-російських відносин обумовлені багатьма факторами і причинами, серед яких головними є: багатовікові історичні зв'язки між країнами, геополітичне положення України між Росією та Західною Європою, наявність взаємопов'язаних економік обох країн, щільність виробничих, наукових, культурних і суто людських взаємозв'язків.

Для України Росія – необмежений російський ринок, основний постачальник енергоресурсів і один з головних кредиторів. Україна та Російська Федерація мають близьке конституційне поле, багато в чому подібні політичні системи і режими, структури і форми управління, взаємопов'язаний інформаційний простір [1].

Пріоритетність російського вектора обумовлюється тим, що Росія є традиційним і найбільшим торговельним партнером України. Наприклад за 2011 р. товарооборот між країнами становив понад 41 млрд дол. США, тоді як в 2009 році цей показник становив лише 36 млрд дол. США. Причому експорт з України до Росії за аналізований період зріс на 50%.

В загальному обсязі експорту українських товарів до Росії протягом 2010–2011 рр., найбільшу частину займала продукція машинобудівного комплексу (в 2010 р. – 3524,5 млн. дол. США або 29,3% загального обсягу експорту до РФ, у 2011 р. – 4524,5 млн. дол. США або 31,3% загального обсягу експорту). Основні товари цієї підгрупи машини, устаткування, механізми, електротехнічне устаткування тощо [1].

Сталим попитом на внутрішньому ринку Російської Федерації у 2010–2011 рр. користувалась продукція металургійного комплексу, обсяг експорту якої у 2011 р. становив 28,6% загального обсягу експорту до РФ. В основному група цих товарів складається з чорних металів та виробів з них: міді, нікелю, алюмінію, свинцю, цинку, олова тощо. Основними факторами, що впливають на обсяги експорту чорних металів до Росії, залишаються кон'юнктура попиту російського ринку та ціни на дану продукцію [3, с. 11–12].

Користувалася попитом на російському ринку продукція хімічної промисловості (у 2010 р. обсяг експорту становив 979,4 млн. дол. США (9,4% загального обсягу експорту до РФ), а у 2011 р. – 1832,5 млн дол. США (11%). Основними товарами цієї групи були продукти неорганічної хімії (сірчані та азотні кислоти, нітрати тощо) [4, с. 242].

Протягом 2010–2011 рр. Російська Федерація продовжувала залишатись найбільшим ринком збуту українських товарів харчової промисловості. Основними експортоспроможними товарами даної товарної підгрупи на російському ринку є етиловий спирт, продукція борошномельного виробництва, алкогольні та безалкогольні напої, тютюн тощо.

Слід зазначити, що структура українського експорту була більш досконалою порівняно із структурою російського експорту, тому що складалася з продукції глибокої чи достатньо глибокої переробки, а експорт Росії до України на 80–85% складався з товарів із низьким ступенем переробки [7, с. 2].

У структурі імпорту з Росії впродовж 2010–2011 рр. енергоносії займали відповідно 55,1% та 48,2% загального обсягу імпорту. Це є логічним, оскільки Україна на 90% забезпечує свою потребу в енергоносіях за рахунок поставок з Росії. Значну питому вагу російського імпорту становила продукція машинобудівного комплексу (у 2010 р. – 18,6%, у 2011 р. – 20,1%).

Стосовно торгівлі послугами, Росія посідає перше місце, як серед країн замовників українських послуг, так і серед постачальників в Україну. Найбільшу питому вагу займають транспортні послуги, особливо трубопровідний (оскільки основною експортною послугою є перекачування трубопроводами через українську територію російських енергоносіїв до країн Західної та Центральної Європи). РФ сплачує транзитні послуги України за узгодженими тарифами як природним газом (понад 20 млрд. м³ щороку) так і грошима. Користувались попитом на російському ринку послуги зв'язку, будівельні, страхові та фінансові послуги. В Україні користувались попитом російські транспортні

послуги, послуги зв'язку, послуги в сільському господарстві, гірничодобувній та обробній промисловості [4, с. 112].

У взаєминах України і Російської Федерації особливе значення має співробітництво у військово-технічній сфері. За роки існування незалежних держав підписано до десятка різних угод і договорів. За оцінками експертів, Україна має сильні позиції у виробництві засобів гідролокації, гідроакустики, що не можуть освоїти російські підприємства.

Найбільш важливим для України і Росії є співробітництво в авіаційно-космічній сфері. Виробництво ракет-носіїв, як українських («Циклон», «Зеніт»), так і російських («Протон», «Союз», «Космос»), а також деяких космічних систем оборонного призначення Росії неможливо без взаємної кооперації підприємств. Постачання між суміжними підприємствами двох країн складають близько 40% [5, с. 26].

У більшості випадків військово-технічне співробітництво можна розглядати як розвиток інтеграційних процесів. Особливо це характерно для авіабудівельної галузі. Практично жоден літак, що «збирається» в Україні і Росії, неможливо випустити без кооперації.

Набуває поширення така форма взаємодії, як спільні підприємства. Так, на початку XXI століття в Україні було зареєстровано 522 спільних українсько-російських підприємств, що склало 15,8% всієї кількості зареєстрованих в Україні. На ці підприємства прийшлося 72% всього обсягу російського експорту прямих інвестицій до України, що говорить про дієвість такої форми залучення російських інвестицій в українську економіку [2, с. 9].

Таким чином, для України співробітництво з РФ сприяє забезпеченню стратегічних пріоритетів створення високотехнологічної, інноваційної продукції. Важливою конкурентною перевагою для обох країн є можливість на значно вигідніших умовах, аніж з іншими країнами, наповнити власні місткі внутрішні ринки, що є запорукою поліпшення засад економічного зростання та розширення економічного потенціалу.

Нажаль, в економічних стосунках України і РФ й досі наявні проблеми, які так і залишилися невирішеними. По-перше, нашим країнам так і не вдалося встановити реальний режим вільної торгівлі, попри те, що формально він затверджений відповідною міжнародною угодою. Численні виключення з режиму вільної торгівлі – так звані «антидемпінгові розслідування», квотування, заборонні мита, дискримінаційні експортні мита суттєво скорочують можливості ефективної торгівлі та взаємовигідного поділу праці. Поряд з цим відсутність злагодженого контролю на сухопутних та морських кордонах призводить до руху в обидві сторони контрабандного та неякісного товару, провокує нераціональне використання природних ресурсів моря та забруднення його акваторії. По-друге, суттєвою перешкодою подальшому розвитку економічного співробітництва між Україною та РФ є домінуючий вплив неформальних угод, на основі яких ухвалюються рішення щодо змін в економічних стосунках. Закритість цього процесу для широкого загалу провокує недовіру до економічного співробітництва між нашими країнами у значній частині суспільства, надає йому негативного забарвлення. Крім цього, це значно підриває імідж України у світі.

Висновки. Отже, перед Україною та РФ стоїть завдання визнання важливості розв'язання наявних суперечностей економічного співробітництва та створення механізмів його подолання. Необхідно здійснити трансформацію взаємовідносин, що передбачає перебудову цивілізованих, інституційно оформлених ефективних торговельно-економічних зв'язків, перехід до правил та вимог ГАТТ/СОР, наближення до Копенгагенських критеріїв ЄС. Необхідно забезпечити позитивні зрушення в системі українсько-російських відносин з урахуванням активізації проголошеного нашою державою курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію. Новий етап розвитку відносин України та Росії буде періодом глибоких якісних перетворень у всіх сферах двосторонніх відносин – економічній, соціальній, політичній.

Список літератури: 1. Власов В. Глобалізаційний вплив – стратегічна основа розвитку міжнародної торгівлі // Економіка України. – 2011. – № 4. – С.63–72. 2. Економіка України за 2009 рік // Урядовий кур’єр. – 2010. – № 16. 3. Кухарська Н.О. Міжнародна економічна діяльність України. // «Одисей», 2011. – 456 с. 4. Макуха С.М. Міжнародні господарські зв’язки країн із перехідною економікою в умовах глобалізації. – Х.: Право, 2010. – 304 с. 5. Московкин Б.М. Матричный анализ товарно-страновой структуры внешней торговли: на примере Украины и стран ЕС / Московкин Б.М., Колесникова Н.И. // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 3. – С. 26–36. 6. Ус І.В. Вплив економічних суперечностей між країнами – учасницями СОТ на інституціональний розвиток цієї організації // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 7. – С. 16–24. 7. <http://www.ukrstat.gov.ua/> – Сайт Державної служби статистики України.

*Борзенко В.І., П’ятак Т.В., Решетняк Ю.Б.
м. Харків, Україна*

МІЖНАРОДНА КООПЕРАЦІЯ ЯК СПОСІБ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Кооперація є необхідною умовою налагодження вузькоспеціалізованого виробництва та реалізації великомасштабних проектів, що нерідко є нездійсненним для однієї країни. Загальною об’єктивною основою міжнародного кооперування виробництва є зростаючий рівень розвитку продуктивних сил, а отже, ступінь їх розчленування на галузі, виробництва, підприємства. У результаті впливу НТР була створена матеріальна основа для широкого розвитку виробничого кооперування.

Як свідчить господарська практика, для радянської економіки було характерним те, що визначальними факторами росту були розвиток масового виробництва і підвищення ефекту його укрупнення. В міру укрупнення підприємств скорочуються витрати на одиницю продукції, пов’язані з проектуванням, конструюванням і розробкою виробів. Збільшення розмірів виробництва створює додаткові можливості, пов’язані зі застосуванням складних і дуже дорогих машинних комплексів, а також дозволяє створювати побічні продукти.

Економічний ефект від зміни масштабів кооперації праці залежить від різних умов: характеру і потужності устаткування, технології виробництва, відстані підприємства від джерел сировини, використання енергоносіїв, споживачів готової продукції й інших технічних, організаційних і соціально-економічних факторів. У сучасних умовах рівень механізації безупинно підвищується. Ручні і машинно-ручні процеси замінюються механічними й автоматизованими. Концентрація операцій і впровадження багатопозиційних методів обробки виробів у сполученні з автоматизацією створюють передумови росту продуктивності праці, інтенсифікації і підвищення ефективності виробництва. Впровадження роторних ліній приводить до сполучення в часі й у просторі основних процесів і процесів переміщення. Застосування агрегатів із програмним управлінням дозволяє використовувати переваги автоматизації виробництва і створює можливість швидкого переключення з одного виду робіт на інший, механізується й автоматизується управління [1].

Зі зміною цих умов ефективність укрупнення виробництва може як зростати, так і зменшуватися. Більш того, необмежене збільшення масштабів підприємств може стати фактором визначального збільшення господарських витрат. Наявність великих спеціалізованих підприємств припускає встановлення значної кількості кооперативних зв’язків з іншими спеціалізованими підприємствами.

Виробничі підприємства мають різну структуру й орієнтовані на випуск продукції з повними і неповним технологічними циклами. Підприємства з неповним технологічним циклом відображають сформовану спеціалізацію виробництв у конкретній галузі, а також систему регіональних і міждержавних кооперативних зв'язків.

Вибір того або іншого варіанта виробничої структури залежить від наступних факторів: розміру і масштабу виробництва підприємства; технологічної і продуктивної особливості виробленої продукції; обсягів випуску по кожному виду продукції; номенклатури й асортименту продукції, що випускається; форми спеціалізації підрозділів підприємства; форми кооперування з іншими підприємствами по випуску конкретних видів продукції; нормативів чисельності і керованості виробничих підрозділів.

Виробнича структура підприємства змінюється протягом тривалого часу, вона динамічна, тому що, на підприємствах відбуваються процеси розвитку техніки і технології, поглиблення суспільного поділу праці, підвищення рівня організації виробництва, розвитку спеціалізації і кооперування, поєднання науки і виробництва.

Незалежно від галузі, до якої належить підприємство, питання про виробничу структуру є одним із ключових у системі управління. Від правильно і чітко розробленої структури залежать результати господарської діяльності підприємства, а також ефективність усіх процесів, що протікають. На виробничу структуру підприємств впливають розміри підприємства, види і характер продукції, що випускається, технологія її виготовлення, стадійність і ступінь кооперування виробництва.

Для підприємств пострадянського простору розрізняють три основних види виробничої структури підприємств: технологічну, предметну, предметно-технологічну. Відповідно розрізняють і основні форми спеціалізації основних підрозділів підприємств, у залежності від стадій, у яких відбуваються виробничі процеси: заготівельна, обробна і складальна. Відповідно спеціалізація приймає наступні форми [2]:

1. Технологічна структура припускає чітку технологічну відособленість окремих видів виробництв. При такій структурі в підрозділах виконується певна частина технологічного процесу, що складається з декількох однотипних операцій при широкій номенклатурі оброблюваних деталей. При цьому в підрозділах встановлюється однотипне устаткування, а іноді навіть близьке по габаритах.

2. Предметна структура припускає спеціалізацію основних підрозділів підприємства і їхніх ділянок на виготовленні кожним з них певного закріпленого за ним виробу, або його частини (вузла, агрегату), або визначеної групи деталей.

3. Предметно-технологічна структура характеризується наявністю на одному підприємстві основних підрозділів, організованих і по предметному, і по технологічному принципах.

Успішна робота таких підприємств заснована на розвитку широкої кооперації, при якій значне число підприємств спільно беруть участь у тому самому процесі праці або в різних, але зв'язаних між собою процесах. Поділ єдиного економічного простору на окремі незалежні держави привело до розриву економічних зв'язків між підприємствами, значному зниженню обсягів виробленої продукції, втрати конкурентних переваг, пов'язаних з масштабом виробництва і втратою традиційних для цих підприємств ринків збуту. Деякі підприємства, що входили в систему кооперації припинили своє існування і, таким чином, відновлення кооперативних зв'язків стало практично неможливо. У найбільш складних умовах роботи виявилися підприємства з неповним виробничим циклом.

Вихід із зазначених ускладнень можливий за рахунок встановлення нових кооперативних зв'язків, доповнення технологічних циклів або реструктуризації підприємства, що здійснюється на основі порівняльного аналізу існуючої результативності великих і

дрібних підприємств. При реструктуризації враховується ефект, пов'язаний зі зниженням витрат при виробництві продукції. Відновлення кооперативних зв'язків на пострадянському просторі ускладнюється відсутністю міждержавних угод, наявністю митних бар'єрів і збільшенням транспортних витрат.

Тому кожне підприємство повинне сформулювати стратегію виробничої діяльності, засновану на встановленні раціональної глибини, форм поділу і кооперації праці, що сприятиме зниженню витрат праці, витрат виробництва, росту продуктивності праці.

Існують певні умови, що обмежують доцільність і ефективність поглиблення поділу праці. Які б великі не були переваги поділу праці, його поглиблення має свої межі, а саме: технічну, економічну, психофізіологічну і соціальну. Межі поділу праці – це гранично припустимі значення розподілення трудового процесу, у рамках яких досягається найбільша ефективність праці. Технічна межа поділу праці, зв'язана з технічними можливостями сучасного виробництва, має верхнє і нижнє значення.

Нижня межа обумовлена тим, що з однієї окремої трудової дії, тим більше, трудового руху операція складатися не може. Верхня технічна межа – обробка цілком предмета праці. Економічна границя поділу праці – це порівняльна тривалість виробничого циклу по виготовленню певної продукції, або питомі витрати робочого часу на одиницю продукції до і після поглиблення поділу праці. Сумарні витрати робочого часу на виготовлення продукції повинні бути рівні або менше тих, котрі були при колишній організації праці. Тобто сумарний вплив факторів, що знижують тривалість виробничого циклу, повинний бути більше сумарного впливу факторів, що підвищують цю тривалість. При рівності тривалості виробничих циклів вибирається варіант поділу праці, при якому більше частка оперативної роботи в сукупних витратах робочого часу.

Науково-технічний прогрес приводить до розвитку й удосконалювання знарядь праці – машин, механізмів, інструментів, до прогресивних змін у технології виробництва. Чим більше механізується і автоматизується виробництво, тим далі відстоїть робітник-виконавець від предмета праці і від безпосереднього його перетворення. Функції робітника виконують машина, автомат, або відповідна апаратура. При цьому виявляються суперечливі тенденції: з одного боку, процес праці полегшується, але в той же час вимагає для свого здійснення більш високої кваліфікації працівника. Умовою кооперування підприємств є виникнення системного (синергетичного) ефекту, який полягає у відхиленні від адитивності, тобто в тім, що сума елементів в об'єднаній системі перевершує суму властивостей у початкових системах.

Умови доцільності кооперування підприємств можуть бути визначені наступним чином:

$$N_k = \sum_{n=1}^N A_k \& B_n + S ,$$

де N_k – синергетичний ефект; A_k – сума властивостей першого підприємства; B_n – сума властивостей інших підприємств; S – показник, що відбиває системний ефект.

Таким чином, при встановленні міжнародних або регіональних кооперативних зв'язків необхідно враховувати синергетичний ефект від об'єднання, який повинний бути позитивним.

Список літератури: 1. Фатхутдинов Р.А. Организация производства. – М.: ИНФРА – М., 2008. – 672 с. 2. Фомішин С.В. Сучасні тенденції розвитку форм міжнародного поділу праці в світовому господарстві / Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.1. – С. 250–257.

*Винницкая С.Г., Назаренко Е.В.
г. Харьков, Украина*

ОБ АКТУАЛЬНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ЭКОНОМИКО-МАТЕМАТИЧЕСКИХ МЕТОДОВ ДЛЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ РЫНОЧНЫХ ОТНОШЕНИЙ В УКРАИНЕ И РОССИИ

Являясь независимой страной, Украина стремится интегрироваться в европейское и мировое хозяйство. Но для этого необходимо формирование развитого типа экономики, отвечающего цивилизованным стандартам. Одной из приоритетных задач экономической политики нашего государства является достижение макроэкономического равновесия между совокупным спросом и совокупным предложением. В связи с этим важной проблемой остается разрыв хозяйственных связей с Россией и другими республиками бывшего СССР, который привел к сокращению объемов производства, к нарушению пропорций между отраслями хозяйства. Решение указанной проблемы невозможно без применения экономико-математических методов анализа экономической системы, в частности, методов компьютерного моделирования [1].

Родоначальником теории межотраслевого анализа является всемирно известный ученый-экономист российского происхождения, лауреат Нобелевской премии в области экономики за 1973 год В.В. Леонтьев (1906–1999). Для научной деятельности Василия Леонтьева характерно соединение глубины экономического мышления с применением математики, оптимальное сочетание теоретического анализа и прикладных экономических разработок, системный подход к рассмотрению отраслевой структуры экономики страны. Известны труды В.В. Леонтьева по экономическому моделированию: «Экономика затрат-выпуска» (1967), «Новый взгляд на экономику» (1967), «Экономическая система в эпоху перелома» (1976), двухтомник «Экономические эссе: теории, исследования, факты, политика» (1966, 1977). Круг научных интересов ученого был чрезвычайно широк: анализ экономических теорий, методология исследований, математика в экономике, теории денег и цен, экономические циклы, эффективность концентрации производства, долгосрочные сценарии мирового развития.

В последние годы жизни В.В. Леонтьев значительное внимание уделял разработке трансформации командно-административной системы в рыночную. Метод анализа экономики В.В. Леонтьева «затраты-выпуск» получил международное признание и широкое использование во всем мире. Межотраслевые балансы экономики были построены более чем в 100 странах мира, в том числе в России и Украине.

Межотраслевой баланс – это система показателей, отражающих производство и распределение общественного продукта в отраслевом разрезе, межотраслевые производственные связи, использование материальных и трудовых ресурсов для создания и распределения национального дохода. Межотраслевой баланс является математической моделью общественного производства, которую описывают системой уравнений, характеризующих производство и распределение продукции:

$$X=AX+Y,$$

где X – вектор валового выпуска;

Y – вектор конечного выпуска;

A – матрица коэффициентов прямых затрат.

Модель баланса при заданных значениях компонентов вектора Y и коэффициентов матрицы A позволяет находить сбалансированные объемы производства по всем

отраслям общественного производства [2]. Основу межотраслевого баланса составляет совокупность всех отраслей материального производства, при этом каждая отрасль отражается в балансе дважды: как производящая и как потребляющая. Отрасли как производителю продукции соответствует определенная строка, а отрасли как потребителю продукции – столбец. В строках межотраслевого баланса отражается распределение объема продукции каждой отрасли материального производства, а в столбцах – структура материальных затрат и чистой продукции каждой отрасли. На основе модели межотраслевого баланса можно рассчитать коэффициенты полных затрат. Последние выражают расход одного продукта на производство единицы конечного выпуска другого продукта, не только непосредственно в виде прямых затрат, но и косвенно, через другие продукты, участвующие в производстве.

Полная система межотраслевых балансов в рамках единой экономико-математической модели объединяет материальные балансы отраслей, баланс трудовых ресурсов, баланс национального дохода, баланс денежных доходов и расходов населения. При прогнозировании общественного производства эффективно использование динамических межотраслевых моделей. Динамический вариант системы балансов может учитывать достижения научно-технического прогресса, изменения отраслевой структуры промышленности и ценовых пропорций.

Широкое применение метода экономико-математического анализа отражено в работах российских и украинских ученых: В.В. Новожилова, В.С. Немчинова, Л.В. Канторовича, Е.Г. Либермана, Е.Е. Слуцкого.

В 1958 г. академик В.С. Немчинов (1894–1964) организовал в Академии наук первую в стране лабораторию экономико-математических методов. В его монографии «Экономико-математические методы и модели» (1965) определены основные направления применения математики в экономической науке: разработка теории плановых расчетов и общей математической методологии оптимального планирования; разработка межотраслевых и межрегиональных балансов; математический анализ схемы расширенного воспроизводства; использование в экономике математической статистики.

Академик Л.В. Канторович (1912–1986) в работе «Экономический расчет оптимального использования ресурсов» (1959) применил теорию линейного программирования для исследования проблем планирования, в том числе и на уровне национальной экономики. Ученый показал, что экономические проблемы распределения ресурсов могут рассматриваться как задачи максимизации при многочисленных ограничителях.

В 60-е годы идеи российских и украинских ученых нашли отражение в концепции системы оптимального функционирования экономики (СОФЭ). В 70-е годы на основе СОФЭ были сформированы теоретические предпосылки создания хозяйственного механизма типа регулируемого рынка.

Становление рыночной экономики в Украине вызвало переход от системы показателей баланса народного хозяйства к системе национальных счетов (СНС), которая обеспечивает получение взаимосвязанной информации по макроэкономическим показателям органами государственного управления для формирования экономической политики. В СНС включается как материальное производство, так и сфера услуг.

В условиях посткризисного развития в 2012 году в Украине наблюдается падение промышленного производства. Рост валового внутреннего продукта уменьшился до 1,5%. А для того, чтобы догнать развитые страны, темпы прироста украинской экономики должны быть не менее 6% в год [3].

Следует отметить обязательность обеспечения приоритетности развития материального производства по сравнению со сферой услуг. Безопасность национальной эко-

номики опирается на реализацию имеющихся конкурентных преимуществ в отраслях с высокой степенью прибавляемой стоимости за счет человеческого капитала, научно-технического прогресса и инноваций. Одной из таких отраслей в Украине является машиностроение: авиа-, судно-, танкостроение. Эффективность материального производства может обеспечить создание условий для честной конкуренции в малом и среднем бизнесе путем антимонопольного регулирования и искоренения коррупции [4], а также значительное ослабление налогового пресса. Главным инструментом развития национальной экономики должна стать востребованность экономической теории всеми ее звеньями.

Список литературы: 1. Історія економіки та економічної думки: навчальний посібник / за ред. С.І. Архієреєва, Н.Б. Решетняк. – Х.: НТУ «ХПІ», 2010. – 336 с. 2. История экономических учений: учебное пособие / под редакцией Г.А. Шмарловской. – Мн.: Новое знание, 2010. – 340 с. 3. Зануда А. Українська економіка: біг по колу або сходи донизу. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/business/2012/10/121018_ukraine_economy_circles_az.shtml. 4. Лановий В. Україна: держава без промисловості. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2010/09/20/248896/>.

*Давыденко Т.А.
г. Белгород, Россия*

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ

Рынок труда предполагает высокую мобильность рабочей силы, ее свободное перемещение из одних регионов в другие с целью поиска и получения работы. Движущим мотивом миграции, как правило, является желание найти более высокооплачиваемую работу. Как известно, миграция трудовых ресурсов бывает двух видов: внутренней и внешней, международной.

Главная, экономическая функция трудовой миграции заключается в обеспечении необходимого уровня территориальной мобильности трудоспособного населения на национальном рынке труда, обновлении структуры и состава рабочей силы, поддержании соответствия между спросом и предложением на региональных рынках труда. Помимо экономической функции, миграция трудовых ресурсов выполняет также и социальную функцию. Она состоит в повышении жизненного уровня, изменении социального статуса работника, возможности наиболее полной реализации личностного потенциала. На миграционную подвижность трудоспособного населения влияет целый комплекс факторов: экономические, социальные, природно-климатические, экологические, демографические, этнические, политические. Все они находятся в тесной взаимосвязи, взаимодействуют на территориальное перемещение не изолированно, а интегрально. Усиление действия тех или иных факторов в определенные промежутки времени обуславливает особенности миграционных процессов. Остановимся на характеристике некоторых особенностей современной трудовой миграции.

Формирование экономики информационного общества, основанной на использовании информационно-коммуникационных технологий, на динамичном генерировании инноваций и самых последних научных знаний, а также ухудшение демографической ситуации в экономически развитых странах вызвали соответствующее усиление и миграционных процессов. Эксперты считают, что для эффективного функционирования эко-

номики только США, Канады и стран Европейского союза в ближайшие 25 лет потребуется около 100 млн квалифицированных специалистов [3, с. 133]. Уже в последнее десятилетие XX в. прирост населения развитых стран за счет международной миграции составил 56%, стран Европы – 89%, а развивающихся стран – 3%. Первое место по приему мигрантов занимают США, на их долю приходится около 20% всех мигрантов в мире, на второе место вышла Россия (7,6%). За ними следуют Германия, Украина, Индия [2, с. 130]. В докладе Организации экономического сотрудничества и развития OECD The 2012 International Migration Outlook отмечается, что после затяжного снижения в 2007–2010 годах миграция в мире снова растет. В 2011 году ее рост произошел во всем мире, особенно в развитых странах, исключая Италию, Испанию и Швецию [4].

В России в настоящее время находится более 13,3 млн мигрантов. Данные Федеральной миграционной службы РФ говорят примерно о 10 млн чел. На неформальных рынках труда в нашей стране нашли работу 3,5–5 млн иностранцев, которые, как правило, являются выходцами из стран СНГ и Юго-Восточной Азии [2, с. 105].

Приток мигрантов в нашу страну слабо зависел от кризиса и составлял около 250–300 тысяч человек, прибывающих на постоянное место жительства ежегодно, в основном из стран СНГ. По числу временных трудовых мигрантов Россия – безоговорочный лидер: в 2010 году сюда приехали 960 тысяч человек (в два раза больше, чем в США). Лидирует Россия также по числу нелегальных мигрантов (официальные мигранты составляют около 2,5% всех работающих в России, а число нелегалов, по оценкам OECD, в 2,5–3 раза больше). Это намного выше среднего показателя в мире. В США, где эта проблема считается очень серьезной, их около 3,5% [5].

В современной России развитие миграции происходит примерно так же, как и во многих развитых странах мира. Обусловлена она в основном экономическими причинами. В крупнейших российских мегаполисах, в динамично растущих регионах, в пограничных областях экономика уже не может эффективно функционировать без привлечения мигрантов. Труд иностранных работников стал структурообразующим фактором.

Сегодня абсолютное большинство экспертов-экономистов убеждено, что в ближайшей перспективе даже при реальном повышении производительности труда экономический рост невозможен без масштабного пополнения трудовых ресурсов за счет миграции [1]. Во многих регионах страны локальные рынки труда уже сейчас испытывают дефицит рабочей силы. Не секрет, что депопуляция населения продолжается, и по прогнозам к 2015 году трудовые ресурсы страны сократятся на 8 миллионов человек, а к 2025-му – на 18–19 миллионов [6]. Убыль населения можно, конечно, уменьшить за счет мер социальной политики, направленной на сокращение смертности, рост рождаемости и продолжительности жизни, укрепление здоровья нации популяризацию здорового образа жизни. Но отдача от их применения последует нескоро. Миграция же более эластична, она более гибко реагирует на внешние факторы, и поэтому способна дать быстрый и масштабный ответ на вызовы ближайшего десятилетия, связанные с реализацией стратегии инновационного развития. Значит, зависимость национального рынка труда от «гастарбайтеров» будет и впредь расти, причем значительно.

Следует отметить, что роль мигрантов высока не только в «нижнем» сегменте рынка труда. Известно, что традиционно они заняты на работах, считающихся не престижными, не требующих квалификации, так называемых «3 Д-jobs» («dirty, dangerous, difficult» или «грязных, опасных, тяжелых»). Однако там, где наблюдается дефицит квалифицированных кадров, мигранты встречаются и среди профессионалов: менеджеров, ученых, работников высокотехнологичных производств и даже IT-специалистов [5]. Таковую миграцию называют элитной, она только начинает развиваться. Но предстоящий «кадро-

вый голод», способный стать тормозом экономическому развитию страны, заставит активизировать миграционную политику принимающих стран по привлечению высококвалифицированных кадров из-за рубежа.

При анализе миграционных процессов существенным является вопрос о последствиях перемещения трудовых ресурсов. С трудовой миграцией связаны такие актуальные проблемы современной России, как теневая экономика, отток за границу денежных средств, снижение ставок заработной платы на рынке труда.

Большинство современных исследователей процессов трудовой миграции считают, что она выгодна как для принимающих стран, так и для стран выезда. Американские ученые, используя неоклассическую методологию, основанную на оценке соотношения «выгод и потерь» от миграции, утверждают, что общая выгода от либерализации миграционного режима будет примерно в 25 раз выше, чем эффект от либерализации международной торговли и финансовых потоков [3].

В действительности же реальные последствия миграции не столь однозначны, и это порождает противоречивое к ней отношение. Так, по сведениям Федеральной миграционной службы в стране сегодня насчитывается около десяти миллионов нелегальных мигрантов; экономический ущерб, причиненный нелегальной миграцией в виде неуплаты налогов, составляет более восьми миллиардов долларов в год. Кроме того, ежегодно мигранты из стран СНГ вывозят из России свыше десяти миллиардов долларов, минуя систему государственного контроля [4]. Одно из исследований российских ученых по переводам граждан Украины, работающих в России, в том числе нелегально, показало, что только эта группа мигрантов пересылает в год около 300 млн долл. [1]. Что касается «выгод», то мигранты производят в России всего лишь около 8–10% ВВП [5].

«Бич» нелегальной трудовой миграции для страны – это уход от налогов, который устраивает и теневых работодателей, и иностранную рабочую силу. Кроме того, Российская Федерация несет значительные структурные потери населения, поскольку большая часть покидающих страну мигрантов имеет высокую профессиональную квалификацию, а мигранты, въезжающие в страну, как правило, теряют при переезде свой социальный статус, квалификацию и возможность работать по специальности. Такая ситуация отрицательно влияет на профессиональный уровень населения и качество трудовых ресурсов, что не может не сдерживать экономический рост.

Объективные закономерности, определяющие развитие миграционной ситуации в России, – в первую очередь миграция между Россией и государствами СНГ и Юго-Восточной Азии, – пока складываются благоприятным для нее образом. Однако уже сейчас с Россией «за мигрантов» конкурируют Казахстан, Украина и Азербайджан, не исключено включение в этот процесс и других стран [4]. Каждая страна стремится стать миграционно привлекательной, что потребует реальных действий, направленных на разработку сбалансированной миграционной политики. Среди них – борьба с теневой экономикой, защита прав трудовых мигрантов, предоставление им необходимых социальных гарантий.

В целом отмеченные закономерности выражают развитие и углубление современной тенденции к мировой интеграции хозяйственной жизни, осуществляющейся в противоречивых формах в ходе приспособления к рыночной системе хозяйствования, а также к набирающим темпы процессам глобализации.

Список литературы: 1. Ионцев В. Настоящее и будущее трудовой миграции в Россию. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://demostady.econ/msu.ru/books/>. 2. Тимашова Т. Канада в контексте международной миграции // Мировая экономика и международные отношения. – 2008. – № 1. – С. 45–60. 3. Трофимова Т.И. Глобализаци-

онные проблемы современной миграции. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/globalizatsionnye-problemy-sovremennoy-migratsii> (дата обращения: 30.11.2012). – Известия ИГЭА, 2010. – № 1. 4. <http://www.newsru.com/finance/28jun2012/migrants.html>. 5. <http://www.bazamrg.ru/experts/stati-o-migratsii/trudovaya-migrasiya-v-rossiyu.php>. 6. <http://www.polit.ru/research/2008/01/21/demscope315>.

*Демёхина Е.А.
г. Харьков, Украина*

АКТИВИЗАЦИЯ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ НА ПОСТСОВЕТСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Распад единого народнохозяйственного комплекса в СССР, произошедший более двадцати лет назад, привёл к разрушению десятилетиями складывавшейся производственно-технологической кооперации стран, входивших в Советский Союз, резкому сокращению объёма взаимной торговли, массовой переориентации на экспорт своих товаров (главным образом сырьевых) за пределы постсоветского пространства, привлечению импорта из стран дальнего зарубежья. В результате дезинтеграции множество кооперационных связей на постсоветском пространстве было утрачено, сформировавшиеся национальные экономики демонстрировали катастрофические темпы падения объёмов производства и его структурную деградацию. Только годы спустя страны бывшего СССР вплотную подошли к решению насущного для них вопроса об интеграционных объединениях. Ряд попыток создания многосторонних интеграционных объединений периода 1990-х – начала 2000-х годов не были удачными, но создание в 2008 г. в рамках ЕврАзЭС Таможенного союза Белоруссии, Казахстана и России стало мощным импульсом активизации интеграционных процессов на постсоветском пространстве. Безусловно, одним из самых активных участников в этом объединении могла бы стать и Украина, без которой, по всеобщему мнению, постсоветское экономическое пространство не будет завершённым [1].

Российские учёные пришли к выводу, что участие Украины в Таможенном союзе и едином экономическом пространстве качественно расширяет возможности высокотехнологичных отраслей промышленности, которые в своё время были созданы и развивались в составе единого народнохозяйственного комплекса СССР. Присоединение Украины к Таможенному союзу обеспечит ей улучшение условий торговли на 7–8 млрд долл. в год, создаст возможности для реализации крупных совместных проектов в авиационной, ракетно-космической и атомной промышленности, в химико-металлургическом и агропромышленном комплексах. Совершенно очевидны в этом случае и выгоды для Украины от урегулирования цены на газ.

В целом Таможенный союз Российской Федерации, Республики Беларусь и Республики Казахстан создал рынок на 170 млн. человек; общий объём ВВП трёх стран оценивается в 1 трлн долл.; совокупный товарооборот – 900 млрд долл.; совокупные резервы нефти составляют 90 млрд баррелей; а также 12% мирового производства пшеницы и 17% её мирового экспорта.

Перед принятием решения о создании Таможенного союза ведущие научные институты России, Украины, Белоруссии и Казахстана провели расчёт макроэкономического эффекта формирования Союза и Единого экономического пространства, совместив модели межотраслевых балансов стран-участниц. Расчёты определили интеграци-

онный эффект в пятилетней и десятилетней перспективе для каждой страны и выявили, что наибольший эффект от активизации четырёхстороннего интеграционного процесса (в случае присоединения Украины) получили бы Россия и Украина – 16,8–17,1% взятого за базу уровня ВВП [2].

К очевидным преимуществам от вступления в Таможенный союз для Украины следует отнести и обеспечение свободной торговли со странами-участницами, и минимизацию нетарифных ограничений, и гарантированный доступ энергоносителей через территории стран-участниц, и создание в перспективе на базе Единого экономического пространства общего рынка товаров, услуг, рабочей силы и капитала.

Несмотря на ряд очевидных преимуществ такой интеграции и поддержание курса на вступление в Таможенный союз России, Белоруссии и Казахстана многими учёными, общественными, государственными деятелями и значительной частью населения, украинская сторона не спешит дать чёткий ответ на вопрос: в какие сроки и с кем интегрироваться?

Отчасти это обусловлено существованием в украинском обществе диаметрально противоположных позиций по поводу подписания Соглашения о свободной торговле Украины с Европейским союзом и в дальнейшем её полной интеграции в Евросоюз или вступления в Таможенный союз СНГ и, соответственно, в Евразийский союз.

Сторонники подписания Соглашения о зоне свободной торговли с Европейским союзом считают, что в таком случае Украина получит неоспоримые преимущества в виде доступа к многоотраслевому европейскому рынку; модернизации экономики как следствию ликвидации тарифных и нетарифных торговых ограничений; свободного перемещения граждан Украины в Европейском союзе; возможности участия в большом количестве программ и инициатив Европейского союза и др.

Следует учесть и возможные риски евроинтеграции для Украины: вытеснение отечественного производителя с внутреннего рынка; усиление конкурентного давления; необходимость поиска инвесторов для модернизации производств; снижение конкурентоспособности отечественных производителей сельскохозяйственной продукции по сравнению с европейскими, получающими существенную поддержку от государства [1].

Выбирая направление экономической интеграции, Украина, как и любая национальная экономика, должна руководствоваться в первую очередь своими экономическими интересами с учётом политической и социально-идеологической составляющей и опираться на положения, сформулированные в украинском законодательстве. Так, в Законе Украины «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» сказано «Основними засадами зовнішньої політики є забезпечення національних інтересів і безпеки України шляхом підтримки мирного і взаємного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновідомими принципами і нормами міжнародного права».

Учитывая то, что экономические интересы у Украины есть и на Западе, и на Востоке, интеграция необходима и во многом возможна в обоих направлениях – в Евросоюз и Евразийский союз. Несмотря на определённые сложности «многовекторности», опыт многих стран показывает положительные результаты от сотрудничества в разных региональных объединениях для модернизации и развития их экономик. Для Украины успешной может быть зона свободной торговли в таких региональных объединениях, как ЕС, СНГ, ЕЭП, ГУАМ, ОЧЭС. В то же время заключение новых договоров о создании Зоны свободной торговли является крайне актуальным, поскольку не только создаёт условия для наращивания товарооборота, но и снижает зависимость Украины от традиционных партнёров. По официальной информации Министерства экономического развития и торговли, Украина ведёт консультации и переговоры о подписании Соглашений о Зоне свободной торговли более чем с 10 странами [3].

Список литературы: 1. С. Глазьев. Реальное ядро постсоветской экономической интеграции: итоги создания и перспективы развития Таможенного союза Белоруссии, Казахстана и России. – РЭЖ, 2011. – № 6. – С. 56. 2. А. Грищенко. Європейський та євразійський вектори економічної інтеграції України. – Економіка України, 2012. – № 7. – С. 80. 3. К. Прищепа Зонавая дыра / Прищепа К., Каменев М. – «Бизнес», 2011. – № 41. – С. 22.

*Енькова М.О., Шумейко Н.А.
г. Харьков, Украина*

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОГО МЕХАНИЗМА ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ РАЗВИТИЯ МАЛОГО БИЗНЕСА

Малое предпринимательство – один из ведущих секторов, во многом определяющий темпы экономического роста страны и регионов, состояния занятости населения, структуру и качество валового национального продукта. По уровню развития малого предпринимательства специалисты судят о способности страны приспосабливаться к меняющейся экономической обстановке, перепрофилироваться на производство конкурентной продукции. Малый бизнес дает средства к существованию большему количеству людей, чем крупный бизнес. Он обладает значительным потенциалом в сфере трудоустройства населения, вовлечения в производство резервов рабочей силы, которые не могут быть использованы в крупном производстве из-за его технологических и иных особенностей. Малые предприятия лучше знают уровень спроса на локальных рынках. Ориентация производителей преимущественно на региональный рынок идеально приспособлена для изучения пожеланий, предпочтений, обычаев, привычек и других характеристик местного рынка.

Однако, не смотря на огромную роль малого предпринимательства в нашей стране, ему приходится сталкиваться с серьезными трудностями, возникающими в ходе сложного комплекса институциональных преобразований, среди которых можно выделить общую экономическую нестабильность, несовершенство законодательства и налоговой системы, многочисленные административные барьеры.

Слабые места малого предпринимательства проявляются в высоком уровне риска и неустойчивости на рынке, зависимости от крупных компаний, трудностях, связанных с привлечением дополнительных финансовых средств, малом уровне профессионализма руководителей и работников и т.д.

К проблемам малого предпринимательства в России относятся:

1. Отсутствие грамотно разработанной законодательной базы, на которую малое предпринимательство может опираться.

Существует несколько правовых документов, регулирующих малое предпринимательство (Гражданский Кодекс РФ, Закон «О конкуренции и ограничении монополистической деятельности на товарных рынках», ряд указов Президента РФ). Трудность заключается в том, что нет сводной единой законодательной основы деятельности российских малых предприятий, а те, что имеются, соблюдаются не всеми и не полностью.

Проблема правовой основы малого предпринимательства будет решена тогда, когда удастся избавиться от правового нигилизма. Это, конечно, никак не исключает необходимости специальных законодательных мер регулирования малого бизнеса.

2. Недостаточность кадров и низкий уровень их подготовки.

Значительная часть малых предприятий создается людьми, не имеющими опыта ведения своего бизнеса. Часто эта причина ведет предприятия к разорению из-за отсут-

ствия даже общего, на уровне научно-популярных изданий, понимания бухгалтерского и управленческого учета. С обучением кадров для бизнеса в России дело обстоит далеко не лучшим образом.

3. Недостаточное финансирование.

Многим малым предприятиям не хватает внешнего финансирования, причем главным препятствием к получению кредита являются условия, выдвигаемые банками. Во-первых, обеспечение кредита – как таковое банки рассматривают зачастую только недвижимость, иномарки, золото и драгоценности. Во-вторых, оценка вышеуказанного имущества предприятия осуществляется обычно на 50% ниже ее реальной рыночной стоимости, что сильно снижает сумму возможного кредита. В-третьих, процент по кредитам непомерно высок и примерно в 10 раз выше европейской ставки ипотечного кредита, которая колеблется около уровня в 2–3% в год. При этом срок рассмотрения запроса на кредит может достигать до нескольких месяцев и потребовать предоставления большого количества документов.

4. Нехватка информации.

Несмотря на существование многих программ помощи малому предпринимательству, содержание этих программ остается для большинства компаний неизвестным. Для решения данной проблемы необходимо, чтобы в регионах проводились мероприятия, связанные с информированием бизнесменов о существующих программах поддержки и помощи.

5. Неблагоприятная институциональной среды

Данная проблема обуславливает необходимость совершенствования нормативно-правового обеспечения деятельности субъектов малого предпринимательства, направленное на снижение уровня государственной нагрузки на бизнес, законодательная ликвидация административных барьеров, совершенствование и упрощение налогового законодательства, установление норм ответственности органов государственной власти должностных лиц за действия, ущемляющие интересы субъектов малого бизнеса.

Решение данных проблем состоит, в большинстве своем, в совершенствовании механизма государственной поддержки малого предпринимательства.

В качестве мер поддержки и защиты малых предприятий можно использовать следующие:

1) Развитие системы финансово-кредитной поддержки малого предпринимательства.

В целях расширения возможностей доступа малых предприятий к источникам финансовых средств, необходимых для их развития, необходимы:

- разработка и реализация государственных программ предоставления кредитных гарантий;
- стимулирование банков с государственным участием в уставном капитале к участию в кредитовании малого предпринимательства;
- содействие в привлечении внебюджетных финансовых ресурсов в малый бизнес.

2) Совершенствование системы налогообложения малого бизнеса.

В целях совершенствования системы налогообложения субъектов малого предпринимательства необходимо:

- предоставить субъектам малого предпринимательства право выбора системы налогообложения – с начислением и уплатой единого налога по результатам хозяйственной деятельности, единого налога на вмененный доход при осуществлении определенных видов деятельности и традиционной системой налогообложения;
- отменить для субъектов малого предпринимательства авансовые платежи по всем видам налогов.

3) Содействие развитию инновационного предпринимательства.

Развитие инновационного предпринимательства должно быть обеспечено за счет общероссийской инфраструктуры развития и поддержки инновационной деятельности в сфере малого предпринимательства, для ускоренного создания которой необходимо:

- активизация научно-технического потенциала регионов путем создания технико-внедренческих зон;
- принять дополнительные меры по развитию инфраструктуры поддержки инновационного предпринимательства, включающей инновационно-технологические центры (в регионах), бизнес-инкубаторы (на муниципальном уровне);
- разработать федеральную программу поддержки инновационных предприятий, выпускающих импортозамещающую и экспортную продукцию.

4) Совершенствование информационной поддержки.

В качестве основных направлений развития системы информационного развития системы информационного обеспечения малого предпринимательства необходимо:

- обеспечить формирование положительного образа предпринимателя, информационную поддержку через средства массовой информации и пропаганду малого предпринимательства как одного из важнейших факторов развития экономики и стабилизации российского общества;
- содействовать распространению передового опыта информационного обеспечения малых предприятий, накопленного региональными, отраслевыми, коммерческими и международными системами и структурами.

5) Содействие интеграции малого и крупного бизнеса.

Взаимодействие крупных и малых предприятий должно быть построено на основе получения синергетического эффекта в рамках общей хозяйственной структуры за счет взаимного использования каждым предприятием конкурентных преимуществ своего контрагента. Первоочередными мерами содействия интеграции малого и крупного бизнеса являются:

- создание и внедрение механизма гарантированного участия малых предприятий в получении заказов на производство продукции для государственных нужд;
- внесение изменений в законодательство, позволяющих упростить механизм и процедуры заключения договоров коммерческой концессии.

б) Совершенствование и развитие системы государственной инфраструктуры и поддержки малого бизнеса.

Первоочередными направлениями развития государственной инфраструктуры являются:

- участие системы государственной инфраструктуры поддержки малого предпринимательства в совершенствовании нормативно-правовой базы в сфере малого предпринимательства и его инфраструктуры;
- развитие международного сотрудничества с зарубежными институтами поддержки малого предпринимательства (обмен опытом, содействие продвижению товаров малых предприятий на внешние рынки).

Считаем, что предложенные мероприятия будут способствовать формированию благоприятной институциональной среды предпринимательства, что, несомненно, приведет к росту малых предприятий, стабилизации экономических процессов и экономическому росту страны.

Список литературы: 1. Богуславский В.В. Малое предпринимательство в России: Учебное пособие / В.В. Богуславский, Д.В. Максимов, В.Н. Чапек. – Феникс, 2006. –

283 с. 2. Савичев О.П. Экономика и организация малого предпринимательства: Учебное пособие / О.П. Савичев, С.В. Трофимов. – СПбГУЭФ, 2010. – 100 с.

*Єгорова О.Ю., Єгорова Ю.В., Решетняк Н.В.
м. Харків, Україна*

УКРАЇНСЬКА ІННОВАЦІЙНА МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

В сучасних умовах глобальної конкуренції одним із головних завдань економічної політики в Україні стає перехід на інноваційну модель розвитку, оскільки практика доводить, що саме інноваційні зрушення здатні не лише забезпечити високі показники економічного зростання і конкурентоспроможність національної економіки, підвищити експортний потенціал країни, але і вирішити певні соціальні та екологічні проблеми. Сьогодні інноваційний потенціал є однією з основних рушійних сил соціально-економічного розвитку країни.

Інноваційна модель розвитку передбачає процес її структурного вдосконалення, що досягається за рахунок широкого впровадження і використання наукових знань, техніки, досвіду для зростання обсягів виробництва, поліпшення якості продукту, підвищення конкурентоспроможності країни та прискорення науково-технічного прогресу в суспільстві. Саме інноваційний тип розвитку визначає конкурентоспроможність економіки країни.

У працях і дослідженнях багатьох науковців, таких як В.І. Борейко, В.М. Геєць, Б.М. Данилишин, Н.В. Папш, А. Чухно та інших зазначається, що інноваційна модель технологічного розвитку є майбутнім України і тільки інновації допоможуть відродити її економіку.

Метою дослідження є характеристика сучасного стану інноваційної діяльності в Україні, визначення особливостей та основних шляхів його удосконалення, обґрунтування необхідності впровадження інноваційної моделі розвитку економіки.

Сучасний стан інноваційної діяльності в Україні більшістю науковців визначається як незадовільний і такий, що не відповідає сучасному рівню інноваційних процесів у промислово розвинених країнах. Відчутне скорочення реальних обсягів фінансування науково-технічного комплексу та відсутність дієвої державної науково-технічної стратегії не складають реального підґрунтя для переходу до інноваційної моделі розвитку. Зокрема, відсутність чіткої програми інноваційно-інвестиційної діяльності зумовлює: зменшення питомої ваги витрат з державного бюджету на наукові цілі та збільшення частки власних капіталовкладень підприємств в інноваційні проекти, незначний обсяг виробництва новітньої техніки й впровадження проектів енергозбереження, зменшення кількості науковців та підприємств, які проводять наукову діяльність. Як наслідок, реформування науково-технічного комплексу здійснюється непослідовно, без урахування загальновідомих чинників функціонування і розвитку науково-технічного потенціалу: активної та передбачуваної підтримки, формування попиту на наукові досягнення з боку реального сектору економіки.

Проблема інвестиційного забезпечення інноваційного розвитку економіки залишається однією з найбільш складних для України. Її вирішення в умовах дефіциту власних фінансових ресурсів неможливе без залучення іноземних інвестицій. В країнах, що розвиваються, та перехідних економіках саме іноземні інвестиції обґрунтовано розглядаються як джерело організаційних і технічних інновацій. Багато вітчизняних науковців також висловлюють думку, що лише іноземні інвестори здатні забезпечити інноваційний розвиток економіки [1, с. 15]. Між тим на практиці обсяги інвестицій, що надходять до України, залишаються низькими, а їхня структура не дозволяє говорити про інновацій-

ний характер таких інвестицій. Так, на сьогодні переважають капіталовкладення у виробничу сферу, причому вони майже не торкаються перспективних високотехнологічних виробництв. Натомість зростають вкладення у сферу торгівлі, що приводить до зростання імпорту в Україну, причому перш за все продукції споживчого характеру.

Необхідність залучення іноземних інвестицій під конкретні інноваційні програми й проекти вимагає подальшого удосконалення організаційного механізму їх залучення. З метою забезпечення інноваційної спрямованості іноземних інвестицій слід здійснювати такі заходи:

- формування комплексної інвестиційної політики, зокрема, визначення пріоритетних галузей промисловості й виробництва для іноземного інвестування;
- зниження рівня оподаткування підприємств з іноземними інвестиціями в пріоритетних галузях промисловості й виробництва, за умови перевищення інвестиціями певного розміру або виконання завдань здійснення інноваційної діяльності;
- стимулювання спільного фінансування інвестиційних проектів вітчизняними та зарубіжними інвесторами з метою здійснення виробничих, управлінських, організаційних та маркетингових інновацій;
- створення загальнонаціональної інформаційної мережі спеціальних інституцій, аудиторських, консалтингових фірм, які надаватимуть достовірну інформацію про виробничий, науково-технологічний, кадровий потенціал, і інвестиційні можливості підприємств, реальне становище на ринках, макроекономічне становище, правове середовище.

Слід зазначити, що певні позитивні кроки в цьому напрямку вже зроблені, зокрема згідно із Законом України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 № 40-IV [2] від сплати ввізного мита та ПДВ звільняються сировина, обладнання, комплектуючі та інші товари, що ввозяться на територію України і необхідні для виконання пріоритетних інноваційних проектів, за якими передбачено випуск інноваційних продуктів.

Статистичні дані підтверджують деякі позитивні зміни структури реалізованої продукції на користь більш конкурентоспроможної продукції. Слід зазначити, що підприємства, на яких здійснювалися інноваційні процеси, забезпечили істотний вплив на покращення результатів виробничо-господарської діяльності. Значна їх кількість (80%) збільшили асортимент продукції, що випускається, зберегли і розширили традиційні ринки збуту (72%) і створили нові (60%), зменшили енерговтрати (34%) і матеріальні витрати (28%), знизили забруднення навколишнього середовища (40%) [3, с. 15]. Однак, подібні господарські результати отримані незначним числом промислових підприємств, головним чином провідними у інноваційній діяльності. У цілому ж по країні інноваційний фактор розвитку виробництва не відповідає вимогам ринкової економіки.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що фактори екстенсивного зростання економіки України майже вичерпані, а це обумовлює необхідність пошуку нових чинників економічного зростання, які б відповідали сучасним тенденціям у світовій економіці. Запровадження української моделі інноваційного розвитку стає життєво необхідною. Модернізація української економіки на засадах інноваційного розвитку має забезпечуватися комплексним застосуванням всіх доступних важелів економічної політики, мобілізацією підприємницького потенціалу суспільства, активізацією взаємодії держави, науки та бізнесу.

Список літератури: 1. Борейко В.І. Інновації як основа економічного зростання // Актуальні проблеми економіки. Стаття. – 2008. – № 9 (87). – С. 42–48. 2. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 № 40-IV. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.zakon1.rada.gov.ua>. 3. Папп Н.В. Роль інноваційно-інвестиційного проце-

су у соціально-економічному розвитку регіонів. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/Ekon2011_32.

*Жмілька Л.А.
м. Харків, Україна*

ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ ТРАНСАКЦІЙ В РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

«Трансакція» та «трансакційні витрати» є ключовими поняттями сучасної інституціональної теорії. Вони відкривають перспективи обґрунтування доцільності вибору раціонального об'єму виробництва, а також засобу організації трансакцій між незалежними агентами в єдиному технологічному ланцюзі на користь ринкових контрактних відносин або інтегрованої ієрархії.

Найбільш вагоме поняття «трансакція» запропоновано в працях Дж. Коммонса та А.С. Шастітко. Під трансакцією він розуміє людську діяльність у формі відчуження та присвоєння права власності та свобод, які прийняті в суспільстві, та здійснюються в процесі планування, контролю над виконання обіцянок, а також адаптації до непередбачуваних умов [1].

У статті розглянуті визначення трансакцій та трансакційних витрат, розглянуті види та класифікація трансакційних витрат. За класифікацією Дж. Коммонса розрізняють наступні види витрат:

- торгові трансакції (або трансакції угоди);
- трансакції управління;
- трансакції раціонування.

Торгова трансакція, або трансакція угоди визначає відносини та правила поведінки п'яти сторін, які беруть участь в присвоєнні та відчуженні права власності на товар (два продавці, два покупці та суд, який виконує функцію гаранту). При цьому Дж. Коммонс виділив чотири типи відносин, які складаються між ними: рівень сумлінності або несумлінності конкурентів; вирішення проблеми рівних можливостей та усунення дискримінацій; забезпечення узгодженості дій сторін і недопущення зловживання перевагами в переговорній силі; вирішення проблеми застосування закону щодо забезпечення прав учасників трансакцій.

Дж. Коммонс виділив три стадії протікання торгової трансакції: 1. Переговори, що завершуються досягненням угод. 2. Укладання контракту, в якому визначаються і розмежовуються права, обов'язки і відповідальність сторін. 3. Виконання контракту. На цій стадії відбувається виконання умов контракту. Після цього торгова трансакція вважається завершеною.

Другим видом трансакції є трансакція управління. У трансакції управління ключовим є ставлення «управління – підпорядкування», яке передбачає таку взаємодію між людьми, коли право приймати рішення належить тільки одній стороні. Даний вид трансакцій існує у внутрішньо фірмових відносинах, в бюрократичних організаціях, а в більш широкому плані – у внутрішньо ієрархічних відносинах. Трансакції управління з'являються в силу того, що право на ухвалення рішення обмінюється на дохід, очікувана користь якого повинна перевищувати ту частину, яка відповідає ринковою ставкою заробітної плати на ринку. У трансакції управління поведінку асиметрично, так як асиметричні правові положення сторін і, відповідно, правові відносини. Об'єктом трансакції управління виявляється поведінка однієї з сторін правового відносини.

Третім видом трансакції є трансакція раціонування. У трансакції раціонування асиметричність правового положення сторін зберігається, але місце керуючої сторони займає, як правило, колективний орган, який виконує функцію специфікації прав. До трансакцій раціонування можна віднести: складання бюджету компанії радою директорів, федерального бюджету урядом і затвердження органом представницької влади рішення арбітражного суду з приводу суперечки, що виникають між чинними суб'єктами, за допомогою якого розподіляється багатство. Одна сторона (рада директорів, суд) визначає права іншої (керівники підрозділів, позивач і відповідач).

На відміну від трансакції управління, в цьому випадку активну роль в реалізації прав і свобод виконують претенденти на відповідну частку багатства. Порівняно з трансакцією угоди, переговори здійснюються у вигляді висунення аргументів, подання прохань, завдяки красномовству. Таким чином, порядок дій у трансакціях управління і раціонування кожної із сторін визначає особливості отриманого результату.

При розгляді питання про вибір співвідношень і комбінацій різних видів трансакцій в кожному конкретному випадку Дж. Коммонс підкреслює, що найважливішим критерієм у цьому випадку є розмір трансакційних витрат. Одні і ті ж технологічні операції можуть бути скоординовані різними типами трансакцій в залежності від прийнятих в даній економічній моделі інститутів. У реальному житті виникає симбіоз всіх видів трансакцій шляхом вкраплення елементів трансакцій раціонування і управління в трансакцію угоди.

Для більш повної характеристики поняття «трансакція» Д. Бромлі запропонував наступну класифікацію: товарні, що здійснюються в рамках існуючих інститутів; інституційні, які передбачають вдосконалення існуючої структури економічних інститутів.

Перевага виявляється тим інституціональним структурам, які адекватні таким умовам розподільних відносин, які, як очікується, вони повинні забезпечити.

Як підкреслює А.Є. Шастітко, «інституційна трансакція вважається завіреною, якщо вдалося сформувані і стабілізувати очікування економічних агентів за допомогою відтворення обмеження альтернатив, з яких вони можуть вибрати найкращу» [1].

Природа фірми, її внутрішні зміни привертала увагу багатьох економістів. У сформованих соціально-економічних умовах перед економічною наукою з'явилася необхідність ввести в обіг нове поняття, яке б констатувало той факт, що в економіці мають місце позитивні втрати і витрати, обумовлені взаємодією економічних агентів, і що така взаємодія відбувається не безкоштовно. Цю «небезкоштовність» необхідно враховувати при визначенні ефективності діяльності як окремих фірм, так і економіки в цілому. В якості такого було визнано введене Р. Коузом поняття «трансакційні витрати».

Трансакційні витрати відображають невизначеність, суперечливість економічних інтересів партнерів, особливості та форми координації ходу трансакцій.

Трансакційні витрати – це витрати, які «переслідують» підприємство по мірі укладання ним угод. При укладанні угод фірми, безумовно, витрачає значні кошти. Однак ці кошти (трансакційні витрати) виявляються менше, ніж, якби фірма організувала угоду через ринок. У теорії критерієм оптимальності фірм є величина її трансакційних витрат. Трансакційні витрати повинні бути менше, ніж при користуванні послугами ринку. Таким чином, саме існування фірми, як такої, передбачає мінімізацію трансакційних витрат. Найважливішими факторами, що визначають розмір трансакційних витрат, є рівень розбіжності економічних інтересів агентів і невизначеність правил їх поведінки. Трансакційні витрати обмежують взаємні вигоди від обміну благами в силу того, що дотримання умов обміну припускає наявність витрат, розмір яких більше нуля. За висловом А. Сміта і Д. Рікардо, трансакційні витрати обмежують можливості реалізації принципу порівняльного переваги, що лежить в основі розподілу праці. Для реалізації цього прин-

ципу повинна бути знайдена така ціна, яка регулює розподіл прибутку, отриманого від спеціалізації учасників обміну, з урахуванням правил та інститутів, що регулюють процес передачі прав власності. Трансакційні витрати до певного моменту перешкоджають пошуку нових інституційних можливостей. Однак після досягнення цього моменту, вони стають катализатором пошуку, а також становлення і розвитку нових інститутів.

У сформульованій Р. Коузом теоремі підкреслюється, що різних варіантів розподілу прав власності та інституційним моделям відповідають різні позитивні трансакційні витрати. Суть теореми полягає в тому, що, якщо права власності всіх сторін ретельно визначені, а трансакційні витрати дорівнюють нулю, то кінцевий результат (що максимізує цінність виробництва) не залежить від змін у розподілі прав власності. У разі, коли трансакційні витрати дорівнюють нулю: учасники ринку знають нове дізнаються миттєво і однозначно; всі один одного розуміють ідеально, тобто слова не потрібні; у всіх учасників з усіма завжди узгоджені очікування та інтереси; при зміні умов угоди узгодження проходить миттєво; будь-яку опортуністичну поведінку виключено; кожному товару або ресурсу відповідає безліч взаємозамінних.

У таких умовах первинний розподіл прав власності абсолютно не впливає на структуру виробництва. Зрештою, кожне з прав опиниться в руках власника, здатного запропонувати за нього найвищу ціну на основі найбільше ефективного використання цього права.

З трансакційними витратами взаємопов'язане поняття «трансформаційних витрат», під якими розуміють витрати на зміну фізичних властивостей продукту. Ці витрати в чому визначаються технологією і технікою, завдяки яким виробляють продукт.

Д. Норт відзначає, що ресурси, пов'язані з реалізацією трансформаційних функцій, обумовлюють розмір трансформаційних витрат, а ресурси, що визначають зміну правових характеристик товару, визначають трансакційну складову витрат виробництва [4].

Прихильники трансакційного підходу, продовжуючи аналіз Коуза, запропонували різні класифікації трансакційних витрат. Дж. Уоллісон і Д. Норт розподіляють витрати згідно з етапами процесу контрактацій, в які вони пропонують включати наступні види трансакційних витрат: витрати, що виникають до обміну (витрати на отримання інформації про ціни і можливі альтернативи, про якість товару і надійності агентів); витрати, що виникають в процесі обміну (витрати, пов'язані з очікуванням в чергах, отриманням нотаріально засвідчених документів); витрати, що виникають після обміну (витрати по захисту контракту, а також перевірки та контролю їх виконання). Такий розподіл трансакційних витрат, з урахуванням проходження операції в часі, дає підставу для вибору форм інституційної захисту в залежності від індивідуальних норм дисконтування.

Е. Фуруботні і Р. Ріхтер у своїй класифікації обґрунтовують поділ трансакційних витрат за сферами виникнення. Згідно з цією методикою, трансакційні витрати прийнято розподіляти на: ринкові (витрати на пошук партнерів та інформації, ведення переговорів, прийняття рішень, моніторинг процесу); управлінські (витрати з розробки, впровадження, підтримки і зміни організаційних структур); політичні (витрати на створення і підтримку політичної системи: законодавчої, суднобудівної, оборонної, освітньої та транспортної).

А.Є. Шастітко пропонує фактично свою класифікацію трансакційних витрат, намагаючись підсумувати типології попередніх авторів. Він виділяє шість видів трансакційних витрат: витрати виявлення альтернатив; витрати здійснення розрахунків; витрати вимірювання; витрати укладення контракту; витрати специфікації і захисту прав власності; витрати опортуністичної поведінки.

Теоретикам трансакційних витрат вдається виділити найважливіші характеристики, що визначають сутність фірми – формування складної мережі контрактів, довготривалий характер ділових відносин, інвестування в специфічні активи, адміністративний механізм

координації з допомогою наказів. Всі дослідники, які розвивали ідеї Р. Коуза, виходили із загального уявлення про фірму як знаряддя з економії трансакційних витрат.

Таким чином, сутність трансакційних витрат пояснює не тільки сам факт існування фірм, але і багато аспектів їх функціонування: фінансову структуру, форми управління, організацію трудового процесу.

Список літератури: 1. Шаститко А.Е. Новая институциональная экономическая теория. – 3-е изд. перер. и допол. – М.: Экономический факультет МГУ, ТЕИС, 2002. – С. 188. 2. Институциональная экономика: Учебник / Под общ. ред. А. Олейника. – М: ИНФРА-М, – 2005. – С. 205–206. 3. Commons J.R. Institutional Economics // American Economic Review. – 1931.–V. 21. – P. 648–657. 4. North D., Wallis J. Integrating institutional change in economic economics. – 1994.– Vol. 150. – No. 4.

*Кажанова Е.Ю.
г. Белгород, Россия*

О СООТВЕТСТВИИ СТРУКТУРЫ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА ТРЕБОВАНИЯМ ЭКОНОМИКИ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА

Интерес к проблемам формирования и использования человеческого капитала обусловлен теми коренными изменениями, которые проходят в обществе в эпоху научно-технической и информационной революции. Человеческий капитал сегодня – это не что иное, как созидательный потенциал человека во всем его многообразии. Именно он становится решающим фактором социального и экономического прогресса.

Принципиальные изменения в технике и технологии предъявляют новые требования к рабочей силе, направленности ее подготовки, заставляют корректировать структуру рабочих мест, численность и состав работников. Что, в свою очередь, требует изменений и в структуре человеческого капитала.

Человеческий капитал имеет сложную внутреннюю организацию, она не постоянна, динамично развивается. Поэтому структурировать человеческий капитал можно по-разному. Судя по его наиболее распространенному определению, человеческий капитал включает запас здоровья, знаний, навыков, способностей и мотиваций [3, с. 15]. Согласно этому подходу человеческий капитал включает интеллектуальную, физическую и психологическую составляющие. Однако существует и более расширительная его структуризация. Так, в состав человеческого капитала входит интеллектуальный капитал (способность постоянно создавать и генерировать новую стоимость), структурный капитал (то, что уже создано человеком и приносит доход), организационный капитал (собранный воедино и систематизированный компетентность и способность к инновациям). В свою очередь организационный капитал состоит из инновационного (интеллектуальная собственность, защищенная авторским правом, методики работы), процессного (стоимость процессов, создающих новую стоимость) и культурного капитала (репутация, имидж). Такой подход к структуре человеческого капитала основан на разграничении групп способностей, необходимых для осуществления активной жизнедеятельности человека. Совокупность характеристик каждой из составляющих человеческого капитала образуют его качество. В экономике большинства развитых стран проблема качества человеческого капитала приобретает особую актуальность и требует исчерпывающего теоретического анализа внутренних и внешних условий его функционирования. Под качеством че-

ловеческого капитала, на наш взгляд, следует понимать достаточность его состояния удовлетворять требования современного уровня технологического и социально-экономического развития. Новые вызовы экономики заставляют определить новые качественные параметры человеческого капитала, привести их в соответствие с новыми требованиями системы.

Демографическая ситуация развивается так, что уже в ближайшие годы Россия не сможет решать экономические проблемы за счет простого наращивания численности занятых [3, с. 156]. Все большее значение будут приобретать качественные характеристики человеческого капитала – уровень квалификации, способность к получению знаний на протяжении всей трудовой жизни.

К числу базовых закономерностей ближайшего десятилетия относятся сдвиги в структуре спроса на рабочую силу. В тех секторах экономики, где рост будет происходить на новой технологической основе, численность работников, может и не увеличиться. Но требования к их профессионально-квалификационному составу существенно изменятся: потребуются кадры, обладающие новыми профессиями или существенно более высокой квалификацией в рамках имеющихся профессий.

На современном этапе развития эта трансформация связана с формированием основ и дальнейшим развитием информационного общества. Особая значимость информационного инструментария формирования человеческого капитала со всей остротой стала проявляться сравнительно недавно, на рубеже XX–XXI веков, но уже сегодня определен главным приоритетом в структуре человеческого капитала. Бесспорно, лидирует капитал образования, ведущая роль которого определяется тем, что именно он, определяет динамику изменений интеллектуальных человеческих ресурсов, эффективность их развития, влияет на воспроизводственный процесс, а также обеспечивает экономический рост, макро- и микроэкономическое равновесие.

В информационной экономике главная роль принадлежит личности со всеми вытекающими отсюда последствиями, в том числе и для образовательного процесса. В «новой экономике» возникает новый тип сотрудника с такими качествами как высокая способность и мотивация к обучению; базовые навыки; адаптивность; навыки самосовершенствования [1, с. 112].

Освоение человеком знаний, приводящее к росту качества человеческого капитала, является основой создания новых, более качественных товаров и услуг. К качеству образования сегодня предъявляется все больше требований, как со стороны работников, так и со стороны работодателей. Во-первых, образование не должно быть «узким». Важной становится подготовка новых работников, способных адаптироваться к динамичному производству, легко переходить от одного вида труда к другому, обладающих способностями, необходимыми для широкого круга профессий. В условиях современного производства специалист узкого профиля просто не успевает за процессами изменения, развития, обновления этого производства. Чтобы оставаться «конкурентоспособным», ему приходится постоянно повышать свою квалификацию на основе освоения новых знаний. Во-вторых, образование должно быть непрерывным и опережающим. Суть опережающего образования не только в том, чтобы ориентироваться на развивающееся производство, чтобы способствовать его развитию, но и в том, чтобы ориентироваться на предполагаемую перспективу, чтобы быть движущей силой, проводником стратегии развития предприятия.

Однако российская практика свидетельствует о наличии иных тенденций, например, несоответствия фактической работы полученному образованию. Так, в частности Российским мониторингом экономического положения и здоровья населения за 2008 г. было установлено, что работают не по специальности, полученной в вузе, 55% занятых в легкой

и пищевой промышленности, 46,4% – в машиностроении, 39,0% – в отраслях ВПК, 31,4% – в нефтегазовой промышленности, 45,2% – в строительстве, 44,0% – в сфере транспорта и связи, 41,0% – работников органов управления, 25,5% – образования, 38,3% – науки и культуры, 26,2% – здравоохранения, 52,5% – силовых структур, 60,6% – торговли и бытового обслуживания, 27,3% финансов, 34,6% – электроэнергетики [2, с. 129].

Если не будут созданы экономические механизмы, обеспечивающие соответствие подготовки кадров требованиям производства, то даже в условиях экономического роста ситуация с занятостью вряд ли кардинально изменится: дефицит рабочих мест вполне может сочетаться со значительными масштабами безработицы. Кроме того, важную роль играет не только количество, но и качество рабочих мест. С одинаковой степенью вероятности прогнозируются два сценария. Пессимистический сценарий возможен при увеличении числа рабочих мест и при ухудшении их качественной структуры, что усилит «утечку умов» за рубеж и рост иммиграции в Россию неквалифицированной рабочей силы из сопредельных государств. Оптимистический сценарий предполагает комплексное регулирование обществом всех процессов, происходящих в сфере воспроизводства человеческого капитала. Нужны не изолированные мероприятия, а осуществление системной государственной политики, активно влияющей на процессы воспроизводства человеческого капитала. К сожалению, последствия реализации реформ в образовании и здравоохранении оптимизма не внушают.

Современное высшее образование призвано создать условия для повышения конкурентоспособности человеческого капитала; изменения структуры экономики в пользу наукоемких отраслей; формирования работников, воспроизводящих и развивающих материальный и интеллектуальный потенциал страны; обеспечить социальную и профессиональную мобильность на рынке труда; формировать кадровую элиту общества. Сейчас широко обсуждается проект введения «образовательных ваучеров», чтобы граждане могли самостоятельно решать, какому из заведений профессионального образования они готовы предоставить свою долю бюджетных средств, выделяемых на образовательные нужды [4].

Новые подходы к определению роли человеческих ресурсов в воспроизводстве приводят к пониманию о недостаточности только образования или профессиональной подготовки. Для этого необходим новаторский потенциал, склонность к принятию сложных решений. Появилась необходимость в активных и мобильных работниках, имеющих желание получать образование, соответствующее новым экономическим условиям. Чтобы эти тенденции развивались, необходим научный подход к формированию интеллектуального человеческого потенциала в воспроизводстве. Поэтому образование должно постоянно занимать достойное место в системе общественных приоритетов.

Исследований, посвященных анализу и моделированию процессов формирования, развития и трансформации человеческого капитала, проводилось и проводится достаточно много и в мире, и в нашей стране. Важнейшая причина этого – постоянно происходящие изменения, перманентная трансформация социально-экономической среды формирования, развития и использования человеческого капитала. Учитывая, что процессы воспроизводства человеческого капитала в ближайшие десятилетия будут иметь для российской экономики существенное, а может быть, и решающее значение, крайне необходимо реализовать на практике рекомендации науки и обеспечить соответствие качества человеческого капитала требованиям «экономики знаний».

Список литературы: 1. Васильева А.Н. Управление рисками организации в области человеческого капитала. – Известия ИГЭА, 2010. – № 6 (74). – С. 110–114. 2. Капе-

люшников Р.И. Трансформация человеческого капитала в российском обществе (на базе «Российского мониторинга экономического положения и здоровья населения») / Р.И. Капелюшников, А.Л. Лукьянова. – М.: Фонд «Либеральная миссия», 2010. 3. Плискевич Н.М. Человеческий капитал в трансформирующейся России. – М.: Институт экономики РАН, 2012. – 231 с. 4. <http://www.runtal.ru/index.php/articlyview/257>.

*Карпова І.В.
м. Харків, Україна*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ЗЕМЕЛЬНОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ ТА РОСІЇ

Постановка проблеми. За останнє десятиліття ціни у світі на продовольчі продукти зросли майже вдвічі. Серед причин – збільшення населення планети, зростання споживання та зменшення площ, придатних для обробітку сільськогосподарських культур. Світова продовольча криза створює умові для розвитку аграрного виробництва в Україні і дає можливість реалізувати такі конкурентні переваги країни, як значні запаси чорнозему, вигідно розташовані сільськогосподарські угіддя, сприятливі природнокліматичні умові. Україна має потужний природно-ресурсний потенціал – із 60,3 млн. га загальної площі земель майже 70,9% (42,8 млн. га) займають сільськогосподарські угіддя. Тому розвиток аграрного сектору України на основі ринкової трансформації, сприятиме посиленню конкурентоспроможності вітчизняної економіки.

Аналіз останніх досліджень. В науковій літературі аналізу питань соціально-економічного розвитку аграрного сектору економіки України приділяється велика увага з боку вітчизняних науковців. Серед них: В.М. Алексійчук, О.Є. Гудзь, М.Я. Дем'яненко, І.Г. Кириленко, П.Т. Саблук, І.І. Лукінов та інші. Проте в дослідженнях, присвячених аналізу проблем сільськогосподарського виробництва недостатньо уваги приділяється вивченню досвіду проведення аграрних реформ в інших країнах колишнього Радянського Союзу, зокрема у Росії.

Мета дослідження. Умовою вирішення проблем сталого розвитку аграрного виробництва та забезпечення продовольчої безпеки країни є реформування системи господарювання та відносин власності в АПК. Центральне місце в реалізації сучасної аграрної політики держави є проведення земельної реформи та створення умов для функціонування ринку землі. Визначення основних факторів формування сучасної структури земельних відносин, їх систематизація та дослідження процесу становлення в Україні та Росії є метою статті.

Обґрунтування отриманих наукових результатів. Сільське господарство в умовах світової продовольчої кризи забезпечує конкурентні переваги України, доходи від експорту продовольства складають вагомому частку загальних доходів від її експорту – за 2012 рік Україна отримала 12,4 млрд. дол. від експорту сільськогосподарської продукції. Наша країна займає перше місце серед світових виробників соняшнику, друге – по виробництву ячменю, п'яте – по виробництву кукурудзи та ржи. Загалом Україна посідає 2 місце в світі серед країн-експортерів зерна [1]. У сільському господарстві України створюється 15,6% валової доданої вартості, хоча обсяги сільськогосподарської продукції складають тільки 81% від рівня 1990 року [2]. Розвиток агропромислового комплексу і сільського господарства, як його основи, визначає потенціал інших галузей економіки, рівень продовольчої безпеки держави та соціально-економічну ситуацію в країні.

Серед базових елементів інституціональної системи економіки найсуттєвішими виявляються відносини власності, особливо власності на землі сільськогосподарського

призначення. Власність як економічна категорія включає три види відносин: відносини з приводу привласнення та відчуження об'єктів власності; відносини з приводу економічних форм реалізації власності, тобто одержання від неї доходу; відносини з приводу господарського використання об'єктів власності.

Аналіз проведення інституціональних перетворень в аграрному секторі економіки дозволяє виділити певні етапи реформування відносин власності та проведення земельної реформи в Україні.

На першому етапі, у 1991–1995 рр., основна увага приділялася обґрунтуванню ідеології ринкових перетворень в аграрній економіці, визначенню форм власності на землю та їх законодавчому оформленню. У законі України від 30 січня 1992 р. «Про форми власності на землю» [3, ст. 2] визнається рівноправність трьох форм власності на землю – приватної, колективної та державної. Основним змістом цього етапу можна визначити роздержавлення, у процесі якого земля та майно передаються у власність недержавним сільськогосподарським підприємствам; інститут приватної власності на землю отримує правове оформлення, але у реальне життя не втілюється.

На другому етапі (1995–1999 рр.) здійснюється суттєве прискорення земельної реформи. У відповідних законодавчих актах [4, 5] врегульовано передачу землі у колективну власність безкоштовно для виробництва сільськогосподарської продукції; передбачено паювання сільськогосподарських земель, тобто визначення розміру земельної частки кожного члена сільськогосподарського підприємства, але без виділення їх у натурі (на місцевості), та видача сертифікатів на земельний пай; визнано, що власники земельних паїв можуть добровільно створювати спільні аграрні підприємства різних організаційно-правових форм, вони мають також право на продаж, дарування, обмін, заставу, передачу в спадщину цих земельних ділянок. Проте процес паювання земель здійснювався надто складно, мав формальний характер, тому реорганізація колективних сільськогосподарських підприємств та створення нових господарських формувань ринкового спрямування проходив дуже повільно.

Третій етап становлення інституту приватної власності на землю починається з 1999 року. З метою активізації процесу реорганізації земельних відносин приймається Указ Президента України від 03.12.1999 р. «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки» [6]. Цим указом встановлено обмежений термін перетворення колективних сільськогосподарських підприємств у суб'єктів господарювання, заснованих на приватній власності, визначено порядок отримання землі у приватну власність, врегульовано оренду земельних паїв з виплатою орендної плати в натуральній або грошовій формі. Остаточне закріплення ринкової структури земельних відносин відбулося з прийняттям в жовтні 2001 року нового Земельного кодексу України, якій визначає, що земля в нашій державі може перебувати у приватній, комунальній та державній власності [7, ст. 78].

Проблема користування землею в Україні зараз вирішується – понад 27 млн. га розпайоване між 7 млн власників. Однак володіння землею її власниками поки що обмежено. Володіння передбачає визначення суб'єктом юридичної або фактичної долі об'єкта власності і без можливості купівлі – продажу землі володіння не може бути повним. Разом з тим, в Україні до 01.01.2013 р. діє мораторій на ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення: власники земельних ділянок не мають права продавати їх, заборонено також внесення прав на землю в уставний фонд господарських товариств. Таким чином, інститут приватної власності на землю не отримує відповідної форми реалізації.

Становлення реального ринку землі в Україні передбачає створення публічного акціонерного товариства «Державний земельний банк». Згідно зі Статутом банк матиме

статутний капітал 120 млн грн., сто відсотків якого належить державі. Для формування статутного капіталу банку буде випущено 120 млн простих іменних акцій номінальною вартістю 1 гривня кожна [8]. Метою діяльності Банку є створення сприятливих умов для розвитку сільського господарства, функціонування ринку земель, підтримки вітчизняного сільськогосподарського товаровиробника, переважно малого та середнього фермерського господарства, зміцнення та реалізація виробничого і торгового потенціалу сільського господарства, розвиток сільськогосподарського виробництва. В Україні всі операції із землею регулюватиме Державний земельний банк. До функцій банку належатиме управління землями державного значення, зокрема процедури приватизації, купівлі-продажу, обмін і здача їх в оренду. Основними напрямками діяльності Банку є ефективне управління землями державної власності, консолідація земель та розвиток бізнесу на селі за рахунок дешевих кредитів під заставу земельної ділянки. Передбачається, що ставка за цими кредитами повинна бути в середньому 8–9 відсотків річних, що удвічі менше, ніж у комерційних банках.

Після відміни мораторію на ринковий оборот земель сільськогосподарського призначення продаж земель державної та комунальної форм власності здійснюватиметься на земельних торгах. Проте у законодавстві не визначена чітка і зрозуміла процедура проведення цих торгів, порядок встановлення стартової ціни на земельну ділянку, не вказується на переважне право на землю орендарів земельних ділянок. Всі ці питання потребують негайного вирішення для створення умов щодо функціонування цивілізованого ринку землі в Україні.

У Росії земельна реформа почалася у 1991 році. Згідно з Земельним кодексом Російської Федерації від 25.10.2001 р. земля може бути у державній (федеральній) власності, у власності суб'єктів РФ, муніципальній власності і власності громадян та юридичних осіб [9]. Трансформація земельних відносин базувалася на приватизації землі з передачею її індивідуально-приватну та колективно-приватну власність. З 1 січня 2004 р. почалася приватизація земель сільськогосподарського призначення. Всі робітники, які були безпосередньо зайняті у сільському господарстві, отримали земельні паї. В результаті цих перетворень відбулася приватизація більшості сільськогосподарських земель – у приватну власність передано 170 млн га, що складає 85% сільськогосподарських угідь. Земельні паї дозволялося мати у довічному володінні з передачею у спадщину, дарувати, здавати в оренду, вносити у колективне господарство, обмінювати на інші земельні або майнові паї, отримувати земельну ділянку у натурі. Однак купівля – продаж або застава землі заборонялися. У 2008 р. приймається Закон РФ про обіг земель сільськогосподарського призначення, згідно з яким отримання громадянами та юридичними особами земель сільськогосподарського призначення, яка знаходиться у державній або муніципальній власності, можливе тільки на торгах (конкурсах, аукціонах), що фактично означало створення ринку землі. Іноземці та іноземні юридичні особи можуть користуватися землею сільськогосподарського призначення тільки на основі оренди [10].

Висновки. Отже, реформування земельних відносин у постсоціалістичних країнах має багато спільних рис. Для формування ринку землі необхідно визначити умови для приватизації земель, які чітко прописати у законодавстві, створити відповідну інфраструктуру, забезпечити справедливість при розподілі земель між робітниками аграрних підприємств. В Україні організація обігу земель сільськогосподарського призначення пов'язана з подальшим удосконаленням законодавства, у якому необхідно розв'язати проблеми проведення земельних торгів.

Список літератури: 1. Присяжнюк: «За два останні роки аграрний сектор України став лідером галузей економіки». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agronews.com>.

in.ua/node/4734 2. Соціально-економічний розвиток України за 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua 3. Закон України від 30 січня 1992 р. «Про форми власності на землю». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua> 4. Указ Президента України від 10.11.1994 р. № 666/94 «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua> 5. Указ Президента України від 08.08.1995 р. № 721/95 «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організація». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua> 6. Указ Президента України від 03.12.1999 р. № 1529/99 «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua> 7. Земельний кодекс України: станом на 10 лютого 2005 року. – Х.: ПП «ПІНГВІНІ», 2005. – 96 с. 8. Постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2012 р. № 609 «Про створення Державного земельного банку». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua> 9. Земельный кодекс Российской Федерации от 25.10.2001 г. № 135-ФЗ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.consultant.ru/popular/earth/> 10. Закон Российской Федерации от 22.07.2008 г. № 141-ФЗ «Об обороте земель сельскохозяйственного назначения». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://base.garant.ru/12127542/2>.

*Ли Чао
провинция Хебей, г. Ланфан, КНР
Сладких И.А.
г. Харьков, Украина*

О МЕСТЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПРОГРАММ КИТАЙСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ В СФЕРЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ УКРАИНЫ И РОССИИ

Развитие интернационального диалога Украины и Российской Федерации с дальневосточным регионом на уровне государственных институтов, промышленных комплексов и общественных объединений имеет многолетнюю историю. В этом году исполняется 20 лет дипломатическим отношениям между Украиной и КНР, которые продолжают развиваться. РФ рассматривает КНР не только как перспективных партнеров в бизнес-проектах и межкультурных общественных мероприятиях, но и как потенциальную угрозу своей территориальной целостности и государственного суверенитета. Несмотря на стандарты экономического развития и модели политического взаимодействия стран, тысячи юношей и девушек из КНР ежегодно прибывают на учебу в Украину и Россию.

Постановка проблемы. Сегодня страны постсоветского пространства занимают далеко не лидерские позиции на международном рынке образовательных услуг. Динамика современных миграционных процессов и массовость получения высшего образования способствуют увеличению количества иностранных студентов в Украине и России. Многочисленным является контингент студентов из Китая: согласно последним данным Министерства образования КНР, более 330 тыс. китайских граждан в 2011/2012 учебном году стали студентами зарубежных вузов. Ни одна страна в мире не отправила учиться за границу такого количества молодежи. Университеты Украины и России привлекают китайских студентов ценовой политикой контрактного обучения, по сравнению с США, странами Европы а также и с КНР. Интерес вызывает довузовское обучение языку (русс-

кому, украинскому) на подготовительных факультетах (отделениях), что отличает страны СНГ от Европы и США, где знание языка обучения необходимо на момент поступления в вузы. Несмотря на очевидность интереса с обеих сторон (обучающихся и обучающихся) и взаимовыгодность отношений в сфере образовательных услуг, на сегодняшний день не существует сформированной на государственном уровне системы приема на обучение в вузы Украины и России студентов из КНР. Профессиональная разноплановость абитуриентов из КНР, прибывающих по частным приглашениям в большинстве случаев влияет на необъективный выбор специальности обучения или вуза, а временная разрозненность замедляет адаптационные процессы.

Анализ последних публикаций, рассматривающих вопросы обучения иностранных студентов в Украине и России позволил сделать следующие выводы. Во-первых, министерства образования и иностранных дел государств, принимающих на обучение, выполняют контролируемую функцию установленных ими нормативов и законов. Во-вторых, развитие международной деятельности вузов зависит от стремления, заинтересованности и активности руководства самих вузов в этой деятельности. В-третьих, конкурентоспособность вузов на рынке международных образовательных услуг может быть возможна при выполнении следующих условий: яркая рекламная компания в интернет-пространстве, рассчитанная не только на англоязычную аудиторию, а на непосредственно предполагаемые регионы-поставщики иностранных студентов; постоянное улучшение, соответствие мировому уровню бытовых условий проживания иностранных студентов; инновационные подходы к разработке учебных программ, планов, методического обеспечения; следственность администраций вузов в ценовой политике образовательных услуг.

Целью данной статьи стало исследование опыта реализации сотрудничества Украины и России с КНР в области высшего образования, современного состояния международных образовательных программ КНР и их место в экономике Украины и России.

Изложение основного материала. В 90-е годы XX ст. в Китае на фоне улучшения материального благосостояния населения особенно заметным становилось отставание системы образования от общих темпов развития страны, несоответствие структуры и качества высшей школы новым требованиям «социалистической рыночной экономики», а также запросам студентов и их родителей [5, с. 136]. В целях решения проблем социально-экономического развития с помощью срочной модернизации вузов правительство КНР официально разрешило вузам самостоятельно устанавливать международные контакты. С присущей им скрупулезностью, китайскими экспертами велись многолетние исследования практических изменений в вузовской инфраструктуре, внедрений передовых образовательных технологий и анализ работы приглашенных из-за рубежа преподавателей. На основе мнений сотрудников вузов, результатом работы экспертов стало одобрение Госсоветом КНР в 2003 г. «Положения Китайской Народной Республики о совместных учебных заведениях китайских вузов с иностранцами». Правительство КНР оставило в своей компетенции кадровые вопросы, утверждение учебных планов, нострификацию зарубежных дипломов. Оставляя за собой право контроля международного образования, правительство запрещает аккредитацию неблагонадежных программ и специальностей. Рекомендации правительством научных и учебных направлений полезны для модернизации современной системы высшего образования КНР, и для процветания страны в целом.

Китайская Народная Республика превращается в международный центр, который предоставляет образовательные услуги. Уже подписаны соглашения с 34 странами о взаимном признании документов об образовании и ученых степенях. Согласно данным, опубликованным министерством образования КНР, в 2007 г. в Китае обучалось 195 503 иностранных студента из 180 стран мира, что на 20% больше, чем в 2006 г. Это свиде-

тельствует об успехах в реализации плана, принятого руководством страны, по увеличению количества иностранных студентов. В 2008 г. китайское правительство предоставило стипендии 13 516 иностранным студентам, что больше уровня 2007 г. на 3 365 человек. «Почти через каждые 4–5 лет количество иностранных студентов, прибывших в Китай на обучение удваивается», – заявила начальник департамента по делам международного сотрудничества Минобразования КНР Чжан Сюцинь [4, с. 82].

Правительство КНР очень серьезно подходит к образованию своей молодежи. Выставка международных образовательных услуг Beijing International Education Expo (BIEE) в Китае, которую считают самым успешным, крупным и влиятельным событием в Азии в области образования, с каждым годом привлекает все больше участников. Открытие выставки состоялось в Пекине 20 октября 2012 г. С 23 октября она презентовала информацию о ведущих университетах мира в городах КНР: Сиань, Шанхай, Чэнду, Ухань, Гуанчжоу и Чанша. В выставке 2012 г. приняли участие 500 вузов из 38 стран мира, отметил Цзун Ва из Китайского общества по международному обмену в деле образования. Он назвал число участников выставки и количество павильонов рекордным. Все больше государств хотят привлечь к себе трудолюбивых и дисциплинированных студентов из КНР. Для родителей китайских юношей и девушек выставка дает возможность ознакомления с условиями проживания в стране, с содержанием образовательных программ, информацией о стоимости обучения и международных связях вузов. Популярностью пользуется обучение в аспирантуре и докторантуре. К началу выставки был подготовлен и опубликован доклад «О развитии образования за рубежом», в котором сообщалось, что с 2005 г. растет число юношей и девушек, получающих высшее образование за рубежом, и в год этот прирост составляет почти 20%. На выставке в Пекине Канада, США и Великобритания представили почти по сотне вузов от каждой страны. Половину выставочных площадей заняла вся Северная Америка. За ними идут Франция, Германия, Италия, Россия, Испания. Большой спектр образовательных услуг представили такие вузы Украины, как Полтавский и Одесский политехнические университеты, институты педагогические и железнодорожного транспорта. Обычно активно представляет свое образование Япония, но в этом году по политическим соображениям Страна Восходящего солнца отказалась от участия в выставке.

Обучение в Украине и России доступно для китайских семей со средним достатком и по многим показателям выгоднее обучения в вузах КНР. Если сравнивать стоимость обучения в США, странах Европы, то привлекательность обучения в Украине и России становится еще более очевидной.

Украинско-китайское сотрудничество. Чрезвычайный и Полномочный Посол КНР в Украине Чжан Сиюнь на пресс-конференции в Киеве заявил: «Обучение в Украине на очень хорошем уровне, и студенты, которые получили образование в украинских вузах очень востребованы в Китае» (по материалам УНИА «Укринформ», 4.01.12 г.). Последние два года на государственном уровне рассматривались вопросы международного академического обмена студентов, аспирантов и преподавателей вузов, обучение иностранных граждан в Украине и КНР; сотрудничества ведущих китайских и украинских университетов по проведению совместных научных исследований и возможного последующего внедрения новейших разработок; подготовки высококвалифицированных кадров, в частности выполнение аспирантских диссертационных работ под двойным руководством профессоров из китайских и украинских вузов; культурного сотрудничества, в частности изучение страноведения; открытие китайской школы в г. Киеве; основание новых Центров украинского языка в КНР и Института Конфуция в Национальной металлургической академии Украины (г. Днепропетровск); продолжение фун-

кционирования Украинско-китайской Подкомиссии по сотрудничеству в области образования на постоянной основе. Первое заседание Комиссии по сотрудничеству между Правительством Украины и Правительством КНР состоялось 28 марта 2012 г. в г. Сянь (КНР) под председательством Первого заместителя Министра образования и науки, молодежи и спорта Украины Е. Сулимы и заместителя Министра образования КНР Хао Пина. Стороны договорились о дальнейшем образовательном и научном сотрудничестве по инженерно-техническому, естественнонаучному, медицинскому, гуманитарному и общественному направлениям. По результатам работы Подкомиссии подписано Положение о Украинско-Китайской подкомиссии по сотрудничеству в области образования Комиссии по сотрудничеству между Правительством Украины и Правительством КНР, а также Соглашение между МОН, молодежи и спорта Украины и Министерством образования КНР о сотрудничестве в области образования.

Сегодня в Украине обучается более 50 000 иностранных студентов из 153 стран мира. Только в этом учебном году количество абитуриентов, которые получили приглашение на обучение в украинских вузах, выросло по сравнению с прошлым годом на 53% и составляет 32 000 человек из 126 стран мира (21 000 человек из 130 стран в 2010 г.). В Украине обучаются 1 023 студента из КНР.

Российско-китайское сотрудничество. Для популяризации образования РФ проводятся выставки, презентации современных технологий высшего образования. На ВЕЕЕ Россия представляла свои образовательные ресурсы, участвовала в круглых столах и деловых встречах. Российские вузы могут самостоятельно выбирать зарубежных партнеров, планировать мобильность и сроки прохождения учебных дисциплин (но не их объем, который должен соответствовать ГОС), а также самостоятельно проводить ценовую и маркетинговую политику [5, с. 138].

Число китайских студентов в России год от года растет. Сегодня Министерство образования КНР говорит о 15 000 юношей и девушек, что в 20 раз меньше, чем общая цифра китайских студентов за рубежом. Основные препятствия обучения граждан КНР в России: трудный для изучения русский язык и неблагоприятная криминальная обстановка по отношению к иностранцам в стране. Исследования проблем обучения студентов из КНР в РФ привело к разработке и созданию в 1999 г. совместных учебных программ. Успешным стал опыт такого академического партнерства по двум линиям: 1) по специальности «Строительство» между Дальневосточным государственным техническим университетом и Хайдунцзянским научно-техническим институтом; 2) по специальностям «Технология продуктов питания», «Экономика» между Дальневосточным государственным рыбохозяйственным университетом и Северо-Восточным сельскохозяйственным университетом, во Владивостоке и в Харбине. Такая модель образования взаимовыгодна благодаря географической близости Северо-Восточного Китая и России, что способствует мобильности студентов с обеих сторон. Получение двойного диплома государственного образца и языковая практика русского и китайского повышает конкурентоспособность и востребованность выпускников на рынке труда.

По данным Федеральной службы государственной статистики на 2010 г. в России училось 145 900 иностранных студентов: число иностранцев, приезжающих за отечественными знаниями, увеличивается с каждым годом.

Экономическое и культурное сотрудничество между РФ, Украиной и КНР, способствует увеличению числа китайских студентов, многие из которых успешно строят свой бизнес в стране обучения.

Чтобы правильно оценить экономическое значение этого вида деятельности, следует принять во внимание, что образовательные услуги для иностранцев являются одним из

важнейших элементов экспортного потенциала Украины и России. Объем оказания платных образовательных услуг складывается как из оплаты за само обучение, так и оплаты за проживание, питание, транспорт и иных статей бытовых расходов иностранных студентов.

Обучение иностранных студентов в 2011 г. пополнило копилку вузов Украины на 100 млн. долларов США, и привело в экономику страны около 500 млн. дол. США. Министр Д.В. Табачник отмечает, что численность иностранных студентов сегодня больше на 20 000, чем была во времена СССР. За последние 10–12 лет произошло увеличение контингента иностранных студентов в Украине с 15 000 до более 50 000. При этом министр отмечает информационно-рекламную деятельность государственного предприятия «Украинский информационно-имиджевый центр».

Россия, со своей стороны, в 2008 г. увеличила квоту на обучение иностранцев в вузах за счет бюджета РФ с 7 000 до 10 000 человек. Теперь есть возможность поступать на таких же условиях и в средние профессиональные учреждения. На территории России в 750 образовательных учреждениях сегодня учится около 250 000 иностранцев из 150 стран. При этом свыше 40 000 получают высшее образование за счет средств федерального бюджета РФ – сообщил министр Д.В. Ливанов на открытии III Всемирного форума иностранных выпускников российских и советских вузов, при участии представителей почти 170 стран (г. Москва, 28–30 ноября 2012 г.). Россия планирует увеличить с 2% до 7% свое присутствие на мировом рынке образовательных услуг.

Проведенное исследование позволило сделать следующий вывод: увеличение потока иностранных студентов именно из Китая способствует повышению материальной базы вузов Украины и России, а ответственность за развитие международного образования лежит, прежде всего, на самих вузах. Следует отметить, содействие правительств государств является важным элементом образовательной политики.

Список литературы: 1. Арефьев А.Л. Российские вузы на международном рынке образовательных услуг / Арефьев А.Л. – М.: Центр социального прогнозирования, 2007. – 700 с. 2. Бадарч Д. Актуальные вопросы интернациональной гармонизации образовательных систем: монография / Д. Бадарч, Б.А. Сазонов. – М.: Бюро ЮНЕСКО в Москве; ТЕИС, 2007. – 190 с. 3. Боровская Н.Е. Китайская модель образования в азиатском контексте / Н.Е. Боровская // Сравнительная педагогика. Педагогика. – 1997, – № 3, – С. 86–95. 4. Ігнатюк О.А. Студентська мобільність: світові та вітчизняні тенденції розвитку / О.А. Ігнатюк, І.А. Сладких // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія. – 2009. – № 3. – С. 75–85. 5. Смолькова Е. Китайский прагматизм и русский «авось» в транснациональном образовании / Е. Смолькова, А. Урда // Высшее образование в России. – 2008. – № 7. – С. 135–143.

*Матросов А.Д., Савченко Е.В.
г. Харьков, Украина*

НАЦИОНАЛЬНЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ СИСТЕМЫ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ

Переход к постиндустриальному, информационному обществу, значительное расширение масштабов межкультурного взаимодействия приводит к выделению особой важности факторов кросс-культурного общения. Любое высшее учебное заведение

функционирует в рамках национальной образовательной системы, поэтому цели его деятельности отражают цели, поставленные перед системой высшего образования государством. В то же время для высшего учебного заведения, имеющего собственные приоритеты развития, большую роль играют экономические и академические цели развития, которые реализуются посредством интернационализации научно-образовательной деятельности вуза и интернационализации экономической деятельности вуза.

Часть глобальных проблем могут быть решены в результате сотрудничества в рамках международного сообщества, что требует формирования современного мышления. Именно в связи с этим ряд аналитиков определяют следующие основные тенденции развития университетского образования в современном мире [1]:

- *фундаментализация* – в настоящее время важна не только полнота предполагаемых определенными дисциплинами знаний, а возможность развивать способности воспринимать, понимать и использовать поток новой информации в течение всей жизни;
- *дифференциация и интеграция* – основной путь становления науки будущего и современного образовательного пространства. Ориентация на сочетание фундаментальных исследований с практическим решением проблем, навыками командной работы, постоянным саморазвитием и самосовершенствованием, реальное и виртуальное вхождение в то, что получило название *community of practice* (профессиональные и транспрофессиональные сети);
- *плюрализация* – придание результатам университетского образования характера множественности, разнообразия; вариативность преподавания университетских дисциплин;
- *инструментализация* – развитие инновационных методов осуществления образовательного процесса; внедрение новых образовательных моделей, подкрепленных альтернативными технологическими приемами трансляции знаний;
- *информатизация* – проектирование высокотехнологичного информационно-образовательного пространства университета; развитие дистанционных образовательных технологий;
- *интернационализация* – цели, функции и организация образовательного процесса приобретают международное измерение. В процесс интернационализации образования наряду с индивидуальной мобильностью студентов или профессорско-преподавательского состава включаются следующие формы: мобильность образовательных программ и институциональная мобильность; формирование новых международных стандартов образовательных программ; интеграция в учебные программы международных образовательных стандартов; институциональное партнерство: создание стратегических образовательных альянсов.

С развитием процессов глобализации и интернационализации экономики и бизнеса перед высшим образованием встали новые цели – подготовка профессиональных кадров, способных эффективно работать в изменившихся условиях глобального рынка.

Интернационализация образования преследует различные цели, среди которых: диверсификация и рост финансовых поступлений через привлечение иностранных студентов на платное обучение; расширение учебных планов и обучение своих студентов в зарубежных вузах-партнерах; расширение региональной сети вуза для эффективного использования своих ресурсов; повышения качества образования и исследований за счет участия студентов и преподавателей в международном процессе обмена знаниями и др.

Развитие международного межвузовского сотрудничества позволяет организовывать совместные исследовательские проекты, обменные программы для студентов и преподавателей, специальные программы для иностранных студентов.

Таким образом, причиной роста численности студентов, обучающихся за границей, на современном этапе развития высшего образования все больше являются рыночные процессы, а не государственная политика или вопросы оказания помощи.

Международный рынок образовательных услуг превращается в стремительно развивающийся сектор экономики, центральными элементами которого являются международный маркетинг образовательных учреждений и целенаправленный набор иностранных студентов. Пример Австралии показывает, что политика активного маркетинга вузовских программ и непосредственного поиска и набора иностранных студентов оказалась продуктивной, по крайней мере, с экономической точки зрения.

Программы студенческой и преподавательской мобильности развивались с целью стимулирования интернационализации учебных планов, т.е. внедрения изменений в учебные планы сотрудничающих вузов и факультетов. Поскольку даже в объединенной Европе существует огромное разнообразие национальных систем высшего образования, стремление интернационализировать учебные планы и привести в них общие европейские элементы могло быть реализовано только через проекты мобильности.

Введение изменений в вузовские программы всегда встречали сопротивление в академической среде. С одной стороны, осознавая необходимость соответствовать сложному процессу непрерывного и стремительного обновления знаний, вузы стремятся совершенствовать свои образовательные программы, предлагать самые новейшие области знания. С другой, в образовании по-прежнему высоко ценятся традиции, и неизменность некоторых атрибутов высшего образования является определенным сигналом высокого качества предлагаемых программ.

Сильным стимулом интернационализации программ обучения является растущее влияние международных профессиональных объединений. Быстрый рост международной торговли профессиональными услугами побудил представителей многих профессий организовать свою деятельность на международном уровне.

Программы с международной тематикой или сильной международной компонентой приобрели в последние годы большую популярность во многих европейских странах. Причем, это происходит не только в традиционно открытой идеям международно-сотрудничества Голландии, но и во Франции и Германии, странах, которые известны очень осторожным отношением к международным новшествам в своем образовании. Тем не менее, и во Франции, и в Германии растет число программ, в которых преподавание ведется на английском языке [4].

Следует отметить, что основной целью интернационализации является не командирование за рубеж 100% студентов, а в доступности результатов интернационализации дома. Одна из специальных групп Европейской Ассоциации международного образования (ЕАИЕ) так и называется «интернационализация дома!» (Internationalisation at Home – IAH). Именно эта форма интернационализации делает результаты международного межвузовского сотрудничества доступными всем студентам [5].

Многие учебные заведения заключают соглашения о сотрудничестве, которые касаются различных аспектов преподавания и обучения. Очень часто эти соглашения связаны с обменом студентами и/или преподавателями. В некоторых случаях, эти связи перерастают в консорциумы и вузовские сети. Как правило, подобные объединения учебных заведений обладают весьма ограниченными правами. Их рассматривают скорее как добровольные объединения вузов для проведения конкретных образовательных проектов. Но проводимая участниками консорциумов и вузовских сетей работа по согласованию требований и образовательных стандартов способствует продвижению идеи интернационализации высшего образования. В таких программах вопрос контроля качества

решается вузом, предлагающим свою программу за рубежом. Поскольку осуществить этот контроль на практике не так уж легко, существуют специальные системы аккредитации таких программ как национальными, так и международными организациями.

Более глубокое взаимодействие между учебными заведениями предполагается при заключении ими различных соглашений о введении согласованных образовательных программ. «Глобальный альянс транснационального образования» (GATE) – международное объединение, включающее бизнес организации, высшие учебные заведения и правительственные структуры, которые занимаются вопросами обеспечения качества, аккредитации и сертификации вузовских программ, предлагаемых за пределами своей страны. Эта организация предусматривает несколько вариантов межвузовских соглашений [3]:

- Франчайзинг: по договору франшизы зарубежный вуз выдает местному учебному заведению разрешение использовать свои образовательные программы и выдавать свои дипломы на взаимно согласованных условиях.

- Программы-близнецы: такие договоры между высшими учебными заведениями разных стран заключаются для предложения совместных программы обучения. В обоих вузах студенты проходят одни и те же курсы, занимаются по одинаковым учебникам и сдают одинаковые экзамены, при этом преподают им обычно местные педагоги.

- Взаимное признание программ: в отличие от предыдущего договора, сотрудничающие вузы не разрабатывают совместных программ.

Таким образом, результаты проведенного исследования показали, что вопросы интернационализации и качества высшего образования тесно связаны, а процесс интернационализации и выход вузов на международный рынок способствует повышению качества образования. В тоже время процесс интернационализации необходимо рассматривать не как самоцель, а как инструмент повышения качества высшего образования.

Следует вывод, что процесс интернационализации высшего образования принимает новые черты и претерпевает определенные новации. К таким изменениям относятся:

- влияние процесса глобализации экономики;
- переход от культурных и образовательных к экономическим мотивам интернационализации;
- развитие и укрепление конкурентного международного рынка образовательных услуг;
- трансформация роли правительства в регулировании высшего образования.

Таким образом, обострение конкуренции, глобализация экономики и сокращение государственного финансирования побуждает вузы расширять свою деятельность за пределами национальных границ.

Во многих странах государственное регулирование сферы высшего образования снижается, в тоже время, усиливается автономия и независимость вузов, используются рыночные механизмы регулирования.

Создание информационного общества и задачи непрерывного образования приводят как на национальном, так и на европейском, и международном уровне, к постановке стратегических задач в формировании образовательных программ, их гибкости. Особую роль при этом уделяют инструментарию интернационализации и системам оценивания для повышения капитала качества высшего образования национальных экономик.

Список литературы: 1. Концептуальные основы стратегии экономического и социального развития Украины на 2002–2011 годы. Послание Президента Украины Верховной Раде Украины «Европейский выбор». 2. Скотт П. Глобализация и университет // ВВШ «Alma Mater». – 2000. – № 4. – С. 3. 3. Robbins K. and Webster F. The Virtual University, OXFORD UNIVERSITY PRESS, 2002. 4. Kazamias A.M. Globalization and University Education in

Late Modernity // XIX CESE Conference. Abstracts of Presentation. Bologna, 2000. 5. Hahn, C. Die Internationalisierung der deutschen Hochschulen: Kontext, Kernprozesse, Konzepte und Strategien. VS Verlag für Sozialwissenschaften / GWV Fachverlage GmbH, Wiesbaden, 2004.

*Олійник О.В., Сідельнікова І.В.
м. Харків, Україна*

СУЧАСНИЙ РОЗВИТОК АГРАРНОГО СЕКТОРУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ: СТАН, ТЕНДЕНЦІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ

Ефективний розвиток аграрного сектору як важливої складової національної економіки не тільки гарантує продовольчу безпеку держави, але й створює ємний національний ринок продукції сільського господарства і продовольства, виступає надійним сировинним джерелом для промисловості, забезпечує адаптацію зовнішньої торгівлі аграрною продукцією до світових тенденцій. Нині аграрний сектор України проходить складний етап ринкових перетворень, які не завжди ґрунтуються на необхідному науковому забезпеченні, є прикрі помилки, які нерідко мають значні негативні наслідки.

Проблемам розвитку аграрної сфери присвячено багато наукових досліджень. Важливими серед них є наукові розробки М. Безуглого, М. Дем'яненка, Ю. Лузана, Ю. Лупенка, В. Месель-Веселяка, Л. Молдавана, Б. Пасхавера, П. Саблука, О. Шпичака, М. Федорова, О. Шубравської, В. Юрчишина і багатьох інших. Незважаючи на значні досягнення сучасної наукової думки щодо проблеми розвитку аграрного сектору, існує необхідність її подальших досліджень.

Мета статті – оцінити ситуацію в аграрному секторі та окреслити тенденції й перспективи його подальшого ефективного розвитку.

У процесі історичного розвитку сільське господарство та сільські території зазнали певних змін. Із сільського господарства в самостійні галузі виділилися первинна обробка й зберігання сільськогосподарської продукції, різні види агросервісу, комбікормова промисловість, тепличне господарство й інші види діяльності. Вони значною мірою переміщувалися на міські території, де також розташовувались об'єкти виробничої та соціальної інфраструктури, які обслуговують село. Водночас сільські території насичувалися несільськогосподарськими видами діяльності. В більшості розвинених країн жителі поселень, які формально вважаються сільськими, зайняті переважно за межами сільського господарства. Частка сільських жителів у країнах Західної Європи і США становить близько 20–25% загальної чисельності населення, а частка зайнятих у сільському господарстві – лише 3–7% від чисельності працюючих. В Україні ці показники становлять відповідно 32,4 і 19,4% (сільське господарство, мисливство, лісове та рибне господарство) [2, с. 25]. Частка зайнятих у сільському господарстві поступово зменшується, що відповідає загальносвітовим тенденціям. Проте поки що це зумовлено не стільки техніко-технологічним прогресом, скільки негативними змінами у структурі та певним згортанням сільськогосподарського виробництва. Прикрим наслідком аграрної кризи також стали суттєве зниження мотивації до праці, прогресування безробіття, бідності й трудової міграції, занепад соціальної інфраструктури, погіршення демографічної ситуації та поступове відмирання сіл. Розв'язання даних проблем вимагає системних підходів у проведенні ринкових перетворень.

Ми поділяємо слушну думку П. Саблука та інших учених, які довели нагальність зміни парадигми розвитку економіки та її аграрного сектору: від парадигми сталого розвитку до парадигми сталого зростаючого аграрного розвитку, який відобразатиме не лише необхідність забезпечення населення України та всієї планети продовольством на

досягнутому рівні (стале), а й необхідність його зростання випереджаючими темпами порівняно із темпами збільшення населення [6, с. 133]. Проте розвиток агропромислового виробництва є надзвичайно складним процесом, який повинен узгоджено розвивати-ся, по-перше, із вирішальними тенденціями функціонування національної економіки як макрогосподарства; по-друге, із вимогами дотримання принципів системного підходу до становлення її інститутів; по-третє, із вимогами інноваційно-інвестиційної моделі; по-четверте, із потребами сталого розвитку сільських територій, у рамках яких ведеться агропромислове виробництво; по-п'яте, із вимогами національної безпеки, у т.ч. безпеки продовольчої; по-шосте, із вимогами стандартизації виробничих і управлінських систем на основі чинних міжнародних стандартів та норм й т.ін. [2, с. 23].

Для України на сучасному етапі найбільш істотним є розв'язання інституціональних проблем аграрного виробництва, найважливішими серед яких є наступні:

- нестабільність аграрної політики;
- удосконалення земельних відносин;
- розвиток кооперації та інтеграції;
- підвищення ефективності системи управління аграрного виробництва;
- незавершеність аграрної реформи;
- державне регулювання в аграрній сфері;
- відсутність недержавних структур захисту інтересів селян;
- цінова політика.

З метою удосконалення інституційного забезпечення трансформації аграрної сфери виникає першочергова необхідність прийняття законодавчих і нормативних актів. Потрібний новий Закон України «Про сільське господарство», який би визначив пріоритетність розвитку аграрної сфери та її місце в економіці. Крім того, потрібні закони з розширення демократизації управління, зокрема, «Про фахові об'єднання», «Про паспорт сільської поселенської мережі» й інші, яких, за підрахунками, на сучасному етапі потрібно близько 80-ти [3, с. 175].

Вихідною базою для формування конкурентоспроможного аграрного сектору є розбудова інституціональної системи регулювання аграрного ринку, яка визначає сектори та об'єкти регуляторних впливів. В Україні галузеве регулювання здійснюють інститути, які у правовому полі, за відповідних умов, можуть впливати на ринковий процес. Проте розвиток сільського господарства в інституціональному забезпеченні успадковує ряд невідповідностей, які зумовлюють неефективність і зниження економічного інтересу в різних підприємницьких структурах.

Розбудова ефективного, регульованого аграрного ринку, який би виконував покладені на нього функції, характеризується незавершеністю, яка полягає у незабезпеченні ринком сприятливого економічного механізму господарювання, а з боку держави – ефективних інституцій регулювання. Відсутнє повне законодавче забезпечення аграрного виробництва.

Підвищення конкурентоспроможності аграрного виробництва вимагає задіяти ефективний макроекономічний механізм регулювання економічних відносин, основними принципами якого повинні бути: введення в систему ціноутворення показника середньої норми прибутку, що забезпечить формування мінімально-відтворювального рівня цін на сільськогосподарську продукцію і створення однакових економічних умов для всіх сфер діяльності економіки країни; включення в структуру аграрного капіталу основного прибуткоутворювального фактора – вартості землі, що дасть можливість повернути сільгоспвиробникам належну їм земельну ренту; формування для стратегічно важливих видів сільськогосподарської продукції організованих ринків, створення необхідних державних резервів, систематизація відповідних державних замовлень та регіональних закупівель, забезпечення виконання Аграрним фондом функцій, визначених

законодавством; державне регулювання розміру доходів сільгосптоваровиробників на рівні, що визначається різницею між фактичною нормою прибутку в національному господарстві без аграрного сектору і фактичним рівнем норми прибутку в сільському господарстві у формі ринкової, ресурсної, цінової, фінансової, кредитної та програмно-цільової підтримки мінімально-відтворювальних цін на аграрну продукцію.

Має бути подолана тенденція, за якої через відставання в реформуванні аграрного сектору, значна частка доходу від реалізації сільгосппродукції кінцевому споживачеві (особливо це стосується експорту) осідає у торговельно-посередницькому секторі та не використовується для розвитку виробництва. Цьому можуть сприяти: зменшення числа посередників у процесах оптової й роздрібної реалізації продукції; спрощення можливостей укладання експортних контрактів безпосередньо сільгоспвиробниками (у т.ч. – шляхом створення ними експортних асоціацій, надання цільових експортних кредитів тощо) та інші заходи.

Повноцінне використання аграрного потенціалу України як ресурсу міжнародної конкурентоспроможності вимагає завершення підготовчого етапу формування ринку землі у напрямі встановлення та оформлення прав власності на землю, створення механізму захисту прав власників при оренді й продажу землі, створення важелів впливу держави на ринковий обіг земель та ефективність використання сільськогосподарських угідь їх власникам в межах цільового призначення земельної ділянки.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що розвиток аграрного сектору – це динамічний процес, кожний його етап ставить нові завдання та вимагає нових шляхів їх вирішення.

Список літератури: 1. Безуглий М.Д. Виступ на Міжнародній науково-практичній конференції «Стратегічні орієнтири розвитку аграрного сектору України до 2020 року» // Економіка АПК. – 2012. – № 10. – С. 7–12. 2. Лузан Ю.Я. Формування наукової парадигми сучасного розвитку аграрного сектору України // Економіка АПК. – 2011. – № 7. – С. 22–29. 3. Малік М.Й., Шпикуляк О.Г. Інститути та інституції у розвитку аграрної сфери економіки / М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2011. – № 7. – С. 169–176. 4. Пасхавер Б.Й. Сценарії розвитку агросфери // Економіка України. – 2011. – № 11. – С. 38–44. 5. Пасхавер Б.Й. Основні проблеми розвитку сільськогосподарського виробництва / Б.Й. Пасхавер, Л.В. Молдаван, О.В. Шубравська // Економіка АПК. – 2012. – № 9. – С. 3–9. 6. Саблук П.Т. Глобалізація і продовольство: моногр. / П.Т. Саблук, О.Г. Білорус, В.І. Власов – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 632 с.

*Олейник Н.Н.
г. Белгород, Россия*

ВЛИЯНИЕ ТРУДОВЫХ КОНФЛИКТОВ НА РАЗВИТИЕ ОРГАНИЗАЦИИ

В экономической практике считается, что трудовой спор, происходящий на рабочем месте, т.е. трудовой конфликт – это столкновение мнений и интересов, оценок между представителями различных групп по поводу трудовых отношений (заработанной платы, условий, содержания и т.д.). Своего рода, каждая сторона выражает свою позицию в конкретном вопросе. В зависимости от того, кто участвует в данном противодействии, следует выделять, как индивидуальные, так и коллективные трудовые конфликты. Что касается индивидуального трудового спора, то противостоящими сторонами является работник и работодатель, во втором случае весь наемный состав рабочих и его работодатель.

Протекание того или иного вида трудового конфликта может нести как деструктивный, так и конструктивный характер, последний несет благоприятное воздействие на организацию в целом. Недаром, же считается, что приятная атмосфера на рабочем месте «залог успеха всей организации».

Хочется отметить, что трудовые споры очень широкое понятие. Кроме столкновения в области трудовых правоотношений он часто включает противодействие интересов. Поэтому конфликт может регулироваться как нормами трудового законодательства, так и другими правовыми и не правовыми средствами [2, с. 147].

По-нашему мнению, трудовой конфликт нужно рассматривать, как необходимый вызов к внутреннему порядку в организации, с помощью него можно привести к стабильности рабочий коллектив, выявить проблемы, претензии, разногласия. Также, следует считать его одним из способов регулирования взаимоотношений, поддержания необходимого порядка организации производства и трудовых отношений. В целом, можно назвать трудовой конфликт необходимым этапом в развитии трудового коллектива и организации в целом.

Так как спор, происходящий на рабочем месте, может привести к ухудшению атмосферы в коллективе, снизить качество выполняемой работы руководителю нужно принимать правильную позицию, которая не усугубит, а напротив, поможет правильно выйти из затруднительной ситуации [5].

Считаем, что грамотный руководитель не должен допустить, чтобы конфликтная ситуация несла разрушительный характер. Ведь, даже малое противодействие интересов двух оппонентов может спровоцировать крупный конфликт во всем рабочем коллективе. Сплотить коллектив, и перевести трудовой спор в конструктивное русло будет довольно трудно, недовольство, разногласия, могут довести до кризисного состояния организации: снизятся общий уровень выполняемой работы, трудовые показатели и т.д. [4, с. 96].

У руководителя есть возможность предвидеть начало конфликтной ситуации, вовремя вмешаться в ее процесс, внести свои коррективы и вывести трудовой спор к оптимальному разрешению. Определяя поведение в конфликте, руководитель должен в первую очередь выяснить его причину, определить цели и уточнить поведенческие особенности оппонента (оппонентов). При этом важно помнить, что точно так же, как ни один стиль руководства не может быть эффективным во всех без исключения ситуациях, так и ни один из них (будь то конкуренция, сотрудничество, компромисс, уклонение, приспособление) не может быть выделен как самый лучший [1].

Эффективное разрешение конфликта, т.е. разрешение при наименьших потерях ресурсов и сохранении жизненно важных общественных структур, возможно при наличии некоторых необходимых условий и реализации принципов управления конфликтом. К ним относятся, прежде всего: наличие организационно – правового механизма разрешения трудового спора; развитие коммуникативных связей; что касается принципов, то речь идет, прежде всего, о конкретном подходе к разрешению конкретных ситуаций.

Таким образом, считаем, что управлять конфликтным процессом в организации вполне возможно. Руководителю необходимо выбрать оптимальную стратегию с точки зрения баланса последствий трудового спора для всей организации.

Как показывает практика, предприятий, в которых нет конфликтов, просто не существует. К тому же, чем организация динамичнее и активнее, тем больше и чаще в ее деятельности возникают большие и малые противодействия сторон. Поэтому понимать истоки конфликта и управлять его течением и решением – неотъемлемая составляющая профессионализма руководства компании и службы персонала [3, с. 218].

Современная точка зрения на трудовой спор рассматривает его как процесс взаимодействия, обладающий рядом неоченимых преимуществ с точки зрения организации. Анализирование причин, течения и результатов конфликта говорят том, многие из них не только допустимы, но и желательны, поскольку дают информацию о существующих проблемах организации, позволяют выявить скрытые от глаз процессы и прочее.

На наш взгляд, хорошо развитая организация – это организация, в которой четко поставлена цель и разработаны способы ее достижения. Руководители выполняют процессы управления: нормирование, планирование, организация, координация, мотивация, контроль, учет, анализ и т.д. Более того, управлять – значит уметь направлять умения, труд, мотивы поведения работников в нужном направлении. Как отмечалось ранее, в жизни любых коллективов всегда возникают трудовые споры, поэтому и данному процессу необходимо управление. Правильная стратегия поведения, индивидуальный подход к каждому работнику и своевременное разрешение трудовых конфликтов поможет привести к улучшению рабочей атмосферы в коллективе, повышению уровня выполняемой работы подчиненных, следовательно, можно наблюдать высокие результаты работы всей организации в целом.

Список литературы: 1. Белов В.П., Гарсия А.П. О социальной ответственности бизнеса [Текст] / В.П. Белов, А.П. Гарсия // Социально-гуманитарные знания. – 2004. – № 5. – С. 141–142. 2. Веснин В.Р. Менеджмент [Текст]: учебник / В.Р. Веснин. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ТК Висбес, изд-во Проспект, 2007. – 504 с. 3. Горянина В.А. Психология общения. [Текст]: учеб. пособие / В.А. Горянина. – 5-е изд. – М.: Издательский центр «Академия». 2008. – 416 с. 4. Морозов А.В. Управленческая психология [Текст]: учебник / А.В. Морозов. – 3-е изд. – М.: Академический Проект, 2006. – 288 с. 5. Русинов Ф., Журавлёв А. Конкурентоспособность: образование, информационный потенциал, принятие управленческих решений [Текст] / Ф. Русинов, А. Журавлёв // Консультант директора. – 2006. – № 2 (14). – С. 34–35.

*Попадинець О.В., Федоренко С.В.
м. Харків, Україна*

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ ТА РОСІЇ

В останні роки особливої популярності у вітчизняних і зарубіжних представників бізнесу набули заяви про реалізацію політики соціальної відповідальності. З'явилися такі поняття, як «соціальні інвестиції», «соціальна справедливість», «корпоративна соціальна відповідальність». У більшості випадків на практиці все є менш райдужно, і нерідко фірма, що заявляє про підтримку такої політики, зупиняється на благодійності, вважаючи свою місію виконаною.

Тим не менше, і бізнес-сектор і громадськість однастайні щодо необхідності реалізації корпоративної соціальної відповідальності. Відомі три основні інтерпретації концепції соціально-відповідального бізнесу. Перша (традиційна) підкреслює, що єдина відповідальність бізнесу – збільшення прибутку для акціонерів. Автором такого підходу став М. Фрідман у 1971 р., який заявив про корпоративний егоїзм: «Існує одна і тільки одна соціальна відповідальність бізнесу: використовувати свої ресурси і енергію в діях, що ведуть до збільшення прибутку, поки це здійснюється в межах правил гри». Теорія корпоративного альтруїзму Комітету з економічного розвитку протилежна теорії Фрід-

мана: «корпорації зобов'язані вносити значний вклад у поліпшення якості американського життя». Третя теорія – теорія «розумного егоїзму» виходить з того, що соціальна відповідальність бізнесу – це просто «добрий бізнес», який скорочує довгострокові втрати прибутку. Витрачаючи на соціальні та філантропічні програми, корпорація зменшує поточні прибутки, але в довгостроковій перспективі створює сприятливе соціальне оточення і, отже, стійку тенденцію до нарощування прибутку. Концепція корпоративної соціальної відповідальності не просто не заперечує спрямованість на максимізацію прибутку, але вважає, що прибуток безпосередньо залежить і тісно пов'язаний з соціальною справедливістю щодо стейкхолдерів, тобто третіх сторін [1]. Ті світові лідери бізнесу, які обрали пріоритет соціальної відповідальності, вже увійшли в нове тисячоліття з новим іміджем і надприбутком. Багатьох з тих, хто проігнорували новацію, поглинули більш успішні конкуренти [2].

Корпоративну соціальну відповідальність можна розглядати як приватне врегулювання конфліктів інтересів, які виникають між компаніями і суспільством. Можна припустити, що бізнес і суспільство, вступають один з одним в переговорний процес, результатом чого стають певні дії з боку бізнесу, які і називаються соціальною відповідальністю. Цей переговорний процес рідко приймає явні форми, хоча в розвинених країнах це практикується: проводяться «круглі столи», громадські дискусії, слухання, кампанії в пресі, в результаті чого фірми приймають на себе обумовлені зобов'язання і починає діяти образний вислів: компанія отримує «суспільну ліцензію», тобто згоду суспільства. При цьому фірма або утримується від дій, які сприймаються стейкхолдерами як порушення їх екологічних, соціальних, економічних та інших прав, або компенсує завдану шкоду за допомогою соціальних інвестицій [3]. В іншому випадку суспільство може влаштувати «бойкот» виробнику, приклади чого можна побачити. Так, Levi Strauss & Co в 1995 р. була змушена згорнути контракти з Бірмою через порушення прав людини в цій країні. Російські ТНК активно виходять на світові ринки і тому вже змушені грати за правилами цивілізованого бізнесу. Компанія «ЛУКОЙЛ» оголосила про введення міжнародних стандартів екологічної сертифікації ISO та OHSAS, а після придбала в США компанію Getty Petroleum з мережею її заправок. «Вім Білль Дан» отримала міжнародний сертифікат відповідності British Retailer Consortium, після чого стала активно просувати свій бренд за кордоном.

Позитивно соціальна відповідальність впливає на капіталізацію. Відомо, що нематеріальні активи більшості зарубіжних компаній в кілька разів перевищують матеріальні. За даними Interbrand, співвідношення матеріальних і нематеріальних активів компанії IBM складає 17:69, компанії Coca-Cola – 4:96. Відомо також, що значну частину нематеріальних активів складає вартість самого бренду, який визначається репутацією, що формується на основі соціально-відповідальної поведінки компанії. Так, 50% британських покупців готові переключитися на інший бренд, якщо його пропонує соціально-відповідальна компанія. У США цей показник ще більше: змінити купівельні переваги в бік корпоративно-відповідальних підприємців готові 2/3 американців [3].

Результати досліджень, проведених Walker Information, виявили прямий зв'язок між соціальною цінністю компанії (сумарним ефектом її позитивного впливу на суспільство), її репутацією і відданістю бренду її споживачам. Для компаній роздрібною торгівлі результати просто приголомшливі. Збільшення соціальної цінності компанії на один пункт веде до поліпшенню репутації на 0,55 пункту, в той час як збільшення економічної цінності на той самий пункт підвищує репутацію тільки на 0,32 пункти. Таким чином, соціальні показники в порівнянні з економічними надають вдвічі більший вплив на репутацію фірми.

Соціальна відповідальність дозволяє подолати глобальну нерівність, відвернути соціальні катастрофи та потрясіння. Так і в основі створення будь-якої компанії, безумовно, лежить економічний мотив – отримання прибутку. І такий підхід припускає виконання організацією економічної функції з виробництва продукції і послуг, необхідних для суспільства з вільною ринковою економікою. Фірма повинна забезпечувати ефективний контроль над фінансово-господарською діяльністю, збільшувати активи, вартість акцій та інших цінних паперів. Однак, якщо на початковому етапі становлення капіталістичної (індустріальної) економіки, соціальні функції такої організації обмежувалися виключно забезпеченням роботи для громадян і досягненням максимального прибутку і винагороди для акціонерів, то в даний момент часу такий підхід застарів. В умовах сучасної економіки підприємство не може бути просто «машиною» для отримання прибутку. Такий підхід загрожує соціально-економічними катастрофами, що зокрема продемонстрував глобальний фінансовий колапс 2008 р. [4]. Очевидно, що сучасне розуміння соціальної відповідальності бізнесу перед суспільством починає виходити за рамки інтересів власників, інвесторів та акціонерів. Соціальна справедливість бізнесу невід'ємна від реалізації соціально важливих проектів: розвитку трудового потенціалу працівників, охорони їх здоров'я, створення безпечних умов праці, природоохоронної діяльності і ресурсозбереження, забезпечення споживачів якісною та безпечною продукцією, турботи про інтереси місцевої громади та добросовісну конкуренцію і ділову практику.

Сьогодні ефективне корпоративне управління містить в собі колосальний потенціал розвитку суспільства. Корпоративне управління, підпорядковане сучасним поняттям соціальної справедливості, формує гармонійне співвідношення індивідуальних і суспільних інтересів, встановлює баланс між економічними та соціальними цілями фірми, забезпечує досягнення мікро і макроекономічної рівноваги.

Соціальне значення корпоративної практики управління проявляється у виняткових можливостях бізнесу сприяти конструктивній взаємодії основних соціальних груп і соціальних інститутів в умовах ринку, досягання балансу їх суперечливих інтересів. Такий підхід має стати актуальний для сучасного вітчизняного бізнесу, який поки ще перебуває в стадії становлення. Звичайно, в умовах несприятливої інституційного середовища, нестабільної економічної кон'юнктури, реалізація соціальної функції ускладнюється. Однак, саме в орієнтації на людей, на споживачів, працівників і бачиться майбутнє вітчизняного ділового співтовариства. Від того, наскільки українські фірми сприймуть сьогодні, вже на стадії свого формування, випробувані міжнародною практикою принципи соціальної відповідальності, буде залежати наскільки їм вдасться стати важливим компонентом нової соціально-економічної системи, каталізатором позитивних зрушень в суспільстві, забезпечувати гідні умови праці персоналу та життєдіяльність суспільства в цілому, а в кінці кінців, стати економічно ефективними виробниками. Однак, на практиці заявлені принципи реалізуються українськими фірмами вкрай неохоче, наявності лише певні позитивні зрушення. Вітчизняний бізнес не намагається втрутитись у сферу надання широкого спектру конкурентних соціальних послуг та сприяти розвитку повноцінної соціальної інфраструктури за такими, зокрема, напрямками, як пенсійне забезпечення, добровільне медичне та індивідуальне страхування, фінансові послуги населенню (іпотека, споживчий кредит), освіта, житлово-комунальна сфера і багато іншого. Відповідальність бізнес перед суспільством визнається поки лише незначною частиною фірм пострадянського простору, а в Україні – лише одиниці. Відома благодійна діяльність Фонду В. Пінчука, соціальні програми «Індустріального союзу Донбасу», «Система капітал менеджмент» українських філій ТНК. Так, ЗАТ «Оболонь» намагається забезпечувати соціальну відповідальність перед суспільством і споживачами, підтримуючи

стандарти якості продукції. У 2008 р. фірма однією з перших сертифікувала чотири системи управління за міжнародними стандартами: ДСТУ ISO 9001:2001, ДСТУ ISO 22 000:2007, ДСТУ ISO 14 001: 2006, ДСТУ-П OHSAS 18 001:2006, реалізує проекти зі зменшення впливу на навколишнє середовище, займається переробкою ПЕТ-пляшок. До 2009 р. фірма переробляла 85% власних відходів, зменшивши викиди в атмосферу на 42%, утворення відходів – на 48%. Під патронатом компанії знаходяться школи, дитячі садки, дитячі будинки, футбольний клуб, команда з пляжного волейболу. На кошти фірми збудовано стадіон.

Ефективний та відповідальний перед суспільством соціальний підприємець зобов'язаний забезпечувати всебічний соціально-економічний розвиток країни, реалізовувати в якості головного пріоритету підвищення рівня життя населення, створювати нові високооплачувані робочі місця та якісну, доступну продукцію.

Список літератури: 1. Социальная ответственность бизнеса. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.csrjournal.com/lib/networkoverview/1726-socialnaja-otvetstvennost-biznesa.html> 2. Приходько В. Социальная ответственность бизнеса и психиатрия // Новости медицины и фармации. – 2009.– № 33. 3. Социальная ответственность компаний – опыт Запада и России. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.csrjournal.com/lib/analyticarticle/1075-socialnaja-otvetstvennost-kompanijj-opyt-zapada-i.html> 4. Тавер Е.И. Стандарты и социальная ответственность бизнеса // «Акционерное общество: вопросы корпоративного управления». – № 5. – 2010.

*Решетняк Н.Б., Демченко С.К., Пахай В.А.
м. Харьков, Украина*

СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯК ФАКТОР МОТИВАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ НА ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ ТА РОСІЇ

Розвиток бізнесу, інтеграція України і Росії у світовий економічний простір ставить перед підприємцями нові питання. В сучасному діловому світі комерційний успіх кожного підприємства безпосередньо залежить від ефективності використання персоналу організації, в якому ступені працівники реалізують свій професійний потенціал. Механізмом, який би забезпечував координацію діяльності працівників і заохочував їх до ефективного виконання заданих функцій згідно з визначеними цілями і завданнями, є обґрунтована система мотивування, яка дає змогу цілеспрямовано впливати на поведінку людей відповідно до потреб організації. Чи не найважливішу роль у формуванні позитивного бренду роботодавця відіграють ставлення роботодавця та керівників до власних співробітників, турбота про них, розроблення особистісно-орієнтованої соціальної політики, зокрема надання соціальних гарантій, благ і винагород, створення у працівників відчуття комфорту, а відтак формування належності до підприємства та бажання зробити свій внесок у його розвиток, досягнення організаційних цілей.

В сучасних умовах господарювання соціальне забезпечення працівників, тобто наявність соціального пакету часто стає вирішальним фактором мотивації працівника до співпраці з тим чи іншим підприємством. Соціальний пакет, в який входять соціальні пільги й виплати, становить, по ряду даних, приблизно 32,5%, тобто третину загального пакету. З розвитком ринкових відносин особливо гостро постало питання забезпечення соціальних прав працівників, тому дана тема викликає загальний інтерес.

Для будь-якої компанії розробити ефективну систему мотивації – одна з складових підвищення ефективності праці і збільшення прибутку. Мотивувати працівника можна різними методами. Підбір мотиваційних чинників конкретного працівника залежить від: індивідуальних потреб працівника; розуміння процесу мотивування керівником, знання мотиваційних технік і вмінь мотивування; ситуаційних чинників. В останній час поняття соціального пакету все більш активно використовується в регулюванні трудових відносин на національному ринку праці. Наслідком розвитку економічних відносин в Україні та інших країнах є зміна змісту і форми соціального забезпечення. Поряд з традиційними формами з'являються нові, які характеризують соціальну відповідальність роботодавця.

Аналіз нормативних документів, що регламентують порядок оплати праці, показав, що поняття соціального пакету в законодавстві не закріплене, але чітко відокремлені обов'язки роботодавця: оплата лікарняних, щорічних відпусток, обов'язкове соціальне страхування, відшкодування витрат пов'язаних з відрядженням та інші гарантії і компенсації. Насьогодні існує багато думок щодо поняття соціального пакету. Але висновок однозначний – це винагорода, яка надається роботодавцем своїм працівникам у відповідності до норм законодавства, а також та винагорода, яку роботодавець пропонує своїм працівникам з метою стимулювання персоналу на більш ефективну працю.

Досліджуючи природу соціального пакета, треба взяти до уваги таке. По-перше, соціальний пакет є складовою компенсаційного пакета. По-друге, соціальний пакет формують винагороди (виплати, заохочення, блага, гарантії, компенсації тощо) соціального характеру, що вирізняє їх від інших складових компенсаційного пакета. По-третє, за своїм функціональним призначенням складові соціального пакета можуть різнитися: компенсувати витрати, пов'язані з виконанням посадових обов'язків та функцій; сприяти підтриманню та поліпшенню здоров'я та працездатності працівників; заохочувати до професійного зростання. По-четверте, соціальний пакет є однією з основних характеристик, що формує бренд роботодавця та його привабливість на ринку праці; виплати та винагороди, що формують соціальний пакет, мають створювати конкурентні переваги підприємства на ринку праці. По-п'яте, відсутній тісний зв'язок між винагородами та заохоченнями, що формують соціальний пакет, та кількістю і якістю праці. Фактично соціальний пакет отримують працівники лише за те, що вони є співробітниками певного підприємства, членами однієї команди, носіями корпоративної культури.

Надання працівникам соціальних виплат і заохочень дає змогу роботодавцю досягати таких цілей: сформувати позитивний імідж і бренд роботодавця на ринку праці; залучити і закріпити компетентних працівників; поліпшити результати праці за рахунок посилення мотивації працівників та зменшення кількості захворювань; поліпшити якість трудового життя, матеріальний добробут найманих працівників і членів їхніх родин; підвищити якісні параметри людського капіталу; зміцнити лояльність працівників до підприємства, знизити плинність; оптимізувати витрати на соціальне забезпечення працівників, отримати податкові пільги, зменшити непередбачувані фінансові витрати; поліпшити соціально-психологічний клімат; зменшити кількість конфліктів, судових позовів, тощо.

Необхідним є грамотна розробка, впровадження соціального пакету та інформування персоналу про його реалізацію, пояснення необхідності та корисності його для персоналу. Структура соціального пакета повинна відповідати стратегії підприємства, його цілям, стану ринку праці та загальним тенденціям, його законодавству, системі оподаткування, розміру компанії та її фінансовим можливостям, потребам, рівню посади працівника та ін.

Слід відмітити необхідність надання роботодавцями елементів соціального пакету працівникам задля забезпечення конкурентоспроможності при відборі висококваліфі-

кованих кадрів, особливо в частині, що перевищує мінімальні державні гарантії. Навіть при високій оплаті праці наявність соціального пакету є важливим елементом якості трудового життя. Він має бути, з одного боку, максимально універсальним, а з другого, враховувати конкретні індивідуальні потреби кожного працівника.

Розглядаючи місце соціального пакета в системі мотивації персоналу, треба зазначити, що основна тенденція в розвитку мотиваційної політики провідних компаній полягає у збільшенні частки соціальних виплат у компенсаційних пакетах. Конкурентна соціальна політика вказує на те, що керівництво не лише прагне до максимізації прибутку, а й надає важливого значення соціальному забезпеченню найманих працівників, створенню гідних умов праці, збереженню і збагаченню людського капіталу.

Щодо вітчизняних підприємств, то відсутність соціального пакета на більшості з них негативно впливає на мотивацію працівників. За результатами опитування, проведеного міжнародним кадровим порталом hh.ua серед своїх користувачів, лише 38% українців отримують соціальні пакети на роботі, 16% респондентів зазначили, що в їхніх компаніях соціальні виплати та заохочення надаються лише керівникам вищого рівня управління. Найчастіше компанії включають в соціальні пакети: оплату мобільного зв'язку (44%), медичне страхування (32%), оплату транспортних послуг (17%), харчування (15%) та відпочинку (15%).

Ідеальний соціальний пакет, якому віддають перевагу більшість найманих працівників, що взяли участь в опитуванні, відрізняється від реального. Найбільший відсоток респондентів віддає перевагу таким складовим соціального пакета: медичному страхуванню (85%), страхуванню життя (63%), оплаті навчання (60%), страхуванню від нещасного випадку (58%), оплаті мобільного зв'язку (58%), відпочинку (48%), харчування (47%), транспортних послуг (46%), програмам пільгового кредитування в банках (45%), оплаті спортивних занять (25%).

Частина вітчизняних роботодавців починає усвідомлювати значущість соціальних виплат і благ для формування тривалих партнерських взаємовідносин з найманими працівниками. Разом з тим під час розроблення соціальних пакетів потреби та інтереси найманих працівників не враховуються. У структурі компенсаційних пакетів більшості найманих працівників взагалі відсутня соціальна складова, що безумовно негативно впливає на взаємовідносини між найманими працівниками та роботодавцями. У зв'язку з цим важливим напрямом трансформації системи мотивації персоналу є збільшення частки соціальних виплат і заохочень в структурі компенсаційного пакета.

Соціальний пакет на кожному підприємстві може включати різні складові, але основними його елементами є: потреби харчування (субсидювання або повна оплата одноразового харчування, організація безкоштовного спецхарчування працівників); розвиток фізичного руху (надання абонементів до спортивних клубів); поліпшення житлових умов (видача кредиту на придбання житла, забезпечення гуртожитками молодих працівників, грошові виплати за опалення житла, газу); заохочення відпочинку та підтримка здоров'я (оплата санаторного лікування, медичне страхування, матеріальна допомога на оздоровлення тощо); бажання приналежності до підприємства (оплата корпоративного одягу, надання службового транспорту); поліпшення сімейних питань працівників (оплата навчання та відпочинку дітей співробітників). Набір послуг і пільг, що входять до складу соціального пакету, не повинен бути однаковим для всіх працівників, оскільки кожному працівнику притаманні власні особисті потреби.

Створені компаніями системи пільг еволюціонують: від надання простих (одиночних) пільг організації переходять до складної системи, що вимагає значних ресурсів для управління нею. Опції соціального пакету повинні періодично переглядатися. Окремі з

них можуть надаватися на постійній основі. Це питання має розглядатися окремо на кожному підприємстві в залежності від того, яку компенсаційну та мотиваційну політику проводить дане підприємство. Наявність даного аспекту мотивації персоналу в компаніях надає їй додаткового позитивного іміджу на ринку, свідчить про більш стабільне функціонування компанії. Таким чином, головна мета корпоративних бонусних (соціальних) програм – підвищення умов роботи та підвищення рівня лояльності працівників. Це дає змогу стимулювати працівників, укріпляти командний дух і підвищувати рівень корпоративної культури.

Список літератури: 1. Ковальова В. Як утримати працівника? // Урядовий кур'єр, 17 жовтня 2012 р., № 189. – С. 6. 2. Новак І. Соціальний пакет як механізм удосконалення оплати праці // Україна: аспекти праці. – 2008. – № 2. 3. Пылаев А. Соціальний пакет в системі винагородження работников как инструмент функционирования институтов рынка труда // Управление персоналом. – 2007. – № 18 (172). 4. Цимбалюк С. Компенсаційний пакет: сутність, структура, вимоги щодо формування // Україна: аспекти праці. – 2011. – № 1.

*Савченко О.І, Нестеренко Р.О., Марута Д.С.
м. Харків, Україна*

ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННІ НАУКОВИХ ПАРКІВ ПРИ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА КРАЇНИ

Завдання управління інноваційною діяльністю повинні вирішуватися як на рівні підприємств, так і на державному рівні. Державна підтримка інноваційної діяльності дає можливість суб'єктам господарчої діяльності мінімізувати оподаткування, одержувати кредити на підтримку своїх обігових коштів, а значить залишатися прибутковими.

Саме університети являються джерелом великої кількості об'єктів інтелектуальної власності. Так переважна більшість усіх винахідників, авторів промислових зразків та раціоналізаторів Харківської області діяли у складі: Харківський національний медичний університет, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Харківська медична академія післядипломної освіти, Національний фармацевтичний університет і Харківський державний університет харчування і торгівлі. Харківська Обласна рада ініціювала створення Регіональних агенцій з залучення інвестицій з інноваційного розвитку.

Перетворення, які відбуваються в Україні на сучасному етапі її розвитку потребують докорінних змін у формуванні системи взаємозв'язку освіти, науки та бізнесу з метою розвитку їх науково – технічної та інноваційної діяльності.

Методологічною основою даного дослідження стали наукові праці вітчизняних і зарубіжних фахівців у сфері інноваційної діяльності, комерціалізації технологій, інтелектуального капіталу, управління інтелектуальною власністю організацій. Правова та законодавча база у цьому напрямку, зокрема: Господарського та Цивільного кодексів України, законів України «Про вищу освіту», «Про інвестиційну діяльність», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про інноваційну діяльність», «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій», «Про наукові парки».

У результаті інтеграційних процесів, які відбуваються у сучасному економічному просторі, передбачається утворення нових інформаційно-фінансових ринкових інститутів, яким притаманні деякі єдині підходи:

- ріст і ємність інформаційних ринків у всесвітньому масштабі значно перевищує товарні ринки;
- комп'ютерні мережі стають загальними фінансово-інформаційними комунікаціями;
- ростуть нематеріальні активи підприємств (патенти на винаходи, ліцензії, програмні продукти й інші інформаційні матеріали);
- найважливішою рисою стає надзвичайно висока питома вага НДДКР у загальній структурі витрат на виробництво;
- розвиток стратегії, що включає регулярний інформаційний обмін і культуру навчання у всіх підприємствах.

Сьогодні, коли світ вступив в епоху «інтелектуальної економіки», головним джерелом добробуту суспільства стають не природні ресурси, а творчі досягнення людей. При цьому результати інтелектуальної діяльності, що ефективно реалізуються, тобто знаходять свого інвестора, стають інноваціями. Ємність світового ринку ліцензій на використання об'єктів інтелектуальної власності оцінюється не менше чим в 150 млрд дол. в рік. Темпи зростання цього ринку в 3–4 рази перевищують темпи зростання традиційних ринків товарів і послуг, що і пояснює роль інтелектуальної власності для економічного розвитку будь-якої держави [1].

Оскільки процеси створення, правової охорони і використання інтелектуальної власності забезпечують підвищення конкурентоспроможності продукції національних товаровиробників, держава повинна активніше застосовувати певні економічні важелі і організаційно-координаційні методи. Один з таких методів заснований на управлінні інтелектуальною власністю є Закон України «Про наукові парки».

Відповідно до Закону «науковий парк – юридична особа, що створюється з ініціативи вищого навчального закладу та/або наукової установи шляхом об'єднання внесків засновників для організації, координації, контролю процесу розроблення і виконання проектів наукового парку» [2].

У зв'язку з цим, була розгорнута активна діяльність зі створення наукових парків у Харківській області. Так, учасниками цього процесу стали: Національний фармацевтичний університет, Інститут машин і систем, Харківський державний університет харчування та торгівлі. Одним з прикладів активізації такої роботи є розвиток у рамках міжрегіональної підтримки інноваційної діяльності Технопарку «Слобожанщина».

Мета створення Українсько-російського технопарку – формування середовища активної взаємодії учених і підприємців України і Російської Федерації з метою комерціалізації наукових розробок, створення умов для прискореного розвитку високотехнологічних напрямів виробництва і перетворення їх в основну рушійну силу економічного зростання Слобожанщини. До передумов створення Українсько-російського технопарку на території Харківської області можна віднести наступне:

- інноваційно-інвестиційна модель розвитку регіону;
- високий рівень компетенції персоналу ВНЗ, інноваційних компаній і науково-дослідних інститутів Харківської області;
- інноваційний потенціал харківських студентів (300 тис., чол.), значна частина з яких зацікавлена в створенні Start-Up компаній.

Українсько-російський технопарк має розгорнуту, гнучку структуру, до якої можна віднести такі основні елементи:

- міжнародний центр трансферу технологій «Інтегро» – офісно-лабораторна будівля для розміщення інноваційних компаній і представництв міжнародних корпорацій;
- бізнес-інкубатор «Колиска геніїв» для розміщення Start-Up компаній;
- центр патентних досліджень і бенчмаркінгу.

Для вирішення ефективного та раціонального використання існуючого наукового потенціалу вищих навчальних закладів та наукових установ, для розвитку сприятливого інноваційного середовища необхідна зазначена вище співпраця. Основними функціями такого співтовариства є:

- створення нових видів інноваційного продукту, здійснення заходів щодо їх комерціалізації, організація та забезпечення виробництва наукоємної, конкурентоспроможної на внутрішніх і зовнішніх ринках інноваційної продукції;
- інформаційно-методичне, правове та консалтингове забезпечення засновників і партнерів наукового парку, надання патентно-ліцензійної допомоги;
- залучення студентів, випускників, аспірантів, науковців та працівників вищого навчального закладу та/або наукової установи до розроблення і виконання проектів наукового парку;
- сприяння розвитку та підтримка малого інноваційного підприємництва;
- організація підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації спеціалістів, необхідних для розроблення і реалізації проектів наукового парку;
- залучення і використання у своїй діяльності ризикового (венчурного) капіталу, підтримка наукоємного виробництва;
- захист та представництво інтересів засновників і партнерів наукового парку в органах державної влади та органах місцевого самоврядування, а також у відносинах з іншими суб'єктами господарювання під час організації та виконання проектів наукового парку в межах, визначених установчими документами наукового парку;
- розвиток міжнародного і вітчизняного співробітництва у сфері науково-технічної та інноваційної діяльності, сприяння залученню іноземних інвестицій;
- виконання інших функцій, не заборонених законодавством України.

При створенні наукового парку, вищий навчальний заклад може у якості засновника вносити до його статутного фонду майнові права на об'єкти інтелектуальної власності. Тим самим виникає нагальна потреба аудиту нематеріальних активів.

Інноваційно-технологічний устрій сучасного виробництва визначається інноваційним потенціалом підприємства і його інтелектуальним капіталом.

Здійснювати процедуру комерціалізації інтелектуальної власності ВНЗ зможуть за допомогою наукових парків, це також буде сприяти зростанню їх рейтингів. Економічний ефект від використання нової, прогресивної технології значно перевищить витрати на створення об'єктів інтелектуальної власності.

Знання ринкової вартості нематеріальних активів, як було зазначено вище, є необхідним при внесенні до статутного фонду, їх використанні як предмета застави, при страхуванні, а також для правильної оцінки активів наукового парку.

Власник повинен періодично переоцінювати нематеріальні активи, щодо яких існує активний ринок, за ринковою вартістю. Сума дооцінки відображається в бухгалтерському обліку в складі власного капіталу, збільшуючи його. Це збільшення призводить до підвищення фінансової стабільності тобто збільшенню фінансового коефіцієнта автономії і, як наслідок, до підвищення інвестиційної привабливості наукового парку. Водночас, може зменшитися коефіцієнт маневреності власних оборотних коштів, знизитися рентабельність власного капіталу, коефіцієнт ресурсовіддачі та коефіцієнт оборотності активів.

Згідно з Законом України «Про наукові парки» державна підтримка діяльності наукових парків полягає у:

- можливості залученням державних коштів до реалізації проектів наукового парку;
- праві звернення наукових парків щодо державного замовлення на поставку продукції, виконання робіт і надання послуг для забезпечення пріоритетних державних потреб;
- звільненні від обкладення ввізним митом наукового, лабораторного і дослідницького обладнання, а також комплектуючих та матеріалів, що не виробляються в Україні, згідно з номенклатурою та обсягами, передбаченими проектом наукового парку;
- використанні приміщень та обладнання вищого навчального закладу або наукової установи, за поданням виконавчого органу управління наукового парку.

Зазначаємо, що на активізацію інноваційної діяльності промислових підприємств позитивний вплив буде мати розвиток науково-технічної та інноваційної діяльності у конкретному вищому навчальному закладі, що дозволить ефективно використовувати матеріально-технічну базу, науковий потенціал, для комерціалізації результатів наукових досліджень та росту вартості нематеріальних активів підприємств, які позитивно будуть впливати на фінансовий стан та конкурентоспроможність останніх.

Основна підтримка держави і інституційні зміни повинні створювати сприятливі умови для усвідомлення значущості інтелектуальних активів, інноваційної активності, ефективною комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності, як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринку, і тим самим припинити тенденцію відтоку інтелектуальних ресурсів з країни і науково-технологічне відставання України, що намітилося.

Реалізація таких заходів можлива завдяки заснуванню університетами наукових парків, їх активній участі у здійсненні консультативно-методичного та науково-технічного співробітництва з підприємствами інноваторами. Створення в університетах спеціалізованої інфраструктури з комерціалізації та трансферу результатів наукової діяльності буде сприяти визначенню найбільш перспективних напрямків інноваційної діяльності ВНЗ, пошуку партнерів і потенційних інвесторів, тим самим підвищуючи загальну конкурентоздатність регіонів.

Список літератури: 1. Ceserani C. Greatwood P., Innovation and creativity, London, 1999. 2. Закон України «Про наукові парки» від 25.06.2009 № 1563-VI. 3. Морозов А. Система управління інтелектуальним капіталом підприємства як механізм захисту прав інтелектуальної власності // Інтелектуальна власність. – 2008. – № 2. 4. Матеріали науково-практичній конференції «Проблеми винахідницької та раціоналізаторської діяльності в Харківській області» 22 вересня 2009. 5. Савченко О.І., Нестеренко Р.О. Основні підходи до формування інтелектуальної власності підприємств. Матеріали науково-практичної конференції «Інформаційні технології. Наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я».

*Соболева О.П., Лях В.О.
м. Харків, Україна*

**ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ
ДОМОГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ ТА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ
НА СТАБІЛЬНІСТЬ БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ**

Постановка проблеми. Економічна поведінка домогосподарств суттєво впливає як на економіку в цілому, так і на фінансовий сектор зокрема. Вона відіграє важливу роль в досягненні монетарної та фінансової стабільності національних економік, адже пов'язана з використанням ресурсів, включаючи рішення щодо заощадження та споживання. Домогосподарства здійснюють непрямий вплив на економіку через банківський сектор. Вони забезпечують формування ресурсів банків більш ніж на третину за рахунок депозитів. Заощадження населення є вагомим джерелом інвестиційних коштів. Розуміння природи та мотивації економічної поведінки домогосподарств є одним з ключових факторів стабілізації економічної ситуації в цілому і у банківській сфері зокрема. Тому існує необхідність аналізувати вплив економічної поведінки сектору домогосподарств на стабільність банківського сектору.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. В економічній літературі представлені дослідження економічних та неекономічних чинників, мотивів поведінки домогосподарств, її ролі в національній економіці та впливів на фінансову стабільність. Значний внесок у розвиток даної проблематики зроблений відомими зарубіжними економістами Дж.М. Кейнсом, Дж. Бьюкененом, Ф. Модільяні, Р. Лукасом, М. Фрідменом, а також вітчизняними вченими О. Ватаманюком, С. Панчишиним, О. Прутською, М. Іващенко та іншими. Але значне коло питань щодо економічної поведінки домогосподарств в Україні залишається недостатньо дослідженим.

Мета: визначити роль домогосподарств у фінансовому секторі економіки, їх мотиви у прийнятті фінансових рішень, дослідити аспекти впливу економічної поведінки домогосподарств на банківський сектор, порівняти економічну поведінку домогосподарств України та Росії.

Викладення основного матеріалу. Сектор домогосподарств є частиною реального сектору і виступає як сектор надлишку, так і дефіциту. Як сектор надлишку, домашні господарства можуть розподіляти свої кошти, отримані від всього спектру доходів для розташування у різноманітних видах активів. Як сектор дефіциту, домогосподарства отримують кошти від фінансових і нефінансових інститутів для фінансування споживання та інвестицій. Це обумовлює зв'язок домогосподарств і банківського сектору.

Економічна поведінка – це обумовлена об'єктивними процесами, економічними інтересами, та економічним мисленням цілеспрямована діяльність щодо задоволення матеріальних потреб. Під економічною поведінкою також розуміють соціальні дії, що пов'язані з використанням економічних цінностей, ресурсів і спрямовані на отримання вигоди. Зазвичай прийнято вирізняти чотири основні типи економічної поведінки: розподільчий, виробничий, обмінний та споживчий [1]. У статті розглядатиметься розподільчий тип економічної поведінки домогосподарств, безпосередньо пов'язаний із прийняттям рішень про рівень та способи розміщення заощаджень.

Домогосподарства формують економічну поведінку та приймають фінансові рішення на основі як адаптивних так і раціональних очікувань, але їм також доводиться пристосовуватися до раптових подій, наслідків нерозвиненості ринкової економіки, ділової політичної циклічності.

Перехід до ринкових відносин в Україні та Російській Федерації супроводжувався різкою зміною цінностей і норм. Нові цінності не відповідають особливостям історично сформованих типів економічного мислення та поведінки, що викликає деформації, деструктивну та неефективну економічну поведінку людей, установки та очікування, що перешкоджають економічній стабілізації [2].

Модель «радянської людини» як суб'єкта неринкової поведінки, основаної на державному патерналізмі та колективізмі залишається актуальною і в Україні і в Росії. Радянська людина не мала проблем вибору та ризику, необхідності приймати фінансові

рішення. Населення було обмежене в праві розпоряджатися об'єктами власності та інвестувати. Єдиним видом фінансової активності домогосподарств були вклади в Ощадбанк СРСР. Після розпаду СРСР знецінення заощаджень, невизначеність в отриманні та стрімке падіння реальних доходів, зростаюча диференціація доходів вплинули на мотиви заощаджувальної поведінки домогосподарств новостворених держав [3].

Основними компонентами впливу економічної поведінки домогосподарств на банківські сектори України і Росії є обсяги готівкових коштів поза банками, динаміка та напрями руху коштів в національній та іноземній валюті. Аналіз таких даних дозволяє зробити узагальнення щодо характеру економічної поведінки домогосподарств, впливу адаптивних та раціональних очікувань на прийняття фінансових рішень, визначити риси їх заощаджувальної поведінки.

Україна має дуже велику частку готівкових грошей у позабанківському обігу. Станом на грудень 2011 року 28% надрукованих НБУ купюр використовуються при розрахунках підприємствами і населенням за товари та послуги. Для порівняння, аналогічний показник у країнах, що розвиваються в середньому становить 12–15%, у найбільш розвинених економіках світу – менше 10%. Крім того, НБУ оцінює обсяг вільної валюти на руках у домогосподарств в 50–70 мільярдів доларів [4].

Це означає, по-перше, що українці мало довіряють банкам та іншим фінансово-кредитним установам, заощадження домогосподарств переростають в просте нагромадження грошей без можливості отримання доходу і не стають інвестиційними ресурсами. По-друге, це є показником загрозовано високо рівня тінізації економіки. По-третє, домінуюче положення готівки серед платіжних інструментів пояснюється нерозвиненістю систем безготівкових розрахунків, та неготовністю населення користуватись інструментами безготівкових розрахунків. Враховуючі постійне зростання споживчих цін, підвищення обсягів готівкових споживчих кредитів, не можна очікувати кардинального зниження готівкових коштів на руках у населення найближчим часом [5]. Висока частка готівки поза банками в структурі грошової маси знижує ресурси банків та вплив роботи банківської системи на підтримку процесів економічного розвитку, оскільки зменшуються можливості мультиплікації грошей.

За даними Держкомстату, у 2011 р. заощадження домогосподарств України скоротилися, в порівнянні з 2010 роком, на 29,6%, склавши 113,925 млрд грн. Важливо зауважити, що така суттєва негативна динаміка проявилася на тлі зростання номінальних доходів населення на 13,6% в порівнянні з 2010 роком – до 1,251 трлн. грн. (при цьому відповідного суттєвого зростання реальних доходів не відбулося з причини зростання інфляції). На початку осені 2012 року банківська система зіткнулася з найсильнішим з початку року відтоком коштів з гривневих депозитів. Обсяг залишків на рахунках в гривні зменшився на 1,4% (2,44 млрд грн.) – до 177,5 млрд грн. Перед цим у 2012 році відтік коштів у гривні на 0,7 млрд грн. був зафіксований у липні. Таким чином, можна констатувати досить стабільну тенденцію. Відтік гривневих депозитів пояснюється скоріш за все девальваційними очікуваннями, а не недовірою до банків: більша частина коштів повернулася в банки, але на валютні рахунки. Крім того у вересні попит на готівкову іноземну валюту продемонстрував рекорд за останні 12 місяців – \$2,9 млрд. На депозити надійшло \$611 млн – максимальний показник з початку року. Зниження довіри до влади, національної валюти та банківської системи, песимістична оцінка населенням можливих впливів політичного циклу на економіку, очікування дефолту, девальвації гривні та зростання ставок по вкладах в доларах (11,5%–12%) і євро (9%–10%) стимулюють домогосподарства до зниження схильності до заощаджень, спрямовування вивільнених коштів на купівлю матеріальних активів, іноземної валюти та поточне споживання [6].

У 2012 році в Російській Федерації частка готівкових коштів у загальній грошовій масі складає 25%. За останні кілька років домогосподарства кілька разів змінювали свої

уподобання. Так до кризи 35% російських домогосподарств надавали перевагу готівці. Але в 2008–2011 роках гроші росіян стали повільно, але впевнено переходити в банки на депозити. Серед причин високого показника частки готівкових коштів у домогосподарств російські дослідники виділяють значний сектор тіньової економіки (30% ВВП), відсутність відповідної інфраструктури щодо використання безготівкових розрахунків, невідповідність населення переходити на використання безготівкових інструментів розрахунку. Таким чином ці причини практично співпадають зі станом речей в Україні.

Дані Центрального банку і Росстату свідчать, що схильність домогосподарств до заощаджень в Російській Федерації, як і в Україні, скорочується: якщо за січень-лютий 2011 року домогосподарства направили на заощадження 10,9% доходів, то за січень-лютий 2012 року – 7,1%. Темпи зростання загального обсягу заощаджень скорочуються, але зберігачів стало більше (вперше подолано 70% позначку) [7] що свідчить про зменшення суми заощаджень на одного зберігача.

В Росії були реалізовані спеціальні заходи що сприяли припливу коштів саме на депозити: підвищувалися ставки банками, була збільшена до 750 тис. рублів сума, гарантована до виплати по спеціальній системі особливого страхування вкладів. Всі ці фактори сприяли зростанню вкладень коштів громадян в депозити в 2009–2011 рр. Станом на 1 жовтня 2012 року обсяг вкладів фізичних осіб в російських банках зріс з початку року на 10% і складає 13,058 трлн рублів.

Слід підкреслити, що характерною особливістю цього процесу став масовий перехід до збереження заощаджень в російських рублях: дві третини домогосподарств Російської Федерації зберігають свої заощадження саме в рублях. Виражена в рублях частка валютних банківських депозитів у загальній депозитній масі скоротилася з 26% на початок 2010 року до 18% на початок 2012 року. Проте відзначається і така тенденція: на тлі скорочення темпів приросту рублевих депозитів швидкість приросту валютних (у доларах) збільшується.

Таким чином, порівнюючи економічні поведінки домогосподарств України та Росії, можна виділити спільні та відмінні риси:

- як українські, так і російські домогосподарства велику частину власних заощаджень зберігають поза банками, що пояснюється високим рівнем тіньової економіки, невідповідністю інфраструктури до активного використання безготівкових розрахунків, традицією використання саме готівки у розрахунках домогосподарств;

- російські домогосподарства охочекладають свої кошти у банківські вклади;

- у 2012 році українські домогосподарства активно переводять свої гривневі заощадження у валютні, що пояснюється очікуванням девальвації, натомість російські домогосподарства перевагу віддають рублю;

- українські домогосподарства не спрямовані на вирішення своїх фінансових проблем за допомогою фінансових інститутів: 30% українців скоротять видатки та перейдуть в режим економії у разі погіршення фінансового стану родини, і не більше 6% за таких умов готові скористатися послугами банків. Натомість російські домогосподарства у разі несприятливих ситуацій активніше співпрацюють з банками – майже 10% скористалися б послугами банківських установ;

- українські домогосподарства більш схильні до ризиків: 10% українських домогосподарств готові вкладати кошти у більш прибуткові, але менш надійні фінансові установи, коли серед домогосподарств Російської Федерації ця цифра доходить лише до 3%.

Отже, домогосподарства справляють значний вплив на ресурси та стабільність банківської системи. Тому економічна поведінка населення щодо використання заощаджень повинна постійно бути центром уваги спеціалістів. Досвід останніх років як в

Україні так і в Російській федерації свідчить про можливість виробляти дієві інструменти управління грошовими потоками та спрямування напрямів їх руху. При цьому потужні короткострокові ефекти таких регуляторних впливів, особливо тоді, коли використовується по-суті неринковий інструментарій, можуть мати негативні наслідки щодо рівня довіри до банків і національної валюти у середньостроковій перспективі.

Список літератури: 1. Балакірева О.М. Ціннісні пріоритети та економічна поведінка населення України / О.М. Балакірева, А.М. Ноур // Економіка і прогнозування. – 2007. – № 1. – С. 137–153. 2. Зубенко В.О. Моделювання економічної поведінки в сучасних умовах розвитку економіки України / В.О. Зубенко, А.В. Толстова // Вісник економіки транспорту та промисловості. Загальноекономічні питання. – 2011. – № 36. – С. 37–41. 3. Иванова Н.А. Характер сберегательного поведения домохозяйств в трансформационной экономике / Иванова Н.А. // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2007. – N 11. – С. 141–145. 4. Арбузов нарахував під матрацами українців 70 мільярдів. Українська правда. 5. Демченко Н.П. Стан готівкового обігу і оцінка перспектив. [Електронний ресурс] / Н.П. Демченко // П'ята міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Спецпроект: аналіз наукових досліджень» (17–18 червня 2010 р.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.confcontact.com. 6. Українці проїли третину своїх заощаджень. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/~2/0/all/2012/04/02/274783>. 7. Россияне не спешат делать размещение денежных средств на депозит. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mpanikar.ru/finansist/61-rossiyane-ne-speshat-delat-razmeschenie-denezhnyh-sredstv-na-depozit.html>. 8. Офіційний сайт НБУ. Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>. 9. Офіційний сайт Державного комітету статистики. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>. 10. Офіційний сайт Центрального банку Російської Федерації. Режим доступу: <http://www.cbr.ru>.

*Сычева О.В., Карвицкая Г.В.
г. Рязань, Россия*

ВЛИЯНИЕ ФИНАНСОВОГО КРИЗИСА НА ДИНАМИКУ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ЛОКАЛЬНЫХ РЫНКОВ ТРУДА

Важным индикатором социально-экономического благополучия страны, ее регионов и муниципальных образований являются показатели состояния рынка труда. Мировой финансовый кризис 2008–2009 гг. оказал неоднозначное влияние на их динамику в разных типах территориальных единиц. Экономика муниципальных образований районного типа оказалась менее устойчива к последствиям этого глобального кризиса, что имело ряд обоснованных причин:

- неразвитость или упадок экономической базы в результате системного кризиса и реформирования всей экономики страны;
- узость отраслевой структуры (зачастую монопрофильность экономики);
- неблагоприятная демографическая ситуация;
- низкий уровень жизни и покупательского спроса;
- слабость финансовой базы местного самоуправления.

Для российской глубинки всегда были характерны невысокие доходы населения, неразвитая инфраструктура, узость экономической базы и именно они в большей степени, чем крупные города, областные центры, испытали на себе основной удар от проводимых в 90-е годы рыночных реформ. Упадок сельского хозяйства и связанной с ним перерабатывающей отрасли болезненно отразились на всех социально-экономических показателях муниципальных районов. Более того, их экономика и социальная сфера в эти годы оказались вне зоны внимания как федеральных, так и региональных властей, в значительной степени вне зоны интересов частного капитала. А те социально-экономические преобразования, которые охватили всю страну, не только не способствовали их развитию, но поставили многие из них на уровень выживания.

Значительный ущерб экономике малых городов нанес финансовый кризис 2008–2009 гг. Разрушительное влияние кризиса наблюдалось на всех (или почти всех) градо- и бюджетобразующих предприятиях небольших городов и районов. Проблемы, возникшие у предприятий в результате финансового кризиса, отразились на социально-экономической обстановке в районах и их малых городах в гораздо большей степени, чем в больших городах, промышленность в которых более диверсифицирована [3]. И сегодня здесь острее, чем в областных центрах, стоят проблемы занятости молодежи, старения населения, низкого уровня развития социальной инфраструктуры, что подтверждает анализ динамики показателей локальных рынков труда на примере муниципальных районов в субъектах РФ, в частности, в Рязанской области.

Отражая состояние муниципальной экономики, эти тенденции свидетельствуют об изменении структуры спроса на труд и резком его снижении со стороны базовых предприятий, составляющих основу социально-экономического развития районов.

Изменения на рынке труда в муниципальных районах Рязанской области в последние десятилетия происходили на общем фоне депопуляции населения. Однако, под влиянием ряда специфических для каждого муниципального образования факторов, показатели состояния рынка труда и их динамика существенно отличаются. Так, например, численность населения не самого проблемного в Рязанской области Рыбновского района за период с 1996 г. по 2010 г. упала на 5%, в то же время число трудоспособного населения увеличилось на 9,2%. А в самом г. Рыбное падение численности составило 6%, а прирост трудоспособного населения – 42%.

Прирост трудоспособного населения в Рыбновском районе объясняется территориальной приближенностью района к областному и федеральному центрам, наличием крупного транспортного узла, их соединяющего, и привлекательностью при выборе места проживания значительным числом экономически активного населения. В то же время численность занятого населения в районе в 2010 году по сравнению с 1996 годом снизилась на 38,8%, а в городе – на 36,5%. Если учесть, что уровень официальной безработицы в районе составил в 2010 г. 0,8%, то очевидно, что почти 2/3 трудоспособного населения муниципального района не отражено статистикой как занятые или безработные.

Влияние финансового кризиса на динамику показателей локальных рынков труда целесообразно рассмотреть в отраслевом разрезе – по видам деятельности. Наибольший спад охватил отрасли вторичного и третичного секторов экономики. Так, если общий спад численности занятых в сельском хозяйстве Рыбновского района составил за период с 1996 по 2010 гг. – 56%, то за период с 2008 по 2009 гг. – 10%, а с 2008 по 2011 г. – 18%. В то же время в обрабатывающей промышленности численность занятых с 1996 г. по 2010 г. упала на 61,8%, а только в период кризиса – с 2008 г. по 2010 г. – на 42%, в отрасли производства и распределения электроэнергии, газа и воды эти показатели составили соответственно – 86,6% и 50%, в строительной отрасли соответственно – 49,1%

и 25,3%. В ведущей отрасли Рыбновского муниципального района – транспорт и связь – падение численности занятых с 1996 по 2010 г. составило 37,3%. Однако в 2010 г. по сравнению с 2008 г. численность занятых незначительно увеличилась на 70 чел. или 3%. Это увеличение мало изменило общую картину состояния рынка труда района [2].

Снижение числа занятых на предприятиях и в организациях, маятниковая миграция и латентная безработица становятся типичным явлением не только для Рыбновского, но и для большинства муниципальных районов области.

В то же время анализ динамики показателей рынка труда областного центра – г. Рязани показал менее разрушительное влияние финансового кризиса на экономику предприятий. Так, в ведущей отрасли города – обрабатывающей, снижение числа занятых составило 10%, а в отраслях производства и распределения электроэнергии, газа и воды прирост численности занятых составил 6,9% [1].

Выведенная динамика показателей рынка труда не случайна. Она в целом отражает состояние предприятий и организаций, составляющих экономическую базу муниципального развития, свидетельствует о сокращении их числа и рабочих мест. Невозможность трудоустройства вынуждает людей искать работу в областном центре или выезжать на работу в г. Москва или Московскую область. В результате муниципалитет попадает в парадоксальную ситуацию: в соответствии со своими полномочиями он обязан содержать объекты социальной сферы, формировать благоприятные условия для проживания людей, обеспечивать благоустройство города и проч., а основной доходный источник бюджета – НДФЛ уходит в другие регионы, так как уплачивается он по месту работы. И это только одна из многих проблем, с которыми сталкиваются сегодня органы власти небольших муниципальных образований.

Отсутствие достаточной собственной экономической и финансовой базы развития делает многие муниципальные образования в настоящее время зависимыми от финансовой помощи федерального и регионального центров. Став вынужденными иждивенцами, муниципалитеты утрачивают возможности и стимулы к саморазвитию. Частный капитал слабо продвигается в российскую глубинку, проявляя интерес, прежде всего, к территориям с развитой производственной и социальной инфраструктурой.

При существующей системе межбюджетных отношений и огромной зависимости доходов местных бюджетов от НДФЛ, органами местного самоуправления должны предприниматься серьезные меры по развитию своей экономической базы, привлечению инвестиций и созданию новых рабочих мест. Это позволит не только оздоровить финансовую базу муниципалитета, но и придать импульс возрождению и развитию российской глубинке.

Список літератури: 1. Официальный сайт Федеральной службы Государственной статистики Российской Федерации. Базы данных по муниципальным образованиям. – Режим доступа: <http://www.gks.ru/dbscripts/munst/munst.htm>. 2. <http://www.ribnoe.ru> – Официальный сайт Рыбновского муниципального района Рязанской области. 3. http://www.smgrf.ru/init/docs/detail.php?aid=107&binn_rubrik_pl_articles=119 – Доклад Союза малых городов РФ федеральным органам «Воздействие мирового финансово-экономического кризиса на социально-экономическое положение малых городов и районов России».

*Черная Т.И.
г. Харьков, Украина*

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРЕДПРИЯТИЯ В УСЛОВИЯХ ПОСТСОВЕТСКОГО ПРОСТРАНСТВА

Современное развитие постсоветского пространства свидетельствует о существовании множества проблем и противоречий. Все большее число ученых и экспертов считают, что роль мотора интеграционного процесса на постсоветском пространстве отводится бизнес-сообществу. Успешность участия бизнес-сообщества в интеграционном процессе эксперты связывают со способностью самого бизнеса к эффективному объединению, согласованию своих интересов, созданию общественных объединений, которые возьмут на себя продвижение их интересов и т.д.

Предпринимательство имеет большое значение для формирования конкурентной среды, без которой замедляется экономический рост, технический и социальный прогресс, создаёт новые рабочие места, способствует снижению уровня безработицы, росту доходов населения и, следовательно, повышению социальной стабильности в обществе. Таким образом, предпринимательство формирует средний класс общества, что характеризует успешность и процветание суверенных государств.

Современное развитие общества, которое называют постиндустриальным или информационным, нуждается в существенных изменениях в создании предприятия, формировании структуры управления им. Согласно теории «информационного рабочего» американского экономиста Питера Друкера, в наше время изменятся принципиальные основы деятельности компаний – состоится переход от компаний, которые базируются на рациональной организации, к компаниям, которые базируются на знаниях и информации. Отмеченное свидетельствует о том, что основным источником повышения эффективности работы предприятия, успешного конкурентоспособного его функционирования на рынке становится наличие и эффективное использование внутренних возможностей компании, – его интеллектуального потенциала и эффективное управление коллективом, а не производством.

Новые технологии, товары, услуги, стратегии становятся решающими преимуществами в конкурентной борьбе на современном интегрированном рынке. Традиционные подходы все менее эффективные. То, что было преимуществом еще вчера, сегодня уже не срабатывает, а завтра может стать причиной краха. В таких условиях побеждает не тот, кто делает все правильно, а тот, кто сам создает новые правила, идет непроторенным путем. Неудивительно поэтому, что креативность, способность генерировать яркие идеи и находить неожиданные решения является наиболее востребованным качеством на рынке труда.

Чтобы достичь высоких результатов в производственной деятельности предприятия, обеспечить раскрытие его конкурентных преимуществ, необходимо оценить, активизировать и эффективно использовать творческий потенциал его персонала. Творческий потенциал – это совокупность способностей работников организации к постановке и решению новых творческих заданий, продуцирования чего-то качественно нового, что характеризуется неповторимостью и уникальностью, а также к созданию условий на предприятии для проявления этих творческих способностей.

Творческий потенциал непосредственно связан с практической деятельностью человека, а потому оценивать его значение и роль можно лишь с точки зрения его влияния на эту деятельность, на общую систему организации предприятия. Хотя существует и обратная связь – на реализацию творческого потенциала работника, которая происходит через самореализацию личности человека, влияет заинтересованность самого предприятия в данном процессе, актуальность и востребованность именно в данный момент развития организации.

В процессе активизации творческого потенциала предприятия на постсоветском пространстве все большую значимость приобретает формирование различных сообществ творческих специалистов. Существуют разные названия таких формирований: деловые сообщества, сообщества по интересам, творческие группы, новаторские команды, тематические группы, команды лучшей практики и тому подобное.

Одной из эффективных форм в современных условиях являются виртуальные команды, которые отличаются от реальных команд лишь отсутствием непосредственного общения. Исключение промежуточного управленческого звена, глобализация, круглосуточный режим работы и технологии цифровой коммуникации содействуют развитию данного вида команд.

Для развития творческого потенциала таких команд и предприятия в целом все чаще применяется коучинг. Коучинг – это учение, которое возникло на грани психоанализа, психотерапии, философии, логики, менеджмента, бизнес-консультирования и многих других научных дисциплин. Коучинг – это модель целевого творческого взаимодействия коуча и клиента, благодаря которой топ-менеджер повышает уровень мотивации и ответственности как самого себя, так и своего персонала. Это особенный инструмент для повышения эффективности деятельности клиента. Клиентами коучинга могут быть как топ-менеджеры, так и команды. Использование коучинга повышает производительность каждого топ-менеджера или команды в целом, улучшает взаимоотношения в коллективе и объединяет команду, которая приобретает способность быстро и эффективно реагировать в критических ситуациях, успешно решать возникающие проблемы, так как основное задание коуча – создать условия для раскрытия и максимального развития потенциала клиента. Речь идет прежде всего о создании предпосылок максимального творческого самораскрытия клиента, мобилизации внутренних ресурсов человека, его творческих способностей, прагматизма, самосознания, воображения, способности к предвидению.

Организация, которая применяет коучинг относительно топ-менеджмента, имеет ряд конкурентных преимуществ. Ее топ-менеджеры уверены в своих силах и работают с большим интересом и высшей отдачей. В процессе взаимодействия с коучем предприниматели и менеджеры получают новые навыки мышления и действия, повышают качество своей деятельности, учебы и новаторства. Иначе говоря, коучинг – это саморазвитие в экстремальных условиях современного мира, потому что работа здесь идет с клиентом как с целостной личностью, с его мотивацией, эмоциональным отношением к делам в настоящий момент, и с последующим разворотом мышления клиента в пространстве и выходом на реализацию перспектив, которые открываются. Коучинг можно использовать как в индивидуальной работе с клиентом, так и с коллективом всего предприятия. Причем это особенная технология коллективной работы, в процессе которой формируется высокоэффективная команда. Каждый сотрудник наилучшим образом осуществляет то, к чему имеет умение и талант.

С целью укрепления позиций на мировом рынке и повышения конкурентоспособности компании современные предприниматели пытаются использовать творческий резерв компании, а именно формируют новую концепцию управления персоналом, которая предусматривает возможность реализации творческого потенциала кадров.

Сложность управления творческим потенциалом персонала с помощью командной работы может быть обусловлена отсутствием культуры совместной деятельности, индивидуализмом, стремлением к лидерству, к личным результатам, нетерпением. Это требует от каждого участника понимания общей ситуации. Поэтому здесь важную роль играет свободный обмен информацией, ее объем, полнота и точность.

В современных условиях для эффективной работы предприятия все более необходимым становится выстраивание гибких, подвижных взаимосвязей в организационной струк-

туре, тесных контактов в процессе нововведений, совместных усилий персонала в подготовке и принятии решений, интенсивных отношений с внутренними и внешними партнерами. Эффективной чертой управления творческими потенциалами сотрудников является тесная увязка инновационных стратегий и политики управления человеческими ресурсами.

Следует отметить, что существует множество методик исследования активизации творческого потенциала персонала предприятия. Самыми распространенными из них называют следующие: «мозговой штурм» и его разновидности: индивидуальный, письменный, прямой и массовый виды, метод «конференции идей»; методы ассоциаций и аналогий; морфологический анализ; тренинги; коучинг.

Однако творческий потенциал должен быть не только оценен с экономической точки зрения, но и задействован. Иначе он не будет представлять никакую экономическую ценность. Его включение в хозяйственный процесс осуществляется через обновление всех сфер хозяйственного процесса.

Бурное насыщение информационного пространства, развитие и увеличение доступности новых технологий, быстрое изменение внешней среды бизнеса – все это повышает потребность предприятий в специалистах нового типа, в активизации развития их творческих потенциалов. Креативность и нестандартность мышления становятся обязательными требованиями к работникам. Все это является подтверждением развития креативной экономики (термин, который впервые появился в августе 2000 г. в журнале Business Week). Под креативной экономикой понимают такую экономическую систему, которая характеризуется, прежде всего высокой ролью новых технологий и открытий в разных сферах деятельности человека; высокой степенью неопределенности; большим объемом уже существующих знаний и острой необходимостью генерации новых знаний.

В последние десятилетия произошла заметная социализация интеграционных процессов во многих интеграционных объединениях. Современные условия развития производства и сферы услуг предопределяют ужесточение конкурентной борьбы. Чтобы добиться конкурентоспособности организации, необходимо посредством менеджмента фирмы создать такие условия, которые способствовали бы появлению и развитию новшеств и способностей.

*Черномаз П.А.
г. Харьков, Украина*

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ УКРАИНСКО-РОССИЙСКОГО ТРАНСГРАНИЧНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА

Проблематика формы и содержания в государственном управлении восходит к трудам древности. Одним из первых, кто классифицировал формы государственного устройства, был древнегреческий философ Аристотель (4 в. до н.э.). В зависимости от сочетания формы и содержания правления он в труде «Политика» выделил 6 видов государственного устройства (табл. 1): три правильных (царская власть, аристократия и полиция) и три – отклоняющихся от правильных (тирания, олигархия и демократия).

Таблица 1. – Виды государственного устройства (по Аристотелю)

Различие по форме правления – количество	Различие по содержанию правления – наличие или отсутствие добродетели у правящих
--	--

**ПЕРЕЯСЛАВСКАЯ РАДА: ЕЁ ИСТОРИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ
И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ**

граждан, осуществляющих верховную власть	Правильное устройство («государство ради общей пользы») – проявление правителями добродетели	Отклонения от правильного устройства («государство ради блага правящих») – отсутствие у правителей добродетели
Один	Царская власть (монархия) – правление одного, имеющего в виду общее благо	Тирания – правление одного, руководствующегося собственной выгодой
Немногие	Аристократия – правление немногих лучших граждан, осуществляемое в интересах всех граждан	Олигархия – правление немногих состоятельных граждан, заботящихся только о собственной выгоде
Большинство	Полития – правление большинства свободнорожденных граждан «среднего достатка», выбираемых на основании их заслуг и заботящихся об общем благе	Демократия – правление большинства свободнорожденных «неимущих» граждан, отбираемых по жребию и заботящихся об интересах этого большинства

Составлена автором на основании [1].

Форма государственного устройства зависит от количества правящих (один, немногие, большинство), содержание же – от добродетели правящих. Как писал Аристотель: «Итак, ясно, что только те государственные устройства, которые имеют в виду общую пользу, являются, согласно со строгой справедливостью, правильными; имеющие же в виду только благо правящих – все ошибочны и представляют собой отклонения от правильных: они основаны на началах господства, а государство есть общение свободных людей» [1, с. 456].

В 1917 г. французский географ, профессор Сорбонны Поль Видаль де ла Блаш в работе «Восточная Франция», посвященной вопросу французской принадлежности Эльзаса и Лотарингии (в результате Франко-прусской войны 1870–71 гг. присоединены к Германии, возвращены Франции в 1919 г.), выдвинул идею преобразования пограничных земель двух государств в зону взаимного сотрудничества. Он предлагал совместное освоение этих земель немцами и французами, считая, что граница должна стать не разделяющей, а объединяющей линией.

было в первых чертах сформулировано улучшение взаимодействия органов управления приграничных регионов с целью повышения благосостояния населения за счет совместных действий во всех сферах жизнедеятельности (экономическая, социальная, экологическая и др.).

Для практической реализации договор о сотрудничестве; 2) еврорегион (создание совместного координирующего органа управления); 3) объединение еврорегионального сотрудничества (создание совместного юридического лица с собственным бюджетом).

Развитие межрегионального приграничного сотрудничества является одним из приоритетов Совета Европы. Его основным вкладом в определение правовых основ этого сотрудничества стала Европейская рамочная конвенция о трансграничном сотрудничестве между территориальными общинами или властями (Мадридская конвенция) 1980 г. Она закрепила уже существовавшую на тот момент в Европе тенденцию – появление объединений трансграничного сотрудничества, которые получили название еврорегионов по имени первой такой группировки «Euregio», возникшей в 1958 г. на границе Германии и Нидерландов. Еще до подписания конвенции, в июне 1971 г., была создана Ассоциация европейских приграничных регионов (Association of European Border Regions) с секретариатом в г. Гронау (Германия) на территории первого еврорегиона «Euregio». Эта добровольная неправительственная организация сейчас объединя-

ет около 200 разных институциональных форм трансграничного сотрудничества в Европе, большинство из которых названы еврорегионами.

Как Украина, так и Россия ратифицировали Европейскую рамочную конвенцию о трансграничном сотрудничестве между территориальными общинами или властями и два дополнительных протокола к ней. Таким образом, в украинско-российских отношениях появилась правовая основа для развития полноценного трансграничного сотрудничества.

В результате на границе Украины и России в пределах Баренцево-Черноморской оси трансграничного сотрудничества сформировался каркас территориально компактных еврорегионов, в основе которых лежат соглашения между территориальными общинами, расположенными по обе стороны границы. В этот каркас входят еврорегионы «Днепр» (2003 г.), «Слобожанщина» (2003 г.), «Ярославна» (2007 г.) и недавно созданный «Донбасс» (2010 г.) [2, 3].

Базируясь на основных положениях Мадридской конвенции, а также реалиях трансграничного сотрудничества, можно предложить следующее определение: *еврорегион* – это форма европейского трансграничного сотрудничества между имеющими общую границу территориальными общинами или местными органами власти регионов двух или более государств, оформляемая юридически в соответствии с внутренними законодательствами этих стран и нормами международного права в виде действующего соглашения, целью которого является координация взаимных усилий и осуществление согласованных мероприятий в разных сферах жизнедеятельности для решения общих вопросов в интересах населения, проживающего на территориях этих общин по разные стороны государственной границы.

16 ноября 2009 г. в Утрехте (Нидерланды) принят 3-й Протокол к Мадридской рамочной конвенции об «объединениях еврорегионального сотрудничества» (Euroregional Co-operation Groupings – ECGs). Он призван обеспечить основные положения создания и функционирования органов трансграничного и межрегионального сотрудничества и полностью соответствовать требованиям Регламента № 1082/2006 Европейского парламента и Совета ЕС от 5 июля 2006 г. об «Европейских группировках территориального сотрудничества» (European grouping of territorial cooperation – EGTC). Данным регламентом определены правовые основы создания еврорегиональных групп в странах ЕС. Таким образом, третий протокол к Мадридской конвенции расширяет действие основных положений данного регламента на страны Совета Европы, которые не входят в ЕС.

Данный протокол уже подписали 13 стран-членов Совета Европы (Армения, Бельгия, Германия, Кипр, Литва, Люксембург, Нидерланды, Россия, Словения, Украина, Франция, Черногория, Швейцария), присоединившихся к рамочной конвенции [4].

В протоколе определено, что *объединение еврорегионального сотрудничества* – это форма органа трансграничного сотрудничества в виде юридического лица с правом на собственный бюджет, которое подпадает под законодательство той страны-члена Совета Европы, где расположена его штаб-квартира.

ОЕС основывается путем заключения письменного соглашения между его членами-основателями. ОЕС могут основать территориальные общины или органы власти и другие члены, которые определены в п. 1 ст. 3 протокола. Под другими членами понимаются государства-члены Совета Европы, а также юридические лица, созданные с целью решения конкретных задач, представляющих взаимный интерес, которые не занимаются производственной или коммерческой деятельностью. Юридические лица могут быть членами ОЕС, если соблюдается хотя бы одно из следующих условий: 1) их деятельность финансируется преимущественно государством, территориальной общиной, территориальным органом власти или подобным органом; 2) их управление контроли-

руется этими субъектами; 3) половина членов их административного, управленческого или надзорного органа назначается государством, территориальной общиной, территориальным органом власти или подобным органом.

При этом территориальные общины или власти имеют большинство избирательных прав в ОЕС. Также п. 1 ст. 3 протокола определено, что физические лица не могут быть членами ОЕС.

Выводы. Таким образом, вступление в силу Протокола № 3 к Мадридской конвенции будет способствовать принятию членами Совета Европы соответствующих национальных законов по обеспечению эффективной деятельности ОЕС. Учет данного европейского опыта в украинско-российском сотрудничестве приведет к уточнению юридического статуса уже существующих еврорегионов и созданию новых объединений еврорегионального сотрудничества, прежде всего с целью эффективной организации финансирования и реализации совместных проектов [5]. Это означает, что, кроме подписания соглашений о создании еврорегионов на уровне органов региональной власти и местного самоуправления, будут созданы ОЕС в виде юридических лиц с соблюдением вышеперечисленных условий протокола.

Список литературы: 1. Аристотель. Политика // Сочинения: В 4 т. – М.: Мысль, 1983. – Т. 4. – С. 375–644. 2. Черномаз П.А. Роль еврорегиона «Слобожанщина» в развитии украинско-российского трансграничного сотрудничества // Современные проблемы социально-экономического развития России: Материалы Международной науч.-практ. конф. (Белгород, 2 марта 2012 г.). – Белгород: ИПК НИУ «БелГУ», 2012. – С. 142–146. 3. Черномаз П.А. Еврорегион «Слобожанщина» как катализатор украинско-российского межрегионального приграничного сотрудничества // Стратегия экономического, политического, социокультурного развития регионов в условиях глобализации: Материалы международной научно-практической конференции. – Березенки, 2012. – С. 35–38. 4. Протокол № 3 к Европейской рамочной конвенции о приграничном сотрудничестве территориальных сообществ и властей. – [Электронный ресурс] // Официальный сайт Службы договоров Совета Европы. Режим доступа: <http://conventions.coe.int/Treaty/Com-mun/ChercheSig.asp>. 5. Черномаз П.А. Институциональные перспективы украинско-российского трансграничного сотрудничества в контексте третьего протокола к Мадридской конвенции // Українсько-російське порубіжжя: стан та перспективи співробітництва: Матеріали науково-практичної конференції 16 квітня 2011 р. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2011. – С. 111–114.

*Шипілова М.В., Зорянський В.А.
м. Харків, Україна*

ІСТОРИЧНІ ПАРАЛЕЛІ ТА ЗНАЧЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ У ВИРІШЕННІ СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРОБЛЕМ

*«Хто володіє минулим, тому належить майбутнє»
Джордж Оруел*

На сучасному етапі розвитку України простежується ряд соціально-економічних проблем, для вирішення яких виникає потреба аналізувати не тільки характер сучасних явищ і процесів загального характеру, а й звернутися до глибинних причин наявної ситуації. На наш погляд, одним із можливих шляхів з'ясування специфіки національної

моделі економіки є погляд в історичне минуле, в якому закладалися базові характеристики соціально-економічної моделі.

Історія так чи інакше має відтворювальний характер на різних етапах розвитку країни. Тому для досягнення більш ефективного управління соціально-економічними процесами виникає необхідність у врахуванні витоків інституційних основ функціонування економічної системи.

В цій роботі ми проводимо історичні паралелі, які, на нашу думку, відображають зв'язок сучасних проблем з історичним минулим (перш за все Київської Русі, як прикладом розквіту та занепаду ефективної господарської системи), звідки бере коріння історична пам'ять нашого народу.

Історична пам'ять – це сукупність донаукових, наукових, квазінаукових і ненаукових знань та масових уявлень соціуму про спільне минуле. Ключовою функцією історичної пам'яті є передача досвіду та знань про минуле, як основи самоідентифікації [4]. Маємо зазначити, що історична пам'ять слугує передумовою формування та розвитку інституційної основи суспільства. Тому, розглядаючи питання про те, чому колись найбільша, економічно, політично й культурно найрозвиненіша держава середньовіччя зазнала розпаду, виникає думка про те, яким чином вплинули ті соціально-економічні процеси на сучасність та чи не відбуваються деякі схожі процеси в сьогоденній Україні.

Київська Русь була першою державою на українській етнічній території і вся історія України часів раннього та класичного середньовіччя є добою її розвитку.

Політична могутність і військова потуга Давньоруської держави трималися на міцному фундаменті: розвинутій і багатій економіці. Землеробство і скотарство не тільки були спроможні прогодувати населення країни, а й виробляли продукти харчування й сировину на експорт. Промисли забезпечували потреби держави, їх продукція користувалась постійним попитом у країнах Півдня і Заходу. Міста були заселені переважно ремісниками, вироби яких користувалися попитом на Русі й за кордоном.

Київська Русь досягла розквіту за допомогою згуртованості удільних князівств та організації влади під керівництвом князя. Головним підґрунтям до згуртованості держави стало хрещення Київської Русі. Прийняття християнства принесло позитивні зрушення у внутрішньому житті держави. Нова віра піднесла значення князівської влади в Києві на небувалу висоту і зміцнила зв'язок між окремими частинами могутньої держави. В особі церкви князь знайшов потужну ідеологічну опору, яка освячувала його владу і підтримувала його в управлінні державою.

Історики по-різному пояснюють причини роздробленості Київської Русі. Називають з-поміж них і великі розміри території держави та їх різний етнічний склад, і князівські усобиці, відсутність сталого порядку стонаслідування, напади степових кочовиків і занепад торговельного шляху «з варяг у греки».

Головною ж причиною більшість дослідників вважає що, удільні князі не були зацікавлені у сильній владі великого київського князя. Більше того, вони прагнули для себе таких само повноважень. Недарма в XII ст. титул «великий князь» поряд з київським мали чернігівський, володимирівський та деякі інші князі. Володарі удільних князівств провадили власну внутрішню політику, на свій розсуд вирішували питання війни та миру, укладали угоди з сусідами.

Київ лишався, хоча дедалі більшою мірою формально, стольним містом, і за право покняжити в ньому змагалися руські князі з різних князівств. Кожен удільний князь, тільки-но здобував київський стіл, намагався скористатися своїм становищем для посилення великокнязівської влади й відновлення централізації держави [1, с. 34–42].

Звертаючись до досвіду сучасної Української держави, спостерігаємо, перш за все, сформованість різних за рівнем розвитку та ідеологічною основою регіонів – «князівств». За думкою деяких учених, в Україні склалася своя специфічна капіталістична модель – так званий «корпоративний капіталізм». За часи незалежності виникли і зміцнилися кілька корпоративних політико-економічних груп (дехто називає їх «олігархічними кланами»). Називають три таких групи: «київська», «донецька», «дніпропетровська». Головне – кілька корпоративних груп поділили Україну між собою: спочатку власність за певними територіально-галузевими ознаками, далі – медіа простір, що є одним з засобів впливу на соціум, потім – почали ділити політичну владу [5].

Інша паралель: влада за Київської Русі виступала як відносини панування і підкорення, коли воля людей, що стоять на вершині ієрархічної суспільної драбини, рухає нижчими верствами суспільства з волі божої та згоди людей на такий порядок у суспільстві. Основними ознаками влади вважали справедливість – «правду» і примус – «силу». Влада, на їхню думку, забезпечує захист, порядок, справедливість і спасіння, і тому її слід визнавати і коритися їй [2, с. 82–91]. Дещо схоже поняття влади відображається в сучасній Україні. Влада виступає «пануванням» з боку верхніх прошарків суспільства, задля своєї вигоди, а закони не є «правдою».

Для визначення перспектив та особливостей економічної взаємодії на рівні відкритих національних держав зберігає свою актуальність також вивчення культурних взаємин народів центрально-східного європейського регіону з українцями. Минуле Польщі, Чехії, Словаччини, Хорватії, Словенії, Сербії, Боснії і Герцеговини, а також Румунії, Молдови, Угорщини тривалий час було тісно пов'язане з історією українських етнічних земель, перш за все – Галичини, Буковини і Закарпаття. Національна самосвідомість і культура багатьох народів вже у XVIII–XIX ст. розвивалась і формувалась на єдиному просторі, підвладному правлячій династії Габсбургів. Традиційне спілкування цих народів стало важливою складовою частиною їхнього націєтворчого процесу.

У зв'язку з цим, ще один цікавий момент з історичного минулого після падіння Київської Русі: українців називали «нацією служак» через те, що вони були ефективними виконавцями. Причини цього бачаться у тому, що ані в Австро-Угорській імперії, ані в Російській українців не допускали до вирішення стратегічних питань. Так, поступово забуваючи величне минуле Київської Русі та Гетьманщини, українці втрачають здатність приймати стратегічні рішення [3].

Тим не менше, важливою з точки зору сучасних перспектив сферою контактів слов'янських народів завжди була освіта, тісно пов'язана з поширенням книжок, часописів, творенням бібліотек тощо. Культурно-освітня діяльність педагогів поєднувалася з науковими дослідженнями українського регіону.

Таким чином, Київська Русь була найпершим та найхарактернішим прикладом розвиненої ефективної економіки на території України, що розпалася з певних об'єктивно зумовлених причин. Дослідження та врахування позитивного та негативного досвіду за проведення історичної паралелі між подіями того періоду й сьогодення є основою для розуміння сучасних процесів, та недопущення помилок минулого. Проведені історичні паралелі допомагають побачити внутрішні причини сучасних соціально-економічних проблем, що є першим кроком для їхнього вирішення.

Немаловажним для вирішення проблем відкритої економіки є також історичний досвід взаємодії та спільні характеристики країн-партнерів. Перш за все це стосується взаємозв'язків слов'янських народів на різних етапах.

Таким чином, в даній роботі ми проаналізували найбільш виразні, на наш погляд, паралелі між історичним минулим та сучасними соціально-економічними процесами, що

приводять до певного стану національної економіки. Виходячи з проведеного аналізу, ми можемо зробити наступні висновки: існуючи негаразди української держави на сучасному етапі викликані роз'єднаністю соціально-економічної системи на рівні ідеології (протиріччя між регіонами, правлячими групами та населенням), відсутністю єдиної об'єднуючої ідеї та стратегічного мислення менеджменту щодо її створення. Для вирішення цих глибоких внутрішніх проблем, що проявляються разом з викликами світових глобальних процесів, на наш погляд, треба використовувати наявний культурний, людський, науковий потенціали та розвивати їх у взаємодії з країнами-партнерами. Саме такі стратегічні дії створять підґрунтя для становлення ефективної інституційної бази, яка буде відповідати світовим тенденціям та цілям підвищення добробуту українського народу.

Список літератури: 1. Видрін Д. «Корпоративний капіталізм і корпоративний парламент» [Електронний ресурс]: (наукова стаття) – Режим доступу: <http://parlament.org.ua/>. 2. Гелей С.Д., Рутар С.М. Політологія. – Львів: Світ, 2001. – 384 с. 3. Лукшиц Ю. Украинское общество. В шаге от бездны// «Хвиля» 28 августа 2012 [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://hvylya.org/analytics/ukrainskoe-obshhestvo-v-shage-ot-bezdnyi.html> 4. Мицик Ю.А. Історія України: навч. посіб. / Ю.А. Мицик, О.Г. Бажан, В.С. Власов. – К.: Києво-Могилянська академія, 2008. – 586 с. 5. Wikipedia [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/>

*Шкодина І.В., Буцкій С.І.
г. Харьков, Украина*

АНАЛИЗ ИНФОРМАЦИИ НА ФОНДОВОМ РЫНКЕ

Анализ информации на фондовом рынке играют важную роль при принятии решений об инвестировании. На сегодняшний день большинство трейдеров терпят поражение в своих попытках заработать на финансовых рынках из-за невозможности объективного анализа информации, поступающей на фондовый рынок. В связи с интеграционными тенденциями, проходящими на российском и украинском фондовых рынка (покупка самой крупной фондовой площадкой СНГ – Московской межбанковской валютной биржей (ММВБ) украинской ПФТС, создание РТС Украинской биржи (УБ), объединение ММВБ и РТС) увеличивается актуальность своевременного анализа информации, поступающей с различных источников.

Цель работы определить процесс анализа участниками фондового рынка информации, поступающей на рынок.

Результат работы. При работе на фондовом рынке основным параметром является цена актива. Один из ведущих консультантов в области биржевой торговли, психологии биржевого дела и финансов, профессиональный трейдер Александр Элдер в своей книге «Как играть и выигрывать на бирже» (Trading for a Living) определяет цену как «сиюминутное соглашение о ценности рынка, достигнутое биржевой толпой и выраженное в факте сделки. Цена – явление психологическое: это сиюминутная точка равновесия между игроками на повышение и понижение. Покупатели покупают в расчете на рост цен. Продавцы продают в расчете на их снижение». Выбор позиции Быка или Медведя обуславливается оценкой рынка проводимой непосредственно на основе той информации, которой владеют.

Главным свойством информации является объективность, независимость от чье-либо мнения или сознания. Субъект, взаимодействуя с окружающей средой, получает объективную информацию, и в процессе её восприятия, она превращается в субъективную. «Информация – это обозначение содержания, полученное нами из внешнего мира в процессе приспособления к нему нас и наших чувств» (Н. Винер).

К примеру, информация о температуре на градуснике 24 градуса по Цельсию является объективной, так как эти знания не зависят от нашего сознания. А если информация гласит: температура хорошая – то она является субъективной, так как она обозначает наше понимание объективной информации. Рассмотрим процесс формирования субъективной информации. В процессе получения, информация, под влиянием особенностей субъекта, воспринимается сугубо индивидуально. То есть при формировании модели субъективной информации учитываются такие субъективные факторы как мнение, суждения, опыт, знания конкретного субъекта. Такие субъективные факторы выражают механизм воздействия людей на объективную информацию. Вследствие этого мы и говорим что температура «хорошая».

По мере дальнейшей передачи, к значению могут добавляться дополнительные свойства. Субъективная информация сочетает в себе основы полученной информации и новые дополнительные характеристики, появившиеся в процессе обработки.

Рассмотрим пример:

$A + B = AB$ 1, где:

A – объективная информация (сведения);

B – субъективные факторы (дополнительные свойства, полученные в процессе формирования модели субъективной информации у индивида);

AB 1 – субъективная (вывод, умозаключение).

При многократной передаче информации возможна утрата роли первоначального значения, как основополагающего.

1. $AB + C = ABC$ 2

2. $ABC + D = ABCD$ 3

3. $ABCD + E = \dots$

Как можно видеть из примера, в наборе данных ABCD 3, значению A уделяется намного меньше внимания, чем, к примеру, в наборе AB.

Также логично допустить и то, что в процессе дальнейшего обмена информацией, значение A может даже теряться.

Таким образом, мы можем судить о радикальном видоизменении информации, и даже появлении новой, не соответствующей действительности (информация создаёт информацию). На восприятие информации прямо влияет качество её получения. Получать свежую и правильную информацию для достижения наиболее точных и правильных прогнозов просто необходимо. Для участников фондового рынка источниками получения сведений могут быть биржи, личные контакты, аналитики, телевидение, газеты, брокеры, инсайдерская информация т.д.

Каждый из перечисленных источников может предоставлять как объективную (котировки, заявления глав компаний, банков), так и субъективную информацию (прогнозы, выводы, анализ). От степени субъективности информации зависит дальнейшие выводы, и соответственно реакция на неё. Субъективную информацию можно охарактеризовать также как информацию, полученную не оперативно. На её обработку, уходит время, которое крайне важно, особенно для трейдеров с краткосрочными инвестиционными горизонтами.

Информация, поступающая на рынок, влияет на него с определённой силой, и уступает место другой. Этот сценарий имеет место, как в долгосрочной, так и в краткосроч-

ной перспективе. Степень субъективности информации во времени влияния и её силе можно объяснить значением поступающих данных. Например, землетрясение в Японии 11 марта 2011 года привело к значительному падению важнейших фондовых индексов России и Украины. Появление такой информации трудно истолковать неправильно или сделать ставку на иной исход событий.

Немаловажной особенностью значительной части информации, той, которая не может быть проигнорирована или понята неправильно (извержения вулканов, землетрясение, постепенное увеличение капитализации предприятий, плодородность или не плодородность земель), является простота её восприятия, что значительно увеличивает устойчивость к влиянию субъективных факторов.

Информация не оказывается на рынке в чистом виде, влияют только её производные, которые могут быть близки к ней в разной степени, в том числе и не иметь с ней ничего общего. На рынке она принимает чисто субъективный характер, влияет не прямо, а косвенно, пропорционально степени её субъективности. Информация в полной мере оказывает влияние, но отражается полностью не всегда, так как часть её неизменно теряется на пути поступления на рынок.

Кроме качества, необходимо также обратить внимание и на количество информации. Современный мир характеризуется высоким уровнем глобализации, касается это непосредственно и фондового рынка. Благодаря высокому количеству экономических субъектов и множеству связей между ними, поступает огромный объем информации на рынок. Используя современные технологии, получить доступ к большинству вышеуказанных источников информации, относительно не сложно.

Учитывая субъективную природу большинства источников, необходимо выделить информацию, наименьшим образом подверженную влиянию субъективных факторов. Проводить анализ исключительно на основе наиболее объективной информации.

Рынок состоит из множества крошечных единиц (сделок), которые формируют тенденции. Каждая сделка несёт в себе определённое соотношение субъективной информации о росте или падении цены. Доминирование тех или иных субъективных сведений приведёт к росту или падению цены. Если за период времени субъективной информации о росте цены окажется больше то цена возрастет, если меньше – упадет. В процессе появления и передачи информация трансформируется из объективной в субъективную, что приводит к разности выводов на её основе, к разности понимания рынка. Никогда точно нельзя сказать какой информации будет больше, и в каком соотношении она поступит на рынок. Мы можем наблюдать появление трендов, их развитие и закат. Но их неотъемлемой особенностью является то, что с точностью о них судить можно только после их окончания.

История и опыт подсказывают, что невозможно со 100% точностью предсказать тренд, его направление, начало и конец. Современная торговля на фондовых рынках характеризуется сверхвысокими рисками. Особенно это можно сказать о высоковолатильных рынках России и Украины. Высокий уровень риска на наших рынках приводит к тому, что большинство инвесторов терпит убытки, теряет свой капитал и может покинуть рынок совсем, что негативно отразится на инвестиционных характеристиках наших стран.

Выводы. Последнее время фондовый рынок Украины находится под сильным влиянием российского капитала. Россия в такой способ пытается противостоять европейской экспансии на рынки стран СНГ. В связи с этими процессами, увеличивается необходимость качественного анализа информации, поступающей на не только на отечественный фондовый рынок, но и на российский.

Список літератури: 1. Статистична інформація. – ПАТ «Фондова біржа ПФТС». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.pfts.com. 2. Статистична інформація. – ПАТ «Українська фондова біржа». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrse.com.ua. 3. Статистична інформація. – Фондова біржа РТС. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rts.tu.

*Шкодін І.В., Стрельник О.В.
м. Харків, Україна*

ПОСТКРИЗОВИЙ РОЗВИТОК РОСІЇ ТА УКРАЇНИ

Вступ. Сучасна фінансово-економічна криза вплинула на розвиток всіх країн світу. Проте деякі країни відчули негативний вплив кризи менше за інші. Нажаль, Україна і Росія відносяться до країн, що найбільш постраждали від кризи. Відповідь на питання чому так сталося і які існують шляхи подолання проблем для економік цих країн є одним з основних, що цікавлять як науковців так і економістів-практиків.

Проблемами впливу економічної кризи на економіки держав, шляхи її подолання займаються багато вчених, серед яких: В.Г. Андрійчук, В.М. Геєць, А.А. Гриценко, І.І. Дідович, О.Ф. Новікова, Р.В. Покотиленко, І.Я. Фабін.

Мета: здійснити порівняльну характеристику розвитку економік України та Росії в посткризовий період.

Результати. Криза 2008 року стала найбільшою в розвитку світової економіки. Кожна країна світового господарства зазнала негативного впливу від фінансової кризи. Найбільш постраждали країни, що розвиваються, тому що в них інститути є не повністю сформованими і не можуть швидко й адекватно реагувати на зміни в економічному середовищі. Прикладом країн, що розвиваються є Україна і Росія. Аналіз макроекономічного середовища свідчить про значний спад економік, а також тяжкий підйом в посткризовий період. (див. табл. 1, 2).

Таблиця 1. – Зрівняльна характеристика економік України і Росії в кризовий період (2007–2008 рр.)

Показники	Україна (2008 в порівнянні до 2007)	Росія (2008 в порівнянні до 2007)
Обсяг виробленої продукції	-31,9%	Зріс в 1,27 р
Переробна промисловість	-38,0%	+0,9%
Добувна промисловість	-18,0%	+0,2%
Обсяг експорту 1 кв	10,4 млрд дол	+33,2%
Обсяг імпорту 1 кв	10,8 млрд дол. США	+33,6%
Торгівельне сальдо за рік	-419,7 млн дол. США	+\$201,2 млрд

Таблиця 2. – ВВП в Україні та Росії в 2005–2011 рр.

Обсяг ВВП	Україна (до попереднього року)	Росія (до попереднього року)
2005	102,7%	106,4%
2006	107,3%	106,7%
2007	107,3%	108,1%
2008	102,1%	106%

**ПЕРЕЯСЛАВСКАЯ РАДА: ЕЁ ИСТОРИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ
И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ**

2009	96%	92,1%
2010	104,2%	104%
2011	105,2%	104,2%

Таблиця 3. – Торгово-сальдовий баланс країн за період (2010–2011)

Показники	Україна		Росія	
	2010, млрд, \$	2011, млрд, \$	2010, млрд, \$	2011, млрд, \$
Обсяг експорту	46	68,4	396,4	821,3
Обсяг імпорту	54,8	82,6	229	420
Торгівельне сальдо за рік	-0,087%	-0,09%	+36,61%	+33,8%

Таким чином як ми бачимо за макроекономічними показниками, що економіка України, в кризовий період, порівняно з російською, зазнала нищівного падіння. В той же час російська демонструвала не падіння, а навіть незначний підйом. На наш погляд, ця відмінність може полягати в тому, що в Україні більшість доходу бюджету дає промисловість, а Російський бюджет наповнюється за рахунок добування своїх корисних копалин. Негативним наслідком цього для Росії є те що промисловість може відновитись після кризи на відміну від запасів корисних копалин.

В посткризовий період ВВП України демонструє більшу динамічність, ніж у її сусідки. В торгово-сальдовому балансі кращий результат має Росія, що пов'язано з сировинною направленістю її економіки. (див. табл. 4)

Таблиця 4 – Макроекономічні показники країн (станом на 4.11.2012 р.)

Ознака класифікації	Україна	Росія
Борг на 1 жителя \$	2827	4171
Валовий держборг у% до ВВП	39,387	12,089
Загальний борг \$	129 млрд	597,561 млрд
ВВП \$	327,937 млрд	2376,470
ВВП на душу насел. \$	7186	16594

Аналіз макроекономічних показників поданих в вищезазначених таблицях свідчить про невисокі досягнення економік дружніх країн. Дані показують, що показники з кожним роком погіршуються для обох країн і цим обґрунтовують необхідність структурних змін в економіках країн.

Розглядаючи економічні проблеми двох країн, то вони багато з них є схожими. Як ми бачимо з таблиць, першою схожістю є великий зовнішній борг, що з кожним роком неухильно зростає, але як ми знаємо, крім того, що Росія є великим боржником, вона ще й є великим кредитором за рахунок свого стабфонда, що складається за рахунок доходів від нафтогазової промисловості. Україна ж – лише крупний боржник. Але промисловості та й взагалі система двох країн є відсталими.

Таким чином, не зважаючи на те, що з початку найгострішої фази кризи пройшло вже більше чотирьох років, економіки країн залишають в кризовому стані. Криза змусила переосмислити діяльність регулюючих органів, оскільки вона стала неадекватною сучасному рівню соціально-економічному розвитку. На наш погляд, при розробці антикризових методів регулювання необхідно звернутись до прикладів історії, які б змогли

допомогти з вирішенням цих проблем. Як казав свого часу Мілтон Фрідман, всі біди в економіці з'являються з грошової сфери, якщо слідкувати за грошовою масою і нарощувати її разом з ростом ВВП, то економіка буде швидко розвиватись. Можна розглянути цю теорію на прикладі повоєнної Німеччини, врятувати яку спромігся президент Єрхард Людвіг, який найперше взявся за реформу грошової сфери. Вчинив він саме так, тому що знав, що без повноцінної валюти не може бути розвитку економіки. Потім Єрхард відмовився від державного регулювання цін, оскільки це веде до появи тіньового ринку і хвороби економіки. І третьою складовою його успіху була відмова від кредитів з-за океану, що могло знецінити національну валюту через зростання невідкритої грошової маси. Наслідком всіх цих реформ було економічне чудо, що зробило з Німеччини «локомотив» Європи. Нажаль, в сучасних Україні й Росії відбуваються повністю протилежне – займаються великі кредити за кордоном, які призводять до інфляції. Іншим прикладом виваженої економічної політики є Аргентина 90-х років, яка була відсталою і затягнутою в глибокі борги. Тоді главою уряду став Кавальо. Він постановив вивести з обігу іноземну валюту, ввів максимальну границю дефіциту бюджету, відмовився від доплат бюджету за рахунок позик. Через декілька років країна вийшла з кризи.

В той же час, ми не абсолютизуємо досвід проведення антикризових реформ, оскільки криза 2008–2009 років – це новий етап в історії економіки, коли старі методи вже не дають бажаних результатів та діють тільки в короткостроковій перспективі. Але ж, щоб розробити нові стратегії відновлення економік країн всього світу, що будуть адекватними новим соціально-економічним відносинам, необхідно ретельно вивчати історичний досвід, щоб мати можливість для його використання.

Висновки. Багато вчених погоджуються з тим що світ розвивається по спіралі, саме тому щоб знайти вихід часто не потрібно видумувати нічого нового, а просто звернутися до історії. В усі часи двигуном економіку та й в цілому життя є реформи. Таким чином можна зробити висновки, що для економік України та Росії спасінням можуть бути тільки якісні зміни – реформи, хоч й не популярні, але дієві.

Список літератури: 1. Косова Т.Д. Центральний банк : навчальний посібник / Т.Д. Косова, О.О. Папаїка. – «Центр учбової літератури», 2011. – 301 с. 2. Річний звіт Національного Банку України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document>. – 2011. 3. Росстат. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat/rosstatsite/main/>. 4. Укрстат. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

*Шкодина Л.Г.
г. Харків, Україна*

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ МЕЖДУ РОССИЕЙ И УКРАИНОЙ

По данным Всемирного банка россияне, мигрирующие в Украину и украинцы, переезжающие жить в Россию, составляют второй по величине канал мировой миграции в мире. Больше людей мигрирует только из Мексики в США. По количеству мигрантов Украина занимает третье место в мире (6,5 млн, примерно 14% от населения страны).

Несмотря на огромные масштабы трудовой миграции между Россией и Украиной, многие аспекты этой проблемы слабо или совсем не изучены, что усложняет регулирования

процесса перемещения рабочей силы и не способствует созданию благоприятных условия для адаптации мигрантов в новой среде. Актуальность в научном и практическом отношении проблемы трудовой миграции обусловила выбор темы настоящего исследования.

Цель работы состоит в выявлении характера межгосударственной миграции и особенностей этого процесса в России и Украине.

Теоретико-методологические основы исследования составили труды, прежде всего, российских и украинских ученых, посвященные миграционной проблематике (Воробьева О.Д., Гришанова А.Г., Заславской Т.И., Ионцева В.А, Пинчука О.М., Римашевской Н.М., Рыбаковского Л.Л., Тюрюканова Е.В., Ушкалова И.Г. и др.), а также публикации зарубежных авторов по методологии и методам исследования миграции.

Процессы трудовой миграции являются своеобразным индикатором социального, экономического, политического состояния страны, поскольку формируются под влиянием многих факторов и ситуаций, имеющих место в государстве. Главными причинами и мотивами переезда людей в другую страну, в другое географическое, культурное, социальное и этническое пространство являются: политические, религиозные и этнические преследования (политическое и этническое пространство никогда не отличалось равенством, и чувство ущемленности, несправедливости и обиды принуждает часто людей к эмиграции из родной страны); войны, природные бедствия, ставшие довольно частым явлением в современном мире.

Но главная причина – это все-таки поиск работы и лучшей жизни. Безработица и неполная занятость – это постоянный спутник экономической истории человечества. Низкие доходы, задержки с выплатой зарплаты и пенсий заставили многих людей искать заработок за рубежом.

Как считают украинские ученые, сегодня каналами трудовой миграции украинских граждан являются: самостоятельный поиск места работы; использование туристических агентств; использование услуг субъектов хозяйственной деятельности с посредничеством в трудоустройстве за границей; приглашение украинских специалистов непосредственно иностранной стороной.

При анализе перемещения населения следует учитывать такой существенный аспект трудовой миграции как мобильность труда, которая является важной качественной характеристикой рабочей силы. Это склонность изменить «место работы», «овладеть новой профессией» или готовность и возможность изменить даже место жительства для поиска нового места работы.

В современной экономической ситуации миграционные процессы в Украине являются достаточно противоречивым явлением: с одной стороны, большое количество украинских граждан работает за границей, что может свидетельствовать о высоком уровне их мобильности, с другой, результаты социологических опросов свидетельствуют о достаточно низком уровне мобильности рабочей силы – большинство украинцев склонны жить и работать на родине.

Ограниченность мобильности рабочей силы в определенной степени связана с отсутствием доступного жилья, реальных возможностей трудоустройства, высокого уровня социальной защищенности, что приводит к усилению безработицы, возникновению напряженности на рынке труда, неэффективной политики занятости.

На переезд украинцев в другие страны толкают преимущественно низкий уровень доходов, неудовлетворительное состояние качества жизни и рост безработицы. Устранение названных причин могло бы приостановить стремление выезжать за пределы страны с целью поиска работы. Низкий уровень мобильности может быть обусловлен не только экономическими причинами, но и особенностями в ментальной составляющей трудового потенциала.

Миграционные передвижения как социально-экономическое явление может вызывать потери или, наоборот, развитие рабочей силы. На сегодня украинская миграция вызывает лишь потери рабочей силы, как в количественном, так и в качественном смысле, поскольку среди положительных ее последствий можно назвать лишь потенциальные возможности улучшения материального положения трудовых мигрантов и членов их семей. Поток денег, которые эмигранты пересылают на родину, увеличился впервые с начала кризиса. Украинцы пересылают своим родственникам более пяти миллиардов долларов ежегодно. К положительным последствиям миграции можно отнести также расширение общего мировоззрения человека и уменьшение напряженности на отечественном рынке труда.

Гораздо больше негативных последствий, которые происходят на всех этапах воспроизводственного цикла рабочей силы. Массовый выезд молодежи за границу негативно влияет на формирование рабочей силы. Особенно опасна утечка перспективной молодежи и высокопрофессиональных кадров. Это называется интеллектуальным оголением страны. Людей с острым умом и высоким профессионализмом не ценят в собственной стране и легко «дарят» другим странам, иностранной науке, иностранной промышленности и культуре.

Кроме физического уменьшения процента трудоспособного населения наблюдается уменьшение рождаемости, происходит неполноценное воспитание фактически в неполных семьях, снижается вероятность создания новых молодых семей из-за нестабильности социального статуса и низкой степени защищенности работников.

Двойственность последствий проявляется в неоднозначном отношении к миграции. С одной стороны, право на эмиграцию, свободное перемещение, выбор места жительства – это демократическое цивилизованное право, гарантированное Декларацией прав человека, принятой в ООН еще в 1948 г. С другой стороны, никто не гарантирует успеха людям, решившимся на эмиграцию. С третьей стороны, эмигранты часто создают проблемы в стране своего пребывания. Их поведение, образ жизни может негативно восприниматься коренными жителями страны, и они требуют от своих правительств ограничить иммиграцию. И, наконец, замечено, что эмиграция носит в подавляющем большинстве случаев минорный драматичный характер. Люди тяжело переживают и испытывают ностальгию, по крайней мере, некоторый период времени. Многие так и не привыкают к новой стране и новой культуре и полностью теряются в ней. Поэтому, прежде чем решиться на столь серьезный шаг, человек должен взвесить все «за» и «против» и принять верное решение.

Трудовая миграция между Украиной и Россией обусловлена разницей в уровнях социально-экономического развития стран. По данным Федеральной миграционной службы (ФМС) России количество легальных трудовых мигрантов работающих в России стабильно растет: в 2003 г. – около 380 тыс., в 2004 г. – 460 тыс., в 2005 г. – более 702 тыс., в 2006 г. – 1.014 тыс. человек. В 2007 г. в России работали 1.717 тыс. иностранных работников. Эта тенденция проявляется и в современных условиях. В списке стран – крупнейших поставщиков иностранной рабочей силы в Россию, Украина занимает четвертое место после Узбекистана, Таджикистана и Китая.

Миграционный обмен после распада СССР, в частности русские за пределами России, украинцы – за пределами Украины еще не завершился до сих пор. Одна из сторон такой интеграции – изменение национальной принадлежности лицами со смешанной кровью. Это происходит, наверное, во всех странах нового зарубежья, но, особенно, масштабно в России и Украине, где лиц, сменивших свою национальность в межпериод, оказалось почти 3 млн.

Россия более привлекательная страна не только для русских, но и для украинцев, – поскольку у нее более высокий уровень социально-экономического развития. Вместе с тем, русским в Украине становится менее комфортно из-за языково-культурных изменений. Украинцы, живущие в России, считают как данность то, что русский язык – государственный (это было и при царизме, и при советской власти, и в нынешней России), тогда как для русских, проживающих в Украине, потеря русским языком государственного статуса, представляется ущемлением их прав. Образовательный уровень выезжающих в Россию работников довольно высок – около 80% имеют среднее и среднее специальное образование, примерно 10% – высшее образование. Украинцы работают в строительстве, промышленности, на транспорте и сельском хозяйстве, то есть это квалифицированная, опытная, дисциплинированная рабочая сила. Около 97% выехавших трудовых мигрантов – мужчины. Трудовая миграция, связанная с умственным трудом, составила лишь около 6%.

Новой миграционной тенденцией является переезд российской интеллигенции в Украину. Почему в Украину едет интеллигенция? Аналитики считают, что причина может быть только одна – едут за свободой. Больше на Украине, надо признать честно, ничего нет. Возникает вопрос – осознает ли сегодняшняя Украина эту миграцию как свой уникальный шанс? И сохранит ли она ту степень свободы, которая только одна и составляет привлекательность ее национального проекта?

Следует отметить, что основной проблемой украинской внешней политики в миграционной сфере остается, на наш взгляд, отсутствие четкого стратегического видения перспектив, возможностей и рисков. Кроме того Украиной все еще игнорируется вопрос разработки инструментария собственного влияния на международную ситуацию. Это в свою очередь выливается в то, что Украина, невзирая на весь свой ресурсный, демографический, транзитный и другой потенциал, продолжает выступать скорее в качестве объекта международных отношений, чем их субъектом. По крайней мере, в миграционной сфере.

Для решения специфических проблем, присущих миграционным процессам в Украине, на наш взгляд, необходимо:

- разработать и внедрить национальную модель расширенного воспроизводства рабочей силы, на основе которой создать модель миграционной политики и определить государственные приоритеты в этой сфере;

- стимулировать создание дополнительных рабочих мест, проводить грамотную экономическую политику, сопровождающуюся ростом заработных плат, поддержкой предпринимательства;

- проводить сильную социальную политику;

- создать благоприятные условия и стимулы для возвращения работающих мигрантов в Украину;

- привести действующее законодательство Украины по вопросам миграционной политики в соответствие с международными нормами.

В области трудовой миграции законодательство должно быть направлено на создание условий для перемещения рабочей силы внутри страны и увеличения масштабов обмена рабочей силой между Россией и Украиной, а так же с другими государствами, в первую очередь СНГ. Для этого необходимо совершенствование правовой базы в сфере внешней трудовой миграции, создание оптимальных условий для экспорта и импорта рабочей силы.

Список литературы: 1. Статистическая информация. – [Электронный ресурс] – Государственный комитет статистика Украины – Режим доступа: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

2. Статистическая информация. – [Электронный ресурс] - МВФ – Режим доступа: www.imf.org.
3. Статистическая информация. – [Электронный ресурс] – Российский комитет статистики – Режим доступа: <http://www.gks.ru>.

*Яцина В.В.
г. Харьков, Украина*

РАЗВИТИЕ АУТСОРСИНГА НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ УКРАИНЫ И РОССИИ

На современном этапе экономического развития Украины и России четко прослеживается тенденция к наращиванию производственного потенциала. Толчком к развитию данного явления, бесспорно, послужил мировой финансовый экономический кризис, охвативший большинство стран.

Как отмечает О. Амоша, в обеспечении постоянного экономического роста в Украине остается ведущей роль промышленности, так как в этом секторе национальной экономики производится около 40% общеукраинского выпуска товаров и услуг, создается около 30% валовой добавленной стоимости и сконцентрировано приблизительно треть основных средств и занятых в экономике [1]. Однако, несовершенство существующего законодательства и функционирования рыночных механизмов, а также сложно прогнозируемые экономические условия и серьезная конкуренция, оказывают негативное влияние на деятельность хозяйственных субъектов. В таких условиях важно, чтобы бизнес был мобильным и обладал способностью быстро адаптироваться к происходящим изменениям. Поэтому, все чаще на первый план в промышленных структурах выходит умение использовать все ресурсы и возможности, доступные на украинском и российском рынках.

Одной из наиболее современных и успешных моделей хозяйствования, позволяющих приспособиться к изменчивым рыночным условиям и добиться конкурентных преимуществ, является аутсорсинг. Данная бизнес-модель является альтернативным вариантом вертикальной интеграции, и благодаря широкой сфере использования и применения, успешно применяется в странах с развитой рыночной экономикой.

В переводе с английского аутсорсинг (outside resource using) означает – использование внешних ресурсов. Согласно определению, данному Институтом аутсорсинга США (Outsourcing Institute) аутсорсинг – это организационное решение по передаче стороннему подрядчику некоторых бизнес-функций или отдельных бизнес-процессов организации [2].

Необходимо отметить, что идея экстернализации, т.е. передачи определенных бизнес-процессов на исполнение сторонним исполнителям базируется на принципах разделения труда. Некоторые ученые [3] полагают, что схожесть понятия аутсорсинга с кооперацией, субконтрактацией и другими понятиями усложняют понимание сущности этой категории. В научной литературе аутсорсинг имеет разные трактовки, анализ которых доказывает, что они не противоречат, а дополняют друг друга.

Применение аутсорсинга на Западе началось в конце 80-х годов в сфере информационных технологий, но к настоящему времени практика вывода непрофильных активов распространилась уже достаточно широко, охватив практически все отрасли экономики. По свидетельству журнала Fortune, как минимум 90% современных западных предприятий уже передали на аутсорсинг хотя бы одну функцию своего производства. А такие предприятия, как Toyota, Honda, Chrysler делегируют сторонним организациям

порядка 70% бизнес-процессов, которые ранее они выполняли самостоятельно. По данным 2010г. в 200 ведущих компаниях в мировой индустрии аутсорсинга работает около 4 миллионов человек, из них треть – в США [4].

Несмотря на то, что аутсорсинг завоевал широкое признание в той части мировой экономики, которая построена по западному принципу, украинские и российские компании значительно отстают от иностранных коллег, и примеров подобной практики до последнего времени было немного. Самыми известными в России можно назвать следующие:

- компании «ЛУКОЙЛ» и «ЮКОС» выделили свои буровые подразделения в самостоятельные компании «ЛУКОЙЛ-бурение» и «Сибирская Сервисная Компания» соответственно, не оставляя за собой контрольного пакета участия в данных компаниях;

- «ЛОМО», оборонное предприятие, занимающееся производством и реализацией оптико-механических и оптико-электронных приборов, отказалось от собственного производства печатных плат после того, как проведенный анализ показал, что оборудование имеющегося цеха значительно устарело и требует модернизации;

- «Ирбитский мотоциклетный завод» продал кузнечный и автоматный цеха [5].

В Украине аутсорсинговыми услугами пользуются лишь 5% предприятий [6]. Более того, в украинском машиностроительном комплексе аутсорсинг практически не используется. Анализируя организацию бизнес-процессов на машиностроительных заводах, которые входят в определенные объединения холдингового или концернового типа, можно сделать вывод, что производственный потенциал одного предприятия, которое опираясь на собственные производственные ресурсы могло бы взять на аутсорсинг производственные функции другого предприятия, входящего в объединение, совсем или частично не берется к вниманию.

Объяснением этому явлению, по нашему мнению, служат следующие объективные обстоятельства:

1) Недостаточный опыт аутсорсинговых услуг в Украине и России по сравнению с зарубежным рынком.

2) Угроза оппортунистического поведения сторон и несоблюдение условий контракта. Существующая законодательная база лишена четкого механизма регулирования процесса аутсорсинга, что проявляется в отсутствии определенных гарантий относительно защиты предприятий и распределения ответственности между сторонами. Это тормозит гармоничное развитие партнерских взаимоотношений, основанных на доверии и объединенных общей целью максимизации собственной прибыли.

3) Риск появления дополнительных расходов на отладку эффективного процесса аутсорсинга и возможного мониторинга его успешного выполнения. Большинство руководителей и управленческого персонала не готовы затрачивать дополнительное время и усилия на работу с аутсорсером и передавать ему часть своего опыта.

4) Проблема поиска опытного и надежного аутсорсера, который способен обеспечить высокое качество выполнения работ в четко установленные сроки. Отсутствие достаточной информации о деловых качествах, опыте и других параметрах аутсорсера вследствие еще малоразвитой структуры аутсорсинга лишает промышленные предприятия прав на удачный выбор последнего. В результате появляется риск неэффективного использования аутсорсинга и потери прибыли в будущем.

5) Угроза будущей потери конфиденциальной информации относительно собственных бизнес-процессов после передачи их аутсорсеру. Много предприятий, вопреки имеющимся преимуществам передачи определенной функции на аутсорсинг, не желают «впускать» в свою фирму чужих и раскрывать некоторые тайны собственного ведения бизнеса, опасаясь их нежелательного использования аутсорсером в будущем. К

сожалению, в отличие от западных стран мира, в Украине и России слабо разработан механизм относительно правовой защиты информации и привлечения к ответственности виновной стороны.

6) Нестабильность существующей экономической системы, вследствие чего отсутствует возможность точного просчета эффективности выделения отдельной функции за границы фирмы на продолжительный срок. В большинстве случаев предприятия отказываются от аутсорсинга, не имея возможности точно спрогнозировать выгодность этой процедуры на протяжении долгого времени. Нежелательные изменения в законодательстве или экономическом положении страны могут отрицательно сказаться на принятии решения про аутсорсинг. Перспектива получения прибылей только на кратковременном этапе и неспособность точно оценить эффективность аутсорсинга в долгосрочной перспективе, делают невозможным его использование.

7) Угроза полной зависимости от аутсорсера в случае передачи многих функций. Это приводит к возрастанию расходов, в том числе и транзакционных, и, в конечном итоге, к неэффективности использования аутсорсинга.

8) Зависимость от другого субъекта хозяйствования, а именно от аутсорсера, который, в свою очередь, не лишен рисков банкротства, непредвиденных сбоев в рабочем процессе, ненадлежащего выполнения своих обязанностей и т.п.

Совершенно очевидно, что того уровня специализации и разделения труда, который наблюдается у европейских коллег, крупные российские производственные компании в ближайшие годы не достигнут. Но структурирование бизнеса путем аутсорсинга, наряду с модернизацией оборудования, на наш взгляд, является сегодня необходимым элементом успешной стратегии. Для российских и украинских промышленных предприятий другого пути развития, видимо, нет; но и по этому пути следует идти осторожно, понимая, когда и зачем делать каждый следующий шаг.

Список литературы: 1. Амоша О.І. Концептуальні орієнтири промислової політики України (на середньострокову перспективу). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/EProm/2008_43/st_43_01.pdf. 2. Езангина И.А. Аутсорсинг как инструмент формирования и укрепления конкурентных преимуществ фирмы // Современные технологии управления. – 2011. – № 10 (10). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sovman.ru/ru/all-numbers/archive-2011>. 3. Кутуева Д.З. Аутсорсинг: новая концепція в проектировании бизнес-процессов компании // Проблемы современной экономики. – СПб. – 2007. – № 1 (21). – С. 368–370. 4. Novozhilov, SA Outsourcing 2011: Top 10 trends [electronic resource] / S. Novozhilov <http://www.outsourcing.ru>. 5. Козориз Т.С. Аутсорсинг: понятие, цели, практика использования в России // Акционерное общество: вопросы корпоративного управления. – 2006. – № 12 (31). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gaap.ru/articles/>. 6. Шимко О. Аутсорсинг – як сучасний інструмент підвищення ефективності бізнесу // Шимко О. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/PORTAL/soc_gum/prvse/2010_2/27.pdf.

РАЗДЕЛ 5

ПОЛИТИКО-ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РАЗВИТИЯ УКРАИНО-РОССИЙСКИХ ОТНОШЕНИЙ

*Анучина Л.В., Стасевська О.А.
м. Харків, Україна*

ВИХОВНА РОБОТА СЕРЕД СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Освіта сьогодні постає як один із найважливіших ресурсів розвитку суспільства. Невід'ємною складовою процесу якісної підготовки майбутніх фахівців та одним із важливих напрямів діяльності вищих навчальних закладів є виховна робота серед студентства.

Виховна робота вищих навчальних закладів нашої країни, які готують фахівців у галузі права, базується на концептуальних положеннях Конституції України, Закону про освіту, Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ ст. і має на меті створення умов для формування вільної, творчої, високоморальної особистості, яка обов'язково повинна володіти комплексом як професійних знань та навичок, так і класичних духовно-моральних якостей.

Базовим принципом організації виховної роботи зі студентською молоддю проголошено принцип єдності освіти і виховання, реалізація якого полягає не в механічному, а в органічному єднанні, коли сам процес навчання набуває виховного характеру. Безумовно, що діяльність вищого навчального закладу націлена на виконання пріоритетного завдання – формування представників національної інтелігенції, сприяння збагаченню і оновленню інтелектуального потенціалу суспільства, вихованню духовної еліти нації. Досвід роботи в системі освіти переконує, що нагальним завданням юридичних освітянських закладів в сучасних умовах є забезпечення не лише фахової підготовки: наукові знання, фахові навички, вузькоспеціальні технології мають сенс лише тоді, коли вони мають підґрунтям високий рівень загальної культури та вихованості їх носіїв. Юридична освіта ХХІ ст. має забезпечити виховання, перш за все, особистості, яка здатна самостійно мислити, є активним учасником суспільного життя, небаїдує ставитись до соціально-значущих проблем, має розвинуте почуття гідності, тривку громадянську позицію. Громадянськість є соціально-моральною якістю людини, яка формується на основі національної самосвідомості, своєї причетності до свого народу та держави. Становлення повноцінної особистості без громадянськості, усталеної громадянської позиції неможливо.

Формування такої особистості можливе лише за умов визнання пріоритету розвитку культури, науки і освіти як необхідних джерел подальшого поступ українського суспільства, навернення молодого покоління до духовно-історичних цінностей свого народу, національного культурного надбання та його глибокого розуміння. Громадянськість є пріоритетною цінністю для майбутнього юриста, набуття якої дозволяє осмислити людську гідність, прагнути моральної досконалості. Під час навчання необхідно сприяти розвитку в кожному студенті-юристі громадської позиції на основі самоповаги, власної гідності, здатності будувати власне життя згідно з вищими цінностями, як міри свободи, гуманності, духовності.

Суспільні перебудови останніх десятиліть в Україні, деякі реформації вітчизняної системи освіти демонструють хибність спроб практично (всупереч декларуванню) відсу-

нути виховну роботу в юридичних вищих навчальних закладах на другорядні позиції, визначити як єдину провідну функцію освіти – оволодіння вузькоспеціальними знаннями та технологіями. Безумовно головне завдання – це підготовка конкурентоздатного фахівця з вищою освітою, затребуваного суспільством, здатного ставити і досягати значущі для особистості та суспільства цілі, що сприятимуть економічному, політичному та культурному розвитку держави. Втім, не можна зневажати гуманітарною, зокрема моральною основою, без якої високоякісна фахова підготовка юриста може перетворитися на практиці в соціальне зло, стати небезпечною для суспільства і окремої особистості.

Отже, нагальною в сучасному світі є гуманізація та гуманітаризація вищої юридичної освіти, що означає визнання пріоритету гуманітарної культури в широкому розумінні. Гуманізація постає як принципово нове бачення людини, визнання її гідності, право на розкриття творчих здібностей, їх розвиток та реалізацію. Принцип гуманізації у навчально-вихованому процесі передбачає повагу до прав і свобод людини; формулювання щодо вихованця реальних, доцільних і зрозумілих вимог; повагу права людини бути собою; ненасильницьке формування необхідних особистісних якостей.

Засобом гуманізації системи освіти України в цілому постає гуманітаризація як акцентування всіх людських аспектів у навчальних дисциплінах, тобто людинознавство. Гуманітаризація вимагає підвищення статусу гуманітарних дисциплін у навчальному процесі, спрямованість освіти на формування системного гуманітарного мислення. На наш погляд, у виховному процесі не можна недооцінювати значення викладання дисциплін гуманітарного циклу – історія культури (національної і світової), релігієзнавство, політологія, етика, естетика, основи етикету (ділового спілкування) тощо. Такі дисципліни орієнтують молодь і формують у неї загальнолюдські цінності, дають їх глибоке розуміння, навчають шанувати минуле заради розуміння сьогодення, налаштовують на засвоєння здобутків світової і національної культур, а також опановувати цінності професійної культури. Зростання значення гуманітаризації освіти в сучасному українському суспільстві обумовлене осягненням фахівця як людини, що не тільки вирішує певне коло спеціальних завдань, володіє специфічними технологіями, а й постає як активний член соціуму, включений в безліч між особових стосунків.

Саме тому навчально-виховну роботу в юридичному вищому навчальному закладі треба спрямовувати на забезпечення творчого характеру процесу пізнання, виховання громадянських якостей студентів-юристів, формування культури спілкування тощо.

Важливою ланкою виховного процесу є кафедри, які планують відповідні заходи із врахуванням професійної специфіки закладу, визначають мету і завдання виховного процесу враховуючи запити студентства: формування професійно необхідних якостей майбутнього фахівця, проведення профорієнтаційної роботи, розвиток творчих та інтелектуальних здібностей, залучення до практичної діяльності, надають професійно необхідні навички.

Роль особистості викладача в освітньому процесі є основопологаючою. Освітній процес це не просто передача необхідної наукової інформації, але і процес взаємодії та взаємовпливу викладача і студента, обмін думками, емоціями, переживаннями. Дуже важливо не просто задовольняти прагнення учнівської молоді до знань, а й максимально мотивувати таке прагнення. Викладач в першу чергу сприймається як особистість, а система знань, яку він формує, її виховний потенціал переломлюється через особистісну призму. У такий спосіб надані знання постають як дещо персональне, що йде від людини до людини, й набувають специфічної виховної значущості.

Вагомим фактором виховної роботи є вплив особистості педагога-викладача через існування інституту кураторства, який передбачає індивідуальний підхід до процесу

становлення людської особистості. Куратор – одна із професійних функцій вузівського викладача, що пов'язана із педагогічною підтримкою студентів. Куратори мають можливість цілеспрямовано сприяти процесу загальнокультурного зростання студентів, формуванню певного досвіду. Високі особистісні якості, професіоналізм, життєвий досвід викладача, який є для студента (певною мірою) джерелом знань, культурних цінностей, повинні бути незаперечним авторитетом. Ніякі статuti, програми, виховні заходи не можуть замінити живе слово, живий приклад особистості «вчителя». Особистість викладача є для студента не тільки зразком професіоналізму, а й орієнтиром у формуванні людських якостей, активної громадської позиції. Роль та призначення викладача у вищому навчальному закладі не тільки в механічній трансляції знань. Світогляд «вчителя», ставлення до своєї праці, його манера поведінки і зовнішній вигляд так чи інакше впливають на молодих людей. В усі часи видатні мислителі, освітяни високо цінували роль вчителя в житті суспільства.

Отже, в системі вищої юридичної освіти (та й в цілому в системі освіти) чітко простежуються дві сторони. По-перше, оволодіння сумою знань, умінь, навичок професійної поведінки на основі специфічного типу мислення правника. Акцентується лише формування у студентів раціонального вміння оперувати конкретними знаннями, як інструментом діяльності. По-друге, – і це нам вбачається найскладнішим – юридична освіта має забезпечити процес становлення особистості з розвинутою громадянською позицією, що передбачає формування інтелектуальної культури, громадянської гідності, соціальної рефлексії, постійного нарощування духовного потенціалу.

Глибинна суть нагальних завдань навчально-виховного процесу в юридичних навчальних закладах міститься в подоланні дефіциту демократичної, громадянської освіченості, гуманістичної орієнтованості, морально-етичного збіднення освітянського процесу. Гуманізація навчально-виховної роботи серед майбутніх юристів – об'єктивна соціальна потреба розбудови громадянського суспільства. Недооцінка цього може стати згубною для подальшого поступу нашого суспільства.

Реформування системи вищої юридичної освіти неприпустиме без урахування вимог до особистості фахівця, які ставить сучасне громадянське суспільство, динаміка соціальних, економічних і політичних процесів, реалії новітніх трансформацій. Зазвичай в юридичних навчальних закладах лобіюються спеціальні (фундаментальні та прикладні) науки, а гуманітарні науки примітивно сприймаються як додаткові. Без суттєвого перегляду такого становища у вищій школі, без її всебічної гуманізації та гуманітаризації підготовки спеціалістів всіх рівнів та спрямувань проблематичним вбачається подальше просування України до громадянського суспільства і правової держави. Студент-юрист повинен виходити в складний та динамічний світ із сформованим економічним, політичним, етичним мисленням, моральною рефлексією і надійними ціннісними орієнтирами.

Подолання названих проблем передбачає врахування таких принципів:

- системність процесу виховання;
- безперервність і спадковість виховної роботи;
- єдність історичного, національного і загальнолюдського досвіду;
- виховання патріотизму, прищеплення почуття любові до свого народу, поваги до його історії та культури та водночас поваги до культур інших народів;
- партнерство та взаємодія між викладачем та студентом, перетворення студентства в активного суб'єкта навчально-виховного процесу;
- формування в межах навчального закладу специфічного мікроклімату довіри, доброзичливості, взаєморозуміння, співробітництва;
- індивідуалізація виховної роботи;

- системну взаємодію всіх структурних підрозділів навчального закладу щодо виховного впливу на студентство;

- гуманізація та гуманітаризація навчально-виховної роботи.

Отже, проблема виховання особистості студента-юриста постає як складна, багаторівнева і багатоаспектна. Її реалізація значною мірою впливає на розбудову громадянського суспільства. Від рівня фахової підготовки та загальної культури юристів залежить ефективне функціонування механізму правової держави і правова грамотність та активність пересічних громадян. Освітнянський простір вищого навчального закладу в цьому контексті є оптимальним виховним середовищем формування активної громадянської позиції майбутнього юриста.

Список літератури: 1. Державна національна програма «Освіта». Україна ХХІ століття. – К.: Либідь, 1994. 2. Березіна В. Виховання в сучасному вузі: нові підходи // Вища освіта сьогодні. – 2002, № 11. 3. Гарифуллина Р. Этический идеал как ценностно-нормативная основа духовно-нравственного воспитания // Альма матер (вестник высшей школы). – 2006, № 6. 4. Кропачева Н. Опыт воспитания социальной активности студентов // Высшее образование в России. – 2007, № 7.

*Бакуменко О.О.
м. Харків, Україна*

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Концепт громадянського суспільства є надзвичайно популярним в сучасній суспільно-політичній науці. Ним із задоволенням оперують політологи, соціологи, історики, економісти і публіцисти, як стверджуючи, так і спростовуючи існування його інститутів в сучасній Україні і Росії. Актуальність цього питання підтримується тим, що в нашій державі продовжуються демократизаційні процеси. Демократія ж передбачає існування розвинутого громадянського суспільства – середовища повноправних, політично і юридично свідомих, суспільно активних громадян та їх асоціацій, що спільно і в тій чи іншій мірі незалежно від державних інститутів вирішують актуальні проблеми громадянського буття.

Слід зауважити, що в сучасній політичній науці немає загальноприйнятого визначення терміну «Громадянське суспільство». Його трактують по-різному – від досить широкого змісту як суспільства цивілізованого на відміну від варварського [1]. До досить звуженого – як сфери міжасоціативних зв'язків груп індивідів незалежних від держави [2]. Так само різняться погляди вчених і щодо темпоральної та політичної детермінованості цього явища. Деякі вважають, що громадянське суспільство не може взагалі існувати поза межами демократії, а отже говорити про його елементи в авторитарному або перехідному режимі є недоречним. Існують твердження, що громадянське суспільство було всього-лише регулятивною нормою часів буржуазних революцій, а сформувалось лише в епоху ранньо-індустріального етапу, щоб вже на початку ХХ ст. перетворитись на масове суспільство і зникнути. Інші говорять про те, що громадянське суспільство що було продуктом нового часу існує і досі але в демократичних суспільствах. Треті вважають що це лише суспільний ідеал, котрий ніколи не було втілено. Четверті намагаються розглядати феномен громадянського суспільства в повному від-

риві від інституту держави [3]. Існує й точка зору що проявами громадянського суспільства можна вважати будь які прояви самодіяльності і самоорганізації економічно незалежних громадян [4]. Варіативність уявлень про громадянське суспільство багато в чому визначається цілим рядом причин, зокрема – багатоаспектність самого феномена, різні наукові підходи, течії та школи, не відповідність ідеалу громадянського суспільства з реально існуючими його виразами. За зауваженням І.І. Кального «є громадянське суспільство ідеал – і є реальність» [3, с. 58]. Нам здається, що в кожному конкретному суспільстві ті чи інші елементи громадянського суспільства набувають своїх особливостей в залежності від національно-історичної специфіки і різного ступеню зрілості. Серед базових принципів громадянського суспільства всі дослідники так чи інакше говорять про індивідуальні свободи, саморегулювання, плюралізм, самоорганізацію громадян, високий рівень розвитку добровільних асоціацій, об'єднань тощо.

Говорячи про Україну слід зауважити ряд якісних рис, що безпосередньо вплинули на формування елементів громадянського суспільства на її теренах. Насамперед це досить довгий період бездержавності, коли українська нація не мала можливості самовиразу, а отже формування елементів громадянського суспільства відбувалось в правовому і культурному полі тих держав у складі яких знаходились українські землі. Так якщо говорити про період формування громадянського суспільства в ХІХ ст., кидається в око, що процеси формування громадянського суспільства в західних і східних регіонах України йшли неоднаковим шляхом. Так більша частина українських земель знаходилась в складі Російської імперії. Авторитарна держава давала лише обмежену можливість суспільної самодіяльності. Більшість дослідників сходиться на тому, що лише після реформ 1860-х рр. прогресивна громадськість отримала можливість самоорганізації і публічної діяльності зокрема в межах органів земського і міського самоврядування. В цей же час зростає кількість добровільних товариств, кооперативів і інших не політичних об'єднань, що могли б слугувати ядром громадянського суспільства. Але вся самодіяльність контролювалась владними інстанціями. Українські ж землі у складі Австро-Угорщини розвивались в рамках більш розвинутого буржуазного ладу і мали більше змоги для самореалізації громадян. Звісно це не стосувалось національного питання. Радянський період історії України теж мало сприяв розвитку громадських ініціатив. Тобто вони вітались і підтримувались, але лише в чітко обмежених ідеологічних рамках необхідних існуючому режимові. Разом з перебудовою починається новий розквіт громадянської активності, одночасно з початком підприємництва та політичного плюралізму. Із здобуттям незалежності ми отримуємо новий шанс побудови громадянського ладу. Лише свідомий, толерантний, активний громадянин є корисним своєму суспільству. Постає питання що вже зроблено і що має зробити наше суспільство щоб відповідати критеріям громадянськості?

Однією з основних умов розвитку громадянського суспільства є певне правове забезпечення гарантій людини на вільну громадську діяльність. Без такого правового забезпечення людина не буде захищена від свавілля владних інституцій. Конституційний процес сучасної України все ще не завершеним. Ст. 15 Конституції стверджує, що «суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності», гарантує «свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією та законами України». Враховуючи наявність ст. 34 та 35, які гарантують громадянам право на свободу слова та думки, поглядів та переконань та ст. 36 що декларує право об'єднання в партії, можна нібито зробити висновок щодо наявності твердого правового підґрунтя для функціонування у нас плюралістичного громадянського суспільства. Але на практиці цього виявляється недостатнім. Певну роль тут грають залишки

підданської політичної культури, що передбачає пасивне очікування отримання демократії «згори», від «добрих володарів». Звідси витікає ще одна умова – готовність населення до прийняття начал громадянськості. Проблема українського соціуму в тому, що разом з російським він протягом досить довгого часу звик до впровадження різних інновацій «згори». Іншими словами, якщо в західній Європі процес побудови демократії йшов від суспільства до держави, то у нас навпаки держава надавала (або не надавала) індивідам права на самоорганізацію (згадаємо знову ж таки реформи 1860-х–70-х рр). І хоча останнім часом політичні події того ж Майдану 2004 р. та інших акцій громадської активності нібито свідчать про підвищення інтересу громадян до розвитку своєї держави, слід не забувати про такі явища сучасного життя, як наприклад, використання адмінресурсу або навпаки фінансового заохочення для здійснення «масових громадянських дій». Така «масовість» формує в індивіда відразу до реальної самодіяльності і підштовхує до громадянського абсентеїзму і соціальної апатії. Іноді ми також можемо спостерігати «замовне» збурення тих чи інших проблем з-за кордону. Це теж варіант підміни реальних громадських ініціатив.

Умовою існування громадянського суспільства є також і ринкова економіка, котра останнім часом розвивається більш-менш динамічно. Але ринкові відносини породили й певну проблему, що полягає в досить глибокому розмежуванні між багатими й бідними. Збереження цієї прірви, відсутність динамічно розвинутого середнього класу, котрий є потенційною основою громадянського суспільства, призводить до уповільнення цивілізаційних процесів.

Створення правової бази та ринкових відносин зробило можливим і виникнення основних інститутів громадянського суспільства в тому числі громадських об'єднань різного типу, приватних освітніх установ, ЗМІ та інш. Слід зауважити, що з моменту здобуття незалежності Україна отримала суттєвий досвід створення і поліпшення якості різноманітних спілок, об'єднань, фондів, що входять до сектору недержавних організацій (НДО). Ще на 1999 р. було зареєстровано близько 30000 громадських об'єднань [2, с. 476]. Рівень зростання кількості таких організацій свідчив про підвищення рівня громадянської самосвідомості. Найбільшу частину з цих об'єднань складають різноманітні благодійні фонди та організації, на другому місці жіночі об'єднання, далі ідуть культурно-освітні та мистецькі організації, об'єднання за національною ознакою, молодіжні, правозахисні, природоохоронні групи. За даними на 2009 р. кількість таких організацій зросла майже у 3 рази [5]. Набагато важливішим показником ніж кількість об'єднань є ступінь громадської залученості до них. За даними фонду «Демократичних ініціатив» цей ступінь складає менш 20% населення [2, с. 480]. Хоча більшість респондентів в цілому схвально оцінюють їх значення в побудові демократії та громадянського суспільства. Таким чином певний резерв зростання громадського сектора в нас є. Засоби масової інформації, які мають обслуговувати громадські потреби та інтереси, формувати та висловлювати громадську думку, в нашій країні на жаль самі потребують захисту. Причому тиск на них відбувається по двох векторах – з одного боку держава, з іншого – могутні приватні структури, які де шляхом шантажу, фінансового гніту, де фінансового заохочення маніпулюють ЗМІ. Це звужує публічну сферу, позбавляє нас об'єктивної інформації. Особливо чітко продемонстрували це наші вибори останніх років. Органи місцевого самоврядування України є сферою самореалізації громадян у вирішенні громадських справ. Але вони як завжди, протягом останніх півтора сторіч, є владою без сили. Недостатнє фінансування, державний контроль, по-суті зводять їх громадські функції лише до господарчих питань. Щоправда вони здійснюють функцію політичного рекрутування, даючи змогу висунутися найактивнішим представникам соціуму.

Однією з заporук функціонування громадянського суспільства є консенсус базових цінностей між основними ідеологіями, суспільно-політичними течіями та групами населення. Населення України залишається поділеним за територіально-етнічною ознакою з чітко вираженими політичними та соціальними розбіжностями в симпатіях та менталітеті. Це все заважає побудові дійсно дієвого громадянського суспільства. Так само існує проблема і з передачею суспільних настроїв, вимог від народу до влади та контроль за їх виконанням, завдяки чому конфлікти мають вирішуватись цивілізованим шляхом. До основних завдань побудови громадянського суспільства на Україні деякі вчені відносять й такі напрямки як необхідність роздержавлення різних сфер суспільного життя, вдосконалення механізмів зворотного зв'язку між суспільством і владою, формування нового типу політичної культури, що передбачає повагу і довіру до судової і правової системи, подолання соціальної апатії та конформізму тощо [6].

Таким чином висновки щодо інституціалізації громадянського суспільства в Україні є доволі неоднозначними. Якщо судити по темпах щорічного зростання кількості зареєстрованих громадських організацій – то можна сказати, що основний його структурний елемент швидко розвивається. Водночас активність цих організацій і рівень їх впливу на людей є явно недостатнім. Вкрай потрібні радикальні зрушення в системі цінностей, у характері відносин між державою та індивідом. Побудова нових структур поступово має привести до виникнення нової культури, а вона, в свою чергу, до вдосконалення і розширення нових громадських структур.

Список літератури: 1. Степанов Ю.С. Константы: словарь русской культуры / Ю.С. Степанов. – М.: Академический Проект, 2004. – С. 669. 2. Основы демократии: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / А. Колодій. – Київ: «АйБи», 2002. – С. 448. 3. Гражданское общество: истоки и современность / науч. ред. И.И. Кальной И.Н. Лопушанский. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. – С. 23. 4. Губин Д. Заметки о гражданском обществе / Д. Губин // Нова демократія. – 2007. – № 36. 5. Общественные организации в Украине: статистический бюллетень за 2009 [Електронний ресурс] / <http://kultam.net>. 6. Войтенко Т.О. Гражданское общество в Украине: анализ социального конструирования / Т.О. Войтенко, О.С. Гончарук, Ю.О. Привалов. – К.: СтилоС, 2005. – С. 285.

*Білоконь І.А., Тимців М.М., Гаряєва Г.М.
м. Харків, Україна*

ІНТЕРНЕТ-САЙТ ЯК ОБ'ЄКТ АВТОРСЬКОГО ПРАВА

У даній статті освітлюється проблема визначення прав на володіння інтернет-сайтом. Інтернет-сайт в статті розглядається як об'єкт авторського права, згідно з законами України. Також описується процедура патентування інтернет-сайту.

Ключові слова: веб-сайт, Інтернет, авторське право, доменне ім'я, правова охорона.

Вступ. Дефініція «веб-сайт» як така в законодавстві відсутня. В наказі Державного комітету інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України, Державного комітету зв'язку та інформатизації України від 25 листопада 2002 року № 327/225 «Про затвердження Порядку інформаційного наповнення та технічного забезпечення Єдиного веб-порталу органів виконавчої влади та Порядку функціонування веб-сайтів органів виконавчої влади» надано визначення веб-сайту та веб-порталу як певного поєднання технічної та інформаційної складової [1].

Згідно з п. 1.3, веб-сайт – це сукупність програмних та апаратних засобів з унікальною адресою у мережі Інтернет разом з інформаційними ресурсами, що перебувають у розпорядженні певного суб'єкта і забезпечують доступ юридичних та фізичних осіб до цих інформаційних ресурсів та інші інформаційні послуги через мережу Інтернет; веб-портал – веб-сайт, організований як системне багаторівневе об'єднання різних ресурсів та сервісів для забезпечення максимальної можливості доступу до інформації та послуг.

Беручи до уваги зазначене визначення, для подальшого аналізу необхідно звернути увагу на можливі складові веб-сайту:

- а) апаратна складова;
- б) програмна складова;
- в) унікальна адреса у мережі Інтернет;
- г) інформаційні ресурси.

Для визначення правової природи веб-сайту слід зазначити, що він поза сумнівів є самостійним об'єктом авторського права – підбір, розташування інформаційної складової є оригінальним. Власне це дозволяє висунути тезу про прирівнення веб-сайту до складеного об'єкту авторського права – збірника творів. Однак, веб-сайт не може бути повністю ототожнений зі збіркою творів.

Відповідно до ст. 435 ЦК України, ст. 11 Закону України «Про авторське право та суміжні права», первинним суб'єктом, якому належить авторське право, є автор твору (фізична особа, яка своєю творчою працею створила твір). Збірка творів, як об'єкт авторського права є результатом творчості однієї особи або невеликої групи осіб – співавторів, які здійснюють однорідну діяльність [2]. Веб-сайт створюється різнорідною діяльністю певних осіб. Дизайнерське рішення веб-сайту пов'язано з вимогами до кольорового, графічного та аудіовізуального відображення. Організація внутрішніх переходів пошукової системи потребує певного програмного рішення. Підбір та систематизація інформаційних складових безпосередньо пов'язано з фаховою спрямованістю веб-сайту. Таким чином, створення веб-сайту можливо охарактеризувати не тільки підбором, розташуванням, упорядкуванням складових частин веб-сайту, а й багатогранністю творчого процесу.

В цьому процесі одні особи створюють елементи, які використовуються потім, на другому етапі, іншими особами для створення комплексного об'єкту в цілому. Складний, багатогранний процес створення веб-сайту викликає за необхідністю розглянути веб-сайт в порівнянні зі складною річчю.

Веб-сайт, як збірка творів, може поєднувати як літературні, так і музичні, фотографічні, аудіовізуальні та інші твори, так неохоронювані об'єкти (складатись як із різнорідних, так із однорідних речей). Кожний з зазначених об'єктів не пов'язаний з іншим (крім єдиного творчого замислу). Після об'єднання веб-сайт стає єдиним цілим та використовується як єдине ціле.

Об'єктами авторського права є твори. Це положення закріплено ст. 433 ЦК України, ст. 8 Закону України «Про авторське право та суміжні права», ст.ст. 1, 2 Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів, ст. 1 Всесвітньої конвенції про авторське право [2].

Законодавство не дає ні легального визначення твору, ні повного переліку об'єктів авторського права. Це положення обумовлено тим, що життя в своєму розвитку може породжувати нові форми виразу творчої діяльності людини, а їх будь-яке нормативне закріплення може виключити їх з кола об'єктів правової охорони.

З зазначених складових веб-сайту та веб-порталу з точки зору авторсько-правової охорони не підлягають розгляду програмні та апаратні засоби.

Зазначена теза ґрунтується на тому, що апаратні засоби відносяться до галузі техніки, а не літератури або мистецтва.

Програмні засоби дозволяють власнику сайту настроювати структуру та відображення інформації на веб-сайті, але за допомогою програмних засобів можливо створення різних веб-сайтів. Сама по собі програма для створення веб-сайту відноситься до об'єктів авторського права – комп'ютерних програм. Однак створений за її допомогою веб-сайт є самостійним об'єктом.

З точки зору авторсько-правової охорони можливо розглядати унікальну адресу у мережі Інтернет та інформаційні ресурси веб-сайту.

Унікальною адресою у мережі Інтернет є доменне ім'я, тобто символічне позначення, призначене для ідентифікації інформаційних ресурсів і адресації запитів в мережі Інтернет та зареєстроване в реєстрі доменних імен відповідно до загальноприйнятого порядку та звичаїв ділового обороту, наділене, з технічної точки зору, властивістю унікальності.

Доменне ім'я може розглядатись як охороноздатна частина веб-сайту, за умови його оригінальності [2].

Інформаційні ресурси веб-сайту складаються з тексту, графіки, звуків, відеосюжетів. Підбір, розташування, упорядкування інформаційних ресурсів веб-сайту може мати творчий характер. При визначенні творчого характеру автора веб-сайту можливо застосування поділ мислення на продуктивне та репродуктивне. Відсутність вигаданого самим автором критеріїв підбора та розташування матеріалу не може розглядатись як продуктивне мислення та не дає підстав для виникнення авторського права.

Як запатентувати веб-сайт?

1) Технічне рішення можна запатентувати й у вигляді корисної моделі і отримати деклараційний патент.

2) Патентуються технічні рішення, а не ідеї. Тому, якщо можливо представити Вашу пропозицію у вигляді такого рішення, наприклад, у вигляді конструктивного або технологічного, то таке рішення може бути охороноспроможним (якщо вже не запатентовано). Якщо, приміром, для реалізації Вашої новації заявляється якийсь пристрій, за допомогою якого це здійснюється, то такий об'єкт може бути визнаний винаходом. Патентне відомство перевіряє відповідність пропозиції двом критеріям: «новизна» й «винахідницький рівень». При відповідності їм пропозиція може бути визнана винаходом і на неї видається патент.

3) Якщо ж Вашу пропозицію не можна представити у вигляді технічного рішення, то його можна захистити як об'єкт авторського права і отримати свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір, наприклад, у вигляді проекту, методики, статті й ін. Для цього потрібно надати сам твір або скласти максимально повний опис пропозиції, його короткий реферат і представити дані про автора (авторах).

4) Патент забезпечує його власнику захист технічного рішення від неправомірного комерційного використання, свідоцтво – від неправомірного поширення (тиражування, публікації...) твору. Процедура доказів порушення авторських прав складніша, ніж патентних, крім того порушенням є дії, коли виріб не створений в одному примірнику, а передбачається його тиражувати й реалізовувати.

5) Об'єкти інтелектуальної власності, правова охорона яких забезпечується чинним законодавством України і які можуть мати місце в Інтернет-порталі (сайті):

- а) Зареєстрована торгівельна марка (торговий знак) – патентне право.
- б) Домен, якщо зареєстрований як торгівельна марка – патентне право.
- в) Комп'ютерна програма – авторське право.
- г) База даних – авторське право.
- д) Оригінальне художнє оформлення сторінки сайту — авторське право.

е) Дизайн загального вигляду сторінки сайту, при умові, що виданий патент на промисловий зразок – патентне право.

є) Оригінальна ідея/концепція, бізнес-проект, статті белетристичного, публіцистичного, наукового, технічного або іншого характеру, фотографії – авторське право.

Висновок. Таким чином, можна говорити про те, що хоча законодавчо сайт наразі не є об'єктом авторського права, практика відносить його до даної категорії. Відповідно автор сайту буде мати особисті немайнові і майнові права.

УДК 658.012

Интернет-сайт как объект авторского права./ Гаряева А.М., Тымцив Н.М., Белоконь И.А.

В статье освещается проблема определения прав на владение интернет-сайтом. Интернет сайт в статье рассматривается как объект авторского права, согласно законам Украины. Также описуется процедура получения патента на интернет сайт.

Ключевые слова: веб-сайт, Интернет, авторское право, доменное имя, правовая защита.

UDK 658.012

Website as an object of copyright law./ Garyaeva A.M., Tymtsiv N.M., Belokon I.A.

The article highlights the problems of determinations of rights to own web site. In the article web site is regarded as an object if copyright. Article also describes how to obtain patent for an Internet site.

Keywords: web-site, Internet, copyright, domain name, legal protection.

Список літератури: 1. Наказ Державного комітету інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України, Державного комітету зв'язку та інформатизації України від 25 листопада 2002 року № 327/225 «Про затвердження Порядку інформаційного наповнення та технічного забезпечення Єдиного веб-порталу органів виконавчої влади та Порядку функціонування веб-сайтів органів виконавчої влади». 2. Закон України «Про авторське право та суміжні права» 3. <http://patent.km.ua/ukr/kb/i40>.

*Вергун В.Г., Шеховцов А.М.
г. Харьков, Украина*

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ДОГОВОРНО-ПРАВОВЫХ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ УКРАИНОЙ И РОССИЕЙ

Общепринятым является мнение о том, что от развития отношений России и Украины во многом зависит стабильность в регионе.

Еще большее значение приобретает поиск модели взаимовыгодного прагматического сотрудничества для самих России и Украины, взаимоотношения которых существенно влияют на успешность реформирования экономики и внутренних трансформаций в обеих странах.

Состояние договорно-правовой базы двусторонних отношений, охватывающей практически все сферы сотрудничества Украины и России, отражает уровень и интенсивность политического диалога между стратегическими партнерами.

Договорно-правовая база двусторонних украинско-российских отношений составляет на сегодня больше 380 международных документов, из которых на межгосударственном и на межправительственном уровнях заключено 250, другие – на межведомственном

уровне. Из всего количества заключенных договоров действующими является 316 документов.

Существующая договорно-правовая база регулирует широкий круг вопросов двустороннего сотрудничества государств, включая торгово-экономическую, научно-техническую, гуманитарную, правоохранительную и прочие сферы.

Основополагающими документами двусторонних отношений являются Договор о дружбе, сотрудничестве и партнерстве от 31 мая 1997 года (Большой договор), который 1 октября 2008 года автоматически продлен на последующее десятилетие.

В настоящее время идет работа над проектом Декларации о содержании российско-украинского стратегического партнерства, призванной зафиксировать стремление России и Украины вывести межгосударственные отношения на качественно новый уровень.

В сфере безопасности этому способствует принятый 1 июля 2010 года парламентом Украины (внесен по инициативе президента В.Ф. Януковича) Закон «О принципах внутренней и внешней политики», которым предусматривается нерасширение нынешнего формата сотрудничества Украины с НАТО и сохранение внеблокового статуса страны.

5 марта 2010 г. состоялся первый официальный визит в Москву нового Президента Украины В.Ф. Януковича. Итоги его переговоров с Президентом Российской Федерации Д.А. Медведевым и Председателем Правительства Российской Федерации В.В. Путиным показали понимание на Украине важности выстраивания конструктивных связей с Россией, достижения качественного позитивного сдвига в наших отношениях. Приоритетные направления сотрудничества были зафиксированы в подписанном президентами Совместном заявлении.

Мощный импульс укреплению стратегического партнерства между обоими государствами придал официальный визит Президента России Д.А. Медведева на Украину 17–18 мая 2010 года, в ходе которого было проведено третье заседание Российско-Украинской межгосударственной комиссии. Президенты Российской Федерации и Украины поставили свои подписи под тремя совместными заявлениями: по вопросам европейской безопасности, по приднестровскому урегулированию и вопросам безопасности в Черноморском регионе.

Были подписаны также Соглашение о демаркации российско-украинской государственной границы, межправительственное Соглашение о сотрудничестве в области использования и развития российской глобальной навигационной спутниковой системы ГЛОНАСС, Соглашение о первоочередных мерах по развитию научно-образовательного сотрудничества на 2010–2012 годы, Программа сотрудничества в сфере культурных связей на 2010–2014 годы, Соглашение о межбанковском сотрудничестве между ОАО Банк «ВТБ» и «Укрэксимбанк».

Проблемной остается ситуация с получением согласия Украины на признание прав России на активы бывшего СССР. По заявлениям В.Ф. Януковича, Украина «никогда не признает» этих прав на трансграничную собственность и убеждена в необходимости ее раздела между странами, входившими в состав СССР. Между тем вопрос о «разделе внутренней собственности СССР» урегулирован соглашением между Российской Федерацией и Украиной о взаимном признании прав и регулировании отношений собственности от 15 января 1993 года, а о разделе внешних долгов и активов СССР Соглашением между Российской Федерацией и Украиной об урегулировании вопросов правопреемства в отношении внешнего государственного долга и активов бывшего Союза ССР от 9 декабря 1994 года, которое Киев до сих пор не ратифицировал.

Активно работает входящий в состав Межгоскомиссии Комитет по вопросам экономического сотрудничества под руководством премьер-министров России и Украины.

7 июня 2011 года подписана масштабная Программа экономического сотрудничества России и Украины на 2011–2020 годы. В ней намерены чётко ориентироваться на перспективные направления взаимодействия. Реализация этих планов поможет не только существенно укрепить традиционные торгово-экономические связи, но и создать новые наукоёмкие, высокотехнологичные производства

В рамках очередного заседания Комитета по вопросам экономического сотрудничества Российско-Украинской межгосударственной комиссии (27 июня 2012) Д.А. Медведев и Н.Я. Азаров подписали:

– Протокол о внесении дополнений в Соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Украины о сотрудничестве в сфере разработки, производства, поставок и эксплуатации авиационной техники от 20 августа 1997 года.

– Программу российско-украинского сотрудничества в сфере исследования и использования космического пространства в мирных целях на 2012–2016 годы.

Действующими двусторонними договорами создана политико-правовая основа для укрепления и развития межгосударственного диалога в разных сферах украинско-российского сотрудничества. Вместе с этим, учитывая на стратегический характер партнерства Украины и Российской Федерации, продолжается работа относительно расширения и дальнейшего развития договорно-правовой базы по всему комплексу украинско-российских отношений.

Список литературы: 1. <http://www.mfa.gov.ua/russia/ru/29165.htm> – официальный сайт посольства Украины в Российской Федерации. 2. <http://elvisti.com/node/89923> – журнал «Електронні вісті». 3. <http://government.ru/> – официальный сайт Правительства Российской Федерации. 4. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws> – Законодавство України.

*Гаєвая О.В.
м. Харків, Україна*

МІЖНАРОДНЕ-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОПЛАТИ ПРАЦІ

Сучасні системи оплати праці у країнах із ринковою економікою дещо відрізняються від традиційної тарифної системи. У США почали запроваджувати систему, яка отримала назву «плата за уміння і знання». У цьому випадку зарплата нараховується не стільки на основі класифікації робочих місць (тарифні сітки), скільки на базі й з урахуванням особистої кваліфікації працівника. На думку західних фахівців, цій системі матеріальної винагороди належить майбутнє, але вона ще не отримала широкого розповсюдження у світі [1, с. 46]. Таким чином, поряд із формалізованими методами оцінки результатів роботи, для правильного нарахування заробітної плати все частіше враховуються персональні якості робітника, його творчий потенціал. Особливо цей момент характерний для підприємств Японії, високотехнологічних та наукоємних корпорацій США і Західної Європи. Компенсація персональних якостей працівника здійснюється за допомогою індивідуальної оплати праці, у тому числі індивідуальних тарифних ставок, що застосовуються на японських підприємствах, які й послужили прикладом для запровадження оцінки заслуг за схемою індивідуалізованої оплати праці [2, с. 53].

Двоюрисна система оплати праці (для новачків і працівників, які мають певний стаж роботи). Головним елементом, що лежить в основі відмінності ціни окремих груп

робочої сили, є нині набуття і відтворення професійної кваліфікації. Базою її формування є науково-технічні знання, які отримані протягом загального і спеціального навчання. У зв'язку з цим рівень кваліфікації працівників зазвичай оцінюється числом років навчання. Інший показник кваліфікації – безсумнівно, виробничий досвід, що виражається у числі років участі у трудовому процесі [3, с. 81–82].

В Англії, Франції і в низці інших країн отримала розповсюдження так звана «гнучка система оплати», в основі якої – врахування індивідуальних здібностей працівника, його заслуг і результатів роботи за допомогою оціночних шкал за допомогою низки факторів. До того, по суті, відбувається індивідуалізація оплати праці, проти чого виступають профспілки, однак цю систему підтримують висококваліфіковані спеціалісти і робітники. Надаючи велике значення кваліфікації робітників. Низка західних фірм провадить оплату праці не за розрядами робіт, а за розрядами робіт, що більшою мірою стимулює останніх для підвищення кваліфікації [4].

Оплата за результатами («заслугами») передбачає ясне бачення того, що потрібно бути зроблене працівником або керівником, але не в сенсі слідування інструкції, а в сенсі успішної організації поставлених цілей і отримання певних результатів. Ключовою фігурою в процесі оцінки виступає безпосередній керівник [2, с. 73]. Дана система дуже нагадує щорічні оцінки державних службовців в Україні [5].

В Японії широке розповсюдження отримала синтезована система оплати труда, що базується на використанні двох ставок: основної особистої (ступень, що визначається на основі стажу і віку співробітників) і трудової (розряд, що відповідає посаді / кваліфікації працівника, що встановлюється залежно від кваліфікації та результативності праці). У типових сітках оплати праці 11 градацій і 32 ступеня. Крім того, велика увага приділяється додатковим виплатам (допомоги – сімейні, транспортні, регіональні, за особливі умови праці). Два – три рази на рік працівники отримують декілька посадових окладів у вигляді бонусів за результати праці [4].

На багатьох підприємствах Росії розроблені й запроваджені безтарифні системи оплати праці. При розробці таких систем враховується цілий ряд правил, серед яких виокремлюються наступні. Співвідношення в оплаті праці працівників різних категорій не повинні бути «крапковими». Їх доцільно встановлювати у вигляді «вилок» із достатньо широким діапазоном, що дозволить більш активно стимулювати творчу, ефективну працю, відповідальне ставлення працівників до виконання своїх обов'язків на виробництві. Розрив в оплаті праці крайніх у шкалі кваліфікаційних груп працівників повинен бути достатнім для стимулювання праці різної складності [6, с. 65].

Існують й інші системи оплати праці, в основі яких лежать різні підстави оцінки трудової діяльності працівників. Так рольове присвоєння заробітної плати отримало широке розповсюдження у світі щодо оплати роботи топ – менеджерів, а також її співвідношення з оплатою «середньостатистичного працівника» [7, с. 37]. У Мексиці заробітна плата встановлюється на основі мінімальної оплати праці, але з урахуванням тривалості роботи, її характеру та інших критеріїв [8, с. 33].

Працівник має право на оплату праці відповідно до актів законодавства і колективного договору на підставі укладеного трудового договору. Розмір заробітної плати може бути нижчим за встановлений трудовим договором та мінімальний розмір заробітної плати у разі невиконання норм виробітку, виготовлення продукції, що виявилася браком, та з інших причин, передбачених чинним законодавством причини, які мали місце з вини працівника [5].

Гарантії права на оплату праці закріплюються законодавством або колективними угодами чи договорами. Закон України «Про оплату праці» [9] забороняє будь-яке зниження розмірів оплати праці працівника залежно від походження, соціального і майнового

стану, расової та національної належності, статі, мови, політичних поглядів, релігійних переконань та з інших причин. Стаття 22 зазначеного Закону вказує на те, що суб'єкти організації праці не мають права в односторонньому порядку приймати рішення з питань оплати праці, що погіршують умови, встановлені законодавством, угодами і колективними договорами. При укладенні працівником трудового договору (контракту) роботодавець доводить до його відома умови оплати праці, розміри, порядок і строки виплати заробітної плати, підстави, згідно з якими можуть провадитися відрахування у випадках, передбачених законодавством. Про нові або зміну діючих умов праці в бік погіршення роботодавець повинен повідомити працівника не пізніше як за два місяці до їх запровадження або зміни.

Своєчасність та обсяги виплати заробітної плати працівникам не можуть бути поставлені в залежність від здійснення інших платежів та їх черговості.

Згідно зі ст. 5 Конвенції МОП № 95 про захист заробітної плати (переглянутої) 1949 р. [10] заробітна плата виплачуватиметься безпосередньо зацікавленому працівникові, якщо національне законодавство, колективний договір або рішення арбітражного органу не передбачають протилежного і якщо зацікавлений працівник не погоджується на інший метод. А ст. 6 Конвенції забороняє роботодавцеві обмежувати будь-яким способом свободу працівника розпоряджатися своєю заробітною платою на власний розсуд.

У ч. 1 ст. 12 Конвенції МОП № 95 про захист заробітної плати (переглянутої) 1949 р. зазначається, що заробітна плата виплачуватиметься через регулярні проміжки часу. Якщо немає інших відповідних урегулювань, котрі забезпечують виплату заробітної плати через регулярні проміжки часу, то періоди виплати заробітної плати має бути продиктовано національним законодавством або визначено колективним договором чи рішенням арбітражного органу.

Заслугує на підтримку пропозиція В.Л. Усачьова щодо запровадження щотижневої оплати праці. Як, наприклад, у США (тим більше при такому розвитку в Україні електронних комунікаційних систем у банківському секторі [3]). Одночасно він зауважує, що нині традиційно порушується порядок і розміри виплати заробітної плати навіть у благополучних організаціях. Замість оплати праці за кожні два тижні, як це передбачає закон, зазвичай видається аванс в рахунок заробітної плати. Оплата праці і аванс – не одне й теж. Таким чином, фактично оплата праці здійснюється не два рази на місяць, як це передбачає закон, а один раз [11].

Світовою практикою доведено, що в сучасних умовах без середнього класу неможливий динамічний розвиток суспільства. В першу чергу це пов'язано з тим, що до середнього класу належать висококваліфіковані й освічені люди, які своєю працею створюють національне багатство і отримують за неї гідну винагороду. Це той суспільний клас, який є рушійною силою економічного розвитку. Досягти формування міцного середнього класу можна тільки шляхом розвитку власного виробництва, встановлення гідної оплати соціально вагомої праці, нещадної боротьби з корупцією, виведення економіки з «тіні», зменшення податкового тиску на національних товаровиробників.

Досвід зарубіжних країн свідчить, що можна запропонувати такі заходи, що, з одного боку, допомогли б з'ясувати переваги інституту мінімальної заробітної плати, а з іншого – пом'якшити його негативні наслідки:

- деполітизація прийняття рішень щодо розміру і терміну перегляду мінімального розміру оплати праці;
- урахування регіональної диференціації оплати праці для збереження рівномірного потенціалу між найбільш розвинутими й депресивними регіонами;
- підвищення мінімального розміру оплати праці паралельно з реформуванням усього бюджетного сектору економіки, головним елементом якого є оптимізація чисельності бюджетників.

Список літератури: 1. Иванова С.А. Вопросы оплаты труда и тарифные соглашения // Труд за рубежом. – 1994. – № 2 (22). – С. 42–48. 2. Исаенко А.Н. Организация оплаты и стимулирование труда руководителей компаний в США // Труд за рубежом. – 2001. – № 1 (49). – С. 66–80. 3. Соболевская А.А. Функции и параметры заработной платы в рыночной экономике // Труд за рубежом. – 2001. – № 3 (51). – С. 70–89. 4. Ивлев А., Гарайбех Ю. Организация и стимулирование труда: зарубежный опыт // Человек и труд. – 2003. – № 12. 5. Курс порівняльного трудового права: підручник / М.І. Іншин. За ред. А.Р. Мацюк, – Х.: Ніка – Нова. 2012. – 980 с. 6. Зарубежный опыт организации заработной платы и его применение в России // Труд за рубежом. – 1999. – № 1 (41). – С. 47–68. 7. Соболевская А.А., Попов А.К. Производительность и оплата труда в пост-индустриальной экономике // Труд за рубежом. – 2007. – № 2. – С. 24–43. 8. Костюнина Г.М. Трудовые отношения в Мексике // Труд за рубежом. – 2007. – № 1. – С. 23–36. 9. Про оплату праці: Закон України від 24 березня 1995 року № 10895-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 17, ст. 23. 10. Про охорону заробітної плати: ко-нвенція МОП № 95 від 1 липня 1949 року // Законодавство України про працю станом на 25 травня 1999 року. Зб. норм. Актів: У 3-х книгах. – Упоряд. і наук. ред. В. Вакуленко. – К.: Істина, 1999. – Кн. 2. – 704 с. 11. Усачёв В.Л. Положительные и отрицательные свойства правительственного проекта Трудового кодекса России // Трудовое право. – 2002. – № 1.

*Гаряєва Г.М., Муренко О.Л.
м. Харків, Україна*

ПЕНСІЙНА РЕФОРМА ТА ЄС: МАЄМО, ЩО МАЄМО

За сучасних умов розвитку ринкових відносин, євроінтеграційні прагнення України вимагають, щоб соціально-економічна політика держави була спрямована на досягнення європейських стандартів якості життя. Це передбачає надійний соціальний захист населення і належне пенсійне забезпечення. Система державного пенсійного забезпечення, яка існувала в Україні дуже довгий час, не влаштовувала ні громадян, ані представників влади. Проведення пенсійної реформи потребувало вирішення багатьох проблем, а саме: недостатній для якісного життя розмір пенсій багатьох категорій пенсіонерів, невідповідність системи управління пенсійними ресурсами принципам соціального партнерства, недосконалість законодавчої бази, низьку частку заробітної плати у валовому внутрішньому продукті.

Пенсійна система України за своєю структурою та внутрішнім змістом є досить складним і специфічним комплексом економічних відносин та фінансових механізмів, за допомогою яких здійснюється формування і використання пенсійних фондів та створюються певні умови для пенсійного забезпечення відповідних категорій населення.

Якщо проаналізувати, які процеси проходили в пенсійній системі України протягом часів незалежності, то можна говорити про те, що пенсійна реформа розпочата ще в 1998 році введенням в дію системи персоніфікованого обліку даних про застраховану особу. В 2004 році продовженням реформи стало прийняття Закону України «Про обов'язкове державне пенсійне страхування». Цим Законом передбачена трирівнева система пенсійного страхування в Україні:

1-й рівень – солідарна (державна обов'язкова система соціальної безпеки громадян; державна пенсія);

2-й рівень – накопичувальна (система обов'язкових індивідуальних персоніфікованих пенсійних накопичень працівників. Джерело: обов'язкові пенсійні внески працівників (роботодавців на користь працівників), що накопичуються на їхніх рахунках, інвестуються з метою примноження (в Україні не працює); пенсія з обов'язкової накопичувальної системи);

3-й рівень – система добровільних персоніфікованих пенсійних накопичень (недержавне пенсійне забезпечення. Джерело: пенсійні внески добровільно сплачуються працівниками (роботодавцями на користь працівників) до недержавних пенсійних фондів; пенсія з накопичувального пенсійного фонду).

Солідарна система пенсійного страхування була реформована в 2004 році, але за ці роки значних змін у всіх сферах – і в економіці, і в демографії, і у фінансовій сфері, не принесла здобутків, тому без подальшого реформування перестала б існувати взагалі. Крім того, було проаналізовано і необхідним чином доповнено законодавчі норми для впровадження другого рівня – накопичувальної системи пенсійного забезпечення. Кожен працюючий може відкладати на пенсію індивідуально. Для цієї мети в нас є банківські вклади, програми страхування, інвестиційні фонди, недержавні пенсійні фонди, з якими можна укласти договір. Податковий кодекс дозволяє роботодавцям перераховувати гроші на недержавну пенсію працюючим.

Законом України «Про заходи законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 08.07.2011 № 3668-VI була здійснена пенсійна реформа. Законом передбачалося внесення низки змін до 22 законодавчих актів, у тому числі Законів України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», «Про пенсійне забезпечення», «Про недержавне пенсійне забезпечення», «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам», «Про прокуратуру», «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», «Про державну службу», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про службу в органах місцевого самоврядування», «Про статус народного депутата України», «Про судоустрій і статус суддів», тощо.

Вектор пенсійної реформи визначається не так змінами параметрів солідарної системи, як переходом до трирівневої пенсійної системи із запровадженням обов'язкової накопичувальної складової. Як було сказано вище, трирівнева система законодавчо була передбачена ще 2004-го року. Та на сьогодні працюють лише її солідарна складова (перший рівень), яка зазнала суттєвих змін з ухваленням закону про пенсійну реформу, і практично не підтримувана державою система добровільного недержавного накопичувального пенсійного забезпечення (третій рівень).

Новим Законом пенсійний вік для жінок підвищено з 55 років до 60 років, страховий стаж підвищено до 30 років для жінок і до 35 – для чоловіків. Так, стаття 26 Закону «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» зазначає: «Особи мають право на призначення пенсії за віком після досягнення віку 60 років та наявності страхового стажу не менше 15 років.

До досягнення віку, встановленого абзацом першим цієї статті, право на пенсію за віком мають жінки 1961 року народження і старші після досягнення ними такого віку: 55 років – які народилися до 30 вересня 1956 року включно; 55 років 6 місяців – які народилися з 1 жовтня 1956 року по 31 березня 1957 року; 56 років – які народилися з 1 квітня 1957 року по 30 вересня 1957 року; 56 років 6 місяців – які народилися з 1 жовтня 1957 року по 31 березня 1958 року; 57 років – які народилися з 1 квітня 1958 року по 30 вересня 1958 року; 57 років 6 місяців – які народилися з 1 жовтня 1958 року по 31

березня 1959 року; 58 років – які народилися з 1 квітня 1959 року по 30 вересня 1959 року; 58 років 6 місяців – які народилися з 1 жовтня 1959 року по 31 березня 1960 року; 59 років – які народилися з 1 квітня 1960 року по 30 вересня 1960 року; 59 років 6 місяців – які народилися з 1 жовтня 1960 року по 31 березня 1961 року; 60 років – які народилися з 1 квітня 1961 року по 31 грудня 1961 року.

Прийняття даного Закону відкрило можливість Уряду отримати додаткові кошти в борг від Міжнародного валютного фонду.

Розглянувши ситуацію у європейських країнах стосовно пенсійного віку, розміру пенсій, тощо, можна дійти висновку, що взагалі у розвинених країнах, в тому числі країнах ЄС, пенсійний вік перевищує встановлений в Україні, але й тривалість життя там вища. В Італії чоловіки виходять на пенсію в 65 років, жінки – в 60. У Франції, де нещодавно підвищили пенсійний вік з 60 до 62,5 років, середня тривалість життя складає 74,7 років. У Великобританії жінки живуть приблизно 81 рік, а чоловіки – 75 років, при цьому пенсійний вік для чоловіків настає в 65 років, для жінок – в 60. У Бельгії пенсійний вік складає 65 років для чоловіків, 62 роки для жінок при середній тривалості життя 79 років. У Іспанії та Швеції пенсійний вік складає 65 років як для жінок, так і для чоловіків. У Німеччині, Данії та Норвегії пенсійний вік теж однаковий для жінок та чоловіків – 67 років. Що стосується більшості країн соцтабору, то пенсійний вік для громадян цих країн настає, як це було довгий час в Україні, для чоловіків – в 60 років, для жінок – в 55-56 років. В країнах СНД також приходять до висновку про необхідність підвищення пенсійного віку. Так, наприклад, у Казахстані він вже складає 58 років, для чоловіків – до 63.

Хоча у європейських країнах й існує тенденція до підвищення пенсійного віку, проте й соціальні стандарти, рівень життя, тощо, там теж вище. Так, наприклад, середня пенсія у Фінляндії складає 1344 євро. Одним з принципів пенсійної системи Суомі, закріпленим місцевою конституцією, є відсутність максимального розміру пенсії. Тобто, скільки напрацював (як і скрізь, пенсія залежить від сфери діяльності, стажу і розміру зарплати) – все твоє. Максимум не існує, але як і скрізь у Європі, є мінімум – 550 євро. Це «народна пенсія» – мінімум, який повинні отримувати всі. Якщо «робоча пенсія» складає менше ніж 550 євро, то держава доплачує до цієї суми, якщо набагато більше – фін не отримує «народну пенсію». Але мінімум тут отримує мало хто: середня пенсія у країні 1344 євро (1530 євро у чоловіків, 1200 євро – у жінок).

У Німеччині дуже велика кількість населення пенсійного віку – більше 1/4 населення країни старше 65 років. Якщо німець з якихось причин не напрацював стаж, він у будь-якому випадку отримує 350 євро «мінімум», а також йому будуть сплачувати за житло (норма площі – 56 кв. м. на людину) та комунальні послуги. Максимальна трудова пенсія – близько 70% від середнього доходу, але так отримує мало хто. Середня пенсія у країні – близько 810 євро.

В інших країнах Європи середня пенсія складає: у Норвегії – 1100 євро, у Франції та Великобританії близько 520 євро, у Іспанії близько 880 євро, у Швейцарії – 650 євро, тощо.

Новий етап реформування пенсійної системи, а саме пенсійна реформа 2011 року, в Україні стала однією з найбільш резонансних подій. Фактично вона є спробою скоротити дефіцит Пенсійного фонду за рахунок збільшення віку виходу на пенсію для українських жінок з перспективою такого ж рішення й стосовно чоловіків. Головна ж мета пенсійної реформи – забезпечення гідного рівня життя особам похилого віку, базуючись на принципі відновлення соціальної справедливості для нинішніх пенсіонерів, запровадження стимулюючих механізмів створення пенсійних заощаджень для майбутніх пенсіонерів, поки залишаються недосягнутими.

Необхідність проведення реформування пенсійної системи не викликала і не викликає сумнівів, проте яким саме чином її реформувати так, щоб пересічні громадяни мали змогу розраховувати на гідну пенсію, – це питання, яке законодавцеві необхідно було ретельно обдумати ще до запровадження пенсійної реформи, не просто з метою євроінтеграцію беручи приклад з країн ЄС, а врахувавши вітчизняні реалії та співвідносячи їх з європейськими умовами, нормами.

*Дашенкова Н.М., Коробкіна Т.В.
м. Харків, Україна*

ТРАНСФОРМАЦІЯ ФЕНОМЕНУ БАТЬКІВСТВА В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Ця стаття присвячена маловивченому феномену батьківства. У ній розглядається різноманітність процесів трансформації феномену батьківства, проаналізовано традиційні та нові типи батьківської поведінки та перспективи їх розвитку в сучасному суспільстві.

Ключові слова: батьківство, маскуліність, «традиційний батько», «відсутній батько», «відповідальний батько», «новий батько».

Трансформація феномена отцовства в современном обществе

Настоящая статья посвящена малоизученному феномену отцовства. В ней рассматривается разнообразие процессов трансформации феномена отцовства, проанализированы традиционные и новые типы отцовского поведения и перспективы их развития в современном обществе.

Ключевые слова: отцовство, маскулинность, «традиционный отец», «отсутствующий отец», «ответственный отец», «новый отец».

Сучасні гендерні дослідження, а також дослідження суміжних наук – психології, соціології, етнографії, педагогіки тощо цікавляться проблемами батьківства. Разом з тим, велика увага традиційно приділялася материнству як варіанту батьківських відносин, тоді як феномен батьківства досліджений явно недостатньо. Особливої актуальності проблема батьківства має для сучасного українського суспільства. Так, важливість формування відповідного ставлення чоловіків до ролі батька і чоловіка (у розумінні сімейного стану) експерти пов'язують з безпекою країни та її перспективним розвитком.

Саме по собі поняття батьківства має кілька значень. Перше з них означає батьківство як соціальний інститут, те, як його уявляє собі суспільство, друге – батьківство як діяльність, практики та стилі поведінки. У першому випадку здійснюється реконструкція і аналіз соціокультурних норм, тобто того, що суспільство очікує від будь-якого батька. У другому випадку відбувається опис і аналіз того, що фактично роблять і відчувають конкретні батьки, яка психологія батьківства. Цей другий аспект теж неоднорідний. Так, Т.В. Архіреєва розглядає батьківство з двох точок зору: як забезпечення умов розвитку дитини і як частину особистісної сфери чоловіка [1].

Засвоєння «правильної» чоловічої рольової поведінки у хлопчиків починається у ранньому дитинстві, і ці засвоєні досить жорсткі нормативні зразки мужності надають регулюючий вплив на поведінку чоловіка протягом всього його життя. Існуюча певна ідеологія мужності закріплюється в суспільній свідомості у вигляді думок, поглядів, очікувань щодо того, яким повинен бути «справжній» чоловік і що він повинен робити. Майкл Кімел виділяє наступні підстави побудови нормативної маскуліності: антижіночність (маскуліність як втеча від фемінінного); гомосоціальність; гетеросексуальність (маскуліність як гомофобія) [3]. Набір даних характеристик конструює образ «мачо», який спирається на уявлення про «чоловіче природне єство».

У наборі рис нормативної мужності немає згадок про батьківську роль чоловіка, оскільки акцент зроблений на освоєння позасімейних ролей. Як відзначає І.С. Кльоцина, відповідно до тенденції формування чоловічої ідентичності, як протилежності ідентичності жіночої, чоловік, зорієнтований на традиційну нормативну модель мужності, в ситуації набуття нової для нього ролі батька також діє за аналогічним принципом: змістовна складова батьківської ролі вибудовується як протилежність материнській ролі. Якщо мати основний час життя дитини знаходиться поряд з ним, то батько повинен дистанціюватися від нього; якщо мати виявляє емоційність і теплоту, то чоловік повинен проявляти стриманість у почуттях; якщо мати в першу чергу піклується про задоволення фізіологічних потреб дитини, то батько визначає своє завдання як турботу про розвиток інтелектуального чи фізичного потенціалу дитини по мірі його дорослішання [2].

Таким чином, одною з характеристик батьківської поведінки, яка відповідає традиційній моделі маскулітності, є наступна: батьківська позиція і рольова поведінка виступають як протилежні материнській поведінці.

Аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури, присвяченої проблемам батьківства, дозволив виділити два найбільш поширених типи батьківської поведінки, що спираються на нормативну модель традиційної мужності:

1) «традиційний батько» (батько «старих часів»), який піклується про свою сім'ю як керівник;

2) «відсутній батько» (тобто відсутній насамперед у психологічному плані, він може бути присутнім фізично, але бути майже не пов'язаним із батьківством).

Об'єднують ці два типи поведінки батьків наступні риси: нерегулярні контакти з дітьми, відстороненість від щоденних турбот про дітей, домінантність у відносинах з дітьми, емоційна стриманість і холодність в міжособистісних контактах. Всі ці особливості поведінки батьків разюче відрізняються від традиційного типу материнського поведінки.

Для нашого суспільства проблема канонів нормативної маскулітності та їх впливу на феномен батьківства є особливо актуальною в силу історичних причин, особливо таких, як вплив колишньої тоталітарної держави на становлення ролі чоловіка взагалі і батьківства, зокрема.

Якщо в традиційному суспільстві стабільність соціального устрою передбачала сталість соціальних ролей (в тому числі і батьківських), то у зв'язку зі значними змінами в системі соціальних ролей, що відбулися в суспільстві за останні 25 років, батьківська роль, яка є більш соціальною, ніж материнська, зазнає серйозних змін. У нашому суспільстві, слідом за більш розвиненим в гендерних питаннях західним, намічається формування нових типів батьківського поведінки:

- «відповідальний батько», який активно включений в процес догляду за дітьми та їх виховання, проте внесок таких батьків в розвиток дітей менше, ніж внесок матерів;

- «новий батько», тип чоловіка, який не тільки бере на себе відповідальність за свою сім'ю, але ділить порівну з дружиною і домашні обов'язки, і обов'язки по догляду за дітьми, їх розвитком і вихованням.

Аналізуючи ці типи практик батьківства, І.С. Кон відмічає, що у них є спільні риси: відсутність домінування в стосунках з дітьми, відкритість та емоційна теплота в міжособистісних контактах, схожість практик батьківської і материнської поведінки. [4]. За цим особливостям ставлення до дітей «відповідальні» і «нові» татусі принципово відрізняються від перших двох типів (традиційний батько і відсутній батько). Особливо помітний вклад отців подібного типу у виховання дітей до трьох років. Якщо у традиційних отців цей внесок незначний, то у нових батьків він приблизно дорівнює материнському вкладу. Ці батьки готові знизити свої кар'єрні амбіції і домагання, щоб скоротити професійні навантажен-

ня і більше часу приділяти дітям. За даними психологів, діти активно залучених отців відрізняються підвищеною когнітивною компетентністю, підвищеною емпатією, менш стереотипними поглядами і більш інтернальним локусом контролю. [4]. В цілому залучена батьківська поведінка позитивно позначається на всіх сторонах розвитку особистості дитини.

Залучена батьківська поведінка активно сприяє психологічному розвитку чоловіка, його самореалізації та особистісному зростанню. У активно залучених отців підвищується самооцінка, з'являється впевненість у собі, самоповага, що помітно впливає на ступінь задоволеності життям.

Таким батькам не властиві багаточислені гендерні стереотипи, наприклад стереотип про те, що за психологічними рисами і особливостями поведінки чоловікі та жінкі принципово розрізняються. На захист подібних поглядів, керівник численних порівняльних досліджень батьківства американський психолог Майкл Лем (цит. за [5]) робить такі висновки:

1. Всупереч очікуванням багатьох психологів, батьки і матері частіше впливають на дитину подібним чином, ніж по-різному, розбіжності між ними менш помітні, ніж подібності, а механізми та засоби впливу на дітей схожі. Важливий не стільки стать / гендер батька, скільки стиль його поведінки.

2. Індивідуальні властивості батьків, такі як рівень маскулітності, інтелекту, емоційної теплоти і чуйності, впливають на розвиток дитини менше, ніж характер взаємин, які ці батьки встановили зі своїми дітьми. Діти, що мають з батьками стійкі, підтримуючі, взаємні й емоційні відносини, психологічно благополучніші тих, у кого такі відносини відсутні. Точно так само кількість часу, який батьки проводять з дітьми, менш важлива, ніж те, як саме вони його проводять, і як самі діти і значущі для них особи сприймають і оцінюють цю взаємодію.

3. Індивідуальні взаємини між батьком і дитиною виглядають менш суттєвими, ніж загальний сімейний контекст, включаючи взаємини між усіма членами сім'ї.

4. Батько грає в родині не одну, а безліч різних ролей, і батьківський успіх залежить від міри його успішності в кожній з них.

5. Природа батьківського впливу залежить від індивідуальних і культурних цінностей, наприклад, від того, чи намагаються батьки сформувати у хлопчиків і дівчаток однакові або різні гендерні властивості.

Наведені вище аргументи на захист нових форм батьківської поведінки, не виключають, однак того, що вони не стануть єдиною можливими формами чоловічої репрезентації. Більш того, ідея планомірного систематичного перевиховання чоловіків за єдиним зразком явно не є доречною в умовах посттрадиційного суспільства. Іншими словами, єдиної нормативної маскулітності, як і єдиної «батьківської ролі», до якої всі чоловіки повинні прагнути, не існує. Успішний чоловік, батько – той, який добре виконує завдання, що підказуються йому конкретною соціальною ситуацією.

Одна з основних відмінностей сучасного батьківства полягає в тому, що сучасне батьківство стає більш відповідальним, з'являється так зване свідоме батьківство. Це означає, що батьківство стає результатом індивідуального вибору чоловіків і жінок, вписаного в їх загальний життєвий проект.

Таким чином, тенденції розвитку сучасної культури свідчать про те, що поступово батьківство перестає бути приписуваною роллю, а стає результатом особистого вибору індивіда. Це дозволяє особистості вільно керувати своїм життям, будувати свою долю, але одночасно вимагає більшої залученості та відповідальності за свій вибір.

Список літератури: 1. Архиреева Т.В. Гендерная идентичность мужчин как детерминанта мотивационно-ценностных компонентов отцовства // Семейная психология и се-

мейная терапия. № 1. – 2007. С. 27. 2. Клецина И.С. Отцовство в аналитических подходах к изучению маскулинности / [Электронный ресурс] <http://humanpsy.ru/klyotsina/maskulinnost>. 3. Киммел М. Гендероване суспільство: Пер. з англ. – Київ: Сфера, 2003. 494 с. 4. Кон И.С. Отцовство как компонент мужской идентичности // Демоскоп\уеekly. 2006. № 237. С. 236–238. 5. Тартаковская И.Н. Маскулинность и глобальный гендерный порядок. [Электронный ресурс] <http://www.gender.ru/pages/resources/publications/common/2006/01/32.php>.

*Єфімов Є.О.
м. Харків, Україна*

ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ОІВ, ЯКІ СТВОРЕНІ ЗА ДЕРЖАВНИМ ДОГОВОРОМ

Проблема визначення правової охорони об'єктів інтелектуальної власності (далі – ОІВ), створених при виконанні робіт за державними контрактами (за рахунок або із залученням бюджетних коштів), є досить актуальною на сьогоднішній день. Це пов'язано, в першу чергу, з необхідністю визначення правового статусу суб'єктів, що створюють подібні розробки, визначення процедури оформлення прав, а також визначення правових механізмів подальшого залучення таких результатів творчої діяльності в господарський оборот.

На сьогоднішній день чинне українське законодавство в якості основних суб'єктів, носіїв майнових прав на ОІВ, виділяє: фізичних осіб – автор, винахідник, творець – творчою працею, що створили ОІВ та інших осіб, яким автор надав або передав право на ОІВ за договором або в силу закону. До другої категорії суб'єктів відносяться: спадкоємці – особи, які отримали права від автора в силу закону чи за заповітом; правонаступники – фізичні та юридичні особи, які придбали права на зазначені ОІВ відповідно до договору про передачу виключних майнових прав або в силу закону; роботодавця – особа, яка має право на ОІВ, створений за трудовим договором (контрактом) та замовник – фізична або юридична особа, яка має майнові права на ОІВ (об'єкти авторського права), створені за договором про створення і використання ОІВ на замовлення. У відношенні секретних ОІВ (винаходів, корисних моделей) основними суб'єктами, що володіють майновими правами на них, є правовласники патенту на секретний винахід (корисну модель) – фізична або юридична особа. Використання зазначених секретних винаходів або корисних моделей здійснюється з дотриманням вимог Закону України «Про державну таємницю» (3856-12) та за погодженням із Державним експертом [3].

Ще в якості інших суб'єктів, які можуть придбати права на ОІВ за договором або законом, можна віднести і державу Україна, яка діє у цивільних відносинах на рівних правах з іншими учасниками цих відносин (ст. 167 Цивільного кодексу України, далі – ЦКУ). Ця форма участі здійснюється через органи державної влади у межах їх компетенції, встановленої законом (ч. 1 ст. 170 ЦКУ). Наприклад, щодо використання винаходів (корисних моделей), з метою забезпечення здоров'я населення, оборони держави, екологічної безпеки та інших інтересів суспільства Кабінет Міністрів України може дозволити використання запатентованого винаходу (корисної моделі) визначеній ним особі без згоди власника патенту у разі його безпідставної відмови у видачі ліцензії на використання винаходу (корисної моделі). При цьому Кабінет міністрів повинен враховувати: дозвіл на таке використання надається виходячи з конкретних обставин; обсяг і тривалість такого використання визначаються метою наданого дозволу; дозвіл на таке використання не позбавляє власника патенту права надавати дозволи на використання винаходу (корисної моделі); право на таке використання не передається, крім випадку, коли воно передається разом з тією частиною підприємства чи ділової практики, в якій здійснюється це використання; використання до-

звляється переважно для забезпечення потреб внутрішнього ринку; про надання дозволу на використання винаходу (корисної моделі) власнику патенту надсилається повідомлення одразу, як це стане практично можливим; дозвіл на використання відміняється, якщо перестають існувати обставини, через які його видано; власнику патенту сплачується адекватна компенсація відповідно до економічної цінності винаходу (корисної моделі) (ч. 3 ст. 30 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі») [3].

Як видно з цього прикладу держава Україна, в особі відповідних державних органів, виступає користувачем ОІВ, а не правовласником.

Тепер уявімо ситуацію, коли якою-небудь юридичною особою-резидентом за дорученням державного органу та за рахунок бюджетних коштів створюється технологія, в якій закладені об'єкти права інтелектуальної власності. У сторін виникає питання – як оформити їх відносини, як визначити правовий статус ОІВ, створених за договором, хто має право розпоряджатися цими об'єктами, кому і в якому розмірі виплачується винагорода і т.д.

Проаналізуємо, як ці питання відображені в законодавстві Російської Федерації для того, щоб можна було б перейняти і, відповідно, закріпити в нормативно-правових актах нашої держави.

Основні положення правового статусу суб'єктів правовідносин, в тому числі держави, при обороті ОІВ регламентовані частиною IV Цивільного кодексу Російської Федерації (далі – ЦК РФ). Тому права держави на ОІВ визначаються виходячи з положень цивільного законодавства [8].

Згідно ст.ст. 1298 і 1373 ГК РФ, за загальним правилом, виключні майнові права на твір науки, літератури чи мистецтва і на винахід, корисну модель або промисловий зразок, створені при виконанні робіт щодо державного чи муніципальних контрактом для державних або муніципальних потреб належать організації, що виконує державний або муніципальний контракт (виконавцю), якщо державним або муніципальним контрактом не передбачене що це право належить Російській Федерації, суб'єкту Російської Федерації або муніципального утворення, від імені яких виступає державний чи муніципальний замовник, або спільно виконавцю та Російській Федерації, виконавцю і суб'єкту Російської Федерації або виконавцю і муніципальному утворенню.

Якщо ж у державному або муніципальному контракті прописано, що виключні майнові права на об'єкт авторського права і на об'єкт промислової власності належить державному замовнику, то виконавець зобов'язаний погодити та надати зазначені права іншій стороні, що ж стосується права на одержання патенту на винахід, корисну модель або промисловий зразок, то державний замовник має право скористатися цим правом протягом шести місяців з дня його письмового повідомлення виконавцем про отримання результату інтелектуальної діяльності, здатного до правової охорони в якості винаходу, корисної моделі чи промислового зразка. Якщо протягом зазначеного строку державний чи муніципальний замовник не подасть заявку, право на одержання патенту належить виконавцю. Процес передачі майнових прав на твір здійснюється шляхом укладення відповідних договорів зі своїми працівниками і третіми особами придбати всі права на твір або забезпечити їх придбання для передачі відповідно державному замовнику.

Якщо в державному або муніципальному контракті виключне право на твір науки, літератури чи мистецтва належить спільно виконавцю та державному замовнику, а щодо об'єктів права промислової власності – патент на винахід, корисну модель, промисловий зразок отриманий спільно на ім'я виконавця та державного замовника, то державний чи муніципальний замовник вправі надати безоплатну просту (невиключну) ліцензію на використання такого твору науки, літератури чи мистецтва, таких винаходу, ко-

рисної моделі або промислового зразка в цілях виконання робіт або здійснення поставок продукції для державних або муніципальних потреб, повідомивши про це виконавця (ч. 4 ст. 1298 ЦК РФ і ч. 5 ст. 1373 ГК РФ).

Працівник, виключні майнові права на твір якого перейшли до виконавця, має право на винагороду (ч. 5 ст. 1298 ЦК РФ). Такими ж правами володіє автор винаходу, корисної моделі, промислового зразка не є патентовласником, виключні майнові права якого передані виконавцю. Розмір і порядок виплати винагороди визначається договором між працівником і виконавцем державного (муніципального) контракту (ч. 7 ст. 1373 ГК РФ) [7].

В Україні на сьогоднішній день чинне законодавство не передбачає подібний порядок взаємовідносин щодо визначення правового статусу ОІВ між державним замовником і виконавцем при виконанні державного контракту. Як зауважив старший науковий співробітник Центрального науково-дослідного інституту озброєння та військової техніки ЗС України Комаров В.А. – що стосується українських законів, то вони містять норми, не узгоджені між собою [9]. Ілюстрацією до цього є закон України «Про державне оборонне замовлення» від 3 березня 1999 року № 464-XIV, у редакції Закону України 23 вересня 2010 року № 2560-VI, де в частині 2 статті 9 визначено, що володіння, розпорядження та використання, у тому числі на умовах оренди, об'єктів, продукції та потужностей, створених в результаті виконання оборонного замовлення, здійснюється в порядку, визначеному законодавством України, з додержанням зобов'язань щодо охорони прав на створені об'єкти права інтелектуальної власності [6]. А чинне законодавство України у сфері інтелектуальної власності визначає правову охорону об'єктів права інтелектуальної власності, створених автором або в приватному порядку, або визнаних службовими, тобто створені за трудовим договором. Що явно недостатньо для забезпечення права держави самостійно розпоряджатися результатами науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, зокрема військового, спеціального або подвійного призначення, що фінансуються за рахунок коштів його бюджету, і, як результат держава недоотримає прибутки від профінансованих робіт або навіть несе прямої шкоди.

У зв'язку з цим, враховуючи досвід Російської Федерації в сфері регулювання відносин, що виникають між державними замовниками і виконавцями при виконанні державних (муніципальних) контрактів, пропонуємо внести в чинне законодавство з інтелектуальної власності такі зміни і доповнення:

1) у Цивільний кодекс України додати статтю 430¹ «Права інтелектуальної власності, створені за державним замовленням»;

2) у статтю 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права» внести визначення поняття «твір науки, літератури чи мистецтва, створений за державним контрактом», до статті 1 Закону України «Про охорону прав на винахід і корисну модель» та до статті 1 Закону України «Про охорону прав на промислові зразки» визначення понять «винахід, корисна модель, створені при виконанні робіт за державним контрактом» і «промисловий зразок, створений при виконанні робіт за державним контрактом» відповідно. А також визначення понять «державний контракт», «державний замовник» і «виконавець державного контракту»;

3) у статті 33 Закону України «Про авторське право і суміжні права» внести пункт 7, в якому буде чітко розписано процедура оформлення та передачі прав на об'єкти авторського права, створених за державним контрактом;

4) у Законі України №3687-XII «Про охорону прав на винаходи» від 15 грудня 1993 року внести ст. 10 «Право державного замовника на винахід, корисну модель, створених при виконанні робіт щодо державного чи муніципальних контрактом», де

буде прописано в якому випадку державний замовник може скористатися правом на подання заявки на патент на винахід або корисну модель.

Подібне формулювання статті 10 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» можна застосувати і щодо промислових зразків внівши в Закон України «Про охорону прав на промислові зразки» № 3688-ХІІ від 15 грудня 1993 року статтю 9 «Право на отримання патенту на промисловий зразок, створений при виконанні робіт за державним контрактом.

На нашу думку внесення зазначених змін і доповнень до чинного законодавства про інтелектуальну власність вирішить питання про визначенні правового статусу ОІВ, створених за державним контрактом.

Список літератури: 1. Цивільний кодекс України от 16 січня 2003 року № 435-IV. 2. Закон України «Про державну таємницю» (3856-12) от 21 січня 1994 року № 3855-ХІІ. 3. Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» від 15 грудня 1993 року № 3687-ХІІ. 4. Закон України «Про охорону прав на промислові зразки» від 15 грудня 1993 року № 3688-ХІІ. 5. Закон України «Про авторське право та суміжні права» 23 грудня 1993 року № 3792-ХІІ, у редакції Закону України від 11 липня 2001 року № 2627-ІІІ. 6. Закон України «Про державне оборонне замовлення» від 3 березня 1999 року № 464-ХІV, у редакції Закону України 23 вересня 2010 року № 2560-VI. 7. Комментарий к Гражданскому Кодексу Российской Федерации, части четвертой (постатейный) Правовое регулирование отношений в сфере интеллектуальной собственности. С постатейными материалами та практическими разъяснениями. // автор комментариев та составитель – А.Б. Борисов – М. Книжный мир, 2007. – 288 с. 8. В.А. Бобрышев Права государства на объекты интеллектуальной собственности – статья в электронном виде «Право интеллектуальной собственности». 2008. № 1, С. 36–40. 9. Комаров В.А. Интеллектуальная собственность. Проблемы правовой защиты и использования при разработке вооружения и военной техники – статья в Сборнике материалов 11 научно-технической конференции «Создание и модернизация вооружения и военной техники в современных условиях». – Феодосия, 08-09 сентября 2011 года. – С. 270.

*Єфімов Є.О.
м. Харків, Україна*

КОНЦЕПЦІЯ ТРАНСФЕРУ ТЕХНОЛОГІЙ У ВІЙСЬКОВО-ПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСУ

В умовах ринкової економіки, коли підприємства різних форм власності пропонують свої технології, вони застосовують встановлені в національному законодавстві форми для їх просування. Однією з таких форм є міжнародний технологічний трансфер. Трансфер технологій був розроблений в США і показав себе настільки ефективним, що став активно використовуватися в багатьох країнах світу. Ось одне з визначень поняття «трансфер технологій» – це взаємодія між двома або більше партнерами, де хоча б один з партнерів передає свою технологію через ноу-хау, патенти і технічне сприяння іншому партнерові, який бажає впровадити і використовувати цю технологію для конкретної мети (визначення з презентації французького національного агентства ANVAR «Трансфер технологій»).

Метою ж даної статті описати концепцію трансферу технологій у військово-промисловому комплексі щоб удосконалити його, як це визначено в указі Президента України «Про заходи щодо підвищення ефективності діяльності оборонно-промислового комплексу Ук-

раїни» № 1245/2010 [3]. Тут, на відміну від традиційного трансферу технологій між господарюючими суб'єктами, є свої нюанси у відношенні визначення правового статусу технологій військового, спеціального і подвійного призначення (вони, як правило, в статусі секретних винаходів або ноу-хау) і специфіка просування цих технологій на зовнішній ринок.

У зв'язку з тим, що наше законодавство у сфері трансферу технологій знаходиться на етапі розвитку, необхідно вивчити досвід іноземних держав, щоб в подальшому застосувати і закріпити в нашому чинному законодавстві.

США мають, мабуть, наймасштабнішу інноваційну систему в світі, і Міністерство оборони США є постійним джерелом нових технологій і запатентованих винаходів, як через свої власні лабораторії, так і через спільну діяльність з цивільними освітніми та дослідницькими установами. Протягом багатьох років Міністерство оборони займається трансфером технологій безпосередньо з військового сектора в цивільний як за допомогою патентного ліцензування (PLAs), партнерів-посередників (partnership intermediaries), так і за допомогою спеціальних науково-дослідних і дослідно-конструкторських угод (CRADAs). Дуже великою військовою науково-дослідною організацією США є Агентство передових оборонних дослідницьких проєктів (DARPA). Це організація, що займається науково-дослідними роботами по проривним, необхідним для Міністерства оборони США напрямками. DARPA активно співпрацює з університетами (Массачусетський технологічний інститут, Стенфордський університет, Гарвардський університет, Університет Карнегі-Меллона та ін) і виділяє численні студентські гранти [8].

У Російській Федерації до прийняття VI частини Цивільного кодексу, який набув чинності 1 січня 2008 року, не було законодавчого акту, що регулює трансфер технологій. Прийняття Цивільного кодексу РФ (далі – ЦК РФ) підштовхнуло закріплення процесу трансферу технологій в усіх сферах економіки. Наприклад, прийнятий Федеральний закон від 2 серпня 2009 року № 217-ФЗ «Про внесення змін в окремі законодавчі акти Російської Федерації з питань створення бюджетними установами науки і освіти господарських товариств з метою практичного застосування (впровадження) результатів інтелектуальної діяльності» дає можливість бюджетним установам науки і освіти просувати свої розробки на ринок через підприємства, розміщені на території ВНЗ або наукової установи, і отримувати від використання розробок прибуток у вигляді винагороди [5].

Комерціалізація ж технологій військово-промислового комплексу в РФ стала можливим завдяки закріпленню в ЦК РФ поняття «єдина технологія» в главі 77 «Право використання результатів інтелектуальної діяльності в складі єдиної технології». Ця глава ЦК РФ дає загальні положення, що таке «єдина технологія», визначає суб'єктів, що мають право на неї та сферу використання єдиної технології [4].

На додаток до ЦК РФ був прийнятий Федеральний закон № 284-ФЗ «Про передачу прав на єдині технології» від 25 грудня 2008 року. За даним законом процес передачі прав на єдину технологію в РФ здійснюється за результатами проведення конкурсів або аукціонів на право укладення договорів про відчуження прав на єдині технології або ліцензійних договорів про надання прав на використання єдиних технологій (договори про передачу прав на єдині технології) або без їх проведення (ст. 4 ФЗ № 284-ФЗ). Зазначені договори укладаються з переможцем конкурсу або аукціону. Також у вказаному Федеральному законі щодо цих договорів прописано які додаткові істотні умови в них повинні бути відображені, порядок їх реєстрації, також відображені особливості передачі прав на єдині технології цивільного, військового, спеціального або подвійного призначення, створені за рахунок бюджетних коштів або з їх залученням, для використання на територіях іноземних держав [6].

Законодавчо визначено державний орган, що здійснює функції з урегулювання питань правового захисту інтересів держави при передачі іноземним замовникам і викорис-

тання ними результатів науково-дослідних, дослідно-конструкторських і технологічних робіт військового, спеціального і подвійного призначення, права на які належать Російській Федерації, з підготовки та укладення за погодженням з державними замовниками ліцензійних договорів для залучення результатів інтелектуальної діяльності в економічний та цивільно-правовий обіг і по захисту порушених прав Російської Федерації на РІД військового, спеціального і подвійного призначення. Цим органом відповідно до Указу Президента Російської Федерації від 24.05.2011 р. № 673 є Федеральне державне установа «Федеральне агентство з правового захисту результатів інтелектуальної власності військового, спеціального і подвійного призначення» при Мініюсті Росії (ФДМ «ФАПРІД») [7].

В Україні законодавство у сфері трансферу технологій становить Закон України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» в новій редакції від 2 жовтня 2012 № 5407-VI, в якому в новій його редакції визначено поняття «договір про трансфер технологій» та визначено порядок передачі майнових прав на технології, створені в процесі виконання науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, які фінансуються за рахунок бюджетних коштів [1]. За загальним правилом, передбаченим ЗУ «Про державне регулювання діяльності...» майнові права на технологію та/або її складові, створені в процесі виконання науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт і фінансуються за рахунок бюджетних коштів, належать установам, організаціям і підприємствам-виконавцям цих робіт, якщо інше не передбачено законом. Якщо технологія та/або її складові віднесені до державної таємниці, майнові права на технологію та/або її складові передаються установами, організаціями та підприємствами-виконавцями, органам державної влади, які здійснюють фінансування зазначених науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт (далі – замовники), з урахуванням положень Цивільного кодексу України. (ч.ч. 1, 2 ст. 11 ЗУ «Про державне регулювання діяльності...»). Подальші дії Замовника – він повинен укласти з виконавцем договір про придбання майнових прав на технологію та/або її складові; повинен визначити сторону, яка здійснить правову охорону для об'єктів права інтелектуальної власності – складових технологій або придбати права на об'єкти, які засвідчується охоронним документом і при необхідності забезпечити подання заявок на отримання зазначених охоронних документів; врегулювати питання укладення з автором письмового договору про розмір і умови виплати йому (його правонаступнику) винагороди відповідно до економічної цінності технології та/або її складових або іншої вигоди, яка може бути отримана від використання зазначених об'єктів.

У відповідності з цим законом на сайті Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України розміщено перелік юридичних осіб, які мають свідоцтва про державну акредитацію на право провадження посередницької діяльності у сфері трансферу технологій. У відношенні технологій військового і спеціального призначення таким підприємством є державна компанія з експорту та імпорту продукції і послуг військового та спеціального призначення державне підприємство «Укрспецекспорт».

Таким чином, трансфер технологій військового і спеціального призначення в Україні здійснюється через підприємство – посередник державне підприємство «Укрспецекспорт» шляхом укладення двостороннього або багатостороннього договору про трансфер технологій в письмовій формі між особами, яким належать та/або яким повністю або частково передаються майнові права на технологію або її складові (пункт 2 ст. 1 ЗУ «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій»).

У договорі обов'язково мають бути передбачені наступні істотні умови: перелік складових технологій, переданих за договором (з визначенням їх функціональних властивостей та гарантованих показників); ціну технологій чи розмір плати за їх використання; терміни, місце і спосіб передачі технологій та/або їх складових; умови передачі

технічних знань, необхідних для монтажу, експлуатації та забезпечення функціонування обладнання, придбання чи оренди, монтажу і використання машин, обладнання, комплектуючих частин і матеріалів; розмір, порядок та умови виплати винагороди за використання технологій, а також вид виплат; відповідальність сторін за порушення умов договору; порядок вирішення спірних питань стосовно виконання умов договору та інші умови, які сторони вважатимуть за потрібне вказати. В якості таких умов можуть розглядатися: надання ліцензії із зазначенням умов на використання технологій та їх складових; територіальні обмеження; обмеження в галузі застосування технологій та їх складових; умови передачі прав на ноу-хау, проведення робіт з удосконалення технологій та їх складових і порядок надання сторонами інформації про ці вдосконалення й інші умови (ст.19 ЗУ «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій»). Основне правило у відношенні зазначених договорів – вони набирають чинності з моменту їх державної реєстрації. Порядок державної реєстрації договорів про трансфер технологій та ведення їх реєстру затверджений однойменним наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 409 від 14.05.2008 р [2].

Виходячи з вищевикладеного, а також враховуючи досвід іноземних держав у сфері трансферу технологій військового і спеціального призначення, можна зробити наступні висновки.

Поза всяким сумнівом, процес регулювання трансферу технологій в Україні розвивається. В якості позитивних моментів можна відзначити, що новою редакцією Закону сформульовано визначення договору про трансфер технологій, порядок його набуття чинності, також врегульовано складне питання розподілу прав на технологію, створену за рахунок бюджетного фінансування, законодавчо позначений фонд, який буде надавати грошові кошти для здійснення закордонного патентування. Але законодавцям, приймаючи нові закони, слід пам'ятати про узгодженість і не протирічність нових законів до Цивільного кодексу України і не суперечити йому.

Список літератури: 1. Закон України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» в новій редакції від 2 жовтня 2012 № 5407-VI. 2. Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 409 «Порядок державної реєстрації договорів про трансфер технологій та ведення їх реєстру» від 14.05.2008 р. 3. Указ Президента України № 1245/2010 «Про заходи щодо підвищення ефективності діяльності оборонно-промислового комплексу України» від 28 грудня 2010 року. 4. Коментарий к Гражданскому Кодексу Российской Федерации, части четвертой (постатейный) Правовое регулирование отношений в сфере интеллектуальной собственности. С постаейными материалами та практическими разъяснениями. // автор комментариев та составитель – А.Б. Борисов – М. Книжный мир, 2007. – 288 с. 5. Федеральный закон № 217-ФЗ «О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации по вопросам создания бюджетными учреждениями науки и образования хозяйственных обществ в целях практического применения (внедрения) результатов интеллектуальной деятельности» от 2 августа 2009 года. 6. Федеральный закон № 284-ФЗ «О передаче прав на единые технологии» от 25 декабря 2008 года. 7. Указ Президента Российской Федерации № 673 «О федеральной службе по интеллектуальной собственности» от 24.05.2011 г. 8. А.Г. Калашник «Роль ВПК США в развитии национальной инновационной системы» – статья в электронном виде.

*Жуков С.М.
м. Харків, Україна*

**ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА
У ЗЕМСЬКИХ ШКОЛАХ ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ–ПОЧАТОК ХХ СТ.)**

Зміни, які відбуваються в українському суспільстві в умовах розбудови незалежної держави сприяють посиленню інтересу громадськості до церкви, яка має значний досвід діяльності у багатьох галузях. На особливу увагу заслуговує вивчення освітньої діяльності церкви. Система виховання у навчальних закладах Російської імперії була покладена в основу виховної системи. У дисертаційних дослідженнях Г. Степаненко [6] та Г. Котломанітової [4], присвячених становленню та функціонуванню системи духовної освіти та мережі парафіяльних шкіл у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., роль православного духовенства у розвитку навчальних закладів відомства Міністерства народної освіти оглянута побіжно. Дана стаття є спробою заповнити означені прогалини в історіографії на прикладі мережі початкових земських училищ Харківської губернії.

Закон Божий як обов'язковий для вивчення предмет займав значне місце у навчальній програмі земської школи. Викладання цієї дисципліни було доручено духовенству, зі складу якого було сформовано особливу групу педагогів – законовчителів. Специфіка положення законовчителя, який працював у земській школі, полягала в тому, що він одночасно мав справу з декількома інституціями, перебуваючи в різній мірі залежності від кожної з них. По-перше, він як духовна особа підпорядковувався єпархіальному начальству. По друге – училищній раді та інспекції народних училищ, котрі керували організацією навчальної роботи в народних школах, по-третє – перебував у певній матеріальній залежності від земства та сільських громад, які оплачували педагогічну діяльність священика. У другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. призначення законовчителя на посаду здійснювалось духовною консисторією, яка співпрацювала у даному напрямку з училищними радами й інспекцією народних училищ: останні подавали клопотання зі списком вакансій, нерідко додаючи до нього поіменний список бажаних кандидатів на їх заміщення. Крім того, підставою для коригування кадрового питання могло бути відношення волосного правління, особиста заява священика тощо. Переведення священика до іншої парафії було однією з головних причин його звільнення з учительської посади. Непроста система працевлаштування, значна кількість варіантів її реалізації інколи приводила до плутанини та виникнення на її ґрунті суперечностей. Якщо в подібних випадках сторони не доходили згоди, суперечки доводилось вирішувати у судовому порядку. У 1906 р. з'їзд мирових суддів Харківського повіту розглядав справу священика Дубянського, колишнього законовчителя немишлянського та пилипівського училищ, який не отримав заробітної плати за друге півріччя 1902–1903 навчального року через те, що земство вважало його звільненим [7]. Революційні події 1917 р. та зміни в управлінні системою освіти, що слідували за ними, спростили процедуру працевлаштування й звільнення законовчителів: ці функції було віднесено до компетенції повітових земств.

Протягом другої половини ХІХ – початку ХХ ст. абсолютну більшість законовчителів складали парафіяльні священики, значно менше серед них було дияконів. Вони, як правило, були випускниками духовних семінарій, незначна кількість викладачів Закону Божого не мала повної середньої освіти. З 1906–1908 років кількість земських шкіл у Харківській губернії перевищувала кількість священиків і дияконів, які у них викладали. Частина законовчителів займались педагогічною діяльністю одночасно у декількох школах. На початку ХХ ст. ряд місцевих самоврядувань Харківської губернії виплачували

законовчителям, які були вимушені працювати у віддалених одна від одної школах, так звані «роз'їзні» гроші. Зокрема, Вовчанське повітове земство сплачувало законовчителю балабаївського училища додатково 20 карбованців; у Лебединському повіті 40 законовчителів отримували по 25–30 карбованців, у Богодухівському – роз'їзні для декількох священиків становили 15 карбованців на рік. Харківські повітові земські збори 4 жовтня 1911 р. постановили доплачувати тим священикам, що проживають далі ніж за версту від шкіл, у яких працюють, додатково по 5 карбованців на рік за кожен версту.

За викладацьку діяльність у земських школах Харківської губернії органи місцевого самоврядування виплачували священикам жалування з власних коштів. Лише у Охтирському повіті до кінця XIX ст. практикувалась оплата праці законовчителів безпосередньо сільськими громадами. Середня заробітна плата законовчителів Харківської губернії у 1875 р. становила 28 карбованців на рік у сільських школах і 57 у міських. Наприкінці XIX ст. більше п'ятої частини викладачів Закону Божого отримували менше ніж 50 карбованців на рік, частина з них узагалі працювала безкоштовно. Майже 70% законовчителів одержували від 50 до 100, біля 10% – більше 100 карбованців на рік.

Найвищий рівень оплати праці законовчителів спостерігався у Лебединському, Сумському й Старобільському повітах, де ще на початку 1880-х рр. було встановлено норму заробітної плати у розмірі 60 карбованців на рік. У Охтирському повіті п'ята частина законовчителів отримували по 25 карбованців на рік, у решти розмір жалування коливався від 50 до 100 карбованців. У інших повітах Харківської губернії ситуація з оплатою праці викладачів Закону Божого у 1880-х–1890-х рр. була гіршою, їхня заробітна плата становила в середньому біля 30-50 карбованців на рік.

На особливому положенні перебували законовчителі деяких двокласних земських училищ, чие жалування наприкінці XIX – на початку XX ст. сягало 150–300 карбованців. Так, законовчителі пархомівського, староводолазького та котельвського училищ Богодухівського повіту отримували по 150 [1, арк. 3, 14, 15], а законовчитель Сумського жіночого земського училища – 180 карбованців на рік [3, с. 143].

Під час реалізації програми по запровадженню загальної початкової освіти уряд перебрав на себе зобов'язання по виплаті жалування законовчителям, у 1917 р. його розмір становив 60 карбованців на рік для викладачів Закону Божого, які працювали у однокласних школах.

Викладання в школі не було основним заняттям священиків, а учительське жалування – єдиним джерелом доходів. Звільнитись з учительської посади священик міг лише за поданням повітової училищної ради та згоди єпископа у випадку наявності іншої кандидатури, яка була в змозі зайняти вакантну посаду. Представники духовенства, навантажені своїми безпосередніми обов'язками, а також веденням присадибного господарства, були змушені не приділяти достатньої уваги роботі у школі. Деякі з них намагались неформально перекласти свої обов'язки на когось із церковнослужителів (псаломщика, пономаря) або на диякона. У звіті товариша міністра народної освіти М.С. Волконського, який у 1883 р. здійснював ревізію Харківського навчального округу, містяться відомості про випадки пропусків занять законовчителями у школах Харкова та Сум. У сільській місцевості ситуація не могла бути кращою. Втім, було б несправедливим говорити про те, що всі законовчителі приділяли школі недостатньо уваги, значна частина щиро й сумлінно виконувала свої обов'язки [5, л. 233]. Найбільш активних і відданих освітній справі священнослужителів намагались підтримувати місцеве самоврядування, училищне начальство та церква. Заохочення з боку земств здійснювалось, як правило, у грошовій формі. Так, Лебединське повітове земство у 1883 р. «за сумлінну працю» видало священику Гризодубову, законовчителю будківського училища, 25 карбованців премії та збільшило

розмір жалування зі 180 до 200 карбованців на рік, за результатами роботи у 1909–1910 навчальному році 15 законовчителів Ізюмського повіту отримали премії у розмірі від 33 до 36 карбованців. За поданням училищної ради законовчитель мав можливість отримати заохочення від єпархіального начальства [2, арк. 1–10].

Отже, священики – викладачі Закону Божого у земських школах склали специфічну групу сільських учителів, для яких педагогічна діяльність не була основною. Одноразове підпорядкування декільком інституціям, складна система працевлаштування та звільнення, символічна оплата праці не сприяли підтриманню високого рівня трудової дисципліни в середовищі законовчителів. Земське самоврядування та органи управління освітою намагались відзначати сумлінних педагогів, заохочувати їх матеріально, доводити до відома єпархіального начальства інформацію про успіхи священиків на освітній ниві. Негативний відбиток на організацію шкільної справи накладали факти напружених відносин викладачів загальноосвітніх предметів із законовчителями, викликані розходженням у поглядах щодо цілого комплексу питань.

Список літератури: 1. Держархів Харківської області. – Ф. 266. – Оп. 1. – Спр. 219. 2. Держархів Харківської області. – Ф. 266. – Оп. 1. – Спр. 690. 3. Журналы Сумского очередного уездного земского собрания 20, 21, 22, 23 и 24 сентября 1884 года и чрезвычайного 20 октября 1884 года с приложениями / Сумское уездное земское собрание. – Харьков, 1885. 4. Котломанітова Г.О. Релігійне виховання в історії шкільної освіти України (60-ті роки ХІХ ст. – 30-ті роки ХХ ст.): автореферат дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Г.О. Котломанітова. – Івано-Франківськ, 2007. 5. Российский государственный исторический архив. – Ф. 733. – Оп. 117. – Д. 70. 6. Степаненко Г.В. Освітня діяльність православного духовенства в Україні (ХІХ – початок ХХ ст.): автореферат дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Г.В. Степаненко. – К., 2002. 7. Южный край. – 19 декабря.

*Кашаба О.Ю., Васильєва І.Г.
м. Харків, Україна*

ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА – ЯК ЕЛЕМЕНТ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ СУСПІЛЬСТВА

Політичні відносини будь-якого суспільства, за винятком первісного, є пірамідою, на різних рівнях якої розміщені певні суспільні групи. Висота політичної піраміди змінювалася залежно від історичної епохи країни (від плавної та плоскої на ранніх ступенях цивілізації до високої та крутої в кастових системах, феодальних суспільствах). Але незмінним залишався стан, при якому група, що перебувала на вершині піраміди, концентрувала у своїх руках владні функції, здійснювала політичний контроль над суспільством у цілому. Ця ієрархічна структура владних систем є універсальним фактом людської історії, а розподіл суспільства на правлячу еліту й решту констатується всіма політологічними школами.

Вся історія розвитку цивілізації демонструє, що навіть у максимально демократичних державах завжди існували еліти, які тією чи іншою мірою впливали на протікання соціально-політичних процесів, визначали напрями їх розвитку.

Існують елітні групи і в Україні, що не суперечить процесам демократизації. У зв'язку із цим актуальною постає проблема аналізу сучасної політичної еліти в Україні як провідного елемента політичної системи суспільства.

Саме поняття «еліта» у політичній науці трактується неоднозначно. Так, деякі вчені схильні ототожнювати правлячу і політичну еліти, іноді еліту описують як середовище, що постачає на арену суспільного життя вождів та керівників, дехто відносить до політичної еліти комунікаційну та ідеологічну еліти, а більшість зараховують до неї всіх вищих державних чиновників, членів парламенту та лідерів політичних угруповань.

Водночас спільним для всіх цих підходів є те, що йдеться про привілейовану верству населення, меншість, що здійснює управління політичною організацією суспільства, бере участь у прийнятті рішень та організації виконання політичних рішень і за своїм становищем та виконуваними функціями є панівною.

У тлумаченні поняття «еліта» можна виокремити два основних підходи: соціально-статусний (соціологічний) і соціально-культурний. У контексті першого підходу еліта – це, по суті, представники вищого класу, які здійснюють керівні управлінські функції у суспільстві. Як переконливо доводив Ч.Р. Мілс, еліта не є результатом інтелектуального, психологічного і морального переважання над рештою суспільства, а наслідком заняття командних позицій у суспільній ієрархії [3]. У контексті соціально-культурного підходу провідними ознаками еліти є інноваційність, творчість, високі моральні і психологічні якості, передусім служіння інтересам суспільства. Виникає принципове запитання: чи є означені характеристики сутнісними ознаками еліти? Російський політолог С. Глаз`ев пропонує розрізняти продуктивну і правлячу еліти. На його думку, до продуктивної еліти належать найкращі представники нації, які створюють можливості для її розвитку, носії інтелектуального і виробничого потенціалу країни. Правляча еліта здійснює владу, яка може використовуватися як на благо суспільства, так і на шкоду йому [6, с. 139].

Серед основних чинників, що зумовлюють існування еліти в суспільстві, можна виділити такі:

- психологічну і соціальну нерівність людей, їх неоднакові здібності;
- соціальну та політичну пасивність широких мас населення;
- функціонування закону розподілу праці, який вимагає професійного заняття управлінською діяльністю як основною умовою її ефективності;
- високу суспільну значущість управлінської праці та її відповідальну фінансову винагороду;
- широкі можливості використання управлінської діяльності для отримання різного роду соціальних привілеїв [2, с. 166].

У науковій літературі щодо типології еліти існують два основні підходи. Прибічники першого (П. Бірнбаум, Ч.Р. Мілс, Т. Мейно), який називається моністським, вважають, що суспільством завжди керує єдина, досить згуртована еліта. Представники цієї соціальної групи мають значний рівень солідарності, що ґрунтується на однаковому соціальному походженні, високому рівні матеріального становища та освіти. Інші вчені (Д. Белл, З. Бжезинський, М. Дюверже) наголошують на тому, що в умовах соціальної стратифікації постіндустріального суспільства, у межах якого формуються і конкурують різні економічні групи, існування єдиної, з високим рівнем солідарності еліти просто неможливо. Отже, у сучасному суспільстві існує не одна, а багато еліт. Ця теорія одержала назву плюралізації еліт.

Україна являє собою суспільство соціальних контрастів, у якому існують групи диференційованих як в економічному, політичному, соціокультурному сенсі еліт, що мають різноманітні інтереси і функціонують у своїй сфері, урівноважуючи одна одну. Показовою у цьому сенсі є наявність регіональних еліт, які виникли в наслідок складності історичного процесу в Україні. Різне політичне минуле окремих частин нашої країни зумовило наявність різних політичних традицій, які у свою чергу, призвели до появи різних субкультур

(«західна», «центральна», «східна»), певною мірою несхожих політичних орієнтацій та моделей політичної поведінки. Зрештою, це сприяло формуванню регіональних еліт.

Аналіз соціальної структури України дає змогу виділити такі основні елітні групи: адміністративно-владну, політичну, економічну, силову та соціокультурну. Відразу зазначимо, що це досить складні немонолітні групи, які останніми роками постійно трансформуються.

Різноманіття елітних груп в українському суспільстві виникло на підґрунті двох генерацій української політичної еліти, а саме: представників колишньої партійно-державної номенклатури та представників «нової буржуазії».

Основною характерною рисою новоствореної еліти України було те, що більшість колишніх представників влади залишили за собою право використовувати ресурси влади і привілеї. Перш за все це пов'язано з тим, що в Україні не відбулося кардинальної зміни правлячої верхівки. Наприклад, у Чехії, Польщі, частково у Литві, було прийнято нормативні акти про люстрацію колишніх державних службовців, чиновників. Україна такою можливістю не скористалася. В наслідок чого створилася ситуація, коли питома вага представників компартійної бюрократії серед нової української еліти складала до 70%. Отже, «нова» еліта мусила перейняти старі принципи і методи керівництва, тоталітарну свідомість.

У той же час значну частину української еліти стали складати представники «нової буржуазії», які головним своїм завданням вважали і вважають знаходження «спільної мови» з представниками влади з метою конвертації влади у власність, а власність – у ще більшу владу.

Така владна еліта створила політичний устрій, характерними рисами якого є нехтування суспільними інтересами, безвідповідальність, безконтрольність, непрозорість. У політичному процесі України виділяється домінування кланів; невелика значимість явних, організованих інтересів; претензії політичних партій на відображення світогляду і представлення способу життя, в той же час їх політичні дискусії мало пов'язані з прийняттям політичних рішень. В Україні адміністративно-економічні клани відграють роль найважливіших після держави в політичній системі, партії та громадські рухи грають в Україні підпорядковану роль щодо кланів. Очевидно, це і є однією зі специфічних рис української еліти.

Думається, що не можна назвати національною еліту, яка розуміє свою тимчасовість перебування при владі і використовує цей факт лише для власного збагачення. Ось і проблема конфліктності в системі становлення української політико-владної еліти.

Влада існує сама по собі, суспільство – само по собі. На даний період серед населення України склалася переважно негативна постать правлячої еліти, тому що еліта не виконує найважливішу соціальну функцію – виступати в якості референтної групи, зразку суспільного поведіння, морально-психологічного каталізатора.

Українська еліта характеризується сьогодні цілою низкою особливостей, що шкодять її авторитету та довірі народних мас. Такими чинниками є:

- домінування корпоративних інтересів над громадськими, загальнонаціональними, переваги групового і особистісного егоїзму. Показовим у даному разі є ставлення до привілеїв;

- брак загальної та професійної культури, дефіцит яскравих особистостей, талановитих лідерів. З одного боку це наслідок принципів селекції керівних кадрів, що залишилися від минулого, з іншого – зумовленість періодом швидких змін приходу до влади випадкових людей;

- висока ступінь бюрократизації (переваги апаратної логіки, тяганини, неефективності, чинопоклоніння, нехтування потребами населення, відчуження від народу);

- низький рівень моралі (звідси – схильність до брехні, необов'язковості, демагогії, відсутності імунітету до корупції, готовності застосовувати будь-які засоби для досягнення мети);

- утилітарний прагматизм, відсутність інтересу до теоретичного осмислення того, що відбувається в державі та навколо;

- відсутність у владних структурах загальнонаціональної єдності, інтересу;

- прагматизм і безідейність через відсутність ґрунтовно продуманої національної ідеї;

- опозиційна еліта характеризується слабкістю політико-ідейних орієнтирів.

Таким чином слабкість гідних представників політичної еліти перешкоджає структурванню громадянського суспільства та утвердженню демократичних принципів і норм.

Сучасна правляча еліта може стати авторитетною лише тоді, коли підвищить ефективність своїх політичних і економічних рішень, котрі будуть сприяти досягненню стабільності в суспільстві і подоланню глибокої кризи, стресових ситуацій серед її громадян. Можливо це досягнути, коли психологія владного інтересу буде формуватися на демократичних, високо гуманітарних засадах поваги до людини.

Тільки високий інтелект, моральність, професіоналізм еліти здатні забезпечити легітимність влади, а також сприятимуть формуванню в українського народу того стилю державного мислення, який дозволить Україні стати міцним чинником стабільності та соціальних перемін. Таким стилем може бути лише демократія.

Список літератури: 1. Гаман-Голутвинова О.В. Политические элиты России. Вехи исторической эволюции [Текст] / О.В. Гаман-Голутвинова – М.: Ителлект, 1998. – 416 с. 2. Маркозова О.О. Еліти в сучасному українському суспільстві: сутність та напрямки трансформації [Текст] / О.О. Маркозова // Вісник національної юридичної академії ім. Ярослава Мудрого. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія. Зб.наук. праць. – Харків: Прапор, 2010. – Вип. 8. – С. 165–172. 3. Миллс Р. Властвующая элита [Текст] / Р. Миллс – М.: Знание, 1978. – 546 с.; 4. Михальченко, Н. И. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? [Текст] / Н.И. Михальченко – К.: Институт социологии НАН Украины, 2001. – 440 с. 5. Пірен М.І. Українська політична еліта і проблеми демократизації суспільства [Текст] / М.І. Пірен – Розвиток демократії в Україні: Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, 29 вересня – 1 жовтня 2000 р.). – К.: Центр Освітніх Ініціатив, 2001. – С. 411–420. 6. Требін М.П. Політична культура сучасної владної еліти України [Текст] / М.П. Требін // Вісник національної юридичної академії ім. Ярослава Мудрого. Серія: філософія, філософія права, політологія, соціологія. Зб.наук. праць. – Харків: Прапор, 2010. – Вип. 4 – С. 137–145. 7. Фесенко В.В. Политическая элита Украины: противоречия формирования и развития [Текст] / В.В. Фесенко // Политические исследования. – 1995. – № 6. – С. 64 – 71. 8. Шульга М. Етапи становлення політичної еліти в Україні в роки незалежності [Текст] / М. Шульга // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 4. – С. 24–37.

*Киян М.Ш., Окладна М.Г., Перевалова Л.В.
м. Харків, Україна*

ДЕРЖАВОТВОРЧА ВОЛЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Серцевиною ідеї створення незалежної правової держави України є визнання невід'ємного права українського народу на самовизначення й пошук його оптимальних форм розвитку. На слав-

ному історичному шляху до свого суверенітету українська держава пройшла різні форми. Це були могутня Київська Русь, волелюбне Галицько-Волинське князівство, «перша християнська республіка» в Європі – Запорозька Січ, перша національна суверенна незалежна українська держава, яка утворилася у 1654 році, Українська Народна Республіка 1917–1918 рр., УРСР у складі СРСР.

Становлення та розвиток суверенної України – процес передусім політичний, бо його кінцевим результатом є завоювання національної незалежності та утворення незалежної держави як гаранта політичної свободи народу. «Ми не маємо причин презирливо відвертатися від свого минулого», – писав ще М. Грушевський [1].

Вперше незалежна національна держава українського народу виникла і була юридично оформлена в ході національно-визвольної боротьби українського народу 1648–1654 рр. під проводом Б. Хмельницького. Вона стала важливою подією в політичному житті Європи середини XVII ст. Її розвиток порушував інтереси держав Центральної, Східної і Південно – Східної Європи. У середині XVII ст. під грім гармат народилася нова держава – Українська Козацька Республіка. На хвилях історії, на арену політичного життя Європи рішуче виступив гетьман України Б. Хмельницький, якій сформулював ідею створення незалежної Української держави в її етнічних межах, розпочав її реалізацію та домогся визнання Української козацької держави в світі. Очолити боротьбу народних мас України, Б. Хмельницький став для них відновлювачем віри, рятівником всієї Русі, Батьком вітчизни. Сучасники, вражені масштабами політичної, військової та дипломатичної діяльності Б. Хмельницького, часто порівнювали його з карфагенським полководцем Ганнібалом, грізним Тамерланом, італійським політичним мислителем Макіавеллі. Оцінюючи Б. Хмельницького, як людину, вони відзначали його тонкий розум, ерудицію, вміння передбачати розвиток подій, переконаність у своїй правоті, сталеву волю [2].

Б. Хмельницький виявив великі здібності як державний, політичний діяч, як творець Української держави. Б. Хмельницький приступив до розробки наріжних принципів української державної ідеї, в основу якої було покладено об'єднання українців в одну державну родину в етнічних межах їх проживання з відокремленням від Польщі, оскільки, за висловом Б. Хмельницького, український народ короля не обирає; забезпечення спадкоємностей між Київською Руссю та новоствореною Українською державою [9. с. 92–98]. Під впливом державотворчих ідей Б. Хмельницького у народі поскорилось визрівання ідеї великої Батьківщини, в масах сформувалось відчуття єдності та спільної мети. У 1649–1650 рр. були здійснені заходи адміністративно-територіального устрою України та зміцнення державних інституцій. На початок 1650 р. було сформовано 16 полків (областей), завершилося створення державних ланок Козацької України. Старшинська рада перетворилася в головний орган державної влади, її рішення були обов'язковими навіть для гетьмана. Б. Хмельницький неухильно проводив курс на зосередження у своїх руках всієї повноти влади, встановлення дипломатичних зв'язків з сусідніми державами, формування власної зовнішньої політики, яка була б спрямована на підтримку зовнішнім світом України у її складних взаємовідносинах з Кримом, Польщею та Росією.

Слід пам'ятати, що геополітична ситуація для реалізації права українського народу на створення власної незалежної держави на той час була несприятливою. Проти реалізації права українського народу на створення власної держави виступали найсильніші держави – Річ Посполита, Кримське ханство, Росія й Порта. Річ Посполита, Московська держава й Османська імперія не були зацікавлені у виникненні Гетьманщини, вважаючи, що це порушить рівновагу сил між ними, і одночасно мали власні претензії на українські землі. Серед держав протестантського табору – Швеції, Англії, Голландії та князівств Північної Німеччини – переважало позитивне ставлення до боротьби українців проти Речі Посполитої. Вони були зацікавлені в ослабленні останньої як однієї з най-

більших католицьких країн. Швеція внаслідок перемоги у Тридцятилітній війні набула великого впливу на європейську політику. Саме позиція Швеції перешкодила австрійським Габсбургам надати збройну допомогу Речі Посполитій. Шведський уряд уважно стежив за подіями в Україні й стягував війська до польського кордону, розраховуючи вторгнутися в ослаблену війною країну. Тому Б. Хмельницькому доводилося постійно розв'язувати надзвичайно складні зовнішньополітичні проблеми і виявляти чудеса дипломатії в пошуках виходу із складних, часом здавалося безнадійних ситуацій. Сучасний польський історик З. Вуйцик зарахував його до найвидатніших дипломатів всевітньої історії. До 1654 р. Б. Хмельницький успішно протидіяв заходам польської дипломатії в Бахчисараї й Стамбулі, зумів паралізувати наміри Варшави зіткнути Україну з Росією; домогся визнання Української держави як об'єкта міжнародного права. Гетьман приділив чимало уваги встановленню дипломатичних відносин з могутньою Портою, від позиції якої залежала поведінка Кримського хана. Він домогся від турецького султана укладення угоди, за якою українським купцям дозволялося вільно плавати Чорним морем і на 100 років звільнитися від сплати мита. Сучасники повідомляли, що в гетьманській резиденції в Чигирині одночасно перебували послы: австрійський, два шведські, два трансільванські, турецький, татарський, три з Молдови, три з Волощини, польського короля, польської королеви, литовський і московський.

21 березня 1654 р. Україна і Московська держава підписали «Березневі статі» – умови переходу Гетьманщини під протекторат Московії. Цей документ є свідченням дипломатичного таланту Богдана Хмельницького. Він є юридичним закріпленням прав і вольностей українського народу. Він є свідченням збереження Росією за Україною основ її державності, витворених нею форм правління й устрою інституцій політичної влади, території, суду і судочинства, армії (60 тис. реєстрових козаків), фінансової системи, територіально-адміністративного поділу, які створилися в Україні внаслідок національно – визвольної боротьби українського народу під проводом Б. Хмельницького. Вимоги Б. Хмельницького були викладені в цих статтях, в кінці кожної з них канцеляристами записане ставлення до цих вимог Олексія Михайловича. Можна з певністю сказати, що на укладання цього договору с Московською державою Б. Хмельницький пішов тому, що, мабуть, більше інших розумів, що в разі відмови Україні загрожувала війна на два фронти проти Речі Посполитої та Криму, яка привела б до подальшої катастрофи та розчленування українських земель, або й до цілковитого знищення українського етносу. В статтях Росія визнавала внутрішньополітичний суверенітет України, її соціально-політичний та економічний статус, що склався в процесі визвольної війни. Статті давали можливість Україні довести визвольну війну до переможного кінця, завершити формування великої національної держави. Цей документ був правовою основою майбутніх поколінь України в їх боротьбі за суверенітет своєї держави.

В українському суспільстві, позбавленому під гнітом Речі Посполитою впевненості в собі й виразного відчуття самотності, Б. Хмельницький відродив почуття гордості й рішучість боронити свої інтереси. Як керівник національно-визвольної боротьби всього українського народу за незалежність він об'єднав соціальні групи суспільства, активно сприяв консолідації Української народності. Б. Хмельницький зумів здійснити ряд політичних та соціально-економічних заходів, які ліквідували польське фільварочно – панське землеволодіння, кріпацтво, створили умови для масового покозачення селянства.

Яскраво у боротьбі за створення незалежної національної держави проявився полководницький талант гетьмана Б. Хмельницького. Він організував дійсно боєздатну, добре організовану і навчену національну армію. Гетьман вивчив і вміло використав багатий досвід військового мистецтва запорозьких козаків, а також досвід інших армій світу. Вже в квітні 1648 р. Богдан Хмельницький ввів військовий статут – «Статті про устрій Війська

Запорозького». Характерною особливістю тактики і стратегії Богдан Хмельницького було те, що він рішуче відмовився від оборонної тактики бою. Його висока військова майстерність проявилася в стратегії наступу, яку він постійно намагався здійснити. Гетьман в більшості випадків не розтрачував сили на здобуття укріплених фортець, а зав'язував бій з основними силами ворога, аби розгромити їх. Про це свідчать події 1648 року: повстання реєстрових козаків Кам'яного Затону (24 квітня 1648 р.); перемога повстанського війська у битві під Жовтими Водами (5–6 травня 1648 р.); розгром козацькими військами і татарами головних сил польсько-шляхетського війська під Корсунем (15–16 травня 1648 р.); перемога селянсько-козацької армії під Пилявцями (13 вересня 1648 р.); облога повстанцями Львова та Замостя (26 вересня – 14 листопада 1648 р.), урочистий в'їзд Б.Хмельницького в Київ (23 грудня 1648 р.) [4, с. 81.]. Можна з певністю сказати, що 1648 р. був тріумфом гетьманського військового генія, революційного злету українських народних мас, єднання українських соціально-класових сил, пробудження національної самосвідомості українського народу. Можливо, саме в цьому році українська сірома вперше повною мірою повірила у свої сили та щасливе майбутнє.

Після укладення Білоцерківського договору (18 вересня 1651 р.), за яким козацькій державі було відведене одне (Київське) воєводство, а гетьману дозволялася тримати лише 20-тисячне реєстрове військо, Б. Хмельницький, проявив далекосяжну мудрість: зберіг державно-територіальний плацдарм для подальшого накопичення військових сил, для перегрупування внутрішніх ресурсів, психологічної підготовки українського народу щодо необхідності подальшої боротьби. Українські селяни починають масову еміграцію до Московського царства, де утворюються нові міста Слобідської України, такі як Харків, Суми, Лебедин, Охтирка та інші.

Вже в наступному році український народ знайшов у собі сили взяти реванш за попередню поразку. У битві під Батогом 22–23 травня 1652 р. було вщент розгромлено польсько-шляхетську армію. Українська держава виборола фактичну незалежність, що створювала сприятливі умови для реалізації національної ідеї.

Говорячи про українську державність, слід наголосити на безперервності процесу її відродження. Ми відновлюємо українську державу і розбудовуємо державність, повертаючись до власних державницьких традицій, власного державотворчого процесу, що свідчить про незнищенність ідеї самостійної та соборної України, яка закріпилася в ментальності українського народу. Історичний досвід України є запорукою досягнення злагоди, недопущення розбрату у власному домі. Використання історичного досвіду і надалі за умови подальшої самоідентифікації українського суспільства зможе сприяти збігові інтересів, традицій, світоглядних орієнтацій населення різних регіонів України, допомагати владним структурам подолати кризові явища та відстань між ідеалами незалежності і складнощами перехідного періоду, забезпечувати права особи, побудову громадянського суспільства, забезпечити Україні гідне місце в європейському правовому просторі.

Список літератури: 1. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. – К., 1991–1996. 2. Апанович О.М. Гетьмани України і кошові отамани Запорізької Січі. – К., 1993. 3. Борисенко В.Й., Заремба С.З. Україна козацька. – К., 1993. 4. Брайчевський М.Ю. Приєднання чи воз'єднання: критичні замітки з приводу однієї концепції // Україна. – 1991. – № 16–17. 5. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. – К., 1991–1996. 6. Голобуцький В.О. Запорозьке козацтво. – К., 1994. 7. Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький. – Львів, 1990. 8. Мицик Ю.А. Джерела з історії національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. – Дніпропетровськ, 1996. 9. Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький. – К., 1995. 10. Шевчук В.П., Тараненко М.Г. Історія української державності. – К., 1999. 11. Яворницький Д.І. Історія Запорозьких козаків: У

3 т. – К., 1990. – Т. 2. 10. Шевчук В.П., Тараненко М.Г. Історія української державності. – К., 1999. – 253 с. 11. Історія України: Навчальний посібник / Під заг. ред. В.А. Смоля. – К., 1991. 483 с.

*Кравченко В.Я.
м. Харків, Україна*

СПРОБА ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ НА ПРАВОБЕРЕЖЖІ (СЕРЕДИНА 1680-Х-1704 РР.)

Як що уважно роздивлятися цей період то треба мати на увазі тривалий конфлікт між І. Мазепи із Семеном Палієм – одним організаторів визвольного руху на Правобережній Україні Тут ішлося не лише про їхні особисті симпатії ч антипатії (відомо, що гетьман заздрило популярності фастівського полковника). Тут зіткнулися два полярні погляди на суспільно-політичний лад України – дійсно демократичний, козацький С. Палія й аристократичний, панський І. Мазепи, і конкретно вирішувалося питання про владу і справжнього господаря України. Відомо також, й Мазепа серйозно побоювався свого політичного опонента вважаючи, що він може відібрати в нього гетьманську булаву [1].

Військово-політична діяльність українських гетьманів й козацької старшини та поступова колонізація ними правобережних земель у першій половині 80-х рр. XVII ст. зрештою принесли свої результати. За визначенням вітчизняних істориків, протягом другої половини 80-х–90-х рр. тут ішов неухильний процес відродження політичних структур Українського козацької держави [2].

Проте, незважаючи на досить велику кількість праць, які висвітлюють даний період козацької держави цієї доби, існує певна невизначеність в історіографічній оцінці політичної ситуації, яка склалася у цей час на правобережних українських землях. Це спричинене не лише відсутністю комплексу джерел, який дозволяв би дати вичерпну характеристику такому своєрідному явищу, як «Палієва держава», а й деякими суб'єктивними факторами формування вітчизняної історичної науки в попередні роки. Разом з тим, українська історіографія вже досить добре висвітлила події визвольної боротьби правобережного козацтва проти влади польських урядовців наприкінці XVII – на початку XVIII ст. [3].

Проблема ж всебічного вивчення формування українських державних інститутів під час козацько-шляхетських конфліктів, на нашу думку, ще чекає на свого дослідника. А тому зупинимося лише на питанні відновлення козацькою старшиною традиції балансування між визнанням протекцій двох монархій – Польської й Російської корон – задля збереження власної влади над правобережною частиною України.

Слід також відзначити, що розкриваючи діяльність фастівського (білоцерківського) полковника С. Палія та його прибічників, науковці головним чином акцентували свою увагу на взаємовідносинах правобережної старшини з урядами Лівобережної України та московськими царями [4].

Сам Семен Палій (1702 році) заявив таке: «Я поселився на вільній козацькій Україні, Речі Посполитій нема ніяких справ до цієї області, і я лише маю право в ній розпоряджатись, оскільки я істинний козак і виборний вождь свого народу» [5].

Проте об'єктивне прагнення керівників правобережного козацького устрою до об'єднання із Задніпров'ям не могло здійснюватися лише через стосунки з лівобережними гетьманськими урядами. Політичне становище правобережних земель колись єдиного гетьманату примушувало керівників її козацької організації діяти в межах визнан-

ня сюзеренітету королів Речі Посполитої. Тим більше, що в попередні роки саме польський монарх стимулював відродження структур Війська Запорозького на території Київщини й Брацлавщини.

Заходи старшини, що мали на меті відродження зруйнованого краю й захист його від турецько-татарських нападів, підтримувалися королівським урядом Яна III Собеського. привілеї, що узаконювали певні військово-адміністративні права цих козацьких зверхників на території Київщини та Брацлавщини. Стародавні «права та вольності Війська Запорозького» підтверджувалися постановою Вального сейму від 16 лютого 1685 р. [6].

Вже 25 серпня того ж року С. Палій, перебуваючи в Білій Церкві, видав універсал, в якому сповіщав усіх, хто проїжджав територією Білоцерківського полку, про запровадження мита на користь «нової-старої» козацької адміністрації. 10 вересня датується перший лист козацького полковника до свого сюзерена – короля Яна III Собеського [7].

У тому ж році С. Палій уперше звернувся через лівобережного гетьмана до московського уряду з проханням прийняти його під гетьманський регімент та зверхність російського монарха. «Писав до мене зі сторони королівської величності охотницький полковник Семен Палій... просить мене, гетьмана, щоб я з людьми, які при ньому прийняв під свій регімент, в богохраниму державу його царської пресвітлої величності, який його лист Палія посилаю...», – повідомляв І. Мазепа [8].

Однак, зважаючи на укладений між Варшавою й Москвою «Вічний мир», ініціатива фастівського полковника не була підтримана. А вже 16 квітня наступного року фастівський полковник звертається до російського воєводи в Києві князя М. Ромодановського: «Я тут, залишаючись на тому прикордонні, був завжди зичливим і вірним пресвітлим православним государям...» [9].

Через декілька днів С. Палій повідомляв лівобережному гетьману про вдалу битву з татарами під Білою Церквою, а також вдруге просив І. Мазепу посприяти, щоб «через милість вашу у пресвітлих монархів..., прийнятий був» [10].

Одержавши відмову, причиною якої було небажання царського уряду порушувати російсько-польські домовленості, Утвердження козацького устрою на Київщині викликало невдоволення місцевої шляхти та духовних осіб, адже на їхні землі почала поступово поширюватися влада С. Палія.

Звернення правобережної старшини до московського царя й гетьмана про політичну та військову допомогу не мали успіху. Тому восени 1700 р. С. Палій домовився з коронним гетьманом С. Яблоновським про припинення воєнних дій. Але невдовзі дипломатичні заходи Палія та інших полковників правобережного Війська Запорозького щодо примирення з урядовими колами Польщі втратили ефективність. Наполегливі прохання правобережної старшини до гетьмана Мазепи про приєднання їхніх полків до лівобережного гетьманату, зважаючи на тогочасну міжнародну ситуацію, закінчилися безрезультатно. Разом з тим, з огляду на існування польсько-російського миру, С. Палію вдалося за короткий проміжок часу відродити на Правобережжі державні інститути колишньої Української козацької держави.

На початку XVIII ст. правобережна козацька старшина «узурпувала» майже всю територію Київщини, а також землі Східного Поділля та окремі райони Південно-Східної Волині. Звичайно, адміністративна влада українських полковників не була dokonаною з огляду на тогочасне політичне становище Правобережжя і проблеми правових відносин між ними та королівською й шляхетською владами. В інструкції послам від Київського сеймику на вальний сейм 1692 р. відзначалося, що Палій, «опираючись на Гадяцькі пакти, привласнює собі якусь монархію...» [11].

У зв'язку з цим в 1701 р. Польща розпочала широкий наступ на козацьку державність Правобережної України, а Палій припинив усілякі політичні відносини з королем та його підопічним, оголосивши свої володіння «вільною козацькою областю». На землях Київщини, східної частини Поділля та Волині влітку 1702 р. розпочалося повстання місцевого люду проти влади Речі Посполитої, яке сучасники порівнювали з Українською революцією середини 17 ст. С. Палій разом з іншими правобережними полковниками публічно відмовився від протекції польського монарха й заявив про присягу «наймогутнішому Пану Царю Московському і Вельможному Й.М. Пану Гетьманові Мазепі» [12].

Навесні 1702 р. у Фастові відбулася козацька рада, куди традиційно були запрошені представники інших станів українського суспільства. Були вирішені наступні питання:

- 1) не вступатися з Правобережжя без боротьби й проводити агітацію серед місцевого населення, щоб збирати сили для антипольського повстання;
- 2) захопити найсильнішу польську фортецю Біла Церква;
- 3) у ході повстання заявити про об'єднання з Лівобережною Україною й провести об'єднувчу козацьку раду [13].

Розпочавши у 1701 р. відкриту боротьбу проти Польщі, правобережне козацтво сподівалося, безперечно, на допомогу Росії та лівобережного гетьмана І. Мазепи (прийшов до влади у 1687 р.). С. Палій та інші полковники не робили з цього особливої таємниці. Більше того, зв'язки між обома сторонами Дніпра (вони розглядалися як відносини у межах однієї держави) декларувалися публічно. Про це свідчить цілий ряд фактів. Наприклад, С. Палій традиційне титулування полковник «Війська Речі Посполитої запорозького» (в іншому варіанті «війська його королівської милості запорозького») змінив на «полковник його царської величності Війська Запорозького». Зазнало змін також титулування Самуся, який почав називатися «його пресвітлої величності Війська Запорозького... гетьманом українським». У своїх універсалах він наголошував, що склав присягу на вірність російському царю та лівобережному гетьману [14].

Коли враховувати той факт, що оголошена Самусем присяга була виконана під час загального повстання на Правобережжі, то стане зрозумілим її не просто декларативний, а відкрито політичний характер.

Повстання 1702–1704 рр. охопило територію від Дніпра до Дністра, Случі й Тетерева. Вже весною 1701 р. польний гетьман Ф.Потоцький відзначив, що С. Палій «намагається йти по слідах Хмельницького, який запалив факел селянської війни» [15].

Розвиток повстання відбувався у дуже складних зовнішніх умовах. Йшла тривала кровопролитна Північна війна. Втягнута у її круговерть Річ Посполита поділилася на два ворожих табори, які дотримувалися прошведської і промосковської орієнтації. Досить складним виявилось становище І. Мазепи. З одного боку він протягом багатьох років підтримував зв'язки з С. Палієм, з іншого мусив слідувати у фарватері російської зовнішньої політики. Водночас лівобережним гетьманом рухали прагнення об'єднати під своїм регіментом всю територію України, але, разом з тим, його настоювало соціальне спрямування подій на Правобережжі. Тому не випадково на різних етапах розвитку визвольного руху його ставлення до цього було далеко не однозначним (до речі, як і до С. Палія).

У квітні 1704 р. І. Мазепі вступив з військом у Правобережжя. Здавалося, що плани гетьмана близькі, до реалізації. Правобережні полковники приєдналися до нього. Тим більше що у липні 1704 р. арештував С. Палія і, таким чином, усунувши полковника, фактично став гетьманом об'єднаної козацької України [16].

Перехід І. Мазепи на бік шведів і розгром військ Карла XII під Полтавою не стали епілогом у боротьбі правобережної козащини за свої права. Повернення із Тобольска

(на весні 1709 р.) С. Палія дало новий поштовх в утвердженні козацьких порядків у районі правобережного Подніпров'я. Але час вже був втрачен.

Росія, виходячи із своїх зовнішньополітичних інтересів та обставин (невдалий Прутський похід 1711 р.), була змушена у цьому питанні піти на зустріч Речі Посполитий.

Правобережне козацтво проіснувало ще кілька років. Однак, воно не змогло закріпити за собою державотворчі тенденції, бо в цьому не були зацікавлені урядові кола ні Москви, ні Варшави. Певні поступки, зроблені у свій час Я. Собеським і Петром І, слід розглядати як тимчасові і такі, що не відповідали основним принципам політики Росії і Речі Посполитої щодо козацтва Правобережної України. Внаслідок невдалої війни з Портою, Росія у 1711 р. уклала з нею Прутський договір, за яким відмовлялася від претензій на Правобережжя і зобов'язувалася вивести війська за межі Речі Посполитої.

Так насильно перервався природній процес еволюції правобережного козацтва, його державотворчої функції у даному регіоні. У 1714 р. полякам було передано Білу Церкву й останні підрозділи правобережних козаків переправились у Лівобережжя. Правобережжя повністю переходить під владу польського короля.

Отже, традиції державності у різній формі проіснували у Правобережній Україні не менше століття. Незважаючи на несприятливі внутрішні та зовнішні умови, вони мали стійкий і тривалий характер. Про це, зокрема, свідчить той факт, що навіть пізніше колоніальний режим Польщі не міг витравити їх з народної пам'яті. В роки піднесення національно-визвольної і соціальної боротьби повстанці поверталися до традицій, які репрезентували державницькі устремління українського народу і, насамперед, доби Б. Хмельницького. Так, у 1765 р. один із запорожців З.Харко переконував селян у необхідності організувати повстання, як це вчинив у свій час Б. Хмельницький [17].

Колонізуючи землі Київщини та Східного Поділля, козацька старшина відновлювала й запроваджувала традиції формування місцевої адміністрації періоду Української революції. Одержавши в середині 80-х рр. королівські привілеї на освоєння спустошених земель, полковники в наступні роки почали легітимізувати ними свою владу над територіями, де розміщувалися їхні полки. З часом органи козацького самоврядування перетворювалися на державні структури Українського гетьманату, які існували тут з 1648 до 1676 рр. й були знищені у другій половині 70-х-на початку 80-х рр. XVIII ст. Одержуючи матеріальну допомогу від уряду Речі Посполитої й визнаючи зверхність польського монарха (якого українські провідники традиційно «лякали» протекцією московського царя), правобережне Військо Запорозьке поступово й самочинно, з точки зору уряду Речі Посполитої, трансформувалося в автономну державно-політичну структуру. Такий процес «узурпації» влади на Правобережжі сприяв його об'єднанню з лівобережною частиною Українського гетьманату на початку XVIII ст.

Спроби козацької старшини Правобережжя зберегти і відновити козацьку державність були приречені в силу об'єктивних й суб'єктивних причин.

Список літератури: 1. Див.: Полонська-Василенко Н. Палій та Мазепа // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1992. – Ч. 8–9. – С. 2–6. 2. Див.: Смолій В.А., Степанков В.С. Правобережна Україна у другій половині XVII–XVIII ст. – К., 1993 – С. 52. 3. Крупницький Б. Гетьман Іван Мазепа та його доба. – К., 2001. – С. 19. 4. Маркіна В.А., Крижанівська В.В. Економічні наслідки антифеодальної та національно-визвольної боротьби на Правобережній Україні в кінці XVII – 60-х роках ХУІІІ ст. // Науково-методичні праці з історії СРСР. Зб. статей. – Вип. 1. – К., 1991. – С. 11. 5. Див.: Дядиченко В.А. З історії боротьби правобережного козацтва проти шляхетської Польщі (1690–1699 рр.) // Наукові записки інституту історії і археології АН УРСР. – Кн. 2. – К.,

1946. – С. 166–177. 6. Сергієнко Г.Я. Визвольний рух на Правобережній Україні у кінці XVII і на початку XVIII ст. – К., 1963 та інші. 7. Див наприклад: Полонська-Василенко Н. Палій та Мазепа // Літопис Червоної калини. – Львів, 1992. – Ч. 8–9. – С. 5. 8. Цит. по кн.: Чухліб Т.В. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр. К., Нью-Йорк – 2003 – С. 319. 9. Див.: Чухліб Т. До питання про політичні стосунки між королем Яном III Собеським та гетьманами Правобережної України // Український історичний збірник. – Вип. 1. – К. 1997. – С. 61–100. 10. Див.: Чухліб Т. «Ucraina Terra Cosarocim» та східноєвропейська політика Яна III Собеського (1674–1696 рр.) // Україна і Польща – стратегічне партнерство на зламі тисячоліть. – Ч. 1. – К., 2001. – С. 48–60. 11. Ли-сти Івана Мазепи. 1687–1691 р. / Упоряд. В. Станіславський. – Т. 1. – К., 2002 – С. 275–276. 12. Цит. по кн.: Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. – Нью-Йорк; Київ, 2001 – С. 210. 13. Див.: Масенко Л.Т. Невідома сторінка з біографії С. Палія (битва з татарами 1693 р.) // Укр. істор. журнал. – 1990. – № 9. – С. 106–108. 14. Цит.: Чухліб Т.В. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр. К., Нью-Йорк – 2003. – С. 328. 15. Цит. за: Сергієнко Г.Я. Визвольний рух на Правобережній Україні в кінці XVII і на початку XVIII ст. – К., 1963 – С. 119. 16. Цит. за: Чухліб Т.В. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр. К., Нью-Йорк – 2003 – С. 329. 17. Див.: Сергієнко Г.Я. Визвольний рух на Правобережній Україні в кінці XVII і на початку XVIII ст. – К., 1963 – С. 140, 185. 18. Див.: Сергієнко Г.Я. Визвольний рух на Правобережній Україні в кінці XVII і на початку XVIII ст. – К., 1963 – С. 185. 19. Див.: Сергієнко Г.Я. Визвольний рух на Правобережній Україні в кінці XVII і на початку XVIII ст. – К., 1963 – С. 192. 20. Див.: Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст.: Збірка документів. – К., 1970. – С. 344. 21. Див.: Бантыш-Каменский Д.Н. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства. – К., 1993; 22. Грушевський М.С. На українські теми. «Мазепинство» і «Богданівство» // Київська старовина. – 1995. – № 6. 23. Костомаров Н.И. Мазепа. – М., 1992. 24. Полонська-Василенко Н. Палій та Мазепа // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1992. – Ч. 8–9. 25. Іван Мазепа і Москва: Історичні розвідки і статті. – К., 1994. 26. Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба. – Нью-Йорк; Київ, 2001. 27. Крупницький Б. Гетьман Іван Мазепа та його доба. – К., 2001. 28. Єнсен А. Мазепа. Історичні картини. – К., 1992 та інші. 29. Див.: Єнсен А. Мазепа. Історичні картини. – К., 1992.

*Кузьменко О.В.
м. Харків, Україна*

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА РОСІЇ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ

Спільне минуле двох країн обумовило єдиний процес формування нормативно-правової основи відповідальності неповнолітніх за вчинення суспільно небезпечних діянь. Давні пам'ятки законодавства не містили жодних положень про особливості їх кримінальної відповідальності [4, с. 36–40]. Лише в Соборному Уложенні 1649 р. зазначалося, що дітей віком до 15 років не слід допускати до цілування хреста, якщо вимагались свідчення під присягою. Слід зазначити, що це положення стосувалося не матеріального, а процесуального права. Тільки в Новоуказаних статтях 1669 р. з'явилося положення, яке забороняло карати смертною карою дитину віком до 7 років, якщо вона вчинить вбивство. Це була пе-

рша спроба законодавчого вирішення питання про вікову неосудність неповнолітніх, яка встановлювала певну межу для здійснення кримінально-правового впливу на них.

У Військовому статуті Петра I вказувалося, що покарання за крадіжку пом'якшується або особа взагалі не карається, якщо це дитина і вона може бути віддана батька на виховання [5, с. 363]. Проте в згаданому джерелі не були визначені межі дитинства. Разом з тим Статутом була закріплена ідея не тільки виключення відповідальності дітей, а й її пом'якшення. І якщо погляди на вікові межі кримінальної відповідальності неповнолітніх далі в історії України і Росії змінювались, то незмінним залишався принцип її пом'якшення. Нову спробу законодавчого вирішення питання про вікову неосудність було зроблено указом Катерини II в 1765 р. Цей акт тривалий час визначав особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх. За цим указом була встановлена повна неосудність осіб віком до 10 років, а щодо дітей від 10 до 17 років передбачалося обов'язкове пом'якшення покарання [1, с. 419]. За магдебурзьким правом неповнолітні звільнялись від страти та тілесних покарань. До цієї категорії осіб відносилися хлопчики віком до 14 та дівчата – до 13 років [1, с. 235]. Звід законів Російської імперії в редакції 1842 р. передбачав, що малолітніх у віці до 10 років слід вважати повністю неосудними і віддавати без покарання на перевиховання батькам чи опікунам [2, с. 94]. В той же час особи віком від 10 до 14 років, які вчиняли злочин «з розумінням», підлягали відповідальності на загальних підставах, за винятком каторжних робіт та деяких інших покарань. Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. встановило, що особа може бути притягнута до відповідальності з 10-річного віку. Для більш старших дітей, що вчинили суспільно небезпечне діяння, встановлювалися пільгові умови призначення покарання. За необережні злочини неповнолітні не підлягали покаранням взагалі та віддавалися батькам та опікунам для домашнього виправлення. У випадку, коли щодо дитини приймалося рішення про позбавлення волі, Уложення забороняло її тримання разом із дорослими злочинцями. Уложення 1845 р. було першим актом, який досить детально регулював особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх [1, с. 11].

Кримінальне уложення 1903 р. встановлювало, що діти до 10 років є неосудними. В той же час віковий період отроцтва (10–17 років) пов'язувався з умовною осудністю. Інакше кажучи, неповнолітній підлягав кримінальній відповідальності лише в тому разі, коли було встановлено, що під час вчинення суспільно небезпечного діяння він усвідомлював характер своєї поведінки та керував нею. Цікаво, що кримінальне законодавство Російської імперії середини XIX – початку XX ст. передбачало можливість направлення дітей віком від 14 років, що вчинили злочин, для перевиховання до монастирів [6, с. 12–13].

Першим правовим актом радянської влади про кримінальну відповідальність підлітків був декрет РРФСР від 14 січня 1918 р. «Про комісії для неповнолітніх». В цьому документі зазначалось, що суди та тюремне ув'язнення для згаданої категорії осіб скасовуються. Неповнолітніми вважалися діти віком до 17 років. Справи про злочинні дії останніх входили до компетенції вказаних комісій. В той час радянська влада вважала, що до неповнолітніх злочинців замість покарання слід застосовувати лише медико-педагогічний вплив. Ідеологічним підґрунтям такої кримінальної політики було тодішнє уявлення більшовицького керівництва, що дитяча злочинність є продуктом буржуазного суспільства. Але незабаром ця політика стає більш суворою. У березні 1920 р. вийшов декрет РНК РРФСР «Про справи неповнолітніх, які обвинувачуються в суспільно небезпечних діяннях». В цьому документі передбачалась можливість віддання підлітка

віком від 14 до 18 років до суду, якщо він вчинив злочин і було недостатньо застосувати до нього медико-педагогічні заходи [5, с. 23]. В згаданому декреті мала місце політична складова. Законодавець намагався виключити з правничої термінології термін «розуміння», який використовувався в дореволюційному, буржуазному законодавстві. Таким чином, в радянському законодавстві про кримінальну відповідальність неповнолітніх втрачався з ідеологічних причин інститут вікової осудності людини [3, с. 58].

Незважаючи на те, що кримінальне законодавство союзних республік за загальним правилом дублювало закони РРФСР, в УРСР діяли певні нормативні положення, які застосовувались лише в Україні. Більше того, декрети УРСР в цій галузі були ліберальнішими в порівнянні з аналогічними актами РРФСР, бо передбачали ширший спектр можливостей для застосування до неповнолітніх правопорушників медико-санітарних заходів. Починаючи з 1922 р. на зміну вказаним декретам прийшло кодифіковане законодавство. КК УРСР 1922 р. посилював кримінальну відповідальність неповнолітніх. В жовтні 1924 р. були прийняті Основні начала кримінального законодавства СРСР та союзних республік. Цей нормативний акт ще більш посилював відповідальність неповнолітніх за вчинення злочинів, оскільки на відміну від КК 1922 р. на перше місце ставив питання про застосування до підлітків віком від 14 до 16 років заходів судово-виправного, а не медико-педагогічного впливу. КК УРСР 1927 р. знову ставить на перше місце питання про застосування до зазначеної вище вікової підгрупи неповнолітніх злочинців медико-педагогічних заходів. Йдеться про: встановлення щодо підлітка опіки; віддання дитини під нагляд батькам або родичам; поміщення її до спеціальних виховних закладів. Дослідники зазначають, що КК УРСР 1927 р. переважно відтворював положення КК 1922 р. При цьому він був більш м'яким щодо неповнолітніх, ніж останній, бо розширював діапазон застосування до юних правопорушників заходів медико-педагогічного характеру [6, с. 19].

З 1935 р. знову посилюється каральна політика радянської влади щодо неповнолітніх. Постановою ЦВК та РНК СРСР від 7 квітня зазначеного року «Про заходи боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх» було встановлено, що підлітки, починаючи з 12-річного віку можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності із застосуванням до них усіх заходів кримінального покарання. Підставою для цього могло бути: вчинення ними крадіжок; заподіяння насильства, тілесних ушкоджень, каліцтв; вбивство або спроба позбавлення потерпілих життя [6, с. 46]. В цьому ж році Президія Верховної Ради СРСР роз'яснила, що неповнолітні підлягають кримінальній відповідальності не лише за умисні, а й за необережні злочини. Постановою ЦК ВКП(б) та РНК СРСР від 31 травня 1935 р. «Про ліквідацію дитячої безпритульності та бездоглядності» були ліквідовані комісії для неповнолітніх. Перелік злочинів, відповідальність за які починалася з 12-річного віку, був доповнений указом Президії Верховної Ради СРСР від 10 грудня 1940 р. «Про кримінальну відповідальність за дії, які можуть викликати аварію поїздів». Цим документом передбачалося, що діти, які розкручують рейки, підкладають на них предмети, що можуть викликати аварію поїздів, притягуються до кримінальної відповідальності із застосуванням всіх заходів кримінального покарання [6, с. 92]. Все це свідчить про посилення кримінальної відповідальності неповнолітніх в той час.

Фактично в Україні та Росії існували два віки кримінальної відповідальності: загальний (14 років) та знижений (12 років). Суд вже не повинен був щоразу ставити питання про застосування до неповнолітніх віком від 14 до 16 років заходів медико-педагогічного

впливу, – це стало правом суду. До неповнолітніх злочинців застосовували в цей час загальні покарання і не було передбачено пільгових особливостей їх застосування.

Список літератури: 1. Василенко Н.П. Матеріали до історії українського права: В 2-х т. / Н.П. Василенко. – К.: Всеукраїнська Академія наук, 1929. – Т. 1. – 448 с. 2. Веселуха В. Соціальний і правовий статус неповнолітніх і його вплив на віктимну поведінку // В. Веселуха. Право України. – 1999. – № 7. – С. 93–97. 3. Кушнір П. Підлітки і злочинність / П. Кушнір. Вісник прокуратури. – 2000. – № 3. – С. 57–61. 4. Павлов В.Г. Субъект преступления в уголовном праве / В.Г. Павлов. – СПб.: Издательский торговый дом «Герда», 1999. – 118 с. 5. Российское законодательство X–XX веков: В 9 т. – М.: Юридическая литература, 1986. – Т. 4. – 511 с. 6. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917 – 1925 гг. / Под ред. И.Т. Голякова. – М.: Госюриздат, 1953. – 463 с.

*Муренко Е.Л., Гаряева А.М.
г. Харьков, Украина*

УКРАИНА – СФЕРА ГЕОПОЛИТИЧЕСКИХ ИНТЕРЕСОВ

*Було колись – в Україні
Ревіли гармати;
Було колись – запорожці
Вміли панувати...
(Т. Шевченко «Іван Подкова»)*

В силу сложившихся обстоятельств, а также географического расположения, Украина является сферой больших геополитических интересов многих государств.

Временами внешнеполитическое влияние ослабевает, но экономическое воздействие «из вне» не уменьшается.

Протекционистские США, ЕС или Россия всеми силами и средствами пытаются завладеть (конечно же завуалированно) нашей родной землей и поставить в зависимость свободолюбивых потомков Запорожцев.

Отчего происходит такая ситуация?

Вступая во вторую декаду XXI века, украинскому государству необходимо определиться, по какому магистральному пути будет идти его развитие, как минимум, на несколько ближайших десятилетий.

Ведь в отсутствие такой определенности, по сути, плывя по течению, страна рискует остаться на обочине глобальных процессов.

Не имея четко обозначенной, однозначно выбранной и принятой обществом стратегии развития, невозможно ни проводить реформы, ни интегрироваться в европейское сообщество, ни просто быть успешным государством в современном мире.

Выбор таких «магистральных путей» у Украины не столь богат, как хотелось бы. Сегодня, к сожалению, нет никаких оснований говорить о каком-то собственном пути страны, принципиально отличном от мировых трендов.

Ведь за неполных 20 лет независимости мы не обозначили никаких своих особенностей, которые существенно отличали бы Украину от любого другого посттранзитного государства.

Точнее такая особенность есть, но она одна и со знаком «минус». Украина, по сути, застыла в переходе от тоталитарной колонии к полностью суверенному, демократическому государству с рыночной экономикой.

Говоря о суверенитете, мы, безусловно, не имеем ввиду формальные признаки и атрибуты независимости. Речь идет о полном равноправии в международных отношениях и о самодостаточности во внутренних делах.

Очевидно, что Украина сегодня лишена и первой и второй составляющей полноценного суверенитета. О реальном равноправии нашего государства в международных отношениях речь, безусловно, не идет.

Достаточно посмотреть на полуподчиненную внешнюю политику Украины в отношениях с США, ЕС или Россией, когда мы постоянно находимся то в положении оправдывающихся, то в положении прислушивающихся к пожеланиям и рекомендациям более сильных глобальных игроков.

Внутренней самодостаточности нашему государству также не хватает. Печальными показателями этого являются и торговая зависимость от государств Запада, особенно в

вопросах торговли металлом и другой низкотехнологической продукцией отечественной промышленности; зависимость от финансовой поддержки со стороны МВФ и практически безальтернативная зависимость от импортируемых из России энергоносителей.

Согласно результатам исследований, проведенных Киевским международным институтом социологии (КМИС), доверие к украинскому гаранту Конституции по-прежнему испытывают всего чуть более 21 процента населения страны, в то время как не доверяет Януковичу почти 66 процентов. Как всегда, цифры, полученные на западе и востоке страны, отличаются. Тем не менее, для Януковича поводов для радости немного.

Как и предполагалось, западные и центральные регионы не изменили своего отношения к нему в лучшую сторону. Здесь уровень доверия к президенту составляет всего 14,5 и 12,5 процентов соответственно, а уровень недоверия составляет порядка 77 процентов на западе и 70 процентов в центре.

На такое отношение можно было бы смотреть сквозь пальцы, если бы ситуация кардинально отличалась в восточных и южных областях страны, то есть в тех регионах, где сосредоточена основная электоральная база его и Партии Регионов. Но и здесь цифры не вызывают оптимизма: недоверие к президенту испытывает около 57 процентов населения, в то время как за него выступает только порядка 30 процентов жителей.

Пусть небольшим, но все же утешением для Януковича может послужить тот факт, что его политическим противникам не верит в два раза больше жителей. Только запад активно поддерживает оппозицию, здесь за нее ратуют чуть больше 35 процентов граждан. А на востоке и юге страны ситуация намного хуже: с доверием к оппозиционным силам относятся порядка 10–14 процентов жителей, в то время как уровень недоверия составляет 64–77 процентов.

Экономический фактор не может быть единственным. Большинство, наверняка, помнит, что экономика пошла на спад еще в бытность Юлии Тимошенко на посту премьер-министра. Более того, экономическая ситуация в мире также оставляет желать лучшего, стоит вспомнить только события в странах Европейского Союза или в Соединенных Штатах Америки.

Поэтому логичнее было бы предположить, что проблему такой непопулярности у народа президенту следует искать в другом русле.

Согласно данным еще одного опроса, проведенного все тем же КМИС, присоединение Украины к союзу России и Белоруссии готовы поддержать более 55 процентов украинцев, против такого вступления выступили всего 27 процентов.

Если сравнивать с результатами опроса относительно вступления Украины в Европейский Союз, то «за» выступили только 40 процентов жителей, «против» – 33 процента.

Необходимо также принимать во внимание и тот факт, что проблема геополитического выбора была и, наверное, останется больной темой для любой украинской элиты. Но если ранее вопросы в исследованиях формулировались прямо и четко, то сегодня прослеживается тенденция к определению «или-или». При этом будем учитывать и то, что украинские средства массовой информации вовсе не ратуют за интеграцию с Россией. Более того, как известно, украинская пресса формируется олигархами, поэтому естественным считается критика действий Москвы и выказывание симпатий Западу. Объясняется все до неприличия просто: украинская элита решила, что ей обязательно нужно попасть в Европу.

Что же касается результатов исследований, то на их основе можно отлично проследить причины антипатий народа к действующей власти. С другой стороны, кажется, что эти самые власти не видят очевидных вещей. Более того, все указывает на то, что они намерены и дальше продолжать двигаться в том же направлении.

Еще один, не менее важный фактор, – это отношения с НАТО, в частности, относительно вопроса развертывания системы противоракетной обороны в Европе. Руководство альянса призвало украинское руководство определить свою позицию по данному вопросу. Вполне очевидно, что подобные призывы вызвали большой резонанс в России.

В то же время секретарь американского посольства на Украине подчеркнул, что не только НАТО, но и Америка заинтересована в участии Украины в процессе развертывания системы ПРО на европейской территории. Он также отметил, что США намерены налаживать сотрудничество с Россией в данной области, а также то, что система эта ни в коем случае не направлена против России. Ю.Федькив подчеркнул, что Америка выступает за создание двух мощных систем. Кроме того, он заверил, что в случае участия Украины в программе ЕвроПРО США помогут государству в проведении реформ, в частности, в военной сфере.

Причины недовольства России вполне понятны, она изначально была против создания системы ПРО в Европе. Устав договариваться по данной проблеме в НАТО, российское правительство потребовало гарантий, что эта система не будет использована в качестве противодействия российским баллистическим ракетам. Понятно, что гарантий никаких предоставлено не было. В сложившейся ситуации любое участие Украины в программе ЕвроПРО будет рассматриваться, как явный антироссийский шаг.

На перечисленные факторы накладываются нереструктурированные экономические отношения в стиле «дикого Востока», неповоротливый бюрократический аппарат и латентные этнонациональные и межконфессиональные проблемы внутри страны.

Таким образом, Украина фактически застыла в переходе от социалистической республики к демократическому рыночному государству.

Так или иначе, Украине необходимо выбрать один из двух путей развития. Дальше на распутье оставаться нельзя. Как писал Николо Макиавелли, «серединый путь ведет в никуда». Ведь даже плывя по течению, есть риск попасть в водоворот.

Список литературы: 1. Н. Макиавелли «Государь»; М. Грушевский «Иллюстрированная история Украины». 2. Конституция Украины от 1996 г., редакцией на 12.04.2012 г.; О. Бузина / «Тайная история Украины-Руси», 2001 г.

*Олійник О.М.
м. Харків, Україна*

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В 1918–1929 РР. ТА В РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ)

У зв'язку з тим, що на сьогоднішній день не вдалося провести кардинальну реформу в сфері трудового законодавства, ми продовжуємо використовувати Кодекс Законів про Працю України від 10 грудня 1971 р. І хоча до нього вносились і вносяться різноманітні зміни і доповнення, КЗпП істотно відстає від реальних економічних відносин, не відображає специфіки умов приватного найму і захисту працівників від можливого зловживання з боку роботодавців, керівників малих, середніх комерційних підприємств.

Для цього, на наш погляд, важливо проаналізувати наявні історичні законодавчі акти в галузі трудового права в першу чергу КЗпП РСФРР 1918 р., який діяв і на території України та КЗпП УСРР 1922 р.

По-перше, розглянемо КЗпП РСФРР 1918 р. Трудові відносини, які склались в Україні в цей час знаходились під безпосереднім впливом практики і законодавства РСФРР. Воно в цей час досягає нового етапу в своєму розвитку. У зв'язку з тим, що в РСФРР, відразу після Жовтневої революції з'явилась досить велика кількість законодавчих і нормативних актів по трудовим відносинам, виникла нагальна необхідність їх систематизації та кодифікації, приведення їх в гармонійну систему. Ця робота завершилась створенням одного з перших у світі в Кодексу законів про працю, прийнятого ЦВК РСФРР 10 грудня 1918 р. [1].

В основу Кодексу була покладена перша радянська Конституція (липень 1918 р.). Становище, що склалось тоді в Радянській Росії, не дозволило в той період закріпити в Основному Законі гарантоване право громадян на працю. Тим не менше принципове значення з точки зору вирішення цього завдання, мало визнання необхідності працювати обов'язком усіх громадян Радянської республіки й проголошення лозунгу: «Хто не працює, той не їсть» (ст. 18) [2]. Цікаво, що обов'язок усіх громадян працювати, був зафіксований і в Конституції УСРР (ст. 28) прийнятій, у березні 1919 р. [3].

Оскільки рішенням ЦВК УСРР дію цього Кодексу було поширено і на Україну, то коротко дамо його характеристику. В першу чергу в ньому підкреслювалось, що умови праці в державних установах регламентуються тарифними положеннями, затвердженими центральною Радянською владою в особі Народного комісаріату праці (ст. 7), а умови праці на всіх підприємствах і у виробництвах виробляються професійними спілками по угоді з керівниками чи власниками підприємств і господарств, затвердженими НКП. Ці положення по суті були зародженням майбутніх колективних договорів. Однак самої назви колективного договору в КЗпП РСФРР 1918 р. ще не було сформульовано.

Кодекс крім вступу і додатків, містив 9 розділів і 137 статей. Вказані розділи регламентували: трудову повинність; право на застосування праці; порядок надання праці; попереднє випробування; переведення і звільнення трудящих; винагороду за працю; робочий час; забезпечення належної продуктивності праці і питання охорони праці. Додатки містили правила про порядок встановлення недієздатності, порядок надання допомоги трудящим під час хвороби, положення про безробітних і порядок надання їм допомоги, порядок введення трудових книжок, а також містили інформацію про щотижневий відпочинок у вихідні дні [4].

Кодекс Законів про Працю 1918 р. не містив спеціального розділу про порядок розв'язання трудових спорів (він з'явився дещо пізніше), однак цілий ряд норм регламентували порядок і умови їх розгляду. Так, наприклад, ст. 40 встановлювала, що на основі постанови відповідного органу й в інтересах справи працівник міг бути переведений на іншу роботу, однак за ним зберігалось право оскаржити її у відповідному місцевому чи губерньському відділі праці [5].

При визначенні розміру винагороди для кожної групи і категорії працівників повинні прийматись до уваги: ступінь трудності, умови в яких виконувалась робота, її складність (ст. 99). Мова, таким чином, йшла про оплату праці у відповідності з її кількістю та якістю [6].

Кодекс встановлював тривалість нормального робочого дня у вісім годин. Передбачалось скорочення робочого дня при роботі в нічній час. Чітко закріплювався порядок понаднормових робіт, перерви в роботі, щотижневий відпочинок і відпочинок у святкові дні, час щорічних відпусток. Тривалість останніх встановлювалась рівною двом тижням за шість місяців роботи й один місяць – за один рік роботи [7].

Значне місце в Кодексі відводилось охороні праці. Функції по охороні праці поклались на інспекцію праці, на технічну інспекцію і на представників санітарного

нагляду. Інспекторами праці призначались особи рекомендовані і обрані профспілками [8].

Даючи в цілому оцінку КЗпП 1918 р., безумовно, на наш погляд, треба відмітити, що це був на цей час один із самих передових правових актів в галузі праці у всьому світі. Тут отримали свій розвиток по суті всі основні інститути трудового права. Головним недоліком було те, що більша частина його положень носила на практиці декларативний характер. Це було пов'язано з початком Громадянської війни, а також самої природи більшовицької влади, яка передбачала створення і реалізації доктрини «військового комунізму» при якому головним становились директиви партійних, державних та військових органів.

Тепер перейдемо до розгляду КЗпП УСРР 1922 р. Цей кодекс в УСРР був розроблений спочатку на основі проекту, а потім прийнятого КЗпП РСФРР і введений в життя рішенням ЦВК УСРР 2 грудня 1922 р. [9]. Фактично він був розроблений в Росії і як проект одержаний Україною в червні 1922 р. Відразу ж розпочалася робота щодо його розгляду, хоча значних змін до нього внесено не було. Навіть нумерація статей залишилася такою ж.

Але в Росії не могли допустити, щоб навіть розроблений в ній проект був затверджений в Україні раніше, ніж це відбудеться в Росії. Ця практика знайшла своє правове закріплення в Радянському Союзі, коли для «єдності» законодавства стали розроблятися Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік, які мали бути дослівно відображені в кодексах союзних республік.

Від КЗпП РСФРР він відрізнявся деякими редакційними уточненнями та дещо більшою кількістю додатків. Крім редакційних відмінностей були відмінності в об'ємі правових гарантій [10].

КЗпП УСРР 1922 року сприйняв багато норм КЗпП РСФРР 1918 р.

Однак Кодекс законів про працю УСРР 1922 р. багато в чому і відійшов від свого попередника. По-перше, він мав більше статей. Якщо КЗпП 1918 р. включав 137 статей, то КЗпП 1922 р. складався з 17 розділів та 192 статей. По-друге, КЗпП 1918 р. був прийнятий з урахуванням умов воєнного комунізму, а КЗпП 20-х рр. був створений для функціонування в умовах нової економічної політики, коли Радянська держава визнала у певних межах право приватної власності і свободу підприємництва.

В Загальній частині вказувалось на те, що його норми поширюються на всіх осіб, які працюють за наймом, в тому числі і вдома (квартирники), і обов'язкові для всіх підприємств, установ і господарств (включаючи військові) державних, колективних та приватних, а також для всіх інших осіб, які використовують найману працю за винагороду.

Далі в розділах Кодексу регулювались питання трудового законодавства в наступній послідовності: порядок залучення до трудової повинності; про колективні договори; про трудовий договір; про правила внутрішнього трудового розпорядку; про норми виробітку; про винагороду за працю; про гарантії та компенсації; про робочий час і час відпочинку; про учнівство; про працю жінок і неповнолітніх; про охорону праці; про професійні (виробничі) спілки; про органи по розв'язанню конфліктів і розгляд питань про порушення законів про працю та про соціальне страхування.

При цьому структура нині діючого українського сучасного трудового кодексу про працю й основний зміст його інститутів майже не змінились.

Трудові відносини по КЗпП 1922 р. обов'язково обумовлювались укладанням колективного та трудового договорів.

В Кодексі, колективному договору присвячений IV розділ (15–26 ст.) В ньому підкреслювалось, що укладання колективних договорів між адміністрацією підприємств й установ та трудящими проводиться тільки через профспілки (ст. 15 КЗпП). У відповід-

ності з КЗпП 1922 р. основною формою залучення громадян до праці був трудовий договір – угода двох або більшого числа осіб, за якою одна сторона (найнятий) продає свою робочу силу іншій стороні (наймачеві) за плату. Такий договір укладався між робітником і службовцем та адміністрацією підприємства (установи чи організації) або приватною особою – власником підприємства. При цьому трудовий договір укладався як, коли не було колективного договору, так і тоді коли він існував.

В КЗпП був закріплений восьмигодинний робочий день. Для працівників розумової та управлінської діяльності робочий день був знижений до 6 годин. Він же був введений на шкідливих роботах. Було введено обмеження понаднормової роботи, до 120 годин на кожного працівника на рік. Зайнятість цими роботами протягом двох днів підряд не могла перевищувати більш як чотири години (ст. 103, 104, 106).

Були закріплені: щотижневий відпочинок. Він повинен був тривати не менше 42 годин; встановлені обов'язкові щорічна двотижнева і додаткова відпустки. Неробочими днями були оголошені особливі загальнодержавні святкові дні: 1 січня – Новий Рік, 22 січня – у пам'ять про криваву неділю, 12 березня – день повалення царату, 18 березня (день Паризької Комуни), 1 і 2 травня та 7 і 8 листопада святкування відповідно дня міжнародної солідарності та перемоги Жовтневої революції (ст. 111). За угодою з губпрофрадою місцевими відділами праці могли встановлюватись дні відпочинку, пов'язані з святкуванням релігійних свят, національно-побутових, але не більше восьми днів на рік [11].

Нині діючий КЗпП УРСР був прийнятий 10 грудня 1971 р. та введений в дію з 1 червня 1972 р.

КЗпП, затверджений Верховною Радою України 10 грудня 1971 р., уведений в дію з 1 червня 1972 р. [12]. Він повністю відтворив Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік про працю, що були затверджені Верховною Радою СРСР 15 липня 1970 р. й уведені в дію з 1 січня 1971 р.

Цей нормативно-правовий акт і сьогодні складається з 18 глав, в яких об'єднані 265 статей. За більше ніж 40 років, що пройшли після прийняття КЗпП, він доповнений главою III-A «Забезпечення зайнятості вивільнюваних працівників», главою XVI-A «Трудовий колектив». Назва глави XV «Трудові спори» змінена на назву «Індивідуальні трудові спори». Змінені і доповнені 265 статей КЗпП, тобто до окремих статей зміни вносилися по декілька разів. Прикладом цього може слугувати ст. 67, до якої в 1995 р. була внесена ч. 3 такого змісту: «У випадку, коли святковий або неробочий день (стаття 73) співпадає з вихідним днем, вихідний день переноситься на наступний після святкового або неробочого». Так, з 265 статей були внесені зміни в 221 статтю [13].

Деякі норми КЗпП 1922 р. були кращі для працівників ніж діючого на сьогодні Кодексу. Так, ст.73 КЗпП 1971 р. встановлює більшу кількість загальнодержавних святкових днів (10), в роки непу їх було – 8 (ст. 111 КЗпП 1922 р.), але згідно з частиною другою тією ж 73 статті за поданням релігійних громад інших (неправославних) конфесій, зареєстрованих в Україні, керівництво підприємств, установ, організацій могло надавати особам, які сповідували відповідні релігії до трьох днів відпочинку протягом року для святкування їх великих свят з відпрацюванням цих днів в інший час. В ст. 112 КЗпП УСРР 1922 р. вказувалось, що відділи праці за згодою губернських рад профспілок встановлюють крім вказаних в ст. 111 святкових днів, особливі дні відпочинку, не більше десяти днів в рік. При цьому на відміну від ст.73 КЗпП УРСР 1971 р. ці дні не повинні були відпрацьовуватися.

Отже, в цілому, з цього порівняння видно, що КЗпП УРСР 1971 р. є більш прогресивний ніж Кодекс УСРР 1922 р. Хоч справедливості раді треба відмітити, що разом з тим багато норм КЗпП 1922 р. були більш кращі для працівників.

На жаль в КЗпП УСРР як 1922, так і 1971 рр. в радянські часи в більшості норми трудового законодавства механічно нівелювалися на угоду загальносоюзним нормам, акт кодифікування підстроювався під систему спочатку «казармового» а потім розвинутого соціалізму, що не могло не позначитися на його якості.

Кодекс 1971 р. зберіг радянську систему побудови трудового права. Він безумовно розроблявся під соціалістичну економіку з відсутністю приватної власності. В наш час цей нормативно-правовий акт, безумовно, гальмує розвиток сучасних трудових відносин. Хоча в КЗпП близько вісімдесяти разів і вносили правки, але він все одно не відображає сучасну ситуацію взаємовідносин роботодавців з їхніми підлеглими.

Новий склад Верховної Ради сьомого скликання повинен зробити важливий крок по шляху реформування трудового законодавства як можна швидше прийняти новий Трудовий кодекс, норми якого відображали б реалії сучасної Української держави.

На сьогодні вже створений проект Трудового, який був зареєстрований у Верховній Раді ще в 2007 р., пройшов перше читання, підготовлений до другого.

Але на жаль новий кодекс у першу чергу захищає інтереси керівників, а не працівників. Найпомітнішими та загально неприйнятними стали зміни тривалості робочих тижня і дня.

Відповідно до статті 50 нині чинного Кодексу нормальна тривалість робочого тижня не може бути більшою за 40 годин. Пункт 1 статті 131 проекту Трудового кодексу фактично знімає часові обмеження робочого тижня.

На сьогодні за статтею 61 КЗпП працювати більше 8 годин на день дозволено, але при дотриманні 40-годинного робочого тижня. У пункті 3 статті 143 Трудового кодексу зазначено: «максимальна тривалість щоденної роботи... не повинна перевищувати 12 годин». Це означає, що після його прийняття 12-годинний робочий день можна буде вводити примусово, без згоди працівника [14].

Ці кричущі утиски прав – найбільш очевидні, але не єдині антисоціальні положення Трудового кодексу.

Ці та інші суперечливі норми потрібно, на нашу думку, переробити в бік збільшення прав працівників. Необхідно також чітко на законодавчому рівні посилити відповідальність роботодавців за ігнорування трудового законодавства. Вимагає більш чіткої правової регламентації діяльність профспілок на приватних підприємствах, особливо невеликих. Безумовно необхідно, на наш погляд, швидше розробити новий типовий проект колективного договору, який повинен був би укладатись між трудящими і роботодавцями.

Можна б було запропонувати і рекомендувати до використання досвід законодавчого регулювання й інших правових норм тодішнього радянського трудового законодавства на сучасному етапі. Все це, на нашу думку, ще раз підтверджує актуальність і необхідність його глибокого вивчення і використання в сучасній Українській державі.

Список літератури: 1. История Советского гос-ва и права(1917–1920 гг.) Кн. 1. – М.: Наука, 1968. – С. 311. 2. СУ РСФСР. – 1918. – № 51. – Ст. 582. 3. Хрестоматія з історії держави і права у 2-х т. – Т. 2. – 1996. – К., 1997. – С. 145. 4. Горшенин К.П. Правовое регулирование труда рабочих и служащих в первый год Советской власти. – М.: НКЮ СССР, 1939. – С. 68–70; С. 86–101. 5. Горшенин К.П. Правовое регулирование труда рабочих и служащих в первый год Советской власти. – М.: НКЮ СССР, 1939. – С. 89–91. 6. Смолярчук В.И. Первый кодекс законов о труде. // Советские профсоюзы. – 1978. – № 23. – С. 3–7. 7. Волкова О.Н. История развития советского трудового законодательства. – М.: ВЮЗИ, 1986. – С. 6–7. 8. Волкова О.Н. История развития советского трудового законодательства. – М.: ВЮЗИ, 1986. – С. 7. 9. СУ УССР. – 1922. – № 52. – ст. 751. 10. Див.,

например, постанову ВУЦВК та РНК УСРР від 24 липня 1930 р. та декрет ВЦВК та РНК РСФРР від 8 лютого 1926 р. про умови праці домашніх робітників тощо. 11. Процевский А.И. Нормирование рабочего времени и времени отдыха в КЗоТ РСФСР 1922 года. // Ученые записки ВЮЗИ. – М.: ВЮЗИ, 1974. – Т. XXXV. – С. 107–110. 12. Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – № 50. – Ст. 375. 13. Кодекс законів про працю України (КЗпП) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.jobs.ua/ukr/kzot/>. 14. Трудовой кодекс: працівники України – тримайтеся! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://profspilka.kiev.ua/publikacii/authors/904-trudovijj-kodeks-pracivniki-ukrayini-trimajjtesja.html>.

*Олейник Н.Н., Яковлева Т.В.
г. Белгород, Россия*

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ АРБИТРАЖНЫХ СУДОВ В РОССИИ

Произошедшие в России изменения социально-политического и экономического характера, отказ от административно-плановых методов управления экономическими процессами, конституционное закрепление принципа равенства и самостоятельности законодательной, исполнительной и судебной ветвей власти, а также прав каждого гражданина на свободное использование своих способностей и имущества для предпринимательской и иной, незапрещенной законом, деятельности обусловили формирование арбитражных судов РФ как носителей судебной власти.

История свидетельствует о возможностях разновариантного подхода к разрешению споров между субъектами предпринимательской деятельности. Во многих странах хозяйственные споры разрешаются в рамках общей судебной системы, либо с помощью квазисудебных органов, либо специализированными судами (например, по спорам в сфере финансовых, налоговых отношений).

Первое упоминание о существовании особых судов для торгового сословия в России, по свидетельству профессора Д.А. Фурсова, имело место в 1135 г. в Уставной грамоте Новгородского князя Всеволода Мстиславовича. Торговый суд в этом документе понимается как указание на применение к Иванскому купечеству обычного общеизвестного установления. Торговый суд действовал в тот период в составе тысяцкого и пяти выборных старост. [4, с. 78]

Во время феодальной раздробленности на Руси судопроизводство вершили волостели и наместники, а само оно осуществлялось на основе судебных статей и грамот. Особые суды для торгового сословия, которые, правда, не были постоянно действующими, а выступали в качестве особых процедур судопроизводства, упоминаются в Уставной Белозерской грамоте 1488 г., в Псковской грамоте 1397–1467 гг. и т.д.

Первая попытка создать постоянный, специальный суд для купечества принадлежит царю Алексею Михайловичу (1667 г.), который постановил «выдать дела купецких людей в одном пристойном приказе, дабы волокитою по разным приказам им, купецким людям, промыслов своих не отбивать» [7, с. 85].

В период царствования Петра Первого данные суды начали оформляться в отдельные государственные учреждения, обособляться от администрации, что способствовало выделению торгового судопроизводства.

Так, при Петре Великом, в 1721 г. был создан Главный магистрат, который разрешал торговые дела, что стало значимым шагом модернизации данных органов. Он

ввел сословную организацию купечества по европейскому образцу, но не допускал применения в торговых судах обычаев, признавая их чуждыми всему историческому прошлому России. Царь предписывал торговым судам руководствоваться Уставами и Указами, то есть нормами права.

Коммерческие суды как система в России появились в начале XIX в. Первый коммерческий суд, разрешавший торговые споры, был основан в Одессе в 1808 г. по аналогии с подобными судебными учреждениями, существовавшими во Франции в ту эпоху [10, с. 604]. Как пишет И.В. Архипов, исследовавший историю коммерческого судопроизводства и судопроизводства России в XIX в., инициативу в создании первого коммерческого суда проявило местное купечество, значительную часть которого составляли выходцы из Франции. Определенную роль сыграл и герцог Ришелье, который предварительно одобрил данную идею и передал ходатайство купцов по инстанции. Интересно, что даже само ходатайство об учреждении коммерческого суда было написано на французском языке, что противоречило сложившимся традициям официального делопроизводства.

Указом императора Николая I от 14 мая 1832 г. были утверждены Учреждение коммерческих судов и Устав торгового судопроизводства, которые действовали вплоть до 1917 г. [6, с. 146]. Таким образом, коммерческие суды, функционирующие в дореволюционной России, рассматривали торговые и вексельные дела, споры, возникшие из договора и иных обязательств, дела о несостоятельности, в связи с чем с определенной долей условности они могут считаться прототипами современных арбитражных судов РФ.

После введения в действие судебных уставов (включая Устав гражданского судопроизводства) в 1864 г. все виды торговых судов, за исключением коммерческих, были упразднены. Согласно ст. 28 Устава гражданского судопроизводства в тех местностях, на которые не распространялось ведомство коммерческих судов, спорные дела, относящиеся к торговой подсудности, разрешались общими гражданскими судами.

В отличие от коммерческих судов Франции, полностью состоявших из представителей купечества, аналогичные суды в России были организованы на смешанных началах. В состав коммерческого суда входили председатель суда, его заместитель (товарищ председателя) и определенное число членов по штату, назначенных правительством и избранных купечеством. По ряду разъяснений Гражданского Кассационного Департамента Правительствующего Сената России под иском, вытекающим из торгового оборота, признавался лишь такой иск, который вытекал из сделки, представлявшейся торговой не только к ответчику, но и к истцу. При наличии торгового характера сделки только по отношению к одной из сторон иск не призывался подсудным коммерческому суду.

Количество коммерческих судов увеличивалось, но к началу XX в. их осталось только четыре – в Москве, Петербурге, Варшаве и Одессе. Опыт их работы показал, что торговые дела могут быть вполне разрешаемы и общими судами. Как свидетельствовал известный русский правовед Е.В. Васьковский, вред, приносимый двойственностью судов, был тем более значителен, что коммерческие суды были обособлены. Одни и те же законы толковались не всегда одинаково и однородные дела разрешались различно. Такие противоречия в судебной практике, по мнению Е.В. Васьковского, подрывали единство правопорядка и нарушали принцип равенства граждан перед законом [2, с. 463].

В первые годы советской власти, в период гражданской войны и военного коммунизма, споры государственных предприятий и учреждений разрешались исключительно в административной порядке и в порядке подчиненности. Таким образом, после 1917 г., торговое право и коммерческий процесс практически были вычеркнуты из законодательства и юридической науки.

С началом хозяйственной реформы 1921 г., возникла необходимость в создании специального органа по разрешению споров между государственными предприятиями и организациями. Так, в 1922 году были созданы арбитражные комиссии, к подсудности которых относились дела по спорам между государственными предприятиями и учреждениями. Они были образованы в соответствии с постановлением ЦИК и СНК РСФСР от 21 сентября 1922 г. Это такие комиссии, как Высшая арбитражная комиссия при Совете Труда и Оборона (СТО) и арбитражные комиссии при областных экономических совещаниях (ЭКО СО), затем были образованы арбитражные комиссии при совнаркомов автономных социалистических республик (это было уже после образования СССР), арбитражные комиссии при исполкомах областей и губерний. В системе органов управления отдельными отраслями экономики создавались также ведомственные арбитражные комиссии [1, с. 98–105]. Деятельность арбитражных комиссий регулировалась целым рядом правовых актов той эпохи: Положением об арбитражных комиссиях по разрешению имущественных споров между государственными учреждениями и предприятиями РСФСР от 12 января 1925 г., Положением об Арбитражной комиссии при Совете труда и обороны Союза ССР от 6 мая 1924 г. и другими актами.

Арбитражные комиссии рассматривали дела в составе трех членов с обязательным участием юриста и хозяйственного руководящего работника. Дела рассматривались по правилам, установленным ГПК, за некоторыми исключениями, вытекавшими из особенностей арбитражных комиссий. При этом подведомственность дел арбитражным комиссиям, по свидетельству А.Г. Гойхбарга, толковалась сугубо ограничительно и предпочтение отдавалось разрешению споров в общих судах [3, с. 42].

Так, с 1922 по 1931 гг. споры между организациями разрешались арбитражными комиссиями, которые, не являлись судами в подлинном смысле слова, действовали как учреждения, снабженные судебными функциями.

В связи с переходом на административные методы регулирования хозяйственных отношений арбитражные комиссии были упразднены наряду со многими другими структурами рыночной экономики. Споры предприятий различных ведомств предполагалось передать на разрешение общих судов, а споры между предприятиями одного ведомства передавались на рассмотрение органу, вышестоящему в порядке подчиненности. Но общие суды были не в состоянии справиться с возложенной на них задачей из-за слабого знания специфики хозяйственных дел. Через некоторое время после ликвидации арбитражной системы произошел возврат к ней в несколько преобразованном виде. 20 марта 1931 г. постановлением СНК СССР были вновь созданы органы государственного арбитража, просуществовавшие до 1991 г., что явно свидетельствует о необходимости функционирования подобных структур в механизме отечественного государства и доказывает ошибочность их ликвидации.

В дальнейшем, государством предпринимались попытки модернизации системы устройства арбитража и его приспособления к изменяющимся экономическим условиям. О наличии такой тенденции свидетельствует Положение «О государственном арбитраже при Совете Министров СССР» 1960 года, отменяющее ранее принятое Положение «О государственном арбитраже» 1931 года.

Государственный арбитраж выполнял двойственные функции в системе управления народным хозяйством той эпохи. Государственный арбитраж, с одной стороны, являлся органом государственного управления, наделенным для этого рядом полномочий в сфере хозяйственных отношений (включая право принятия нормативных актов), и, с другой стороны, разрешал возникающие в данной сфере споры между предприятиями. Одновременно

действовала система ведомственных арбитражей, обеспечивающая разрешение хозяйственных споров между предприятиями в рамках одного министерства и ведомства [1, с. 712].

В целом, до 1974 года, нижестоящие арбитражи не подчинялись вышестоящим, а состояли при исполнительных органах, то есть соподчинения не было.

Следующим этапом становления арбитражных органов в России можно считать издание Положения о Государственном арбитраже при Совете Министров СССР 17 января 1974 года [8, ст. 19], в соответствии с которым для обеспечения единства деятельности он был преобразован в союзно-республиканский орган, представлявший трехзвенную систему, в которой надзор за нижестоящими арбитражами осуществляли вышестоящие, а местные органы государственного управления были лишены права отменять и изменять решения государственных арбитражей. После принятия Конституции СССР 1977 года, Арбитраж был признан конституционным органом. Впервые на законодательном уровне вопрос об организации и деятельности арбитражных органов был разрешен в Законе СССР «О государственном арбитраже в СССР» от 30 ноября 1979 г., на основании которого 5 июня 1980 г. были утверждены положения о государственном арбитраже при Совете Министров СССР и Правила рассмотрения хозяйственных споров государственными арбитражами. Таким образом, конституционные нормы и Закон «О государственном арбитраже в СССР» от 30 ноября 1979 г. и вступивший в действие с 1 июля 1980 г., определили следующий этап развития государственного арбитража. Закон закрепил на более высоком уровне ряд процессуальных норм, ранее действовавших в форме ведомственных правил.

Государственные арбитражи стали специальными органами, призванными защищать права и охраняемые законом интересы социалистических юридических лиц при разрешении хозяйственных споров, способствовать оптимальному действию экономической системы [5, с. 271].

В 1991 г. в Конституцию РСФСР было внесено положение, согласно которому арбитражные органы преобразовывались в арбитражные суды, а 4 июля 1991 года принят Закон «Об арбитражном суде», который действовал до начала 1995 г. Система арбитражей была ликвидирована.

Потребности становления новой экономики и отказ от административного руководства экономики привел к появлению множества субъектов хозяйственной деятельности, которые находились между собой в отношениях не соподчинения, а координации и равенства. Все это потребовало и адекватных форм правового регулирования и разрешения конфликтов между субъектами хозяйственной деятельности, включая необходимость создания арбитражных судов. В Конституции РФ 1993 г. было окончательно закреплено самостоятельное место арбитражных судов в системе органов судебной власти России.

Необходимость дальнейшего совершенствования арбитражного процессуального законодательства привела к разработке и принятию в 1995 г. двух новых актов: Федерального конституционного закона «Об арбитражных судах в Российской Федерации», который является правовой основой действующей системы арбитражного судостроительства, и АПК, который действовал до 2002 г.

24 июля 2002 г. Президентом России был подписан новый Арбитражный процессуальный кодекс России, третий за последние десять лет, значительно усовершенствовавший и более тщательно регулирующий порядок судопроизводства в арбитражных судах, учитывающий международно-правовые стандарты справедливого и доступного правосудия. Такое развитие арбитражно – судебной системы позитивно и способствует в целом положительной динамике судебной реформы в России. Содержание нового

АПК можно свести к двум основным категориям – преемственность (учет сложившихся положений арбитражного процессуального законодательства) и развитие (стремление осовременить арбитражный процесс с учетом новых социально-правовых реалий и международного опыта).

Список литературы: 1. Абова Т.Е. Арбитражный процесс в СССР [Текст] // Т.Е. Абова М.: изд. Зерцало, 1985. – С. 98–105. 2. Архипов И.В. Модернизация торгового права и коммерческого процесса России в XIX – начале XX вв. [Текст] / И.В. Архипов // диссертация, доктора юридических наук: 12.00.01 Саратов, 2000 – С. 463. 3. Гойхбарг А.Г. Курс гражданского процесса. – М., Л., 1928. – С. 42. 4. Демченко Г.В. Из истории судостроительства в Древней России. – Варшава, 1909. – С. 78. 5. Клеандров М.И. О некоторых направлениях совершенствования процессуально-процедурной деятельности органов госарбитража М.: ИГиП АН СССР, 1988. – 271. 6. Краткое обозрение истории судостроительства и судопроизводства в России. – М., 1855. – С. 146. 7. Ланге Н. Древние русские сместные или вобчие суды. – М., 1882. – С. 64.; Московский Коммерческий суд. Очерки истории Московского Коммерческого Суда (1833–1908 гг.) и его современные деятели / Под ред. Н.А. Победоносцева и Т.М. Годзевича. – СПб., 1909. – С. 85. 8. О дальнейшем совершенствовании организации и деятельности органов государственного арбитража: Постановление Совета Министров СССР [Текст]: от 17 января 1974 г. N 60 // СП СССР 1974 № 4, – Ст. 19. 9. Треушников М.К. Арбитражный процесс [Текст] / проф. М.К. Треушников // Учебник для студентов юридических вузов и факультетов с заданиями для практикума, обновленной учебной программой и действующим Арбитражным процессуальным кодексом Москва:, изд. Зерцало, 1995. С. 6–448. 10. Янков В.В. Арбитражный процесс: Учебник [Текст] // Отв. ред. проф. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Волтерс Клувер, 2003. – С. 604.

*Примищ Ю.И.
г. Кишинев, Молдова
Мелешкова Ю.С., Гаряева А.М.
г. Харьков, Украина*

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ЭЛЕКТРОННОГО ДОКУМЕНТООБОРОТА В СТРАНАХ СНГ

Для развития цивилизованных рыночных отношений важным является формирование информационного общества, в становлении которого одну из основных ролей играет информатизация [1]. Характерной чертой постиндустриального общества и является его глубокая информатизация – внедрение во все сферы жизни средств коммуникаций и вычислительной техники. Целью данной статьи является исследование текущей ситуации в законодательстве, регулирующем правоотношения в области электронного документооборота (ЭДО) в Украине и в Российской Федерации (РФ). Задачей – выявление «слабых» мест в нормотворчестве, применяемого к ЭДО в этих двух странах.

Современные технологии глобальной коммуникации позволяют экономическим отношениям существовать в электронной форме. Это связано с организацией совместной работы большого количества людей, находящихся на значительном расстоянии друг от друга, возможностью напрямую связываться между собой, полной свободой перемещения нематериальных активов по личному усмотрению. Распространение и обработка, хранение информации являются важнейшей сферой человеческой деятельности, требующей четкого

правового регулирования. И ее значение будет возрастать по мере включения все большего числа людей в активный информационный обмен. Развитая компьютерная и коммуникационная инфраструктура стала одним из ключевых факторов успешного социально-экономического развития современного государства, деловой активности его граждан [2].

Деятельность всех субъектов гражданских правоотношений так или иначе связана с документооборотом. Документы используются во всех правовых системах и существовали на протяжении всех исторических этапов как форма выражения гражданских правоотношений и использовались как доказательство. С переходом от индустриального общества к информационному изменились роль и значение документов – появились такие формы гражданских правоотношений как электронный документ (ЭД) [3].

В России и Украине сегодня мы находимся на пороге грандиозной перестройки всего комплекса знаний и опыта в сфере управления документами. К примеру, в Российской Федерации в целях внедрения новых информационных технологий в работу органов государственного управления, а значит поддержки электронного документооборота, принят и осуществляется ряд правительственных программ и решений. На протяжении нескольких последних лет в стране выполнялась Федеральная целевая программа «Электронная Россия» (2002–2010 гг.), которая финансировалась из государственного бюджета. В настоящее время идет Федеральная государственная программа (ФГП) «Информационное общество» (2011–2020 гг.) [4]. Правительство Украины также объявила одной из приоритетных задач переход на электронный документооборот, выделив два основных его этапа:

– на первом этапе (до 2012 г.) будут разработаны нормативно-правовая и нормативно-техническая базы, необходимые для предоставления административных услуг в электронном виде. Также будут созданы единые стандарты взаимодействия субъектов электронного управления и единая общегосударственная система электронного документооборота. На этом же этапе органы государственной власти и местного самоуправления начнут предоставлять услуги гражданам в электронном виде.

– на втором этапе (до 2014 г.) в электронной форме будут предоставляться услуги во всех сферах общественной жизни.

Самыми трудными и самыми актуальными становятся вопросы развития законодательно-нормативной базы, необходимой для электронного документооборота.

Здесь можно выделить три основные проблемные области:

– несоответствие действующего законодательства развивающимся отношениям субъектов, порядку их взаимодействия на основе использования информационно-коммуникационных технологий и интерактивной виртуальной доверенной среды;

– проблемы строительства единого информационно-правового пространства, доверенной интерактивной среды оборота электронных документов, включающей механизмы идентификации и проверки полномочий уполномоченных лиц и обеспечивающей оборот юридически значимыми ЭД на всех уровнях и между субъектами отношений на основе единых стандартов и регламентов. Это, в частности, между ОГВ на всех уровнях, между ОГВ и хозяйствующими субъектами и гражданами, между хозяйствующими субъектами, гражданами;

– отставание законодательной базы, регулирующей порядок организации электронного документооборота в целом и предоставления государственных услуг в электронной форме в частности.

И если в Украине (как и в России) накоплен еще весьма незначительный опыт правового регулирования электронного документооборота и применения соответствующего права, то в системе ООН и в Европейском Союзе эти отношения уже получили некоторое развитие. В Комиссии ООН по международному торговому праву – UNCITRAL было разработано два модельных закона: об электронной коммерции (MLEC, 1996) и об элек-

тронных подписях (MLES, 2000). В Европейском Союзе также принято две директивы: Директива по электронной коммерции и Директива по электронным подписям. Страны, входящие в Европейский Союз, не остаются в стороне от попыток упорядочить отношения по поводу электронного документооборота.

В настоящее время огромное значение для развития электронного документооборота имеет электронно-цифровая подпись (ЭЦП), т.к именно этот инструмент способен преодолеть основное правовое препятствие – невозможность предоставлять электронные документы, например, договоры, в качестве доказательств в суде при возникновении споров из-за отсутствия юридической силы таких документов.

Цифровая подпись предоставляет пользователям возможность обеспечить аутентичность и целостность электронного документа, а также засвидетельствовать авторство владельца, заверяющего таким способом документ. Сегодня существует достаточно много программных продуктов, реализованных в виде дополнений к стандартным приложениям. Эти продукты предоставляют весь спектр услуг по использованию цифровой подписи. При этом процедуры наложения и проверки подписи совершенно «прозрачны» для рядовых пользователей [5].

Во многих странах законодательство об электронных подписях к настоящему времени уже действует или находится на стадии принятия. Первым специальным законом, установившим «правовой статус электронной цифровой подписи (ЭЦП) и урегулировавшим отношения, возникающие при использовании ЭЦП» в Украине, стал Закон «Об электронной цифровой подписи» от 22 мая 2003 года (Закон об ЭЦП). Кроме того, некоторые положения об электронной подписи были включены в Закон Украины «О платежных системах и переводе денег на Украине» от 5 апреля 2001 года (Закон о платежных системах) и Закон Украины «Об электронных документах и электронном документообороте» от 22 мая 2003 года (Закон об электронных документах).

Впрочем, количество законов не означает качество правового регулирования использования электронной подписи в гражданском обороте. Во время разработки и принятия указанных нормативно-правовых актов законодатель допустил концептуальную ошибку – он не установил функций электронной подписи в гражданском обороте и не определил ее свойств. Как следствие, сегодня, если исполнять требования закона, невозможно подписать электронный документ электронной подписью, имеющей равную юридическую силу с собственноручной. Наличие такой проблемы подтверждается следующими аргументами [6].

Законодательство Украины предусматривает возможность использования для подписания электронных документов пяти технологий электронной идентификации, имеющих разную юридическую силу и разный механизм правового регулирования. Так, следует говорить о следующих видах электронной подписи: 1) *электронно-числовая подпись* – использование данного вида электронной подписи предусмотрено частью 3 статьи 207 ГК, но законодательство не содержит ни одной правовой нормы, регламентирующей порядок ее использования; 2) *цифровая подпись* – в соответствии с частью 7 статьи 5 Закона об ЭЦП, применяется в банковской сфере, и порядок ее применения определяется НБУ, но не регулируется законодательством Украины; 3) *электронная подпись* – является обязательным реквизитом электронного документа, а ее наложением завершается создание такого документа. И хотя, в соответствии с частью 5 статьи 3 Закона об ЭЦП, электронная подпись не может быть признана недействительной лишь на том основании, что она имеет электронную форму или не основывается на усиленном сертификате ключа, такая подпись, из-за отсутствия об этом прямого указания за-

кона, не приравнивается по юридической силе к собственноручной подписи, а потому не может использоваться участниками гражданских отношений для подписания электронных документов; 4) *электронная цифровая подпись* – совокупность данных, полученная с помощью криптографического преобразования содержимого электронного документа, которая дает возможность подтвердить его целостность и идентифицировать личность подписавшегося (статья 1.11 Закона о платежных системах). Этот вид ЭЦП является обязательным реквизитом электронного документа и имеет одинаковую юридическую силу с подписью на бумажном документе (статьи 18.2–18.3 Закона о платежных системах). Тем не менее, как и в предшествующих случаях, законодательство Украины не содержит норм, определяющих порядок использования этого вида электронной подписи для подписания электронных документов; 5) *электронная цифровая подпись* – это единственный вид подписи, порядок применения которой определен законодателем. Она по своему правовому статусу приравнивается к собственноручной подписи (печати) в случае, если она подтверждена с использованием усиленного сертификата ключа с помощью надежных средств цифровой подписи. Поскольку законодательство Украины не содержит правовых норм не только относительно цифровой подписи, но и относительно надежных средств цифровой подписи, подтвердить в суде ЭЦП с помощью таких средств не представляется возможным. Именно поэтому следует говорить о том, что этот вид ЭЦП, как и все другие, также не может использоваться для подписания электронных документов вместо собственноручной подписи.

В Российской Федерации в настоящее время действуют два федеральных закона о реквизите электронного документа: Федеральный закон «Об электронной цифровой подписи» (действует до 01.07.2012 г.), и вступил в силу новый Федеральный закон «Об электронной подписи» от 06.04.2011 г., в то время как базовый закон «Об электронном документе» отсутствует. И это в то время, когда есть четкое понимание, что государственные и муниципальные услуги невозможно эффективно реализовать иначе, чем посредством дистанционных электронных форм взаимодействия и электронного документооборота. Нормы этого закона («Об электронной подписи»), к сожалению, в целом не создают ясного порядка, вносят некий «хаос», который необходимо будет «разгребать» подзаконными НПА Правительства РФ и ведомств, что в отсутствие базового федерального закона «Об электронном документе» сделать на основе единых принципов будет нереально.

Таким образом, в последние годы в Украине и России сложились предпосылки для развития электронного документооборота. В то же время следует признать, что законодательные и иные правовые нормативные акты двух стран пока лишь в самых общих чертах регулируют вопросы применения ЭД в управленческой деятельности. Фрагментарный характер законодательного регулирования электронных документов затрудняет их комплексное применение во всех сферах жизни общества и государства и не позволяет в полной мере использовать их преимущества перед бумажными документами.

Список литературы: 1. Указ Президента України № 537-V «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки». 2. Моченов В.Ю. Правовое регулирование электронной коммерции: дисс... канд. юр. наук. М., 2007. 175 с. 3. Шелепина Е.А. Правовые аспекты электронного документооборота: дисс... канд. юр. наук. М., 2007. 226 с. 4. Храмовская Н.А. Основные тенденции развития законодательно-нормативной базы в области управления документами в России [Электронный

ресурс]. URL: <http://ecm-journal.ru/docs/Tikhaja-ehlektronnaja-revoljucija-vdeloproizvodstve-i-arkhivnom-dele.aspx>. 5. Электронная цифровая подпись (ЭЦП) в Украине [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://e-signature.com.ua/?p=65>. 6. Сахарук Д. Юридическая сила электронной подписи: «Юридическая практика», 2004.

*Поступной А.Н.
г. Харьков, Украина*

РЕАЛЬНА ЛИ ВОЗМОЖНОСТЬ ОБЪЕДИНЕНИЯ УКРАИНЫ И РОССИИ?

Сразу после обретения независимости, большая часть населения бывших республик Советского Союза с удивлением вдруг осознала: для полноты счастья им необходимо отказаться, хотя бы частично, от полученного суверенитета и снова стать частью союза государств. Другое дело – какого союза? Для одних – это Европейский союз, для других – объединение в рамках прежнего союза, или хотя бы его славянской части. Специфика Украины лишь в том, что ее население выбрало оба взаимоисключающих вектора интеграции страны, разделившись на «Запад» и «Восток».

За истекшие два десятилетия независимого развития Украины произошло медленное, но устойчивое укрепление западного, или как принято его официально называть – «евроинтеграционного» варианта. Это выражается и в росте числа его сторонников, причем не только в западных областях, которые всегда были социальной базой этого варианта, но и в центре, на юге и востоке страны. Сегодня Евроинтеграция закреплена во множестве государственных документов, определяющих официальные цели развития страны и ее внешнеполитические приоритеты. Ее исповедует большинство политических партий страны, пользующихся электоральной поддержкой подавляющего большинства населения Украины. Уменьшается и социальная острота проблемы – время, когда дилемма выбора направления интеграции: Россия или Евросоюз, была и линией разграничения между провластными и оппозиционными партиями, кануло в Лету.

Причин такой динамики много. Это и смена поколений. Ушли из жизни те, кто ценой невероятных усилий и лишений не только отстаивали независимость Союза, но и в невероятно короткие годы восстановил разрушенное, и для кого развал СССР стал личной трагедией. Отошли от дел и уже мало влияют на ситуацию и на общественное мнение и те, чьими достижениями 50–60 годов по праву гордилась страна, и которые надеялись на воссоздание былого единства. Сегодня чаще слышно тех, у кого в памяти остался конец восьмидесятых с постоянным дефицитом, талонами и очередями за предметами первой необходимости. И все больше тех, кто этой большой страны не видел или не помнит.

Былая массовая поддержка жителями Юга и Востока Украины идеи восстановления союзного государства объяснялась пониманием ими того неопровержимого факта, что наша индустрия может работать только в составе единого экономического комплекса. Причем это было не только фактом сознания, но и повседневной реальностью. Поддержка населением этих регионов В.Ф. Януковича на президентских выборах 2004 года опиралась на то, что явное сближение с Россией в период первого его премьерства привело к оживлению в экономической жизни Украины. Заводы, КБ, проектные институты получили российские заказы, люди получали работу, зарплату и надежду на то, что жизнь наладится. Хорошо помню ростки оптимизма, который начал возвращаться ко многим. Увы. Вскоре все это закончилось. Многие из еще сохранявшихся на тот момент предприятий прекратили свое существование, а эта социальная сила, представленная индустриальными рабочими, инженерами, конструкторами, служащими съезжилась как шагреневая

вая кожа. Ее представители разбрелись в поисках иной социальной ниши, зачастую уже не зависящей в такой степени от наличия интеграционных связей с Россией.

Социальная энергия сторонников интеграции с Россией так и не воплотилась в реальную политическую силу, способную потребовать от государственного руководства Украины предпринять шаги по сближению и интеграции наших стран. Этим силам оказалось недостаточно даже для того, чтобы отстоять свои интересы и в решении внутренних проблем, с тем же русским языком и его статусом. И это при том, что предложение о расширении полномочий русского языка и законодательном закреплении его статуса поддерживало более половины населения страны!

Справедливости ради стоит все же сказать – без неё Украину уже давно сделали бы членом НАТО. Сегодняшнюю ситуацию четко передают слова российского тележурналиста Михаила Леонтьева: «Украина жить без России научилась. А жить против России – еще нет». Не хотелось бы, чтобы слово «еще» оказалось пророческим.

Причина малоэффективности этого социального порыва понятна любому обществуведцу. Она в отсутствии организации. Можно по-разному относиться к теории марксизма, но его утверждение о том, что массы не могут выразить свою волю и отстоять свои интересы иначе, чем через организацию – это аксиома политики. У сторонников интеграции с Россией никогда не было своей организации. Некоторые маленькие партии, претендовавшие на эту роль, не получили реальной поддержки населения. Не смогла выполнить эту роль и КПУ, не смотря на то, что постоянно декларирует эту цель. У нее своеобразный электорат. В своем большинстве это люди старшего возраста, чья позиция базируется на памяти о прошлом. Население же активного трудоспособного возраста, как правило, в лице этой партии выразителя своих интересов не видит и за ней не идет. Что и не удивительно – скольнибудь цельной программы, показывающей пути и способы достижения декларируемых целей – у нее нет.

А парламентские партии, включавшие в свои предвыборные лозунги обещания сближения с Россией, и прежде всего Партия регионов, забывали об этом сразу после выборов. И это более, чем естественно. Большинство этих партий выражают интересы крупного капитала и отечественных олигархов. Гипотетическое объединение Украины и России, если бы оно состоялось, неизбежно и достаточно скоро лишило бы их полного господства на Украине, которое перешло бы к российским политикам и олигархам. Как подчеркивают эксперты, Брюссель предоставляет украинской верхушке сейчас и в случае той или иной интеграции с Евросоюзом, гораздо больше самостоятельности и прав, чем можно их будет получить от Москвы. Наиболее успешный и прибыльный бизнес также и достаточно быстро окажется у российского бизнеса. Хотя бы в силу получения предложений, «от которых нельзя отказаться». Поэтому политики и крупнейшие собственники Украины, а это практически одно и то же, и их политические партии будут делать все возможное, только бы не допустить такого объединения. Они являются самыми последовательными сторонниками евроинтеграции уже в силу того, что свое будущее, а тем более будущее своих детей и внуков связали с Европой. Там их деньги, активы, «хатынки» и остальные «маленькие радости жизни». Там рожают детей и внуков, там их обучают и там же приобщают к миру европейской элиты. И если самим, в восприятии Запада, так и придется остаться нуворишами, то уж их дети станут частью ее элиты. Украина для них – это то место, где делают деньги. Большие деньги. И самим отказаться от этого Клондайка, отдать его российским «коллегам» – ни за что! По этой же причине они не очень торопятся и в Евросоюз – степень свободы (вседозволенности и безнаказанности) уменьшится. Но это маленькие хитрости. И если вопрос станет прямо: или – или, то выбор, безусловно, будет в пользу евроинтеграции.

Поэтому меня всегда умиляют доводы российской стороны, приводимые на всех уровнях: Президентом, министрами, политиками, экспертами, журналистами и т. д. и т. п. о той конкретной выгоде, которую получила бы Украина от сближения с Россией и, в частности, от вступления в Таможенный союз. Всегда хочется спросить, а кого они подразумевают под словом Украина? Если ее народ, то да, но его никто не спрашивает и он ничего не решает (кстати, как и в самой России). А вот те, кто решают – они, безусловно, проиграют, о чем и говорится в предыдущем абзаце.

Здесь как раз проявляется характерная особенность всей этой бесконечной эпопеи по воссоединению союза наших стран: стремление руководства России решить задачу исключительно на уровне руководства обеих стран. Многие украинские сторонники интеграции склонны упрекать Россию в том, что она практически не оказывает ни какой помощи своим союзникам в Украине, которые пытаются агитировать за объединение. Не готов сказать, насколько была бы эффективна такая помощь при отсутствии институциональной оформленности таких сил, но на фоне аналогичной деятельности Запада по продвижению в массы идеи евроинтеграции – это, как говорится «небо и земля». Их деятельность тотальна. Не случайно в свое время бывший посол России в Украине В.С. Черномырдин, отвечая своим оппонентам, утверждавшим, что Западу Украину от России не оторвать, сказал: «Оторвут. И в НАТО втащат». Вопрос о том, насколько результаты такого сближения будут совпадать с надеждами украинской стороны и обещаниями западной – оставим пока в стороне.

И все же место для надежды остается, и его предоставляет начавшийся в 2008 году мировой финансовый кризис. Суть в том, что с начала восьмидесятых годов США, за ними развитые страны Запада, а после и весь мир перешли к новой модели экономического роста, получившей название «рейганомики», при которой источником динамичного экономического роста стала кредитная «накачка» потребительского спроса. Казалось, что человечество наконец-то реализовало исконную мечту многих – брать в долг, приобретать на него все радости жизни и ...не возвращать деньги. Звучит более, чем парадоксально, но именно в этом и была суть экономической модели, созданной три десятилетия назад. Началось широкое предоставление кредитов на потребительские товары, которые даже и не предполагалось возвращать: заемщик обязан был только оплачивать проценты за пользование им. Само же тело кредита периодически рефинансировалось. Суммарное потребление в развитых странах и в США росло «как на дрожжах». А вместе с ним и благосостояние населения, и все показатели экономического успеха этих стран. В итоге, к началу кризиса в 2008 г. суммарное годовое потребление всех домохозяйств США на полтора триллиона долларов превышало их же суммарные доходы.

В этом механизме «кредитного счастья» был один узловый момент. Для того, чтобы оплата нового, более крупного кредита не была обременительной для его получателя, процентная ставка за пользование им ежегодно понижалась, и плата за него оставалась практически той же. С 1981 года по 2008 процентная ставка по кредитам снизилась с 19 процентов практически до нуля.

А дальше произошло то, о чем российские исследователи М. Хазин и А. Кобяков писали в своей монографии [1] еще в начале 2000-х годов: мыльный пузырь лопнул. Снижать стоимость пользования кредитом уже некуда и банкам нет смысла выдавать новые, а поскольку нет новых кредитов для рефинансирования взятых ранее, то их надо отдавать. А средний долг американского домохозяйства превышает сумму его годового дохода.

Возврат долгов резко снижает уровень жизни населения, происходит резкое снижение совокупного спроса. И его снижение требует снижения производства – продук-

ция уже не может быть реализована в прежнем объеме. Предприятия или сокращают выпуск продукции или закрываются вообще. И так до того понятного момента, когда производство опустится до реального платежеспособного спроса. И как считают эксперты – это будет уровень начала 80-х. Для многих, свыкшихся с уровнем потребления 2000-х – это будет шок. И наиболее зримым его проявлением станет исчезновение «среднего класса» – этой гордости, основы стабильности, генератора стандартов жизни современного западного общества. Причем произойдет это, по мнению тех же экспертов, уже до конца этого десятилетия. А вот как это будет происходить – можно посмотреть уже сегодня на примере стран южной Европы, Греции – в первую очередь.

Глобальная экономика, как единая система, начинает рушиться. Ибо, с одной стороны, большинство стран прибегают к протекционизму, закрытию внутреннего рынка от конкурентов, стимулируют выпуск импортозамещающей продукции. А с другой стороны, многие страны стремятся создать региональные кластеры экономического развития. Это и усилия Евросоюза, надеющегося выйти из кризиса более сплоченным и динамичным, и АСЕАН, и аналогичные процессы в Латинской Америке и других регионах.

Крайне важно это и для Украины. В силу экспортной ориентации своей экономики она уже испытывает трудности от спада мировой экономики. Дефицит внешней торговли растет в геометрической прогрессии: если в 2010 г. он составлял 3 миллиарда долларов, то в следующем – более 6, а в прошлом – около 13. И как считают эксперты, это только начало. Вот это обстоятельство может «заставить» Украину войти в Таможенный союз, не оставив ей иного способа выживания. Ведь в нем только за прошлый год (он же – первый) функционирования этого союза взаимный товарооборот России, Белоруссии и Казахстана вырос вдвое.

Однако это всего лишь возможность для объединения. Реальностью же она может стать лишь в том случае, если и в России и в Украине появятся массовые политические партии трудового населения, осознающие свою ответственность перед народом, имеющие реальную стратегию построения развитого общества.

И глубокий социальный кризис, которого нашим странам вряд ли удастся избежать, может быть и подтолкнет нас к этому.

Список литературы: 1. Кобяков А.Б., Хазин М.Л. Закат империи доллара и конец «Рах Americana». – М.: Вече, 2003. – 368 с.

*Ржевская А.С., Ротова Н.В.
м. Харків, Україна*

ДИАЛОГ КУЛЬТУР: УКРАИНА И ТУРКМЕНИЯ

История мирового искусства содержит много ярких свидетельств, как художественные образы и идеи, если не совсем идентичные, то близкие и похожие, рождались в разных странах, у разных художников, безо всякого наследования и заимствования. Одним из ярких примеров такой родственности является не только творчество, а даже образ жизни великого туркменского поэта Махтумкули и украинского философа Г.С. Ско-вороды. Учитывая степень цивилизации XVIII ст., они не могли знать друг друга, но они были современниками, и, наверное, именно это послужило причиной духовной близости, родственности высказываемых в творчестве идей.

Время Махтумкули – чрезвычайно трудный период жизни туркменского народа, когда опустошенная нападениями Золотой орды и бухарских эмиров страна совсем обес-

силила от жестоких битв с иранским Надир-Шахом и порабощения шахами собственными, когда вследствие кровавых межусобиц положение трудового народа было невыносимым. Творчество Махтумкули – вершина развития туркменской художественной, научной и общественно-политической мысли XVIII ст.

То же самое можно сказать и о Г.С. Сковороде и Украине. Отмена автономии, уничтожение Запорожской Сечи, введение крепостничества. Мотивы творчества украинского философа раскрывают недра социального, национального бытия родного народа. Во многих моментах прослеживается похожесть феноменов Махтумкули и Сковороды.

В детские годы Махтумкули учился азам грамоты у отца, а позже ходил в школу Идрис Баба в соседнем селе Кызыляк. Позднее отец послал сына в Бухару, чтобы он получил образование в знаменитом медресе Гёкельташ. После Бухары Махтумкули переехал в Хиву и продолжал учебу в тамошнем медресе, где попал в более благополучную среду для углубления знаний и научно-литературных занятий, ознакомился с трудами ученых и мыслителей средневекового Востока.

Великий туркменский поэт был одним из самых образованных людей своего времени, фигурой энциклопедической. В его произведениях встречаются названия всех известных к тому времени стран, имена философов – от античных до современных ему. Поэт знал арабский, фарси, джагантайский и другие языки, занимался космографией, географией, астрономией, риторикой, поэтикой, философией, эстетикой, социологией.

Просвещение, высокая эрудиция и разносторонность интересов Г. Сковороды также удивляют.

Он родился в 1722 г. в селе Чернухи на Полтавщине в казацкой семье. Учился в Киево-Могилянской академии. Три года (1741–1744) пел в придворной хоровой капелле царицы Елизаветы (некоторое время был регентом – руководителем хора), это дало возможность побывать за рубежом: в Австрии, Италии, Германии, Польше, Венгрии. Там Сковорода посещал лекции известных ученых. В течение 1753 г. работал в Переяславском коллегииуме, где преподавал поэтику. Позже преподавал в Харьковском коллегииуме поэтику, риторику, греческий язык. Он владел классическими и многими европейскими языками, хорошо знал произведения западных просветителей, основательно исследовал античных философов.

Похожей были и судьбы художников: в 50-х годах XVIII ст. Сковорода странствовал по европейским странам, позднее с палкой странника и флейтой исходил всю Украину. Махтумкули длительное время путешествовал по Индии, Афганистану, Азербайджану, Бухаре. Эти странствия стали основой жизненной философии обоих поэтов, много произведений передают радость художников от узнавания новых мест, знакомства с новыми людьми.

Итак, похожие жизненные события Махтумкули и Г. Сковороды легли в основу схожих творческих мотивов. Мотивом мы называем формально-содержательную единицу произведения (или произведений), которая является частью фабулы и двигателем сюжета, средством раскрытия художественного образа и воплощения идейно-эстетического замысла художника. Мотив обнаруживает диалектику формы и содержания произведения, обеспечивает органическую связь между ними. Мотив как семантическая единица тесно связан с тематикой литературного произведения, однако тема – гораздо более широкое понятие, а мотивы фактически реализуют тему через определенные составляющие. По сравнению с темой мотив является относительно постоянной величиной, чрезвычайно гибкой в художественном смысле категорией, ведь он способен видоизменяться, трансформироваться, сочетаться с другими мотивами произведения. Мотив определяет сюжетные коллизии, динамизирует их, обуславливает развитие событий. Вместе с тем мотив организует не

только сюжет, но и всю структуру художественного произведения, наряду с другими компонентами участвует в создании целостной картины художественного мира [1, 8].

Махтумкули своими стихами старался пробудить национальное сознание своего народа, поэтому мотив поиска истины является одним из основных в его творчестве:

Мы сами выковали чаши

Добра и зла. В них судьбы наши («Добро и зло») [7, с. 193].

В стихотворении «Новруз» поэт пишет про жизнеутверждающую силу правды: «Жизнь без истины в мире подобна монете разменной» [7, с. 287]. Махтумкули считает, что в дружбе нельзя искать выгоду? Настоящая дружба – всегда бескорытна:

Коль ты умён, с учеными дружи,

Знай, лишь глупец невежде другом станет («На себя взгляни») [7, с. 211].

Также обращался к теме поиска истины Г. Сковорода. Он учил, что главная и фактически единственная задача философии – это поиски правды и стремление к ней. Сковорода отстаивал права человеческого достоинства в каждом человеке и потому относился с сочувствием к закрепощенным крестьянским массам: «...Я всецело посвятил себя одной только божественной Истине», – писал в одном из писем к М. Ковалинскому Г.С. Сковорода [9, с. 423]. Он усматривал высшее предназначение поэта, а также философа в том, чтобы «...прозреть... нечто новое, нестареющее, чудное и вечное, и сие возвещать» [9, с. 362]. Поэт уверен, что истина – вечна, он убеждён, что человек, который познал истину, подобен человеку, который увидел солнце. Правдивость для Г. Сковороды – основа человеческих добродетелей: «Лучше быть голым, но правдивым, чем богатым и незаконным» [9, с. 119].

Оба поэта с горечью говорят о том, что дорога человека, борющегося за правду, часто бывает тернистой и опасной.

Так, Махтумкули с горечью рассуждает об этом в стихотворении «Безвременье»:

Язык мой против лжи восстал –

Я тотчас палку испытал [7, с. 177–178].

Г. Сковорода пишет: «Неправда угнетает и противодействует, но тем сильнее желание бороться с ней» [9, с. 329].

Значительная часть произведений Махтумкули затрагивает социальные мотивы, которые связаны с протестом против несправедливости и гнета, его глубоко возмущает существующий уклад жизни, беспощадность окружающей действительности:

О царство непроглядной мглы!

Пустеют нищие котлы;

Народ измучили муллы

И пиры с их учениками («Безвременье») [7, с. 177–178].

Люди обречены на лишения и страдания, насущный хлеб достаётся им тяжким трудом. В ряде стихотворений Махтумкули ищет ответ на вопрос, почему люди, которые равны перед Аллахом, живут так неоднаково, почему бедность преследует народ Туркмении веками, и только горстка богачей купается в роскоши, не желая видеть страдания народа. Именно к этим «хозяевам жизни» обращается Фраги в стихотворении «Нищий и царь»:

Зло и скверна земной захлеснули предел.

Кто, скажите, о братьях из вас порадел? [7, с. 187–188].

Жизненное кредо Г. Сковороды навеки запечатлено на его могиле в виде эпитафии: «Свет ловил меня, но не поймал». Украинский философ превыше всего ставил моральные ценности и всегда находил в себе силы игнорировать материальные. Сковороде знали и любили широкие народные массы не только в Украине, но и далеко за ее

пределами. Странствуя по селам Украины, более тридцати лет он жил интересами народа, страдал его муками; в своих произведениях и постоянных беседах на жизненно важные для простых людей темы он отразил то, волновало их сердце и разум.

Изучая морально-этические позиции поэтов, нельзя не заметить близость их миропонимания. Так, Г. Сковорода более всего ценил свободу как каждой личности, так и украинского народа в целом. Именно об этом пишет он в коротком философском стихотворении «De Libertate» («О свободе»), утверждая, что «...свобода – это самое дорогое сокровище».

Что то за вольность? Добро в ней какое?

Ины говорят, будто золотое.

Ах, не златое, если сравнить злато,

Против вольности еще оно бласто [9, с. 61].

Махтумкули глубоко убеждён, что основой счастливой жизни туркмен должно стать объединение племён, к этому он призывает во многих своих произведениях:

Фраги недугом истомлён:

Объединителя племён

Прихода благостного он,

В Туркмению влюблён, желает («Желание») [7, с. 191].

В стихах «А не наступило ли дивное время», «Не бросай в нужде», «Плачу», «Вернулась» и многих других поэт рассуждает о нравственных понятиях: о правде и лжи, подвиге и подлости, богатстве и бедности, одиночестве и благополучии. В стихотворении «Безвременье» поэт говорит о том, как его огорчает существующий миропорядок, как он сожалеет, что люди далеки от той жизни, которую они заслуживают.

Те служат на чужбине

Наживе и гордыне,

А те свой дух в пустыне

Охотой веселят [7, с. 177–178].

Это стихотворение перекликается со стихотворением Г. Сковороды «Всякому городу нрав и права», в котором поэт выступает против социальной несправедливости, существующей бюрократической системы, которая унижает человеческое достоинство: барские Петр для чинов трет углы, Федор-купец обмануть проворен, тот возводит дом свой на новый манер, другой лжёт, возьми проверь!

Поэзия отражает историю общества Украины второй половины XVIII века. Образом Петра автор раскрывает психологию новорожденного лакея, который морально вырождается. Он, вместо того, чтобы бороться за волю, озабочен только получением «чинов». Сковорода понимал, что именно крепостничество разрушало народную мораль: определенная категория людей ползала и обтирала углы барские, чтобы иметь «теплое место». Это меняло психологию украинского крестьянина, провоцировало такие отрицательные черты характера, как прислужничество, беспринципность. Произведение является острой сатирой на верхушку общества того времени: купцов, чиновников, помещиков, которые удовлетворяли свои прихоти:

Тот непрестанно стягает грунта,

Сей иностранный заводит скота,

Те формируют на ловлю собак,

Сих шумит дом от гостей, как кабак [9, с. 41].

Г.С. Сковорода до конца своих дней остался со своим народом. Произведения Сковороды стали народными песнями. Творчество выдающегося художника стало отправной точкой для его последователей – писателей-гуманистов XIX столетия. Ни одно

поколение будет обращаться к мудрости Григория Сковороды, стремясь воплотить мечту человечества о создании гуманистического общества.

Махтумкули всегда был неразрывно связан с родным народом, он всегда выражал духовный мир народа, его стремления, чаяния и мечты, именно поэтому мотив места поэта и поэзии в жизни общества красной нитью проходит через его творчество:

Блажен, кто братьям служит благодетель,
Кто чистой правды ищет и в пустыне («Наставленья») [7, с. 166].
Великий Фраги не мыслит себя без Родины:
Горячее сердце от горя сгорит.
С народом и родиной разлучено («Двенадцать советов») [7, с. 181–182].

Свои чувства поэт отображал в стихах вдохновенно, с высоким пафосом, создавая яркие и совершенные поэтические образы. Именно этим и объясняется то, что на протяжении более трех столетий Махтумкули остается доминирующей фигурой туркменской литературы и пользуется безмерной всенародной любовью.

Нельзя не вспомнить о ещё одной отличительной черте литературного наследия Фраги – это органическая связь его творчества с народной мудростью, с фольклором. Многие слова поэта превратились в пословицы и поговорки. Причина такой популярности не только в содержательности его строк, но и в отточенности и изысканности их художественной формы и языка. Махтумкули мечтал о светлом будущем своей родной земли и его народа. Он свято верил, что туркмены, трудолюбивые и упорные, непременно построят совершенное общество счастливых людей. Об этом он написал в стихотворении «Будущее Туркмении», которое стало гимном современной Туркмении.

Куда бы дороги туркмен ни вели,
Расступятся горные кряжи земли,
Потомкам запомнится Махтумкули:
Поистине, стал он устами Туркмении [7, с. 205–206].

Итак, совершенно бесспорно, что в произведениях Махтумкули и Г. Сковороды звучит общий интонационный пафос, схожесть художественных образов и приёмов можно заметить практически на каждом шагу. Литературоведов не может не заинтересовать мировоззренческая общность великих поэтов туркменского и украинского народов – Махтумкули и Г. Сковороды.

Список литературы: 1. Веселовский А.Н. Поэтика сюжетов / Веселовский А.Н. // Веселовский А.Н. Историческая поэтика. – М.: Высшая школа, 1989. – С. 300–305. 2. Каррыев Б.А. Библиографический обзор работ, посвященных Махтум-Кули // Известия ТФ АН СССР, 1950, № 6. С. 89–94. 3. Каррыев Б.А. О биографии Махтумкули // Известия ТФ АН СССР, 1950, № 2. С. 3–10. 4. Ковалинский М.И. Жизнь Григория Сковороды // Сковорода Г. Сочинения: В 2 т. М., 1973. – С. 373–416. 5. Малинов А. Философские взгляды Григория Сковороды / А. Малинов. – СПб.: ФКИЦ Эйдос, 1998. 126 с. 6. Махтумкули. Избранное. Переводы Г. Шенгели, А. Тарковского, Н. Гребнева, Ю. Нейман, А. Ревича, А. Старостина, Ю. Валича, Т. Стрешневой / Махтумкули. – Изд-во «Туркменистан», 1974. – 342 с. 7. Потеня А.А. Теоретическая поэтика. / Потеня А.А. // Потеня А.А. Теоретическая поэтика. – М.: Высш. шк., 1990. – С. 7–313. 8. Сковорода Г. Стихотворения. Песни. Басни. Диалоги. Трактаты. Притчи. Прозаические переводы. Письма. / Григорий Сковорода. – К.: «Наукова думка», 1983. – 542 с.

м. Харків, Україна

ПРОБЛЕМА ПЛАГІАТУ В СФЕРІ АВТОРСЬКОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Ця робота присвячена проблемі плагіату в сфері авторського права, бо вона не лише приносить збитки певному суб'єкту права, але й наносить шкоду економічному, інтелектуальному та духовному розвитку країни. Дане питання потребує детального розгляду та обговорення задля того, щоб в подальшому не було сумнівів, що держава, за умови суспільної дискусії, удосконалив законодавчу базу і встановить чіткі механізми захисту галузі авторського права від плагіату.

Плагіат, згідно з Законом України «Про авторське право і суміжні права», визначається як оприлюднення (опублікування), повністю або частково, чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього твору [1]. Тобто, зафіксовані наступні ознаки, за якими використання твору може бути визнано як «плагіат», а саме:

- 1) *оприлюднення* (опублікування твору) повністю або частково *чужого твору*;
- 2) *твір оприлюднюється під іменем особи, яка не є автором цього твору*.

Предметом захисту авторських прав є суб'єктивні авторські права, а також законні інтереси. Суб'єктами права на захист є автори творів науки, літератури і мистецтва, їх спадкоємці та інші правонаступники. Порушниками авторських прав може бути будь-які фізичні або юридичні особи, які своїми діями (або бездіяльністю) порушили закріплені в нормативно-правових актах положення, якими регулюються правовідносини у сфері авторського права [2].

В сучасному суспільстві плагіат є майже нормою і має характер неконтрольованого явища, хоча згідно нормативно-правової бази повинен каратися, виходячи з чинного законодавства. Дане порушення вже стало «частиною науки». Так, деякі дослідники права інтелектуальної власності вказують на те, що: «елементарне списування при підготовці дисертацій, монографій, підручників, статей стає майже нормою, і, тому, як наслідок, – низька якість кандидатських і докторських дисертацій, відсутність реальної відповідальності за плагіат, девальвація наукових ступенів і вчених звань, падіння престижу науки тощо» [3]. Вочевидь такий стан справ влаштовує зацікавлених осіб, які представляють частину наукових кіл, та й на офіційному рівні дискусія майже не ведеться. Але, не дивлячись на вищезгадані обставини та реалії наукового буття, доводиться часто стикатися зі скаргами та претензіями авторів, які знаходять в інших творах власні уривки із раніше оприлюднених чи опублікованих творів. При цьому абсолютно не згадується ім'я справжнього автора використаного іншою людиною тексту.

Право на використання твору та право дозволяти або забороняти використання твору іншими особами є виключними майновими правами автора твору і відчуження цих прав здійснюється лише за домовленістю сторін на підставі авторського договору (ст. 15, ст. 31 Закону України «Про авторське право і суміжні права»). Право авторства відноситься до особистих немайнових права автора, яке не підлягає відчуженню і передбачає визнання іншими особами зазначеного права за автором, шляхом зазначення належним чином імені автора на творі і його примірниках і за будь-якого публічного використання твору (ч. 1 п. 1 ст. 14 вище згаданого Закону).

Закон України «Про авторське право і суміжні права» визначає випадки обмеження майнових прав авторів, що надають можливість іншим особам у певних обсягах, вільно, без дозволу автора, використовувати чужий твір, але за умови обов'язкового зазначення імені автора. Так, наприклад, без згоди автора (чи іншої особи, яка має авторське право), але з обов'язковим зазначенням імені автора і джерела запозичення, до-

пускається використання цитат (коротких уривків) з опублікованих творів в обсязі, виправданому поставленою метою, в тому числі цитування статей з газет і журналів у формі оглядів преси, якщо воно зумовлено критичним, полемічним, науковим або інформаційним характером твору, до якого цитати включаються, а також допускається використання літературних і художніх творів в обсязі, виправданому поставленою метою, як ілюстрацій у виданнях, передачах мовлення, звукозаписах чи відеозаписах навчального характеру тощо (ст. 21 вищезазначеного Закону).

Тому, виходячи із закріпленого законом визначення плагіату та передбачених законодавством особистих немайнових, майнових прав авторів та їх обмежень, можемо сказати, що плагіат має за мету повне або часткове привласнення оригінальних результатів інтелектуальної творчої діяльності однієї особи іншою особою, що призводить до порушення особистих немайнових та (або) майнових прав справжнього автора.

Багато експертів вважають, що порушенням авторського права у вигляді плагіату, є не тільки оприлюднення (опублікування) твору під чужим іменем (без зазначення імені автора), а й саме створення твору. І якщо це діяння доведуть до оприлюднення (опублікування), то правопорушник може бути притягнутий до відповідальності. Адже, згідно існуючого законодавства, авторське право виникає вже в момент створення твору.

Різновидом плагіату є так звані, компіляції, які є плагіатом у замаскованому вигляді, тобто у процесі створення певної праці використовується чужий матеріал без самостійного дослідження та опрацювання джерел. Кожен науковець розуміє, що компіляції, при виконанні певних видів наукових робіт, це порушення авторських прав інших осіб та різновид плагіату, однак законодавство чітко не фіксує дані дії як порушення авторських прав.

У доктрині права інтелектуальної власності проводиться розмежування між грубим «стовідсотковим» плагіатом, при якому чужий твір привласнюється повністю або практично повністю, і плагіатом «замаскованим», при якому плагіатор намагається сховати своє діяння або привласнити якісь істотні оригінальні елементи твору, що став жертвою плагіату [4].

Одним із проблемних питань є вільний доступ і використання авторських творів іншими особами. Закон дає змогу використовувати без згоди автора, але із зазначенням імені автора та джерела запозичення, цитати з оприлюднених творів в обсязі, виправданому поставленою метою. Характерним є те, що виправданість обсягу вільного використання чужого твору може бути різною, а тому дуже важко говорити про наявність порушення в даному випадку. Тому потрібно закріпити в законодавчій площині дані нюанси, задля унеможливлення недобросовісного використання чужих творів.

Проводячи дослідження порушень авторського права, щодо запозичення чужих творів, треба приділити увагу проблемі плагіату конкретних творів у незмінному або частково незмінному вигляді та можливість здійснення плагіату ідей. А згідно із ч. 3 ст. 8 Закону України «Про авторське право і суміжні права» правова охорона поширюється тільки на форму вираження твору і не поширюється на будь-які ідеї, теорії, принципи, методи, процедури тощо. Законодавча фіксація цієї норми дає багато можливостей недобросовісним авторам при використанні чужих досліджень за допомоги їх переписування своїми словами, що, на мою думку, можна вважати різновидом плагіату та відчутним порушенням авторських прав.

Переконаний, що ці проблемні питання, щодо плагіату, повинні обговорюватися в суспільстві та досліджуватися в наукових колах, задля того, щоб можна було мінімізувати порушення авторських прав шляхом внесення змін до чинного законодавства, а також шляхом зміни ставлення соціуму до цих проблем. Таким чином можна зупинити це ганебне явище, що, однозначно, дасть поштовх для розвитку багатьох сфер, а наука зможе вийти на новий якісний рівень. Впевнений, що від цього виграють всі.

Список літератури: 1. Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 23.12.93 р. // ВВР України. – 1994. – № 13. 2. Штефан О.О. Плагіат: поняття, ознаки, відповідальність, С. 1. 3. Йосип Богдан Плагіат як явище наукового буття // Юридичний вісник України. – 28 червня – 4 липня 2008 року. – № 26, С. 12. 4. Липчик Д. Авторское право и смежные права / Пер. с фр.; предисловие М. Федотова. — М.: Ладомир; Издательство ЮНЕСКО, 2002. – С. 484.

*Семко М.О.
м. Харків, Україна*

УКРАЇНО-РОСІЙСЬКІ ВІДНОСИНИ

Історія української-російських відносин досить давня і суперечлива. Починаючи від виникнення Київської Русі по даний час український та російський народи живуть по сусідству, економічно- та культурно співпрацюють, конкурують та інколи не знаходять спільну мову.

Для народів наших країн характерні традиційно дружні, теплі, практично родинні стосунки. Це дуже благодатне підґрунтя, на якому зусиллями керівництва наших країн, простих росіян та українців ми будемо нову систему міждержавних відносин. Засновується вона на засадах рівноправності, добросусідства, взаємовигідного співробітництва. Зрештою, все це і є складові стратегічного партнерства для майже 200 мільйонів людей, які живуть на величезному просторі, від Карпат до Тихого океану [2].

До основних об'єктивних чинників, що ускладнюють рівноправне співробітництво України з Росією, слід віднести такі. З боку України: незавершеність формування національної держави, надмірна, незбалансована інтеграція національного господарства у нересторформований простір СНД, одностороння залежність від її джерел енергопостачання та окремих видів сировини; недостатня розвиненість почуття національної приналежності й патріотизму серед значної частини населення України, наявність комплексу меншовартості.

Проте найбільшою перешкодою на шляху становлення рівноправних міждержавних взаємин є позиція самої Росії. Найголовніше полягає в тому, що серед населення Росії склалося і панує уявлення про Україну як органічну частину Росії, слов'янська спорідненість обох народів сприяє посиленню таких уявлень [1].

Ще один важливий чинник – внутрішня нестабільність в Росії, пов'язана з прагненням різних політичних еліт та угруповань прийти до влади, а окремих автономій – домогтися більшої самостійності або й незалежності. Занепокоєна збереженням власної цілісності Росія дещо послабила реінтеграційну політику стосовно колишніх союзних республік. Однак за умов зміцнення російської державності, стабілізації її внутрішнього становища, а зараз це почало відчуватися, пострадянські країни не гарантовані від виявів імперського домінування [4].

Візьмемо, наприклад, таку хворобливу для нас проблему як визначення статусу російської мови в Україні [3]. Згідно з позицією деяких російських політиків та експертів, ситуація видається катастрофічною завдяки політиці «видавлювання» усєї російськомовної культури з українського публічного соціального простору. Якщо ж удалися до висновків деяких українських ідеологів, то катастрофа виникає через діаметрально протилежні причини через хибну політику дискримінації української мови. Причиною таких розходжень думок є різна політична орієнтація України, якщо східноукраїнські діячі мають здебільшого проросійські настрої, то західноукраїнські проєвропейські орієнтації. Це теж одна з проблем українсько-російських відносин. Ці та інші проблеми в ук-

раїнсько-російських відносинах виникли не зараз і для того щоб їх краще зрозуміти ми маємо зупинитися на історії їх виникнення.

Великої шкоди українсько-російським відносинам завдав період 90-тих років, коли у стосунках не було рівноправності. Період характеризувався нав'язуванням Росії своєї волі Україні, це завдало великої шкоди останній, зокрема, уповільнило інтеграцію до Європейської спільноти, загальмувало розвиток в економічній сфері, зробило Україну ще більше залежною від Росії [5].

Створення незалежної держави України не тільки примусило росіян переосмислити характер їх власної політичної і етнічної приналежності, але і визначило велику геополітичну невдачу Росії. Це означало втрату потенційно багатой індустріальної і сільськогосподарської економіки і мільйони чоловік, етнічно і релігійно найбільш тісно пов'язаних з росіянами, які здатні були перетворити Росію в дійсно велику і впевнену в собі державу. Незалежність України також позбавила Росії її домінуючого положення на Чорному морі. Росіяни дуже болісно переживають цю втрату, саме це і є великою проблемою в українсько-російських відносинах.

Сьогодні Україна для Росії є стратегічним партнером в СНД і на міжнародній арені. Для народів наших країн характерні традиційно дружні, теплі, практично родинні стосунки. Це дуже благодатне підґрунтя, на якому зусиллями керівництва наших країн, простих росіян та українців ми будемо нову систему міждержавних відносин. Засновується вона на засадах рівноправності, добросусідства, взаємовигідного співробітництва. Зрештою, все це і є складові стратегічного партнерства для майже 200 мільйонів людей, які живуть на величезному просторі, від Карпат до Тихого океану [6].

На сьогодні від цих відносин залежить і економічна, і політична, і соціальна сфери, в кожній з яких склалися свої проблеми. На сьогодні це дуже актуальна тема, тому що саме в останні роки обидві держави стали розуміти важливість цих стосунків. Підтвердженням тому став 2002 рік України у Росії та 2003 рік Росії в Україні [8].

Сучасний етап українсько-російських відносин має стати базисом для їх подальшого розвитку та визначення перспектив. Базові правові та політичні проблеми у наших міждержавних відносинах у цілому вирішені. Набув чинності Договір про дружбу, співпрацю і партнерство між Україною та Російською Федерацією та угоди щодо Чорноморського флоту, які заклали міцний правовий фундамент у відносинах між двома державами і відіграють значну стабілізуючу роль на Європейському континенті [7]. Завершився етап невизначеності та взаємних претензій, який ґрунтувався на історичних образах, емоціях, кон'юнктурних мотивах, що часом призводили до загострення відносин. Договір відкриває простір для рівноправної співпраці двох країн, дозволяє на принципово новій основі підходити до вирішення проблем, що виникають.

Визначаючи майбутнє українсько-російських відносин, слід зауважити, що Україні слід співпрацювати з Росією за принципом: «У нас не має друзів, у нас не має ворогів у нас є власні інтереси». Тобто Україні слід уникнути різних «братерських» стосунків з Росією і на перший план висунути власні інтереси, це послужить шляхом до розв'язання проблеми рівноправності та багатьох інших політичних і економічних проблем, бо на державному рівні не може бути людських емоційних почуттів, тобто Україна і Росія можуть бути лише партнерами та добрими сусідами [2].

Список літератури: 1. Гринів О. Україна і Росія: партнерство чи протистояння? – Львів: Інститут народознавства НАН України. – 1997. – 348 с. 2. Демчук Р. Євген Марчук: Нормалізація наших відносин з Росією буде сприяти інтеграції України в європейські структури // День. – 2000. – № 207. 3. Жангожа Р. Україна і Росія на пострадянсь-

кому просторі. Інтереси спільні і специфічні // Віче. – 1998. – № 7 (76). – С. 16–29. 4. Кудряченко А. Українсько-російські відносини: шлях до рівноправного співробітництва // Нова політика. – 1998. – № 1. – С. 12–17. 5. Пирожков С. Деякі проблеми українсько-російських відносин в контексті великого договору // Сучасність. – 1999. – № 9. – С. 128–135. 6. Пронін С. Перспективи соціально-економічного розвитку й господарської інтеграції Росії та України // Політична думка. – 1999. – № 3. – С. 19–23. 7. Послання президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України в 2001 році / ред. Гальчинський А.С. – Київ. – 2002. – С. 122–140. 8. Шерр Д. Коли ж росіяни усвідомлять реальність незалежності України? // Політика і час. – 1998. – № 6. – С. 17–20.

*Ткачев М.М.
м. Харків, Україна*

ДОСЛІДЖЕННЯ МЕТОДІВ ВИЗНАЧЕННЯ ЗБИТКІВ ВІД КОНТРАФАКТНОЇ ПРОДУКЦІЇ В УКРАЇНІ ТА РОСІЇ

Вступ: Проблема контрафакту в сучасному світі широко документована і є загально визнаним фактом урядовими та неурядовими організаціями. Крадіжка інтелектуальної власності, в тому числі запатентованих технологій, торгових марок та авторських прав, є серйозною проблемою на світовому торговому ринку. Фальсифікація товарів, що надходять на внутрішній ринок, супроводжується тінізацією економічних зв'язків і не тільки представляє небезпеку для економічних перспектив розвитку регіонів і країни в цілому, але і супроводжується загрозою життю та здоров'ю споживачів підробленої продукції. Основним фактором для масштабних фальсифікацій у вітчизняній економіці є наявність в її структурі величезного тіншового сектора, який за обсягами виробництва цілком заслуговує назви паралельної економіки. При цьому межі між легальною і тіншовою економікою розмиті, а найчастіше їх практично не існує. За даними Держспоживстандарту, світовий обіг підроблених товарів становить 500 мільярдів доларів. В Україні і Росії близько 90% всієї продукції, що продається в країнах – підроблена.

Постановка завдання: Цілю статті являється дослідження та аналіз методів визначення збитків правласників товарних знаків від контрафакції продукції.

Методологія: Теоретико-методологічною основою дослідження, результати якого представлені в даній статті, послужили труди вітчизняних та зарубіжних вчених, присвячених проблемі захисту прав інтелектуальної власності та дослідженню контрафактної продукції. Крім того, дослідження базуються на вивченні та аналізі законодавчих актів України та Росії.

Результати дослідження: Поширення контрафактної, фальсифікованої і недоброякісної продукції завдає серйозного економічного збитку державам – членам Співдружності Незалежних Держав і є серйозною проблемою для України. Низька собівартість підроблених товарів дозволяє їхнім виробникам і постачальникам отримувати колосальні прибутки. Як наслідок, мають місце ненадходження значних сум податкових платежів у національні бюджети. За оцінками експертів, щорічно у світі продається контрафактної продукції на \$ 670 млрд. в Російській Федерації – близько 3 млрд. доларів США, в Україні – 1,5 млрд. доларів.

Збитки від контрафактної та фальсифікованої продукції, можна розділити на кілька груп:

- отримання збитків економіці держави у вигляді не надходження податкових та інших платежів у бюджети держави і державні позабюджетні фонди;

- завдання шкоди престижу країни, підрив інвестиційного клімату;
- збиток власникам авторських прав на продукцію і прав на товарні знаки;
- збиток здоров'ю споживачів контрафактної та фальсифікованої продукції.

Продукція, яка користується найбільшим попитом у постачальників контрафактної та фальсифікованої продукції:

- тютюн, алкоголь та їжа і т. ін.;
- дизайнерський одяг, годинники і аксесуари;
- лікарські препарати, хімічні речовини і т. ін.;
- парфумерія, косметика та догляд за тілом;
- компакт-диски, DVD-диски, комп'ютерні програми, ігри;
- транспортні засоби та інші запасні частини;
- електроінструменти побутової техніки.

Порядок відшкодування збитків в Україні та Російській Федерації закріплений в різних правових актах. Найбільш загальні принципи відшкодування збитків як виду відповідальності відображені в Цивільному кодексі. В Україні перш за все в статтях 16, 431, 432, 610–625, а у РФ в статтях 15, 393–397, 401, 404, 524 [1, 2].

У процесі оцінки збитків (реального збитку та упущеної вигоди) від порушень прав на товарні знаки можуть бути використані методи вартісної оцінки інтелектуальних прав і методи визначення розміру ліцензійних платежів за використання інтелектуальних прав (в т.ч. з сфери ліцензійної торгівлі).

Що стосується майнової відповідальності за порушення прав на товарні знаки, то загальні положення про відшкодування збитків (компенсації) правовласників ТЗ введені в Україні з 1 січня 2004 року частиною четвертою Цивільного кодексу та ст. 50-53 Закону України «Про авторське право та суміжні права» та в Російській Федерації з 1 січня 2008 року четвертою частиною Цивільного кодексу РФ (ст. 1252, 1253 і 1515) [2].

До теперішнього часу поки не створено загальновизнаних правил, стандартів та методик з оцінки збитків правовласників товарних знаків (збитку і упущеної вигоди) в т.ч. для цілей судочинства. Неодноразово питання про створення таких методик піднімалося на різних рівнях і вченими, і представниками правовласників, асоціацій власників товарних знаків і правоохоронними органами.

Про відшкодування збитків правовласникам від порушених виключних прав на засіб індивідуалізації товарів (послуг) рекомендовано мати на увазі, що до складу реального збитку входять не тільки фактично понесені потерпілим витрати, але й витрати, які він повинен був зробити для відновлення порушеного права. У розмір збитків крім реального збитку включається й упущена вигода.

Економічний сенс «формули», встановленої статтею 15 ГК РФ, полягає в тому, що розмір майнової шкоди (збитків) визначається підсумовуванням в грошовому вираженні (1) витрат, необхідних для відновлення порушеного права, (2) вартості «втраченого майна» (реальний збиток) і (3) неoderжаних доходів (упущеної вигоди). На цій ж формулою заснований порядок обчислення розміру втрат і збитків різних суб'єктів права, а також шкоди, заподіяної тим або іншим природним об'єктам, закріплений різного роду законодавчими та іншими правовими актами.

На думку А.Ш. Юсуфова [5] в судовій і прокурорсько-слідчій практиці наявні наступні способи розрахунку та обґрунтування упущеної вигоди правовласника товарного знаку:

- а) як дохід, отриманий особою, незаконно використовуючи чужий товарний знак;
- б) за принципом: введення в цивільний оборот однієї одиниці контрафактної продукції, зриває аналогічне введення в цивільний оборот, принаймні, однієї одиниці легальної продукції. Вартісне вираження матеріальної частини збитку в цьому випадку мо-

же визначатися шляхом множення кількості контрафактної продукції на вартість одиниці легальної продукції;

в) як сума платежів, які належали б правовласнику за придбання прав використовувати його товарний знак (при укладенні ліцензійного договору).

Як зазначають вчені в даній галузі, розрахунок збитку правовласника часто буде досить очевидним припущенні, що одна одиниця контрафактної продукції витісняє з ринку одну одиницю легальної продукції.

В Україні, п. «г» ч. 1 ст. 52 Закону «Про авторські і суміжні права» передбачає фактично три варіанти захисту майнових авторських прав в судовому порядку:

- стягнення доходу, отриманого порушником авторського права;
- відшкодування збитків, включаючи упущену вигоду;
- стягнення компенсації [3].

Мабуть, найбільш простим методом являється стягнення доходу, отриманого порушником авторського права. Проте сума такого стягнення далеко не завжди може задовольнити позивача, оскільки вже отриманий дохід навряд чи може відповідати тому збитку, який фактично завданий порушенням авторського права або може бути причинений в майбутньому.

У ст. 22 ЦК України, містить в собі наступні положення з відшкодування збитків:

1. Особа, якій завдано збитків у результаті порушення її цивільного права, має право на їх відшкодування.

2. Збитками є:

1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки);

2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода).

3. Збитки відшкодовуються у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі.

Якщо особа, яка порушила право, одержала у зв'язку з цим доходи, то розмір упущеної вигоди, що має відшкодовуватися особі, право якої порушено, не може бути меншим від доходів, одержаних особою, яка порушила право.

4. На вимогу особи, якій завдано шкоди, та відповідно до обставин справи майнова шкода може бути відшкодована і в інший спосіб, зокрема, шкода, завдана майну, може відшкодовуватися в натурі (передання речі того ж роду та тієї ж якості, пошкодження пошкодженої речі тощо).

Необхідно відзначити, що істотну роль у процесі створення та встановлення стандартів та правил оцінки збитків правовласників товарних знаків можуть зіграти громадські (саморегульовані) організації, що об'єднують у своїх лавах правовласників товарних знаків, оцінювачів, патентних повірених та інших зацікавлених учасників ринку товарних знаків.

В Європі запропоновано новий метод оцінки завданих збитків. В цьому методі використовуються ринкові дані для оцінки завданих збитків від порушень прав інтелектуальної власності, таких як контрафактної продукції.

Метод заснований на порівнянні попередніх прогнозів продажів з фактичними даними продажів для оцінки «незадоволеного попиту» для продукту, і припускаючи, що різниця, принаймні частково, викликана контрафактною продукцією.

Переваги цього нового методу в порівнянні з альтернативами є: економічність, широка застосовність до декількох продуктів і ринків, порівнянність, дозволяючи систематичне порівняння між фірмами або ринками, і відтворюваність.

Отже, в наявній системі охорони авторських та суміжних прав існує ряд значних недоліків, пов'язаних з визначенням розміру упущеної вигоди та збитків спричинених власнику прав. Подальші наші дослідження будуть спрямовані на розробку адекватної та справедливої методики розрахунків даних показників.

Список літератури: 1. Цивільний кодекс України від 16.03.2003 № 435-IV. 2. Гражданский кодекс Российской от 30.11.1994 N 51-ФЗ. 3. Закон України «Про авторські і суміжні права» (ВВР), 1994, N 13, ст. 64). 4. Костин А.А. Оценка убытков правообладателей товарных знаков от контрафакции / Диссертация на соискание научной степени кандидата экономических наук. 5. Ворожейкина А.Г., Юсуфов А.Ш. Рынок контрафактной продукции и его структура в России и за рубежом // Интеллектуальная собственность. Контрафакт. Актуальные проблемы теории и практики: сб. научн. трудов. под ред. д-ра юрид. наук В.Н. Лопатина. – М.: Издательство Юрайт, 2009. – Т. 2. – С. 48 – 65. 6. <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Chaau/2011-3/11koipap.pdf>.

*Цebro O.K., Сачок П.В., Гаряева А.М.
г. Харьков, Украина*

ВОЗМОЖНА ЛИ ЗАЩИТА ПРАВ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ В ГЛОБАЛЬНОЙ СЕТИ ИНТЕРНЕТ?

В настоящее время в глобальной сети интернет практически все объекты интеллектуальной собственности могут быть использованы кем угодно и как угодно. Под объектами понимаются результаты научно-технического творчества, коммерческие обозначения, объекты авторского права и смежных прав. Все это используется в качестве контента веб-сайтов для придания должного вида – привлекательного для пользователя своим внешним дизайном, а также внутренним наполнением, в которых могут быть использованы изображения, видео, музыка, выражения и прочее.

Для начала разберемся что же все таки представляет собой право интеллектуальной собственности. Гражданский кодекс Украины, гл. 35, ст. 418 гласит: «Право интеллектуальной собственности – это право лица на результат интеллектуальной, творческой деятельности или на другой объект права интеллектуальной собственности, определенный *Гражданским Кодексом* и другим законом (п. 1)». Также вспомним, что принадлежит к объектам данного положения (по статье 420 ГК Украины):

- литературные и художественные произведения;
- компьютерные программы;
- компиляции данных (базы данных);
- исполнение;
- фонограммы, видеogramмы, передачи (программы) организаций вещания;
- научные открытия;
- изобретения, полезные модели, промышленные образцы;
- компонование (топографии) интегральных микросхем;
- рационализаторские предложения;
- сорта растений, породы животных;
- коммерческие (фирменные) наименования, торговые марки (знаки для товаров и услуг), географические указания;
- коммерческие тайны.

Украинскими нормативно-правовыми актами отмечено то, что собственник имеет право разрешать использование объекта права интеллектуальной собственности, а также препятствовать неправомерным действиям с объектом, в том числе запрещать такие происшествия. Но ограничений на использование находящейся в интернете информации практически нет, соответственно запретить действия с данными невозможно. По ст. 426 использование объекта права интеллектуальной собственности другим лицом осуществляется с разрешения лица, которое имеет исключительное право разрешать использование объекта права интеллектуальной собственности, кроме случаев правомерного использования без такого разрешения. Даже в виртуальном мире порою есть небольшие вставки, в которых написано про авторские права, есть соглашения, с которыми пользователь должен ознакомиться и лишь потом он допускается к каким либо данным. Но большинство посетителей сайтов с такими формальностями либо быстро пересматривают, либо вообще не читают и пролистывают эту информацию о правах.

Государство предоставляет возможность каждому лицу обратиться в суд за защитой своего права интеллектуальной собственности со ст. 16, согласно ст. 432 ГК Украины. А суд в свою очередь может предложить несколько вариантов решения возникшего конфликта:

- применение неотложных мер по предотвращению нарушения права интеллектуальной собственности и сохранения соответствующих доказательств;

- применение разового денежного взыскания вместо возмещения убытков за неправомерное использование объекта права интеллектуальной собственности. Размер взыскания определяется соответствии с законом с учетом вины лица и других обстоятельств, имеющие существенное значение;

- опубликование в средствах массовой информации сведений о нарушении права интеллектуальной собственности и содержании судебного решения относительно такого нарушения.

Хорошо, если мы знаем кто что создает, кто что публикует. А если же информация, находящаяся в интернете, имеет оскорбляющий характер, а «автор» не известен? Кого винить? Кто должен отвечать за содеянное? Как показывает время за нарушение авторских прав в сети отвечает либо то лицо, которое распространило неправомерный контент (потребитель телекоммуникационных услуг), либо собственник веб-сайта, что является более частым случаем в виду сложности установления непосредственно нарушителя. В Постановлении Пленума Верховного Суда Украины № 1 от 27.02.2009 г. указано, что надлежащим ответчиком будет собственник сайта, на котором размещен информационный материал, так как именно он создал технологическую возможность и условия для распространения недостоверной информации. Невзирая на то, что указанная правовая позиция касается практики рассмотрения дел о защите чести и достоинства физического, а также деловой репутации физического и юридического лица, данная концепция широко применяется в делах о нарушении авторских прав в интернете. Что касается провайдеров и операторов телекоммуникаций, то текущим законодательством предусмотрены следующие ключевые положения касательно их обязанностей по соблюдению авторских прав:

1. Провайдеры и операторы не несут ответственности за действия пользователей во время предоставления услуг хостинга, если они не знали о деятельности пользователей и после получения информации прекратили размещение информации и доступ к ней.

2. Провайдеры и операторы не несут ответственности за содержание информации, которая передается посредством их сетей и не имеют права контролировать ее содержание.

3. Провайдеры и операторы не предоставляют никаких гарантий в отношении любых товаров, информации и услуг, которые предоставляются посредством сети.

Существует также авторское право (гл. 36 ГК Украины), оно в большей мере направлено на защиту и стимулирование деятельности по созданию каких-либо литературных и художественных произведений, компьютерных программ, баз данных и прочего. Авторское право способствует созданию условий для занятия творческим трудом, обеспечивает правовое признание и охрану достигнутых результатов, закрепление за авторами прав на использование созданных ими произведений и получение доходов и т.д. С другой стороны, задачей авторского права является создание условий для наиболее широкого использования произведений в интересах общества.

Интернет значительно расширил возможности, как отдельных членов общества, так и общества в целом в своем развитии, сняв многие ограничения, которые ранее казались непреодолимыми (в частности географическая удаленность и коммуникационные барьеры). Приобретая новые возможности, общество стало автоматически переносить привычные модели поведения в интернет-среду, в том числе и те которые считаются нарушением авторского права. Но если раньше, до наступления эпохи интернета, в силу определенных причин обладатели прав на произведения мирились с подобными нарушениями, то теперь они считают подобные действия недопустимыми. Таким образом, возникает конфликт, который разрешить в рамках действующего законодательства невозможно, так как, по мнению одной из сторон, баланс интересов, заложенный в него, не является справедливым и разумным.

Что же делать со всем этим? Для того чтобы в рамках действующего законодательства построить эффективный механизм по контролю и принуждению соблюдения авторских прав необходимо существенно ограничить применение и развитие интернет-технологий, что с другой стороны существенно нарушает права остальных членов общества и не может считаться справедливым решением. Хотя есть и другой вариант решения такой ситуации. Например, создание единой всемирной базы данных, в которой полностью все будет регистрироваться, в независимости от вида объекта, способа его создания и т.д., и при нахождении его на любом сайте, будет ссылка или же примечание с общего информационного ядра. Но это крайне тяжело реализовать, необходимы огромные финансовые, временные затраты.

На сегодняшний день Интернет – это неотъемлемая составляющая правоотношений. С одной стороны, правообладатели справедливо рассчитывают на «эксклюзивность» своих прав, а с другой стороны – оборот онлайн-объектов подразумевает наличие ожидаемых рисков, которые очевидно полностью устранить не представляется возможным. Именно поэтому установление приемлемого баланса интересов правообладателей и остальных участников правоотношений является одной из ключевых задач, как на законодательном и правоприменительном уровнях, так и на уровне саморегуляции Интернет-сообществом.

Список литературы: 1. Гражданский кодекс Украины. 2. Підпригора О.А. – Право інтелектуальної власності в Україні, К., 1998. 3. Вешневский Л.М. и др. Формула приоритета: Возникновение и развитие авторского и патентного права.: Наука. 1990.

*Чуешкова О.В.
м. Харків, Україна*

ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ ЯК ЗАПОРУКА ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА (ЗАКОНОДАВЧИЙ І МОВНИЙ АСПЕКТИ)

Загальновідомо, що мова безпосередньо пов'язана з усіма сферами людської діяльності. Мова, з одного боку, віддзеркалює все те, що відбувається в суспільстві, з іншого, вона сама здатна формувати його ментальність. Зокрема те, як у мові представлені чоловіки та жінки, впливає на формування ставлення в суспільстві до статей. Також мова відіграє основоположну роль у формуванні свідомості та системи цінностей кожної особистості. Мета нашого дослідження полягає в аналізові гендерної рівності в законодавчому та мовному аспектах. У нашій роботі спробуємо довести те, що, незважаючи на солідну законодавчу базу й численні демократичні перетворення, мова досі залишається засобом маніпулювання свідомістю, у ній наявні механізми створення такої картини світу, де першість належить чоловікам.

Гендерна проблематика сьогодні є доволі актуальною, що зумовлено як посиленням феміністського руху, так і загальною тенденцією до вивчення соціальних умов, за яких відбувається комунікація. Серед вітчизняних мовознавців, які працюють у цій галузі, слід назвати Я. Пузиренко, Н. П'яст, О. Семиколенову, Л. Ставицьку, О. Тараненку, А. Шиліну, зарубіжних – О. Горошко, А. Денисову, А. Кириліну, І. Костикову та ін.

На сучасному етапі лінгвістичні гендерні дослідження відбуваються переважно у двох напрямках: репрезентація жінок і чоловіків у мові та відмінності в мовленні обох статей. Нашу увагу привернув перший напрям. Дослівно термін «гендер» перекладається з англійської як рід. У сучасному значенні цей термін використовується на противагу термінові «стать» (*sex*) як категорії суто біологічної. Сьогодні гендер розглядають як соціальний конструкт, систему міжособистісної взаємодії, за допомогою якої створюється, підтверджується та відтворюється уявлення про чоловіче та жіноче як категорії соціального рівня. Іншими словами, гендер – це соціальні вияви статі, або ж просто соціальна стать. Отже, стать як комплексна категорія складається з двох компонентів – статі біологічної (*sexus*) та статі соціальної (*gender*). Сучасна теорія гендеру доводить, що суспільні відмінності між чоловіками та жінками не мають біологічного походження, не є одвічно даними, а лише набутими, приписаними індивідові суспільством [4, с. 19].

У науковій літературі поняття гендеру вживається в кількох значеннях: як соціально-рольова й культурна інтерпретація рис особистості та моделей поведінки чоловіка й жінки, на відміну від біологічної; як набуття соціальності індивідами, що народилися в біологічних категоріях жіночої або чоловічої статей; як політика рівних прав і можливостей чоловіків і жінок, а також діяльність зі створення механізмів щодо їх реалізації [5, с. 12].

У нашому дослідженні спиратимемося на останнє визначення цього терміна, розглядаючи гендер як паритетні стосунки чоловіків і жінок у всіх сферах життя.

З поняттям «гендер» тісно пов'язані такі категорії: гендерна рівність – справедливе ставлення до жінок та чоловіків у суспільстві; гендерна рівноправність – рівне оцінювання суспільством подібностей та відмінностей між жінкою та чоловіком, і розрізнення ролей, які вони відіграють; гендерна демократія – рівні права та можливості для жінок та чоловіків, законодавчо закріплені й реально забезпечені; гендерна політика – утвердження партнерства статей у визначенні й утіленні політичних цілей і завдань, а також методів їх досягнення в діяльності політичних структур – держави, політичних партій, громадсько-політичних об'єднань [2, с. 112].

Сьогодні сформульовані нові принципи гендерної політики, які формують сучасну ідеологію рівності:

- гендерна рівність розглядається як інтегральна частина всіх політик, програм та проектів;
- досягнення гендерної рівності вимагає визнання того, що повинні бути враховані специфічні інтереси жінок і чоловіків при формуванні політик, впровадженні програм та проектів;
- досягнення гендерної рівності означає, що рівні права та можливості повинні забезпечуватися незалежно від статі;
- доступ жінок до прийняття рішень на всіх рівнях є центральним питанням у досягненні гендерної рівності;
- гендерної рівності можна досягти через партнерство між жінками та чоловіками на основі принципів паритетної демократії;
- досягнення гендерної рівності вимагає здійснення спеціальних кроків, спрямованих на зменшення гендерної нерівності [1, с. 10–11].

Відомо, що гендерна рівність є однією з ознак правової держави. Принцип рівності, у тому числі гендерної, проголошений у Конституції України. Як зауважує Начальник відділу Центру правової реформи і законопроектних робіт О.М. Кремльова, Конституція України встановила такі ж стандарти в сфері гендерної рівності, що закріплені в Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, інших міжнародних документах. З прийняттям Основного Закону України конституційний процес не завершився, він триває, конкретизується в законах, кодексах, концепціях, програмах, інших нормативних актах. Відповідно до основних принципів захисту прав людини, закріплених у Конституції України, діють Цивільний та Кримінальний кодекси України, Кодекс законів про працю України та Сімейний кодекс, закони про освіту, пенсійне забезпечення, державну допомогу сім'ям з дітьми, охорону праці, Основи законодавства України про охорону здоров'я, Декларація про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї та жінок, Концепція державної сімейної політики тощо [<http://www.minjust.gov.ua/0/7596>].

В останні роки в Україні було підписано такі документи: Указ Президента від 25 квітня 2001 року «Про підвищення соціального статусу жінок в Україні», Постанова Кабінету Міністрів України «Про національний план дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві на 2001–2005 рр.» від 6 травня 2001 р. (№ 479), Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08 вересня 2005 року, Указ Президента «Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 26 липня 2005 року.

Зважаючи на викладене вище, робимо висновок про те, що законодавчо рівність чоловіка й жінки в Україні гарантована. Щоправда, заявлені права часто відірвані від реального життя, держава не завжди спроможна їх забезпечити.

Саме таку ситуацію спостерігаємо під час мовного аналізу гендерної рівності. Як значається у спеціальних дослідженнях [5], увагу до репрезентації статей у мові привернули представниці феміністської лінгвістики. Вони наголошують на тому, що жінка та чоловік представлені в мові неоднаково: чоловік зображений в мові головним, жінка – другорядною. Дослідниці також звернули увагу на те, що мова часто відбиває світ з «чоловічої позиції», унаслідок чого жінка залишається «невидимою» в мові. «Видимою» жінка стає лише задля того, щоб підкреслити її другорядний статус, її залежність від чоловіка. Це явище дістало назву гендерних упереджень, андроцентризму або мовного сексизму [5, с. 462].

Слово *sex* англійською означає стать, відповідно, сексизм – це ідеологія та практика дискримінації людей за статевою ознакою. Сексизм розуміють як обмеження прав і/або надання переваг особі або групі осіб в будь-якій сфері на підставі їх статі, а не певних особистих якостей або конкретних учинків. Таким чином, термін «сексизм» позначає «орієнтацію, яка ставить одну стать щодо іншої в несприятливі умови», мовний сексизм – «вияв у системі мови асиметрії, спрямованих проти жінок» [цит. за 8, с. 32–33].

На нашу думку, класичним виявом мовного сексизму є використання форм виключно чоловічого роду для називання посад, які обіймають також жінки. Переважання іменників чоловічого роду в цьому класі лексики є засобом маніпулювання свідомістю: якщо немає назв жіночого роду, не повинно бути й реалій.

До цього часу в підручниках із морфології та стилістики, також ділової української мови, української мови за професійним спрямуванням переважає думка, висловлена ще академічній праці за редакцією І.К. Білодіда про те, що іменники – назви професій, посад та звань – для обох статей мають здебільшого тільки форму чоловічого роду [детальніше див. 10].

Для українців аналізована проблема є порівняно новою, у той час як європейці та американці започатковують гендерний лінгвістичний рух, починаючи з 70-х років ХХ ст. Однією з ключових тез феміністичної, або гендерної, лінгвістики є така: мова не встигає перебудовуватися слідом за реальним зростанням суспільного значення жінок у сучасному світі, тому потребує певного реформування в рамках відповідної мовної політики [9, с. 18]. У ряді західних країн діють відповідні комісії для усунення виявів мовної дискримінації жінки. Ужиті заходи мають назву мовного планування: від незначних змін наявних у мові форм до радикальних перетворень (створення неологізмів або нової мови та розвиток альтернативних дискурсів, орієнтованих на жінок). Унаслідок мовного планування має утворитися мова, для номінації якої сьогодні пропонують багато термінів: несексистська мова, гендерно інклюзивна мова, гендерно нейтральна мова, лінгвістична рівність статей, інклюзивна мова, недискримінаційна мова, позитивна мова, неупереджена мова тощо [5].

Підсумовуючи сказане, хочемо акцентувати увагу на такому. Процес становлення в Україні демократичної держави та громадянського суспільства, соціальної їх орієнтованості, формування відповідного нормативно-правового поля, виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань, а відтак – входження країни як рівноправної до світового та європейського співтовариства, неможливий без здійснення гендерної політики як основи формування гендерної культури. Одним із найважливіших засобів ліквідації гендерної нерівності, дискримінації щодо жінок є усунення мовного сексизму, зокрема у професійній сфері. Цей цілком закономірний процес можливий завдяки й демократичним перетворенням у суспільстві, і наявності багатих мовних ресурсів. Треба тільки сприяти цьому.

Список літератури: 1. Гендерний паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства. – Український інститут соціальних досліджень, 2002. – 121 с. 2. Грабовська І. Гендерна рівність як проблема конституціоналізму доби української революції 1917 – 21 років / І. Грабовська // *І: незалежний культурологічний часопис*. – 2003. – № 27. – С. 110–117. 3. Даниленко І. Чоловічі і жіночі професії: несподівані висновки з одного дослідження / І. Даниленко, О. Плахотнік // *Гендерний журнал «Я»*. – 2009. – № 2. – С. 18–20. 4. Кісь О. Дефініції фемінізму / О. Кісь // *І: незалежний культурологічний часопис*. – 2000. – № 17. – С. 14–21. 5. Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. – К.: «К.І.С.», 2004. – 536 с. 6. Пузиренко Я.В. До проблеми номінації осіб жіночої статі в українській мові (гендерний аспект) / Я.В. Пузиренко. // *Наукові записки*. – 2000. – Т. 18. Філологічні науки. – К.: Видавничий дім «КМ Академія», С. 36–42. 7. Пузиренко Я.В. Агентив-

но-професійні назви осіб жіночої статі в лексикографічному описі та узусі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Я.В. Пузиренко. – К., 2005. – 20 с. 8. Семиколєнова О.І. Гендерний аспект сучасної мовної політики (міжнародний досвід і українська перспектива) / О.І. Семиколєнова, А.Г. Шиліна // Мовознавство. – 2006. – № 4. – С. 32–40. 9. Тараненко О.О. Принцип андроцентризму в системі мовних координат і сучасний гендерний рух / О.О. Тараненко // Мовознавство. – 2005. – № 1. – С. 3–25. 10. Чуєшкова О.В. Форми із суфіксом –к(а) як засіб позначення жінок в офіційно-діловому та науковому стилях сучасної української літературної мови / О.В. Чуєшкова // Незгасимий СЛОВОСВІТ: Збірник наукових праць на пошану професора Володимира Семеновича Калашника. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2011. – С. 284–291.

*Шевєрдін Д.О., Гаряєва Г.М.
м. Харків, Україна*

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН, ЩО РЕГЛАМЕНТУЄ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КОМП'ЮТЕРНІ ЗЛОЧИНИ

Вступ. Інформаційний розвиток суспільства та запровадження на державному рівні в Україні використання мережі Internet та інших комп'ютерних систем в усіх сферах суспільного життя, поряд із позитивними здобутками, супроводжується і негативними явищами. Особливу занепокоєність викликає збільшення кількості злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), комп'ютерних систем та мереж, як в світі, так і в Україні, оскільки такі злочини не лише гальмують позитивні тенденції розвитку, а й завдають шкоди суспільству, державі, суб'єктам інформаційних відносин в усіх сферах господарювання та окремим громадянам.

Тому мета роботи полягала в дослідженні правопорушень шкідливого програмного забезпечення, яке може мати будь-який користувач, а також робота полягала у комплексному аналізі об'єктивних і суб'єктивних ознак складу злочину не тільки в Україні, а й в інших зарубіжних країнах. Актуальність боротьби з вказаними злочинами, неоднозначність підходів та висновків наукових досліджень, щодо змісту ознак складу злочину та необхідність створення відповідної світовим вимогам належної вітчизняної правової бази в цій області, обумовили вибір теми цієї статті.

Дослідження та аналіз комп'ютерних злочинів. Сучасні високі технології є одними з основних засобів розвитку всіх сфер суспільного життя та взаємозв'язків міжнародної спільноти. При посередництві комп'ютерних мереж здійснюються функції приватного та публічного характеру, реалізуються завдання держав, фізичних та юридичних осіб у різних сферах життєдіяльності, в тому числі електронна комерція.

Нерозривно з розвитком високих технологій щоденно збільшується кількість протиправних посягань на комп'ютерні системи та комп'ютерну інформацію, що в них зберігається. Такі посягання становлять значну загрозу не лише державним, колективним інтересам, а й інтересам окремих осіб.

Особлива суспільна небезпечність таких злочинів обумовлюється факторами:

1. Інтенсивне впровадження різноманітних інформаційних технологій і процесів, заснованих на використанні електронно-обчислювальних машин, у багатьох сферах людської діяльності;
2. Високий масштабний коефіцієнт зусиль злочинців у цій сфері;
3. Відносна доступність для широкого кола осіб спеціальних знань і техніки, необхідної для вчинення злочину.

Як повідомляється в останній доповіді міжнародного об'єднання у захисті телекомунікаційних технологій Computer Security Institute (CSI), в минулому році більш 85% підприємств і установ Computer Security Institute зіткнулися з випадками вторгнення хакерів в їх комп'ютери, а 94% мали неприємності від вірусів. Достатньо поширеним щодо комп'ютерних злочинців є термін «хакер». Хакер – це особа, яка зламує комп'ютерні системи та мережі з метою фінансової наживи чи інших злодіянь, або заради завоювання авторитету в хакерських колах. Спочатку цей термін не був суто кримінально-правовим. Вперше в американському журналі «Тар», цей термін став використовуватися для визначення особи, яка невпорядкованими наборами телефонних номерів, підключаються до чужих розмов. Сьогодні ж поняття «хакерство» в світі набуло кримінально-правового змісту. Хакерами звуть осіб, які, володіючи зазначеними вище вміннями та досвідом, спрямовують свою діяльність на шкоду іншим особам, вчинюючи злочини в комп'ютерних системах. Тому, використовуючи термін «хакерство» щодо певного кола комп'ютерних злочинів, перш за все розуміють несанкціонований доступ до комп'ютерних систем. Суть несанкціонованого доступу до комп'ютерної системи полягає в протиправному доступі до комп'ютерної інформації, що належить іншому власнику (користувачу). Для того, щоб отримати доступ до захищеної комп'ютерної системи, власник (користувач) повинен ввести в неї при посередництві електронно-обчислювальної машини пароль доступу. Хакери використовують безліч різних засобів для того, щоб розпізнати секретні паролі або взагалі обійти пароліно-кодівий захист системи і «увійти» в комп'ютерну систему. Опинившись «в середині комп'ютерної системи», хакер може прочитати, змінити, ліквідувати або скопіювати дані, що зберігаються в носіях комп'ютерної інформації. Особливу увагу фахівців сьогодні привертає і злочинне розповсюдження комп'ютерного вірусу та інших шкідливих програмних засобів, здатних проникати в автоматизовані системи та руйнувати комп'ютерну інформацію шляхом впливу на програмному рівні.

В моєму випадку комп'ютерна злочинність або кіберзлочинність, може бути визначена як будь-які протиправні діяння, при яких електронно-обчислювальні машини, системи електронно-обчислювальних машин або комп'ютерні мережі, комп'ютерна інформація або її носії виступають предметом або знаряддям злочинного діяння. При цьому, поняття комп'ютерної злочинності (кіберзлочинності) є предметом дослідження кримінології. Поняття «злочини в сфері використання комп'ютерних систем» належать до предмету дослідження кримінального права.

Важливою є проблема відсутності єдиного понятійного апарату та норм, щодо кваліфікації комп'ютерних злочинів, зокрема, пов'язаних з незаконним втручанням в роботу комп'ютерних систем. Так, в Резюме Десятого Конгресу Організації Об'єднаних Націй по попередженню злочинності і поведженню з правопорушниками, який відбувся в Відні 10-17 квітня 2000 року, вказано: «Для ефективного попередження кіберзлочинності і боротьби з нею необхідний узгоджений міжнародний підхід на різних рівнях. На внутрішньому рівні для розслідування кіберзлочинів потрібен належний персонал, спеціальний досвід, знання та процедури. На міжнародному рівні для розслідування кіберзлочинів необхідні оперативні дії, що спираються на координацію зусиль національних правоохоронних органів і прийняття відповідних юридичних підстав». Крім того, однією з проблем викриття комп'ютерних злочинів є недосконалість внутрішнього законодавства окремих держав. Так, щодо інформаційного законодавства України представники захисту вказують, що має місце розбіжність щодо розуміння структури і складу системи законодавства у сфері інформаційних відносин та підходів до їх формування, а також що нові правові акти у сфері суспільних інформаційних відносин нерідко не узгоджені концептуально з раніше прийнятими, що призводить до правового хао-

су. Така необхідність в окремих державах закріплена в нормативних актах. Так, в Доктрині інформаційної безпеки Російської Федерації прямо вказується, що суперечливість і нерозвиненість правового регулювання суспільних відносин в інформаційній сфері призводять до серйозних негативних наслідків. Як вказують фахівці, ефективне рішення проблеми комп'ютерних злочинів вимагає узгоджених міжнародних дій і співробітництва. Однак, це можливо лише в тому випадку, якщо існує загальне розуміння проблеми як такої і необхідності розгляду відповідних рішень.

З метою уніфікації диспозицій статей кримінального законодавства країни-учасниць Ради Європи, як вказують, Комітет з юридичних питань Ради Європи розробив спеціальні Рекомендації № R (89) 9, які містять:

1) мінімальний перелік комп'ютерних правопорушень, який має бути включений у внутрішнє законодавство країн-учасниць Ради Європи;

2) вибірковий перелік комп'ютерних правопорушень, щодо включення яких у власне законодавство кожна країна вільна у прийнятті рішення.

Таким чином до мінімального переліку належать: комп'ютерне шахрайство, комп'ютерна підробка, пошкодження комп'ютерної інформації або комп'ютерних програм, комп'ютерний саботаж, несанкціонований доступ до комп'ютерної системи або мережі, несанкціоноване перехоплення інформації, несанкціоноване копіювання захищених комп'ютерних програм, незаконне копіювання топології мікросхем. До вибіркового переліку належать несанкціонована заміна інформації або комп'ютерних програм, комп'ютерне шпигунство, протиправне використання комп'ютера, несанкціоноване використання захищених комп'ютерних програм.

Загальносвітові вимоги боротьби з комп'ютерною злочинністю передбачають необхідність розробки в кожній державі власних норм щодо захисту від посягань на дані, що зберігаються в автоматизованих системах. Даний інститут кримінального права в Україні ще недостатньо розроблений. Однак, разом з поширенням Internet і зростанням загрози від комп'ютерної злочинності суспільним інтересам України, законодавець має визначити коло комп'ютерних злочинів, чітко розробивши норми, за якими буде можливо притягнути до відповідальності винних у їх вчиненні.

Високий рівень розкриття комп'ютерних злочинів, зокрема, в США, Франції, Німеччині, обумовлений ефективним законодавчим регулюванням відповідальності за протиправні посягання на роботу комп'ютерних систем та комп'ютерну інформацію. Кримінальні кодекси республік колишнього СРСР не передбачали кримінальної відповідальності за втручання в роботу комп'ютерних систем. При цьому, перший злочин, вчинений з використанням комп'ютера, на території СРСР було офіційно зареєстровано в 1979 році в м. Вільнюс. Сучасні держави-учасниці Співдружності Незалежних Держав (далі – країни СНД), розуміючи необхідність захисту суспільства від будь-яких посягань, що вчинюються при посередництві комп'ютерних систем, вводять в своє внутрішнє законодавство норми, що передбачають захист інформаційних ресурсів та комп'ютерних систем та кримінальну відповідальність за комп'ютерні злочини. Так, основними цілями захисту інформації, у відповідності з законодавством Російської Федерації, названі: запобігання витіканню, розкраданню, перекручуванню, підробці інформації; запобігання небезпеці для особистості та держави; запобігання несанкціонованим діям по знищенню, перекручуванню, блокуванню інформації. Кримінальним кодексом Російської Федерації передбачено кримінальну відповідальність за такі злочини в сфері комп'ютерної інформації. Аналогічний підхід до законодавчого викладення норм, що визнають кримінально-караними діяння по незаконному втручання в роботу комп'ютерних систем, з виділенням таких норм в окремі розділи особливих частин кримінальних кодек-

сів, крім Російської Федерації зустрічаються в кримінальних кодексах таких країн: Азербайджанська Республіка, Грузія, Киргизька Республіка, Туркменістан. Формулювання диспозицій статей кримінальних кодексів вказаних держав тотожно нормам КК РФ, на мою думку, є наслідком необміркованої «трансплантації» норм, що передбачають відповідальність за злочини в сфері комп'ютерної інформації. В деяких країнах СНД злочини, що посягають на комп'ютерні системи або інформаційну безпеку, не виділені в самостійні розділи особливих частин кримінальних кодексів, а містяться в інших розділах.

Під час дослідження, також було звернено увагу на кримінальні кодекси Республіки Білорусь, Естонської Республіки та Республіки Таджикистан які, на відміну від інших кодексів країн, що розташовані на території колишнього СРСР, передбачають кримінальну відповідальність за значно більший перелік суспільно-небезпечних діянь в сфері безпеки застосування комп'ютерних систем. Так, в Кримінальному кодексі Республіки Білорусь виділено в окремі главі 31 «Злочини проти інформаційної безпеки» шість статей, які передбачають кримінальну відповідальність за безпосереднє втручання в роботу комп'ютерних систем. Впливаючи з попередніх даних в законодавчому визначенні основних видів злочинів, що посягають на безпеку застосування комп'ютерних систем в країнах – колишніх республіках СРСР, викликало необхідність прийняття єдиних заходів, які б надавали можливість узгодження таких формулювань, як з метою їх вдосконалення, так і з метою застосування їх до осіб, що вчинюють комп'ютерні злочини на території СНД.

Висновки. В процесі дослідження норм міжнародного права, законодавства України та зарубіжних країн, які регламентують відповідальність за незаконне втручання в роботу електронно-обчислювальних машин, їх систем та комп'ютерних мереж, мною було зроблено наступні висновки:

– особливої уваги вимагає аналіз комп'ютерних злочинів, які можуть вчинюватись як окремо, так і в сукупності з іншими злочинами, виступаючи способом вчинення останніх;

– комп'ютерна злочинність може бути визначена, як будь-які протиправні діяння, при яких електронно-обчислювальні машини, системи електронно-обчислювальних машин, або комп'ютерні мережі, комп'ютерна інформація або її носії виступають предметом або знаряддям злочинного діяння;

– комп'ютерна злочинність являє собою певний вид транснаціональної злочинності, а злочини, які посягають на безпеку використання комп'ютерних систем, належать до транснаціональних.

Очевидна наявність вказаних причин свідчить про необхідність детальної комплексної кримінально-правової характеристики незаконного втручання в роботу електронно-обчислювальних машин, їх систем та комп'ютерних мереж.

Список літератури: 1. Сташис В.В., Тація В.Я. Кримінальний кодекс України: Наук.-практ. коментар / За заг. ред. – К., 2006. – С. 969. 2. Голубев В.О. та ін. Інформаційна безпека: проблеми боротьби зі злочинами у сфері використання комп'ютерних технологій. / За заг. ред. професора Калюжного Р.А. – Запоріжжя: Просвіта, 2001. – 257 с. 3. Закон України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» від 5 липня 1994 р. № 80/94-ВР.

РАЗДЕЛ 6

ДУХОВНО-КУЛЬТУРНЫЕ ЦЕННОСТИ ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ

*Алеїнікова Л.В.
м. Харків, Україна*

ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОГО НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ ЯК АКТУАЛЬНА ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Самостійність є найбільш істотною якістю людини як особистості та суб'єкта діяльності. Саме тому, один з основних принципів, на яких побудований весь навчальний процес, визначає, що будь-які знання, не підкріплені самостійною діяльністю, не можуть стати справжнім надбанням людини. В умовах включення України до Болонського освітнього процесу особливо гостро постає питання організації та контролю самостійної роботи студентів у вищих навчальних закладах нашої держави. Це свідчить про те, що в цілісній системі вищої освіти особливої актуальності набуває проблема організації самостійної роботи студентів.

Організація самостійної роботи учнів і студентів є однією з давніх проблем теорії і практики педагогіки. Вона знайшла своє відображення у класичній педагогічній спадщині Я. Коменського, Ж.-Ж. Руссо, К. Ушинського, В. Сухомлинського. Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що проблему самостійної роботи та методів її організації вивчено в працях багатьох дослідників. Зокрема, в працях Л.С. Виготського, І.Я. Лернера, Н.Ф. Талізінної, Л.В. Жарова, Р.Г. Лемберг, розкрито такі поняття як «самостійна робота», «самостійність», «самостійна пізнавальна діяльність».

Аналіз психолого-педагогічної літератури вказує на те, що в педагогіці немає єдиного підходу до визначення поняття самостійної роботи. Деякі дослідники вважають самостійну роботу формою організації навчального процесу, інші – методом навчання. Існують й інші підходи, коли самостійну роботу розуміють як засіб досягнення конкретної мети, спосіб здобуття знань з різних джерел. У педагогічній енциклопедії самостійну роботу визначено як «індивідуальну або колективну учбову діяльність, що здійснюється без безпосереднього керування з боку вчителя».

Самостійна робота студентів (СРС), як складне педагогічне явище – це особлива форма навчальної діяльності, під час реалізації якої засвоюється відповідна сума знань, умінь і навичок, розвиваються здібності, формується самостійність як особистісна риса суб'єкта навчання, це форма організації індивідуального вивчення студентами навчального матеріалу в аудиторний та позааудиторний час.

У контексті сучасної парадигми навчання самостійна робота домінує серед інших видів навчальної діяльності. Пізнавальна діяльність студентів у процесі самостійної роботи характеризується високим рівнем самостійності та активності, являється залученням суб'єкта до творчої діяльності. Самостійна робота і творча діяльність студентів стають не лише засобом, а й метою навчального процесу. Мета СРС – сприяти формуванню самостійності як особистісної риси та важливої професійної якості молодого людини, суть якої полягає в уміннях систематизувати, планувати, контролювати й регулювати свою діяльність без допомоги й контролю викладача. Самостійна робота дає можливість студенту працювати без поспіху, не боячись негативної оцінки товаришів чи викладача, а також обирати оптимальний темп роботи та умови її виконання.

Згідно з «Положенням про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах», відповідно до пункту 3.10.1., самостійна робота студента є основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових навчальних завдань. Тому, особливої уваги заслуговує сьогодні питання організації самостійної роботи студентів.

Організація самостійної роботи студентів є невід'ємною частиною навчального процесу та виправданим способом оволодіння навчальним матеріалом. Доведено, що в процесі викладання навчального матеріалу засвоюється: інформації, що сприймається на слух – 15% (відсотків), інформації, що сприймається на слух і зір – 65%. Якщо навчальний матеріал опрацьовується власноруч, самостійно виконується завдання від його постановки до аналізу отриманих результатів – засвоюється не менш ніж 90% отриманої інформації.

Організацію самостійної роботи можна розглядати як одну із педагогічних умов навчання студентів. Тільки через активну самостійну діяльність, а не через сприйняття знань у їхньому готовому вигляді, студент зможе якісно оволодіти спеціальними знаннями. Саме самостійна робота сприяє формуванню грамотного професіонала, творчої людини, розвиває ініціативу, самостійність, що у свою чергу є важливим чинником підвищення ефективності навчального процесу. Саме через самостійну роботу можна поєднати теоретичну діяльність з практикою.

Список літератури: 1. Давыдов В.В. Российская педагогическая энциклопедия. В 2-х томах. Том II (М-Я) / гл. ред. В.В. Давыдов. – М.: Большая российская энциклопедия, 1999. – 560 с. 2. Заика Е.В. Психологические вопросы организации самостоятельной работы студентов в ВУЗе: учебное пособие / Е.В. Заика. – Харьков: ХГУ, 1991. – 72 с. 3. Ковальчук Г.О. Активізація навчання в економічній освіті: [навч. посіб.] / Г.О. Ковальчук. – Вид. 2-е, доп. – К.: КНЕУ, 2003. – 298 с. 4. Козаков В.А. Самостоятельная работа студента и ее информационно-методическое обеспечение: [учеб. пособие для ФПК по дисциплине «Педагогика и психология высш. шк.»] / В.А. Козаков – К.: Вища школа, 1990. – 248 с. 5. Козаков В.А. Самостійна робота студентів як дидактична проблема / В.А. Козаков – К.: НМК ВО, 1990. – 62 с. 6. Ортинський В.Л. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / В.Л. Ортинський – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 472 с. 7. Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах (Нормативний документ Міністерства освіти України). [Електронний ресурс] / Законодавство з питань освіти, науки, культури. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0173-93>.

*Бакун О.В.
м. Харків, Україна*

ДОБРО ТА БЛАГО У СИСТЕМІ ЦІННОСТЕЙ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ТА СВІТОВОЇ КУЛЬТУРИ

Тип та взагалі можливість спілкування між людьми залежить від того, як комунікант та реципієнт конструюють (бачать) світ: у жорстких опозиціях чи м'якому співіснуванні; від того, чи ділить кожна зі сторін комунікативного процесу оточуючих на «своїх» та «чужих», події – на «добро» та «зло», чи схильна людина до жорсткої моральної оцінки себе, реципієнта, та світу в цілому, а чи для неї характерніша скоріше

приймаюча, гуманістична позиція. Незважаючи на повсякденну актуальність для теорії соціальних комунікацій порівняльного дослідження бачення світу представниками різних цивілізацій, наприклад, Сходу та Заходу, через призму бінарних опозицій, цілісного його аналізу поки що не було проведено.

Сучасні філологи, літературознавці, філософи, соціологи, психологи загалом сходяться на думці, що тенденція бачити світ у протиставленнях є основою мислення представника західної цивілізації. Людську схильність конструювати реальність у термінах бінарності досліджували під багатьма термінами, серед них – бінарність, дихотомія, дуалізм, діалектика і поляризація. Загальною думкою цих дослідників є те, що західні мови та спосіб мислення часто представляють світ як дихотимізований абсолют, що складається з антитетичних понять та ідей, і не включає в себе ніяких альтернатив. Деякі вчені вказують, що сприйняття світу у контексті бінарних опозицій за своєю природою викликає та посилює нерівні відносини між об'єктами. Так, видатний французький структураліст та постструктураліст Ж. Дерріда стверджує, що члени бінарних опозицій не «мирно співіснують», а скоріше існують у «ієрархії насилля», у якій «одне з понять керує іншим або має перевагу» [5, с. 41]. Карр та Занетті також вказують на те, що бінарні опозиції «борються за панування», з чого вчені доходять висновку про те, що «якщо одна з позицій – правильна, то інша обов'язково має бути хибною» (див., напр., [8]). Одним із основних законів діалектики, які ввів видатний німецький філософ Георг Вільгельм Фрідріх Гегель (1770–1831), є Закон єдності та боротьби протилежностей. Відповідно до нього, у всіх видах реальності одне проти одного виступають протилежності, що знаходяться у суперечливих стосунках [3].

Власне, основою такого типу сприйняття є особливості індоєвропейської міфологічної свідомості, частиною якої є слов'янська.

«У міфопоетичній свідомості склалася система бінарних розрізнявальних ознак, набір яких є найбільш універсальним засобом опису семантики у моделі світу та зазвичай складається з 10–20 пар ознак, які протиставляються одна одній та мають відповідно позитивне або негативне значення» [6, с. 162].

В.В. Іванов та В.М. Топоров виділили для давньослов'янської (загальнослов'янської) культурної традиції ряд опозицій, що утворює певну систему та взаємозв'язок основних ознак. Ці протиставлення пов'язані із характеристикою структури простору, часовими координатами, кольоровими характеристиками, а також такий тип протиставлень, що знаходиться на стику природних та культурно-соціальних засад (*мокрый-сухий, сирый-варений, вода-вогонь* (відмітимо тут, що М.І. Толстой на прикладі сербських повір'їв вказує також на бінарну опозицію *вода-вино*, яку також можна віднести до цієї групи)), такі, що мають яскраво виражений соціальний характер (крім таких опозицій, як *чоловічий-жіночий, старший-молодший, свій-чужий*, дослідники вносять до цієї групи протиставлення *близький-далекий, внутрішній-зовнішній* та більш загальне протиставлення, що визначає модус усього набору всередині моделі світу: *сакральний-мирський* (профанічний)), *лівий-правий, жіночий-чоловічий, молодший-старший, нижній-верхній, західний-східний, північний-південний, чорний-червоний (білий), смерть-життя, хвороба-здоров'я, п'ятьма-світло, місяць-сонце, море-суша, зима-весна*. Ці опозиції були виділені на фоні широкого матеріалу, що відрізнявся територіально та хронологічно (африканські, інкські, давньокитайські, традиції Піфагора та Парменіда, та ін.), а також був різнохарактерним за жанром, обрядовою відповідністю, функціональною направленістю та ситуативною прив'язкою. Це пояснювалося інтенцією авторів виявити універсальний характер більшості бінарних опозицій, що розглядалися. Абстрактно-трансцендентальних понять «добро» та «зло» дослідники серед універсальних бінарних опо-

зицій міфологічної свідомості не виділяють, проте можна вказати на те, що кожний з членів опозиції має, відповідно, або утилітарно позитивне значення для общини, є корисним, або утилітарно негативне, є шкідливим (див. [4, с. 260–266]).

Видатний російський філолог, етнолінгвіст та слов'янознавець М.І. Толстой зазначав, що «майже у кожній традиції є ситуації, у яких окремі бінарні опозиції наповнюються іншим змістом, найчастіше – антонімічним, протилежним тому, що фіксується у більшості інших». Вчений вказував на необхідність також «спостерігати за системою бінарних опозицій в окремо взятій конкретній традиції, що стосується окремого етносу та одного синхронного зрізу» [6 с. 151–152].

Ці концепти проєціюються на систему гуманітарних універсалій, що визначають морально-оцінний план дискурсивних смислів.

Багато вчених, що досліджують російську мовну картину світу на матеріалі фольклористики, старослов'янських джерел та художніх текстів (О.Д. Шмельов, Т.І. Вендіна, Вяч.Вс. Иванов, А.Д. Залізник, Н.Д. Арутюнова та ін.) вказують на «подвійність» поняття «добро» в цій КС: воно розділяється на утилітарне «благо» (для певної людини, в певний момент) та етичне, ідеалістичне «добро» (для всіх, незалежно від умов). В російській мові є кілька пов'язаних між собою пар, члени яких відповідають певним аспектам універсальних філософських концептів, огляду спільних та розбіжних елементів в яких присвячена низка досліджень: *правда* та *истина*, *долг* та *обязанность*, *свобода* та *воля*, *добро* та *благо*. Т.І. Вендіна та І.С. Шмельов вносять поняття «Добро» в тріаду «Истина – добро – красота», вказуючи, що ця трьохкомпонентна система є основою сприйняття світу росіян [2].

Ці елементи організовують людське мислення і культуру подвійним чином: з одного боку, дві частини опозиції внутрішньо пов'язані, з іншого – одна з частин завжди більш привілейована. Тому в бінарній опозиції «добро – зло» «добро» припускає існування «зла» (і навпаки), і, більш за те, саме добро зазвичай цінують, а зло є підпорядкованим, нижчим. Схожим чином, вчення про архетипи свідчить, що існують неусвідомлені, спільні для багатьох культур, універсально прийняті елементи опозицій, один з яких є завжди позитивним, а інший – негативним. Згадаймо, наприклад, бінарний архетип світла (тепла), пов'язаного з добром, і темряви (небезпеки), який вказує на зло [7]. Коли бінарні опозиції чи архетипні метафори вживаються в риториці, вони створюють ієрархію цінностей, яка є важливішою для структури аргументу, ніж власне цінності [8].

Зазначмо тут, що дуалізм та бінаризм є характерними саме для європейського, християнського, західного світогляду. Східний тип мислення пропонує зовсім інший принцип взаємодії двох протилежностей: замість онтологізації протиріччя (пор. статус діалектики у європейській культурі, логіко-риторичну пріоритетність діалогу у порівнянні з монологом у європейській філософії та літературі) – уявлення протилежностей у рамках універсального синкретизму, взаємодію та взаємопроникнення (пор. інь і ян).

У той же час, саме для європейської культури специфічною є можливість зафіксувати дуальну альтернативу практично для будь-якого феномена, що створює стимул для варіабельності мислення, позбавленого догматизму (пор. диспут як форму розвитку філософського мислення).

Особливий акцент на моральності, роздумах про боротьбу добра та зла характерний для російської метальності, на що вказують як російські, так і західні вчені і мислителі. Так, американський лінгвіст польського походження Анна Вежбіцька, що досліджувала універсальність різних понять у багатьох культурах, відмічає в російській мовній картині світу нехарактерну для англосаксів любов до моралі, «абсолютизацію моральних змін людського життя, акцент на боротьбі добра та зла (у інших та собі),

любов до крайніх та категоричних моральних суджень» [1, с. 232]. Порівнюючи результати праць як зарубіжних, так і російських дослідників, вчена відмічає часте взаємне нерозуміння і навіть, іноді, глибоку неприязнь американців, англійців та росіян до дуже різних проявів менталітету. Так, посилаючись на дослідження Бауера, Інкелеса, Клакхона, А. Вежбіцька зазначає, що «американці висувують на передній план автономність і суспільне схвалення, у той час як росіяни рідко відмічають особисті досягнення. Від свого оточення росіяни чекають і часто навіть вимагають моральних оцінок (лояльності, поваги, щирості). Американця ж більше цікавить, чи він подобається іншим, чи ні...» [1, с. 335]. Далі дослідниця переходить до аналізу мови російської літератури, в порівнянні з англійськими прикладами. «Кожного англосаксонського читача російських романів», – зазначає вона, – «вражає велика кількість абсолютних моральних суджень, особливо – таких, що стосуються людей» [1, с. 378]. Не завжди ці оцінки мають сенс осуду. На думку вченої, носії російської мовної картини світу «такі ж емоційні і схильні до крайнощів у вираженні морального захвату, як і при виразі морального осуду» [1, с. 382]. До подібних висновків доходить і український дослідник Анатолій Свідзинський.

Відповідно, подвійне поняття «добро/благо» є важливим дихотомічним елементом ціннісної картини світу, що структурує свідомість представників західно- і східноєвропейської цивілізації.

Список літератури: 1. Вежбицкая Анна. Семантические универсалии и базисные концепты. / А. Вежбицкая. – М.: Языки славянских культур, 2011. – 568 с. (Язык. Семиотика. Культура). 2. Вендина Т.И. Категории добра и зла как количественные определители / Т.И. Вендина // Лексический атлас русских народных говоров: Материалы и исследования. СПб.: Наука, 2003. – С. 26–35. 3. Гегель Г.В.Ф. Философия истории // Гегель, Г.В.Ф., Соч.: в 14 т. Т. 8. – М.: Л.: Соцэкгиз. 4. Иванов Вяч.Вс., Топоров В.Н. Исследования в области славянских древностей. / Вяч.Вс. Иванов, В.Н. Топоров. – М.: 1974. – 343 с. 5. Деррида Ж. Голос и феномен и другие работы / Ж. Деррида // Теории знака Гуссерля. – СПб: 1999. 6. Толстой Н.И. Язык и народная культура. Очерки по славянской культуре и этнолингвистике. / Н.И. Толстой // Изд. 2-е, испр. – М.: Издательство «Индрик», 1995. – 512 с. (Традиционная духовная культура славян / Современные исследования). 7. Юнг Карл Густав. Собрание сочинений. Ответ Иову / Карл Густав Юнг // М.: Канон+РООИ «Реабилитация», 2006. 8. No Shades of Gray: The Binary Discourse of George W. Bush and an Echoing Press / Kevin Coe, David Domke, Erica S. Graham, Sue Lockett John, and Victor W. Pickard // Journal of Communication, June 2004. – P. 234–252.

*Билал Хамзе
г. Триполи, Ливан*

ВЛИЯНИЕ ВЕРЫ НА ЖИЗНЬ ЧЕЛОВЕКА

На протяжении многих веков мыслители Исламского мира, Европы, Индии и Тибета задумывались о влиянии веры на жизнь человека [2, 3, 8].

Вера – это не та вещь, которую мы можем вынести за пределы нашей повседневной жизни, можно забыть о ней и не обращать внимания. Как мы можем забыть о ней,

если это связано с самим существованием человека и концом его жизни? Вера – это то, самое главное, что влияет на жизнь человека.

Вера – это не просто комплекс обрядов для человека, который привык их соблюдать, хотя таких людей много. Вера – не просто знание о сути вещей, ведь, сколько существует людей, которые имеют знание о сути вещей, но не верят в них.

Вера – это знание, следование этому знанию и влияет на жизнь человека.

Постановка проблемы. Все ищут радость и спокойствие: от философа до обычного человека, от правителя в его дворце до бедного человека в его хижине.

Но вот вопрос: «Где найти радость?». Разве радость в материальных благах? Но сколько есть несчастных богачей? Колин Уилсон, писатель и философ, который писал о красоте и богатстве Нью-Йорка, отметил: «Это просто ширма, за которой только несчастье и беспокойство». Это говорит о том, что радость не в богатстве.

Или может быть радость в детях? Да, действительно, дети – украшение нашей жизни, и они – наше будущее. Но сколько есть родителей, которые страдают из-за своих детей [1]?

Тогда где же радость?

Радость – это моральная вещь, которую не увидишь глазами, не посчитаешь, не потрогаешь руками и не купишь за деньги.

Радость – это чувство, которое находится в сердце человека, и дает ему спокойствие, надежду и в результате – хорошие отношения с людьми.

Человек – это не просто очередное звено в цепочке организмов. Он – важнейший и главнейший среди обитателей Земли, которого создал Аллах, и которому подчинил все вокруг.

Еще одна попытка найти ответ на вопрос о влиянии религиозной веры на жизнь человека и общество в целом стала *целью* написания данной статьи.

Аллах говорит: «*Мы сотворили человека лучшим сложением*» (Коран, 95:4).

А также: «*Мы почтили сынов Адама и позволяем им передвигаться по суше и морю. Мы наделили их благами и даровали им явное превосходство над многими другими тварями*» (Коран, 17:70).

Верующий человек зная, что Аллах выделил для него определенный удел и определенный срок жизни, спокоен и доволен тем, что у него есть, что будет завтра. Он делает все то, что зависит от него, а потом надеется на щедрость Всевышнего Аллаха, зная, что не сможет получить больше предписанного или прожить дольше отведенного.

Вера влияет на нравственность человека [4, 5, 6, 7, 9]. Верующий человек читает в Священном Коране: «*Тот, кто сделал на вес пылинки добра, увидит его, и кто сделал на вес пылинки зла, увидит его*» (Коран, 99:7–8), и читает, что пророк Мухаммад (мир ему) сказал: «В Судный день ближе ко мне тот, кто лучше нравом»;

– *если верующий человек с женой*, то обходится с ней наилучшим образом, не обижает, не бьет. Ведь пророк Мухаммад (мир ему) сказал: «Наилучший из вас тот, кто лучше относится к своей жене», а Аллах сказал: «*Живите с ними достойно*» (Коран, 4:19);

– *если у верующего есть дети*, то он воспитывает их лучшим образом, и относится к ним с милостью, играет с ними, обеспечивает их, дает им знания, потому что знает, что они остаются его источником вознаграждения даже после его смерти. Пророк Мухаммад (мир ему) сказал, что после смерти человека все дела его заканчиваются кроме трех, одной из которых является праведное потомство, которое обращается к Аллаху с мольбой за родителя;

– *если родители живы* и что-то попросили у своего верующего ребенка, то он не отказывает им, потому что знает, что Аллах приказал в Коране: «*Приклоняй перед ними*

крыло смирения по милосердию своему и говори: «Господи, помилуй их, ведь они растили меня ребенком» (Коран, 17:24);

– если у верующего есть соседи, то он относится к ним так же, как относится к родным. Он читает как в Священном Коране о важности соседа, так и слова пророка Мухаммада (мир ему). Когда у соседа проблема или беда, мы видим верующего первым, кто идет ему на помощь.

Вера влияет на человека не только дома или в пределах какого-то пространства. Вера – это то, что влияет на человека, где бы он ни был;

– если верующий на работе, то он выполняет свои обязанности в лучшем виде. Пророк Мухаммад (мир ему) сказал: «Аллах любит, коль делает кто-то из вас что-либо, то делает это в лучшем виде». Если есть в работе какие-то проблемы, верующий старается их решить, если есть необходимость развивать работу, то он думает над этим и делится своими мыслями;

– если верующий в обществе, он не обманывает, потому что ценит истину; держит слово, потому что знает, что будет спрошен за это; не ворует, потому что знает, что находится под постоянным наблюдением Всевидящего Аллаха.

Общие выводы. Таким образом, никто не может отрицать благотворное воздействие веры на жизнь человека. Нет сомнения, что вера и религия оказывают огромное влияние не только на жизнь человека, но и на общество в целом, и являются единственным средством достижения счастья и благополучия. Это влияние, как доказано выше, отражается на всех аспектах человеческой жизни.

И хотя религиозные предписания, являются залогом счастья личной и общественной жизни, необходимо отметить, что счастье человека и общества зависит именно от выполнения религиозных предписаний, ибо важна сама истина, а не притязания на нее.

Список литературы: 1. Абдул-Мути А. Воспитание в Исламе. Наши дети. Практическое руководство / Абдул-Мути А. [пер. с англ.] – СПб.: Изд-во «ДИЛЯ», 2007. – 384 с. 2. Аляутдинов Ш. Путь к вере и совершенству, – 5-е изд., доработанное. / Под ред. М. Заргишиева. – М.: Фонд «Мир образования», 2005. – 496 с. – (Bibliotheca Islamica; т.1). 3. Аль-Газали Абу Хамид. «Наставление правителям» и другие сочинения / Абу Хамид аль-Газали: пер. с арабского, персидского. – 2-е изд, испр. и доп. – М.: Издательский дом «Ансар», 2005. – 336 с. 4. Аль-Кайси М.И. Исламская мораль / Марвин Ибрагим аль-Кайси. – М.: ИПЦ «Андалус», 2005. – 128 с. 5. Атаулла Баязитов. Отношение Ислама к науке и иноверам / Атаулла Баязитов. – Казань, Академия познания, 2006. – 76 с. 6. Гюлчур М.К. Культура поведения в исламе. – М.: «Издательство Новый свет», издание 1-ое, 2008. – 181 с. 7. Камаль Эль Зант. Нравы мусульманина / Камаль Эль Зант. – Казань: ОАО ПИК «Идеал-Пресс», 2010. Ч. 1. – 503 с. Ч. 2. – 319 с. 8. Мухаммад Али аль-Хашими. Личность мусульманина согласно Корану и Сунне / пеор. Нирша В. (Абдалла). – К.: Мусульманская религиозная община, 2004. – 420 с. 9. Мухаммед Аль Газали. Исламская нравственность. Азербайджанская Государственная книжная Палата. Баку. – 1998. 156 с.

Волік К.С.
м. Івано-Франківськ, Україна

**«ХАЙ І ХАТА ЗГОРИТЬ, АБИ ДУКАЧІ ЗАЛИШИЛИСЬ»:
(ДО ІСТОРІЇ НАРОДНОЇ ПРИКРАСИ)**

У відомій комедії Григорія Квітки-Оснoв'яненка «Сватання на Гончарівці» (написана у 1836 р.), яка одразу полюбилася українському глядачу, дівчина Уляна каже, що не проміняє нареченого за воли та пару низок з дукатами. Для простої та бідної дівчини випробування таким багатством стає ще більш очевидним, якщо пригадати народне прислів'я: «Хай і хата згорить, аби дукачі залишились». Але для того, щоб зрозуміти колись очевидні речі сьогодні треба відновити цілу «сторінку» з історії майже загубленої національної прикраси.

Дукач – народна українська прикраса у вигляді монети, декоративно оздобленої, що входила до ансамблю традиційного вбрання. Слід зазначити, що звичай нанизувати монети та використовувати ці низки в костюмі відомий багатьом народам. Саме слово «дукач» є українською видозміною добре знайомої назви західноєвропейських золотих монет – «дукатів», що в Україні поширилася у XVII ст. і на золоті медалі. Цю назву спочатку було присвоєно венеціанським монетам вагою близько 3,5 гр., випущеним в обіг у 1284 р. Вважається, що вона породжена словом, яке входило в монетну легенду: *Sit tibi Cyriste datus quem tu regis iste ducatus*. В Україні, грошовий обіг якої в XVI–XVII ст. (до союзу Богдана Хмельницького з Росією) становив частину польського грошового обігу, назва «дукат» не була вже, звичайно, зв'язана саме з венеціанськими монетами, оскільки після виходу дуката на світовий ринок в самій Західній Європі ним називали будь-які золоті монети вказаної ваги, що карбувалися у багатьох державах: в Угорщині з 1325 р., у Німеччині після більш легких гольдгульденів – з 1559 р., у Голландії – з 1586 р. та ін. В Україні, як і в Польщі, найбільш поширеною назвою для дукатів-монет став вираз «червоні золоті». Населення України користувалося польською і взагалі західноєвропейською монетою; останнє особливо стосується золотої монети і великої срібної монети – талерів і левків (левендалерів) [6, с. 27].

У багатьох документах, дукати) згадуються не як монети, а як прикраси. «Дукатові», «дукачеві» властиве значення поодинокі прикраси, що претендує на центральне місце в ансамблі прикрас, які носили на шиї і на грудях. Так на Ніжинщині дукач іноді поділяв це місце з хрестом. Кожний висів на окремій стрічці, але на одній висоті, явно «заважаючи» один одному.

У 1687 р. при описі майна багатого «гречанина» Миколи Торніота, у шкатулці виявили чотири «червонных двойных золотых», причому один з них – «в четыре золотых»; «червонной турецкой», «золотая копейка», «маниста жемчужная... с 7 дукатами золотими червоними» [6, с. 30]. З наведеного уривку документу видно, що в деяких випадках червоні золоті, червінці, дукати та ін, які явно правили за жіночі прикраси, при сумарних підрахунках грошей, виявлених у тому чи іншому майні, входили в загальний підсумок. Дивуватися з цього не доводиться, оскільки дукат-монета, підвішений до намиста, потенційно зберігав свою монетну сутність [6, с. 32].

Серед документальних свідчень маємо навіть лист останнього українського гетьмана Кирила Розумовського, датований 1759 р., в ньому згадується дукат, про який можливо скласти найточніше уявлення. «Господин войсковой товарищ Романовский! Препровождая при сем универсал на чин войскового товарища вами просимый за долговременную и добропорядочную службу при дому нашем, посылаю пании вашей сережки и дукат щирозолотий з цепкою, кой у Мировичевой с протчими вещами мною куплен и, как вам ведомо, од Мазепи ей добулись, да носит на память от нас. В протчем пребываю вам доброжелательный гетман граф К. Разумовский. 1759 года июля 14 дня СПб» [6, с. 36]. Цінність даного свідчення подвійна, оскільки дарований дукач, до К. Розумовського належав ще Мазепі, отже може бути датований XVII ст.

Дукачами у XIX і XX ст. вже називали дуже різні за матеріальною і художньою цінністю жіночі прикраси – від хай грубого, але старанно виготовленого ювелірного виробу до копійчаної, дуже примітивної фабричної штампованої бляшки. Відповідно до цього в одних місцевостях України дукач на початку XX ст. лишався ще парадною, святковою прикрасою, тоді як в інших дукачі носили щодня не тільки дорослі, а й діти. Дукач міг з'явитися у вбранні дівчини-підлітка, коли вона лише вступала в дівочтво. Дукач переходив до дівчини від матері або ж його треба було десь замовити чи купити [6, с. 15].

Народний побут ретельно відтворювали на своїх полотнах відомі російські та українські художники. З портрету Василя Тропініна «Українка (Подільянка) в намітці» (зберігається в Державному Руському музеї) на глядача дивиться заможна українська селянка чи міщанка у дорогому одязі, окрім низки намиста на окремому ланцюжку висить дукач, зроблений скоріше за все з срібної чи золотої монети. У зв'язку з цим нагадаємо, що дукачем в Україні могли називати не лише прикрасу, зроблену з монети, а ще й заможну людину:

«Ой, іде богач, ой іде дукач,
Насміхається:
- Ой, за що, за що бідна голота
Напивається?» [7].

Жанрова гумористична картина Іллі Рєпіна «Повернення з весілля» була написана художником в 1891 р. у народному дусі, можливо під впливом «народних картин» (нині зберігається у музеї Айвазовського в Феодосії). За сюжетом чоловік та жінка повертаються з весілля у відповідному святковому вбранні. Дружина намагається відібрати у чоловіка пляшку з оковитою, той жартома відмахується від неї. На жінці вишивана сорочка, низки коралового намиста та низка дукачів. Це також цілком життєві реалії.

За спостереженнями мандрівника, який виклав свої враження про перебування в Україні у 1805 р., відзначалося надзвичайно убожество селянок поблизу Яготина, у той же час запримітив: «Шийне її вбрання із справжніх й підроблених коралів часто коштує набагато більше, ніж весь дім». Селянські «фамільні коштовності» створювались протягом поколінь. Освячені незмінністю моди, корали, бурштин, дукач, хрест, серги переходили від покоління до покоління: і зберігалися [6, с. 15]. «Завдячуючи сталості народної моди, селянські прикраси передавалися з покоління в покоління та зберігались як дорого сімейна реліквія – все це сприяло їх тривалому збереженню» [2, с. 127].

У книзі «Музей українського народного мистецтва» в розділі народні прикраси А. Гасанова зазначила: «На теренах Наддніпрянщини найбільшого поширення набули дукачі. Свого часу (XVII – перш. пол. XVIII) дукачі мали в Україні статус коштовностей і відповідали смакам панівного класу. Згодом панські оздобы перейшли в селянський побут і проіснували як народні прикраси до поч. XX ст. Виготовляли їх українські золотарі, які працювали у великих містах і містечках, продаючи свій товар на ярмарках, базарах або в місцевих крамницях» [2, с. 127].

У наборі листівок «Українська народна жіноча прикраса XIX – XX століття. Дукачі», С. Козлов публікує 36 зображень дукачів та подає атрибуцію кожного дукача, а також стверджує «що нагрудні прикраси ... є автентичними дукачами восьми регіонів України XIX–XX ст.». У передмові до листівок автор подає поняття дукач та коротко описує особливість носіння прикраси «Дукач на шії дівчини був своєрідним знаком про перехід від дитинства до дівочої зрілості. Заміжня молода жінка продовжувала носити дукач доти, доки у неї не підросла донька, до якої і переходила сімейна жіноча прикраса» [3].

У двотомнику «Традиційне вбрання українців» О. Косміна, розглядаючи дуже детально вбрання українців по регіонам, не висвітлювала регіональної відмінності дукачів в Україні, а тільки зазначала що їх носили, як декоративний елемент: «Важливим декоративним елементом вбрання є шийні прикраси. Фотографії поч. ХХ ст. вражають сучасного глядача їх кількістю. Низки коралів, бурштину, перлів, дукачів, хрестів, венетійського намиста та намиста з дутого скла, герданів створювали складну композицію, яка органічно доповнювала святкове вбрання українців. Починаючи від ший і звисаючи майже до пояса, прикраси створювали своєрідний захисний бар'єр між зовнішнім світом і тілом людини» [4, с. 12]. «Прикрасами ший та грудей служило коралове намисто з дукачами та медаликами (медальйони з зображенням Христа або святого)» [4, с. 70]. Дослідниця також зазначила відмінність у носінні банта при дукачі: «До разків намиста підвішували дукати та образки. ... Над намистом під самою шиєю висів на широкій стрічці «дукач з бантом» – велика срібна монета, підвішена на трьох ланцюжках до мистецько зробленої великої брошки. «Бант» мав різноманітні форми (плетений, рогатий, вереміївський та ін.) і прикрашався різнокольоровими скельцями, серед яких переважали червоні. Зі зворотного боку він мав скобу в яку протягували стрічку.

«Дукачі з бантом» були більш характерні для Лівобережжя, тоді як на Правобережжі дукачем називали срібні чи золоті царські монети, які за спеціально припаяне вушко нанизували на кольоровий вовняний шнурок» [4, с. 89]. «Срібні або золоті монети (дукачі, або личмани) одягали разом з намистом. Дукачі дарували молодій на весіллі» [4, с. 103].

До поняття «дукач» додається «личман». «Дукат – прикраса у вигляді срібної або золотої монети. Дукач з бантом – жіноча прикраса у вигляді срібної монети, підвішеної до великої брошки» [4, с. 133]. «Личмани – те саме, що й дукачі» [4, с. 135]. «Личмани – невеликі круглі металеві образки, оправлені мідним ободком. Менталики – металеві круглі бляшки або монети» [5, с. 15]. «Жіноча шийна прикраса у вигляді двох ікон (Благовіщення і Воскресіння) у спільній срібній оправі прикріпленої двома ланцюжками до срібного або позолоченого банта прикрашеного червоною скляною вставкою, називалась личманом» [5, с. 46]. Щодо дукачів, які спеціально вироблялися у якості жіночих прикрас, І. Спаський (відомий дослідник-нумізмат) прийшов до висновку, що вони були продуктом місцевого виробництва, центр якого знаходиться на Лівобережжі [6, с. 7].

Дукачам також приписували охоронні властивості. Такими вважалися, наприклад, дукачі із зображенням Параскеви П'ятниці. Зазвичай Параскеву зображували в мафорії і з хрестом у руці – символом мучеництва і одночасно Розп'яття Христового. Іноді в іншій руці зображували «сосунець», за переказами, подарований їй Христом [1].

Фактично події 1917 року та зміни на селі, які відбувалися у 20-х і особливо 30-х роках ХХ століття, призвели до занепаду і зникнення багатьох народних традицій. Серед майже зниклих традицій опинилося і зберігання та носіння дукачів. Сьогодні, з поверненням інтересу і поваги до традиційної української культури, вцілілі дукачі займають належне місце у музейних експозиціях, в ансамблі українського народного костюму і, навіть, у розробках сучасних українських модельєрів. Що ж стосується комплексного дослідження історії побутування українського дукача, то воно ще попереду.

Список літератури: 1. Абрамович С. Канон візантійської ікони: Навч. посібник. – Чернівці: Рута, 2002. – 79 с. 2. Вялець А.Ф., Білоус Л.С. Музей українського народного декоративного мистецтва. – К.: Мистецтво, 2010. – 352 с.: іл. 3. Козлов С.В. Українська народна жіноча прикраса ХІХ–ХХ століття. Дукачі. Набір листівок. – Полтава: видавець ФОП Полтава, 2010. 4. Косміна О.Ю. Традиційне вбрання українців. – К.: Балтія-

Друк, 2008. – т. I. – Лісостеп. Степ. – 160 с.: іл. 5. Косміна О.Ю. Традиційне вбрання українців. – К.: Балтія-Друк, 2011. – т. II. – Полісся. Карпати. – 160 с.: іл. 6. Спаський І.Г. Дукачи і дукачі України. – К.: Наукова думка, 1970. – 168 с. 7. Українська народна пісня «Ой, наступила та чорна хмара» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://mos-ukr-capella.ru/main.php?file=oi-nastupyla>.

Генькіна М.А.
г. Харків, Україна

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФИЛОСОФИИ ИВАНА ИЛЬИНА

Имя русского философа Ивана Ильина стало широко известно далеко за пределами России еще при его жизни. Его успех был стремительным. Еще стремительнее было его изгнание из страны за непокорность революционным взглядам большевистской власти и разгромные статьи...

Несколько книг и около ста статей философа Ивана Ильина представляют собой ценность не только с точки зрения современной русской философии. Он сумел во многом предсказать ход и вероятное направление развития событий в России на многие годы вперед, и именно сейчас работы философа рассматриваются с особым, углубленным, интересом. Но работы Ивана Ильина представляют собой настоящий клондайк для педагогики. Об этом и пойдет речь в следующей статье.

Одна из самых известных его работ «Поющее сердце» буквально пропитана идеей духовного развития, важной составляющих гуманитарного образования. Ильин очень много говорит о духе, наполняющем содержанием «нашу собственную духовную личность» и даёт ему очень ёмкое определение. «Дух – это свободнейшая и интенсивнейшая энергия, призванная к созерцанию невидимого, к восприятию сверхчувственного, к обхождению с бессмертными содержаниями, постигающая именно в этом обхождении своё собственное призвание и бессмертие».

Иван Ильин пишет, что для спасения нужна ИДЕЯ. Новая идея. И корни её должны быть религиозные. Дух должен воспитываться, а точнее духовная личность.

Педагогика – наука о воспитании. Книги Ильина имеют именно воспитательный характер, и хотя речь идет о морали, автор вовсе не морализирует. Он пишет о самых простых понятиях и явлениях, которые, как ни странно, нуждаются в самых простых объяснениях. Без «терминологического настоя». Именно так: просто. Он писал о том, что такое любовь и ненависть, огонь и вода, что есть воздух, что – свобода...

Он говорит о некоем законе «индивидуальности» и истолковывает его как закон *внутренней неделимости*. Внутреннее единство – это и единство духа, и единство личности, и конкретность в направленности этого духа, этой личности. Когда человек колеблется между различными возможностями и не верен ни одному из тех дел, чем занимается, «его дух есть как бы «ничья вещь» («res nullius»), и потому он будет принадлежать первому захватчику («primo occupanti»)». Такой человек ни к чему не относится серьезно и благоговейно. Ни одна жизненная возможность есть для него «единственная», т.е. главная и необходимая...» [1, с. 184]. Для Ильина совершенно очевидно, что человек (личность), не нашедший себя, не определившийся с истинными целями не можем быть искренним...

Иван Ильин очень четко показывает, в чем назначение каждого человека. Для него это совершенно очевидно – человек создан для творчества. Бог, то есть Творец – в

каждом человеке, и этого творца в себе следует найти. Ильин называет человека «личным творческим центром».

Духовное «Я» человека открывается, как человек убеждается, что он есть *творческая энергия*. Это «такая энергия, которая сама не материальна, но имеет призвание владеть своим телом как символом, как орудием, как одеянием...». Назначение человека быть *творческой целокупностью*. «Итак, в этом жизненном развитии искра Божия (так Ильин дух называет) очеловечивается и индивидуализируется, а человек оправдывает своё существование и освящается в своём творчестве» [1, с. 186]. Так, Иван Ильин указывает на важную для каждого человека составляющую его существования – творчество. Оно отождествляется со смыслом жизни и великим назначением каждого.

Поиск же этого назначения неизбежно связан с развитием, самостоятельным развитием – саморазвитием. Ибо каждый одинок. Но! Философ различает понятия одиночества и *одинокости*! Последнее есть и должно присутствовать в каждом. Это и индивидуальность, и внутренний стержень, и то, что отличает, выделяет личность из массы и нечто большее...

В целом, Иван Ильин очень много пишет о религии, о Боге, о духе, о божественном, ссылаясь на Евангелие, что, к сожалению, отпугивает (именно «отпугивает»!) современное студенчество (молодёжь). Это явление, безусловно, имеет свои объяснения, но путь навстречу темам о Боге и духе есть верный. Стоит лишь вслушаться и всмотреться в слова этого философа, как легко можно увидеть стройную теорию. Создаётся впечатление, что автор несколько десятков лет назад предсказал ситуацию, и учение его, рекомендации и советы, как нельзя более, актуальны сегодня.

Современные тенденции в образовании, социально-педагогические векторы таковы, что книги и статьи Ильина могут служить ценными педагогическими пособиями.

Совершенно ясно, что прочтение его работ способствует глубокому осмыслению, переоценке и действиям. Они направляют, побуждают личность выбирать, действовать, ценить и расставлять приоритеты. «Мой дух, эта творческая искра Бога, призван к тому, чтобы пронизать мою душу и прожечь моё тело, превратить и тело и душу в своё орудие и в свой символ, очистить их от мёртвого бремени и художественно преобразить их. Каждому из нас даётся своя искра... Человек становится художественным созданием Божиим...».

Отсеивание второстепенного также способствует верному целеполаганию, что в любом виде деятельности играет практически первостепенную роль.

Совершенно отдельное место занимает т.н. созерцание. Хотя, говоря о созерцании сердцем, он имеет в виду скорее интуицию, умение заглянуть в самую глубину сути, полагаясь при этом на нечто большее, чем просто разум. «Творческий человек должен вникать в мировую глубину и сам запеть из неё. Он должен научиться созерцать сердцем, видеть любовью, уходить из своей малой личной оболочки..., создавать новое из древнего и невиданное из предвечного. Так обстоит во всех главных сферах человеческого творчества: во всех искусствах и в науке, в молитве и в правовой жизни, в общении людей и во всей культуре» [1, с. 204]. И в этих словах снова о творчестве, снова об одиночестве, индивидуальности и единении каждой личности со своим стержнем, с собой. Это – пытливость в неустанном поиске. Это – и ответственность за свой поиск и выбор.

Рекомендации Ильина удивительно созвучны с современными педагогическими истинами и настроениями. Ильин, хотя и в религиозном контексте, но даёт важный совет, как ни странно, управленческого характера: «Надо воспитать в себе жизненного стратега:

спокойно предвидеть наступление «неприятеля» и твердо встречать его с уверенностью в собственной победе, ибо победа без этой уверенности невозможна...» [1, с. 202].

Характеру, а больше силе воли и терпению, Ильин также придаёт серьёзное значение. Он говорит, что человек должен уметь «утихомиривать» свои эмоции, но терпение нужно и в учении. Он призывает рук не опускать: «...мы должны как можно раньше научиться спокойно принимать «отказы» жизни, бодро смотреть в глаза надвигающемуся «нет» и приветливо встречать неприветливую «изнанку» земного бытия...мы не должны помышлять о бегстве...напротив, надо думать о том, как одолеть беду и как победить врага» [1, с. 205].

Рассуждая о духе и духовности Иван Ильин имел в виду не дух Божий и не духовную религиозность, а исключительно человеческое проявление духа и ту соответствующую ей жизнь и направленность, которая придаёт всей человеческой культуре высшую ценность и значение.

Иван Ильин: «Жизнь человеческая покоится вообще на управлении самим собою и на самовоспитании; искусство жить есть искусство воспитывать себя самого к Божественному» [1, с. 164].

Список литературы: 1. Ильин И.А. / Поющее сердце / электронный ресурс.

*Голозубов А.В.
г. Харьков, Украина*

ТРАДИЦИИ ГЕРОИЧЕСКОГО В ЗАПАДНОЙ И ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКОЙ КУЛЬТУРАХ: ОПЫТ СОПОСТАВЛЕНИЯ

В целом ни русская, ни украинская культура не культивировали героев по крайней мере до 19-го века, подобно тому как Православная Церковь была сдержанной в канонизации новых святых сравнительно с Ватиканом. Герой нашего времени из одноименного романа М. Лермонтова на самом деле не является ни святым, ни реальным героем, ни победителем. Его также нельзя назвать активным актором, как М. Бахтин использует это понятие в своем эссе «Автор и герой в эстетической деятельности». Скорее здесь герой означает место в современных ему реалиях, типичный характер.

Примеры обратной тенденции не многочисленны. Ода М.В. Ломоносова, посвященная захвату Хотина в 1739 году, может быть упомянута здесь, но на самом деле она прославляла не столько героев этого события, воинов и командиров, сколько Империю и была посвящена лично императрице Анне Иоанновне. Образы древнерусских князей-воинов не нашли существенного отражения в популярной культуре и памяти, возможно за исключением Игоря Святославича – центрального персонажа знаменитого эпического сказания о битве с половцами. Следует заметить, что он проиграл эту битву, но показал храбрость и любовь к Родине и своей жене. Позднее выдающиеся полководцы, с одной стороны, и российские цари (императоры) или люди из их окружения, с другой, редко являлись одними и теми же лицами в военной истории Российской империи. Скорее, наоборот, популярность таких военачальников, как Александр Суворов, Федор Ушаков, Михаил Кутузов, Михаил Скобелев, была, как правило, обратно пропорциональна расположению со стороны монарших особ. Канонизация некоторых военных героев (Дмитрий Донской, Александр Невский, Федор Ушаков) подтверждала их авторитет как в глазах светской власти, так и в массовом сознании, а кроме того смягчала во-

плотившийся в них дух брани. Первые же древнерусские святые Борис и Глеб и вовсе были скорее не мужами битвы, а невинными жертвами, не успевшими проявить себя на поле сражения. В дальнейшем русская классическая литература и искусство также сочетают описание случаев подлинного героизма с показом нелепости, ненужности и жестокости самой войны, как мы это видим в картинах Василия Верещагина или «Севастопольских рассказах» и тем более в «Войне и мире» Л. Толстого. Наполеон, прославленный множество раз в поэзии, живописи и исторических сочинениях как герой, в романе Толстого описывается как трагикомический персонаж, карикатура на роль личности в истории.

В западной литературе подобный подход к войне возобладал преимущественно после Первой мировой войны, особенно в 1920-х годах в т.н. «литературе потеряннного поколения». «Смерть героя» (1929) Ричарда Олдингтона означала избавление от различных утопий и иллюзий, унаследованных от эпохи Просвещения. «Смерть Бога» и «смерть автора» усилили эту тенденцию к замене героя на его противоположность, антигероя. Можно сказать, нет героев в шутовском хороводе европейской литературы XX века. Мы не видим ни жертвы, достойной истинного сострадания, ни злодея, подобного романтическим демоническим персонажам. Антигерой доминирует в этом культурном пространстве. Он является аутсайдером по отношению к обществу потребления и его идеалам и ценностям. В то же время он не стремится построить свою собственную идеологическую систему. Различные сиюминутные настроения и ассоциации пересекаются в его сознании, но он чувствует себя уставшим и разочарованным в реальности, здесь и сейчас. Несмотря на интенсивное внимание к проблеме личности в западной культуре прошлого столетия не создаются поистине монументальные фигуры и титанические личности, зато появляется «герой абсурда», Сизиф в эссе А. Камю. В то же время советская культура порождает множество героев, несмотря на то, что предыдущие столетия продемонстрировали готовность русской и украинской интеллигенции быть жертвой, хотя и по разным причинам, и отсутствие героев.

Православная культура, сформировавшая духовные основы Киевской Руси, унаследовала от античности не столько культ героев и соответствующих добродетелей, которые они воплощали, или, например концепты личности, индивидуальности, диалог как способ выявления истины, сколько некоторые философские идеи, сосредоточенные на человеческой личности, душе, мудрости и т.д., относящиеся к самому христианству. Киевская Русь вступила в средневековый период значительно позже, чем остальная Европа и не восприняла многое из западноевропейского средневековья в полной мере, включая явление рыцарства. Западная Европа была постоянным полем битвы между более цивилизованными народами и т.н. варварами, между различными королями, императорами, сеньорами и вассалами, между императорами и папами, между церковью и различными ересями. Герои рождались в этих сражениях, заменяя пантеон греческих героев, но они были не более богоподобными людьми. Скорее, они напоминали самых благородных и отважных героев из древнегреческих эпических сказаний, но воплощали дух и народные верования соответствующих европейских национальных общин. Это был очень широкий спектр подвигов и героических персонажей. Территория бывшей Киевской Руси очень скоро оказалась в составе других государств: Польши, России, Австро-Венгрии. Соответственно, различные части современного украинского государства существенно отличались не только в смысле политических, конфессиональных, культурных факторов, но, позвольте предположить, и в отношении к героям и героизму. Воплощением героических идеалов украинского народа стало, конечно, запорожское казачество, хотя память о героических и христианских добродетелях казаков сохранялась

больше в народном сознании, чем на уровне литературных артефактов. Империя же не только стремилась уничтожить Запорожскую Сечь буквально, но и свести на нет духовное влияние этого явления на украинцев. Западная Украина главным образом разделила общие парадигмы европейской цивилизации, сочетая это со стремлением к независимости и сохранению собственных народных обычаев, верований и традиций в этом межкультурном пространстве, а также почитанием новых героев повстанческого движения, воспринимаемых как продолжателей традиций запорожского воинства. Восточная часть современной Украины в большей степени оказалась ориентирована на социальное подчинение и доминирование моноидеи в политическом мышлении и православном наследии, проникнутом идеей сохранения традиции и статуса «Третьего Рима». Если посмотреть на московский период украинской истории, мы должны будем признать отсутствие героев до периода наполеоновских войн. В то же время романтическая тенденция к национальной идентичности проявилась в Украине в растущем национальном самосознании и интересе к украинской культуре. Н. Гоголь привлек внимание к украинскому фольклору в «Вечерах на хуторе близ Диканьки» и к фигуре лидера казаков Тараса Бульбы в одноименной повести. Но даже Гоголь смягчил свой национализм в более позднем издании произведения. Тем не менее в начале 20-го века казаки были героизированы и при этом репрезентированы как православное воинство, ставшее на защиту не только социальных и культурных, но и религиозных интересов украинского народа, а Тарас Шевченко преподнесен как их духовный наследник (Дм. Донцов).

В Советском Союзе появляется модель нового человека как секулярная фигура, не связанная с религией и моралью. Р.В. Метьюсон отмечает, что «герой, воплощающий советскую модель, живет и действует в рамках непогрешимой доктрины грядущего общественного преуспевания, игнорирующей частную жизнь» [2, р. XVI]. М. Горький видел две необходимые черты в новом человеке: героизм и коллективизм. «Каждый индивид являлся потенциальным героем, имел врожденную полноту жизни, силу и красоту, которые были реализованы путем мобилизации воли и служили трансиндивидуальным целям: обществу, человечеству или ходу истории» [1, р. 308]. Особое место в формировании нового человека было отведено литературе. Сталин призвал ведущих советских писателей работать в качестве «инженеров человеческих душ». Новые герои – шахтеры, трактористы, авиаторы, – все они были «в диалоге с технологией» и все были частью новой исторической общности под названием «советский народ».

В западной культуре на всем протяжении прошлого столетия происходило обращение к эпическим сказаниям и традициям разных народов, содержащих потенциал для выдвижения той или иной героической фигуры или целой разновидности героизма. Достаточно вспомнить жанр «пеплум» в голливудском кино 1950–60-х годов – популярное кино на античные или библейские сюжеты; фильмы о викингах, прежде всего киноверсию 1958 года режиссера Р. Флейшера; разного рода вестерны, в том числе американские классические приключенческие истории об индейцах и ковбоях, итальянские спагетти-вестерны, «истерны», снятые странами социалистического блока, прежде всего с Гойко Митичем в главной роли; цикл фильмов о Синдбаде; фильмы об Индиане Джонсе и др. это был поиск модели героического поведения средствами массовой, коммерческой культуры, выполняющей прежде всего гедонистическую функцию, направленную на развлечение читательской и кино- аудитории, заполнение досуга обычного среднестатистического человека. Мы полагаем, что эта жажда героев была связана в первую очередь с нехваткой героизма в реальной жизни, по крайней мере за пределами милитаризованного пространства военных действий, в котором даже самый обычный, может быть робкий и незаметный в повседневной жизни человек совершал поступки

безумной храбрости. Новейшей разновидностью героев в западном обществе стали т.н. селебрити, или знаменитости – продукт развития в первую очередь той же массовой культуры, точнее говоря масс-медийной, сформированной средствами массовой информации, заполняющими все сферы повседневной жизни. Масс-медиа формировали образ мысли и жизни человека прежде всего как потребителя услуг, широким спектром предоставленных вниманию обывателя и все чаще переводимых в формат шоу. Политики в большей степени обращаются к сознательному поведению избирателя, но даже избирательные кампании масс-медиа и сами политики, особенно в США, склонны превращать в карнавал лозунгов и ярмарку обещаний. Разочарование в невыполненных обязательствах не является столь горьким, как часто бывает в нашем социуме, поскольку в любом случае общество потребления обеспечивает уровень комфорта и дохода, который не приводит к протестным настроениям, способным угрожать существующему порядку вещей в целом, и удерживает абсолютное большинство населения в «лудистическом» и карнавализованном пространстве медиатизированной культуры. Призыв Дж. Кеннеди к каждому американскому гражданину задуматься о том, что он сделал для страны, вряд ли можно назвать типичным в этом отношении. Так же как против общества потребления, почти сразу как обозначились его основные черты как системы отношений между людьми, сферой услуг и властью, обратилась ирония, критика и сатира со стороны мыслящих интеллектуалов – философов, писателей, кинорежиссеров, так и реанимация героев прошлого стала тут же стала объектом целого ряда литературных и кино- пародий (достаточно вспомнить комическую эпопею о «древних временах», снятую участника-ми британской комической группы «Монти Пайтон»). На наш взгляд, это стало следствием той же тенденции к постоянной рефлексии, неудовлетворенности и отчуждению, которые привели к появлению в западной культуре XX века концепта «антигероя».

В советской культуре героизм, напротив, декларировался как категория настоящего и являлся скорее политической, чем исторической категорией, чрезвычайно идеологизированной и направленной на формирование нового человека – гражданина социалистического общества, воплощенного рая на земле. У восточнославянских народов дефицит в потребности героизма, особенно милитаризованного, не декларированного, а подлинного, пережитого как историческая память и одновременно как элемент актуальной идентичности, стал, по нашему мнению, следствием традиций большей толерантности, миролюбивости в культурном и конфессиональном отношении.

Список литературы: 1. Beyond totalitarianism: Stalinism and Nazism compared / [edited by] Michael Geyer, Sheila Fitzpatrick. – N.Y.: Cambridge University Press, 2009. – 536 p. 2. Mathewson, Rufus W. The positive hero in Russian literature / Rufus W. Mathewson, Jr. – Evanston, Ill.: Northwestern University Press, 1999. – XIX, 369 p.

*Дерев'янка Ю.П.
м. Харків, Україна*

РУШНИКИ, ЯК СИМВОЛІЧНИЙ КОД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Рушники виступали і виступають одним з відбитків культурної пам'яті нашого народу. Сюжети вишивок та візерунків зберігають прадавні магичні знаки, символічні образи «дерева життя», «берегині», які сьогодні знайшли подальше своєрідне пере-

осмислення і оновлення. Таку ж важливу роль відіграє і символіка кольорів, зокрема червоного і чорного. Українці, як селяни, так і мешканці міст завжди надавали рушникам важливого образно-символічного значення. Дійсно, вони були неодмінним атрибутом будь-якої обрядовості – від народження дитини, весілля до поховального обряду. Однак рушники були й одним з найпоширеніших предметів народного побуту, вони виступали обов'язковим елементом інтер'єру і слугували окрасою селянського житла, свідченням майстерності хазяйки, дівчат і жінок, що походили з цієї родини.

Цілком природно, що в кожному регіоні і навіть у кожному селі формувалися і склалися свої локальні особливості і традиції, своє бачення краси і своє уявлення про досконалість. Можна стверджувати, що сюди вкладалися власні смаки і естетичні ідеали, що виявлялося у композиції, зображенні, кольоровій гамі і способах виконання шитва. Серед рушників зустрічаються високохудожні твори, які можна експонувати у будь-яких виставкових залах України і за її межами. Унікальність і неповторність цих народних шедеврів вимагає їх збереження і ретельного вивчення. Адже сучасні майстри, на їх основі не просто продовжують традиції, а й наповнюють орнаменталізацію рушників новим змістом і образами, посилюють їх художнє і монументально-декоративне вирішення, розширюють діапазон застосування в громадському інтер'єрі.

Вишиті рушники з давніх пір набули значного поширення в Україні. Вони були неодмінним атрибутом не тільки народного побуту, а й весільної та іншої святкової обрядовості. Рушники використовували і як традиційний елемент інтер'єру селянського житла. Всі важливі події нашого народу не обходились без рушників, які, крім декоративного навантаження, мали великий образно-семантичний зміст. З усіх численних творів народного декоративно-прикладного мистецтва складно знайти інший предмет побуту, який би носив у собі таку концентровану множину чітко визначених і завжди різноманітних символічних значень.

Так рушник все життя супроводжував селянина і в радості, і в нещасті. Також рушник завжди був і залишається українським символом гостинності. Саме на ньому підносили і підносять хліб-сіль дорогим гостям. При будівництві хати зазвичай на рушниках підіймали сволоки, які слугували опорою хаті, водночас слугуючи символом міцності родини. Інколи ці рушники потім дарували майстрам-будівельникам. На рушниках також приймали народжених немовлят, а згодом хрестили їх. З рушниками проводжали людину і в останню путь. Отже можна стверджувати про визначальну роль рушника та про його різноманітні функції на життєвому шляху людини.

Поліфункціональність рушника зумовила не тільки різноманітність стилів та способів його вироблення та використання, рисунків, візерунків, орнаменту, але й специфіку призначення в різних сферах. Найбільшого поширення набули звичайні рушники для побутового вжитку. Характерно, що вони, не зважаючи на своє суто утилітарне призначення, все ж вироблялися з любов'ю і прагненням передати прихильність до краси. Істотне значення мали також декоративні рушники, які спеціально виготовлялися для прикрашання житла. Водночас вони вважалися одним з оберегів у яких максимально зосереджувалася захисна сила, тому їх розміщали разом з образами у святому, так званому «красному куті» хати.

Істотну роль рушник відігравав і в народних весільних обрядах, як один з атрибутів цієї важливої події. По-перше, рушник дарували старостам, перев'язували їх через плече навхрест, якщо на заручинах доходили згоди. Відповідно такі рушники називали плечовими. Одним з можливих пояснень виникнення цієї традиції може служити фраза, яку колись казав батько нареченої, під час подавання плечових рушників: «пов'язати цих чужинців, що прийшли нас грабувати» [3, с. 516]. Безумовно ця ситуація натякає і

на майбутній «викуп» за наречену, і, водночас, є початком зближення двох колись різних «чужих» родин через шлюб їх дітей. Ось як за описом М. Маркевича відбувався цей обряд в українському селі у середині ХІХ століття.

Після згоди молода виносила рушники та хустку, яку клала на тарелю і ставила перед нареченим. Старости ж перев'язували один одного через праве плече під ліву руку, промовляючи: «Спасибі свату й свасі й молодій княгині, що вона вставала й рушники пряла старостам. Візьми ж, батькова дочко, хустку, да пошупай у молодого ребра; ти за нього йдеш, а у його може й ребра немає» [5, с. 126]. Остання фраза означала, що молода повинна взяти з тарелі хустку та власноруч заткнути нареченому за пояс.

По-друге, рушники пов'язували дружкам молодих, що символізувало їх відповідальність за міцність шлюбу. Нарешті рушниками зв'язували руки молодим, бажаючи їм щасливого й довгого подружнього життя. Дослідники шлюбної української символіки звертають увагу на появу весільних «термінів», які виникли завдячуючи великій ролі рушника у народних традиціях. Так бажання «побратися» оголошувалося молодими, при цьому вони бралися руками за весільний рушник. Так саме й «обручка» виникає первинно з обряду перев'язування рук молодим у ході обряду «побрання» [3, с. 516].

Уже згадуваний М. Маркевич наводить кілька етапів весільної церемонії, і в більшості з них використовуються рушники, у тому числі як ритуальні дарунки старостам і дружкам, за це так саме ритуально на тарелі клалися монети [5, с. 142]. Звісно таку кількість рушників готували завчасно, тому в численних народних піснях, легендах, переказах в поетичній формі детально були описано приготування дівчиною рушників до весілля. У вишивці вона відтворювала свої думки і почуття, надії й сподівання на щасливу долю.

Дуже давні ще язичницькі вірування українців існували поряд з християнським світобаченням, і, укорінені у святкових традиціях, також нерідко включали в обрядодію рушники. Як відомо, християнське свято Трійці в Україні мало ще й язичницьку назву «русалчин тиждень». Русалки сприймалися душами померлих, як дорослих так і дітей. Уважалося, що у разі зустрічі з дитячими нехрещеними душами треба було їх самотійно охрестити, промовляючи «Іван та Марія! Хрещу тебе в ім'я Отця, Сина й Святого Духа. Амінь!». Після чого слід було кинути русалці рушника [2, с. 401]. Те, що при обряді «хрещення» русалки використовували рушник, свідчить про його особливу роль у якості оберегу, сакральної речі.

Відома дослідниця української народної вишивки Л. Булгакова-Ситник описала найбільш розповсюджені теми і сюжети, які використовували народні майстри. «Вишиті хрестиком чорною й червоною заплочкою взори на рушниках першої чверті ХХ ст. характеризуються композиційною комплікативністю, що виявилось у сполученні різних за стилем узорів: бордюрів й ламбрекенів найрізноманітніших видів, зображеннями пави, пишних рож, ренесансних ваз з букетами, раковин з паростками, вензелів, корон тощо. Рушники з такими узорами у той час були розповсюджені на Поліссі, Волині, Слобожанщині, центральних та південних областях України, в Білорусії, Росії» [1, с. 99].

Причиною такої подібності, на думку дослідниці, стало поширення спеціальних друкованих видань в яких наводилися приклади вишивок. З іншої сторони, своєрідний відбір цих прикладів народними майстрами, свідчить про їх співзвучність тим вподобанням і символам, які супроводжували життя українського селянина протягом кількох століть. Пишна українська рослинність усвідомлювалася символом матеріального статусу, і, в той же час, нагадувала про «райські кущі». Пави – це також давній символ Раю, але мабуть красивий небачений птах привертав увагу й з естетичної точки зору. З розповсюджених сюжетів відмітимо також різноманітні алузії на «дерево життя».

Міська культура усе більше входила в традиційний селянський побут, однак на початку ХХ століття такий синтез ще не призводив до витіснення традиційного укладу. Прикладом такого явища Л. Булгакова-Ситник називає новий тип рушника, а саме «в перекидку»: «Вішали їх, як правило, біля печі чи при дверях на жердку або на два цвяшки (розтягуючи на мотузці по ширині, перегнувши таким чином, що нижня частина була довшою, а верхня – коротшою. Отож, вишивка на верхньому і нижньому краях була оглядовою. Переважно на них вишивали жанрові сцени з народного життя («Біля колодязя», «Біла жінка за чуб» та ін.)» [1, с. 102].

На превеликий жаль подальший технічний прогрес і прагнення селян перейти на «міську моду» поступово привели до забуття традицій вироблення та вишивок власних рушників, та багатьох традицій з ними пов'язаних. Тепер їх не побачиш навіть у сільській хаті, вже не говорячи про місто. А навіть там, де вони зберігаються, у багатьох випадках рушники частіше за все не є саморобними і не несуть відбитку індивідуальності майстрині. Сучасні рушники виробляють індустріальним способом із стандартними візерунками, які не відображають місцеві відмінності.

Ті ж, хто спромігся зберегти у своїх родинах старовинні рушники, як, до речі, будь які артефакти з побуту своїх предків, хто здатний розуміти й цінувати ці предмети матеріальної культури, мають реальну можливість збагнути їх глибокий духовний сенс. Говорячи про таких людей, харківський культуролог А. Корнев справедливо стверджує, що вони є «хранителями родинних традицій» і зберігають «документальні свідчення свого роду, хоча і писане вишиваними «рунами», мова яких, на жаль, часто залишається нерозгаданою і втаємниченою» [4, с. 9].

Однак і сьогодні, в умовах масового виробництва стандартизованих виробів, старовинні рушники ручного виготовлення надзвичайно цінуються і як пам'ять предків, і як сімейні реліквії, справжні зразки високого народного смаку та ідеалу.

Список літератури: 1. Булгакова-Ситник Л. Подільська народна вишивка. Етногр. аспект / Ред. О.М. Козакевич. – Львів: Ін-т народознавства НАН України, 2005. – 328 с. 2. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. – К.: Оберіг, 1993. – 590 с. 3. Жайворонко В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – 703 с. 4. Рушникові руни: Матеріали з колекції Юрія Дерев'янка / А. Корнев [Текст]. – Харків: Раритети України, 2011. – 20 с. 5. Країнці: народні вірування, повір'я, демонологія. – К.: Либідь, 1991. – 640 с.

*Ільченко О.В., Репко І.П.
м. Харків, Україна*

ФОРМУВАННЯ ПОЛІХУДОЖНЬОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ ШЛЯХОМ ВИКОРИСТАННЯ КОМПЛЕКСУ МИСТЕЦТВ

Суспільні зміни в політиці та економіці держави тісно пов'язані зі змінами в системі освіти. Гуманістична спрямованість педагогічної освіти вимагає формування творчоактивної особистості. Одним із універсальних засобів розвитку та виховання особистості є мистецтво, здатне передавати досвід за законами єдності трьох вічних і абсолютних цінностей: Істини, Добра і Краси.

Необхідність формування у особистості поліхудожньої культури засобами комплексного використання мистецтв передбачає високий рівень загальної естетичної культури,

максимального розвитку творчого потенціалу. Високий рівень естетичної культури є основою емпатійного ставлення людини до людини, естетичного переживання творчості.

Поліхудожня культура особистості визначається як ціннісна, цілісна освіта, що базується на інтеграції мистецтв і всіх компонентів виховання особистості, яка має особистісний та діяльнісний компонент.

Поліхудожня культура передбачає інформованість особистості про художньо-естетичні явища і процеси на рівні знань у вигляді понять, уявлень, ідей, концепцій, світоглядних поглядів і переконань і зумовлює опанування особистості системою художньо-естетичних знань.

Проблема взаємодії видів мистецтва, їх інтеграції відповідає усім актуальним для нинішнього часу і нашого суспільства способом вирішення протиріч між мистецтвом і життям, мистецтвом і педагогічним процесом. Різні види мистецтва мають унікальний виховний арсенал і в той же час тісно пов'язані між собою.

Вплив мистецтва на формування особистості здійсниться в тому випадку, коли твір мистецтва сприймається адекватно до задуму автора-творця, якщо розум і почуття молоді людини беруть участь у цьому сприйнятті. Звідси виникає педагогічна проблема – навчити молоде покоління сприймати твори мистецтва. Взаємовплив різних видів мистецтва обумовлює як цілісність художнього сприйняття, так і естетичне сприйняття дійсності.

У сучасних філософських, соціологічних і психологічних дослідженнях (Ф.С. Батіщев, М.С. Каган) простежується думка, що мистецтво, включаючи всі види людської діяльності в єдине ціле, поєднуючи їх у собі, конденсуються в особистості людини.

В організації навчально-виховного процесу будь-яка взаємодія спирається на основні якості діяльності: предметність, усвідомленість, її перетворювальний, творчий характер.

Створення умов для вияву художньої та естетичної активності особистості – один із шляхів формування творчої всебічно розвиненої людини.

Мистецтво це єдиний і універсальний засіб формування поліхудожньої культури. Сила мистецтва в тому, що воно вчить творчо сприймати дійсність, привчає образно мислити і вносити елемент творчості в будь-яку діяльність людини.

У зв'язку з цим виникає необхідність забезпечення не домінуючого одного виду діяльності, а активне педагогічно-обґрунтоване формування комплексу взаємопов'язаних діяльностей, кожна з яких і може, і має стати особистісно-перетворювальною. Взаємозв'язок і взаємообумовленість різних видів діяльності в педагогічному процесі є важливим фактором формування активності, гармонізації особистості, здатної до творчості в будь-якій галузі діяльності.

Отже, вважаємо, що для формування поліхудожньої культури особистості, вирішальне місце належатиме художньо-естетичній діяльності. Взаємозв'язок естетичної та художньої діяльності в педагогічному процесі є частиною системи значно вищого порядку і відображає нові особливості у формуванні поліхудожньої культури особистості.

Необхідність цілеспрямованого педагогічного керівництва процесом художньо-естетичного, творчого розвитку потребує особливої форми організації, специфічних методики методів навчання.

Навчальним предметам художньо-естетичного циклу необхідний зв'язок як із системою мистецтв у суспільстві, так із системою навчальних предметів. Без такого цілеспрямованого взаємозв'язку неможливе практичне здійснення їх системної взаємодії й інтеграції в педагогічному процесі.

У дослідженнях Г. Шевченко визначились основні форми впливу мистецтв на дитину: синтетична, послідовна, поєднувальна; простежуються типи зв'язків мистецтв у

навчальному процесі: залучення одного виду мистецтв для розкриття і виявлення властивостей іншого; залучення кількох видів мистецтв для формування загально-естетичних та мистецтвознавчих понять; використання художнього твору для створення емоційного настрою; використання кількох мистецтв для створення стійкого, яскравого емоційного враження; визначають основні принципи активізації мистецтв у навчальному процесі: ілюстративний, тематичний, принцип історико-хронологічних порівнянь і зіставлень, мистецтвознавчий [1].

У працях Г. Шевченко визначені типи взаємодії мистецтв на основі функціональних взаємозв'язків: поєднувальний тип, який здійснює між предметні зв'язки; інтегративний тип, що об'єднує кілька видів мистецтв у синтетичні форми; корелятивний тип, який виконує роль провідного одного виду мистецтва і допоміжну роль інших; інтегративно-корелятивний; творчо-перетворювальний, заснований на творчій художньо-естетичній діяльності. Ця типологія розрахована на підлітковий вік. Але, як доводить практика, такий підхід, коли діти перебувають у ролі пасивних споживачів мистецтва, не завжди виправдовує себе. Для того, щоб реалізувати виховну роль мистецтва, необхідна активна творча діяльність дітей для суб'єктів виховання і переорієнтація навчального процесу з пасивних форм на активні [1].

Г. Шевченко, визначає взаємозв'язок різних видів мистецтв в естетичному вихованні дітей, що у самій природі мистецтва закладено основи художнього синтезу. Окрім того, незважаючи на специфічність і своєрідність окремих його видів, усі вони мають єдину генетичну основу, загальне походження, загальні закономірності художньо-творчого відображення дійсності, загальне функціональне навантаження. І ця спільність становить змістовний аспект взаємодії мистецтв, їхні внутрішні зв'язки. Застосування комплексу мистецтв обумовлюється також його відповідністю природній цілісності людської особистості й задоволенню її потреб у розмаїтті емоційно-естетичних впливів. І один із принципів організації цілеспрямованого впливу комплексу мистецтв на особистість є вилучення механічного сполучення окремих його видів. Адже взаємодія, насамперед, має будуватися на єдності подібного і відмінного у засобах відображення життя. І будь-яка цілісна система у процесі взаємодії мистецтв перетворює кожен елемент цієї системи й утворює якісно нову художню цілісність, яка має на особистість такий комплексний вплив, який не здійснює жоден із окремо взятих видів мистецтва [1].

Окрім того, Г. Шевченко, поряд з методологічним обґрунтуванням необхідності використання мистецтв у взаємодії різних його видів, розглядає також педагогічну доцільність його застосування, яка відбивається у змінах, що мають місце у внутрішньому світі особистості, нових, надбаних нею властивостях і якостях у процесі саме такого роду впливу.

Б. Юсов визначає такі варіанти-типи взаємодії мистецтв у навчально-виховному процесі: міжпредметні зв'язки в межах традиційного навчального плану (література, музика, образотворче мистецтво); поєднання предметів обов'язкового циклу із заняттями іншими видами мистецтв у позаурочний час; викладання окремих видів мистецтва (такий тип викладання часто поєднується з першими двома); комплексний підхід до поліхудожнього виховання, який характеризується взаємодією мистецтв за змістом і тривалістю занять на кожному віковому етапі [3].

Відзначимо дослідження М. Шахдінарової, у якому подана типологія між предметних зв'язків, що базується на комплексному застосування суміжних мистецтв: традиційні типи зв'язків уроків з мистецтва: використання мистецтва на всіх предметах з пізнавальною метою за тематичною схожістю. Типи зв'язків за схожістю творчої діяльності: передача образів одного мистецтва образотворчими і виражальними засобами іншого. Залучення одного мистецтва для співставлення з іншим; залучення кількох мистецтв з

метою формування мистецтвознавчих понять. Використання художніх творів для створення емоційного настрою, для підсилення виховного ефекту. Єдиний підхід до сприймання загальних закономірностей різних мистецтв [2].

Отже, науково-педагогічне завдання полягає у створення єдиної, комплексної системи навчальних предметів, де ті чи інші види мистецтва розглядаються в органічному взаємозв'язку цілісного впливу на особистість.

Список літератури: 1. Взаимодействие и интеграция искусств в полихудожественном развитии школьников // Рекомендации к разработке комплексных программ по искусству для школ и внешкольных занятий / под общ. ред. Г.П. Шевченко, Б.П. Юсова. – М, 1990. – С. 180–314. 2. Шахдинарова М.В. Комплексное использование искусств как условие повышения эффективности эстетического воспитания старшеклассников М.В. Шахдинарова // Дис. канд.пед.наук. – Тбилиси, 1985. – 95 с. 3. Юсов Б.П. Взаимодействие видов искусств и их интеграция : вопросы оценки уровня работы учителя / Б.П. Юсов // Национально-региональный компонент в содержании художественно-эстетического образования: Междунар. науч.-практ. конф., 13–16 мая 1997 г.: сб. тезисов. – М.; Йошкар-Ола, 1997. – С. 111–114.

*Кобец В.Н.
г. Харьков, Украина*

РОЛЬ СИТУАЦИЙ УСПЕХА В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ СТУДЕНТОВ ВО ВРЕМЯ ОБУЧЕНИЯ В ВУЗЕ

В новых исторических условиях возникает необходимость в научном поиске способов и технологий, направленных на формирование личности, которая осознает свои возможности, стремится к обучению и саморазвитию, самосовершенствованию и максимальной самореализации. Большую роль в этом процессе играет подготовка студента к профессиональной деятельности во время обучения в вузе.

Профессиональная подготовка в педагогической литературе представлена как процесс формирования совокупности специальных знаний, умений, навыков, компетенций и норм поведения. Это связано с выбором будущей профессии, его мотивацией, усилиями, которые студенту придется приложить для получения желаемого результата, успешностью обучения и возникновением эмоций. В то же время она связана с личным убеждением студента о наличии у него необходимых способностей для успешной профессиональной деятельности

Современные ученые дают такое определение успеха: «Успех – это постоянное осуществление тех целей, которые мы поставили перед собой и которые исключительно важны для нас. Успех – это не только результат, но и процесс движения на пути его достижения. Это развитие возможностей человека, раскрытие его потенциала» [3, с.8–9]. Успех – многомерное понятие, и механизм его достижения включает целый ряд факторов.

С психологической точки зрения успех, как считает А.С. Белкин – это переживание состояния радости, удовлетворение от того, что результат, к которому стремилась личность в своей деятельности, либо совпал с ее ожиданиями, надеждами, либо превзошел их. На базе этого состояния формируются более сильные мотивы деятельности, меняются уровни самооценки, самоуважения. Когда успех делается устойчивым, по-

стоянным, может начаться своего рода реакция, высвобождающая огромные, скрытые до поры возможности личности [2, с.28].

С педагогической точки зрения, успех – это достижение значительных результатов в деятельности, как отдельно взятой личности, так и коллектива в целом [2, с. 30]. В педагогическом смысле успех может быть результатом продуманной, подготовленной тактики преподавателя, семьи. В основе ожидания успеха лежит стремление ученика заслужить одобрение, стремление утвердить свое *Я*, свою позицию, убеждения и ценности.

Успех всегда включен в цепь действий, он не является самоцелью. Это результат достижения цели, значимой для индивида, переживание чувства радости после преодоления трудностей на пути к достижению желаемого, что предполагает получение конкретного результата. Успех служит достижению человеком состояния удовлетворенности жизнью, которое, в свою очередь, является питательной средой для дальнейших действий, служащих цели самореализации.

Состояние успеха – это субъективное состояние эмоциональной удовлетворенности человеком процессом и результатом самореализации в деятельности, а также своим социальным статусом и ролями в коллективе. Формированию такого состояния в процессе обучения способствует создание ситуаций успеха.

Ситуация успеха – это целенаправленный, специально организованный комплекс условий, позволяющий достичь значительных результатов в деятельности учащегося, которые сопровождаются позитивными эмоциональными, психологическими переживаниями. Проживая ситуацию успеха, студент приобретает чувство личной значимости, компетентности, уверенности в себе. На этой основе формируются новые, более сильные мотивы, побуждающие к активной деятельности, убеждение в том, что ему все по силам, что он владеет неограниченными возможностями духовного и физического роста.

Эта концепция была предложена в 80-е годы XX столетия группой ученых, которыми руководил А.С. Белкин. Авторы рассматривали проблему создания ситуаций успеха в образовательном процессе как способ формирования и развития мотивации достижения в учебно-познавательной деятельности, что является способом раскрытия, формирования и развития личностного потенциала студентов. Надежным путем создания такой ситуации, по мнению ученых, является дифференцированный подход к определению содержания такой деятельности и характера помощи обучающимся при ее осуществлении. В том случае, когда успех становится устойчивым, постоянным, может начаться своего рода реакция, высвобождающая огромные, скрытые до поры возможности личности, её резервы, раскрывается её потенциал.

Особую роль при этом играет педагог, который создаёт ситуацию успеха в образовательном пространстве. Его усилия должны быть направлены на формирование устойчивой мотивации достижения успеха, с одной стороны, и развитие самоэффективности – с другой, что повысит самооценку и уверенность в студентах в себе. Педагог должен организовать учебно-воспитательный процесс так, чтобы, удовлетворяя природные потребности обучающихся в познании окружающего мира, общении и самореализации, можно было обеспечить получение ими положительных эмоций.

Процесс образования обладает возможностями интеллектуально-эмоциональной активизации личности. Познавательные процессы, разворачивающиеся в ходе учебной деятельности, почти всегда сопровождаются эмоциональными переживаниями. Это объясняется тем, что эмоции и чувства оказывают регулирующее влияние на процессы восприятия, памяти, мышления, воображения, личностные проявления (интерес, потребности, мотивы). Поэтому при обучении желательно создание положительных эмоций, которые закрепляют и

эмоционально окрашивают наиболее удачные и результативные действия, способствуют возникновению состояния удовлетворенности и развитию самооэффективности студентов.

Переживание радости, успеха – состояния, которые сопровождаются чувством самодостаточности, психологической комфортности, эмоциональной стабильности. Целенаправленно создавая благоприятные для этого ситуации, учебное заведение закладывает фундамент этичной и духовной стойкости личности, способной противостоять жизненным невзгодам. Для этого надо побуждать студентов к активной деятельности, создавать такие педагогические условия, которые дадут им возможность получить заряд положительных эмоций, формировать у них убеждение в том, что они решат поставленную задачу, развивать их самооэффективность.

Для достижения желаемых результатов используются различные ситуации успеха: «Снятие страха», «Персональная исключительность», «Оценка», «Авансирование», «Внесение мотива», «Педагогическое внушение», «Ориентация на другого» и другие. Как виды презентации результатов встречных усилий можно назвать видеоуроки, уроки-тренинги с выявлением мотивации достижения, дальнейшим анализом и самоанализом, использование технологии «портфолио».

В последние годы в передовых школах технология «портфолио» получает большое распространение и выступает одним из существенных элементов модернизации образования, происходящей во всём мире. Она предполагает составление студентом папки или портфеля своих индивидуальных учебных достижений, что даёт возможность для осмысления результатов, полученных в процессе обучения и является одним из способов оценки его готовности к той или иной деятельности. Посредством технологии «портфолио» студенты получают возможность представить и оценить свои способности в разных областях более или менее самостоятельно, что способствует их самоопределению и самопрезентации. Важнейшей целью «портфолио» является возможность самооценки собственных результатов и формирования самооэффективности в процессе обучения, что способствует повышению их ответственности, саморазвитию и самосовершенствованию.

Большую роль в создании ситуаций успеха во время обучения в вузе играют органы самоуправления, работа которых направлена на решение проблем вуза, связанных с организацией коллективного труда и досуга студентов. Студенческое самоуправление предоставляет возможность для воплощения в жизнь собственных идей и желаний, способствует адаптации к новым условиям, формированию умения работать в коллективе. Самоуправление помогает развить в себе такие качества как: коммуникабельность, трудолюбие, лидерские качества, организованность, ответственность, активность, дружелюбие, самоуверенность, независимость, самостоятельность, настойчивость, успешность, терпение, целеустремленность, решительность и смелость. Органы студенческого самоуправления создают необходимые условия, в которых студент сталкивается с препятствиями и противоречиями, учит их преодолевать, предоставляет бесценный опыт и стимул работы над самим собой [3].

Этому помогают также занятия спортом, центр карьеры, хореографические коллективы, дворец студентов, студия кино и многое другое, что создано и действует в НТУ «ХПИ». Здесь происходят развлекательные акции и мероприятия, способствующие здоровому образу жизни, разностороннему развитию студентов, что даёт им возможность полезно и интересно проводить своё свободное время.

Таким образом, результаты исследований, проведенных в педагогических коллективах, где активно используются технологии создания ситуаций успеха, свидетельствуют о том, что успех в том или ином виде деятельности является активным формирую-

щим началом. Состояние успеха создаёт отношения позитивного сотрудничества преподавателей и студентов с едиными целями успешной самореализации и самоутверждения. Успешность является социальным качеством, именно поэтому она осознается человеком в процессе приобретения социального опыта и достигается им за счет приложенных усилий и стараний. Достижение успеха в какой-либо деятельности всегда способствует самоутверждению личности, появлению веры в себя, в свои возможности, эффективному становлению в социуме.

Список литературы: 1. Энциклопедия профессионального образования. В 3-х т. / под ред. С.Я. Батышева. – М., 1999. 2. Белкин А.С. Ситуация успеха: [книга для учителя.] / А.С. Белкин. – Екатеринбург: УГЛУ, 1997. – 186 с. 3. Романовський О.Г. Педагогіка успіху / О.Г. Романовський, В.Є. Михайличенко, Л.М. Грень. Х.: НТУ «ХПІ». – 2011. – 367 с.

*Корнєв А.Ю.
м. Харків, Україна*

ОБРАЗ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО В ДУМАХ ТА ІСТОРИЧНИХ ПІСНЯХ

Видатні історичні постаті завжди привертають до себе особливу увагу, як за життя, так і після смерті. Нерідко це призводить до зіткнення оцінок навколо самої постаті та її діянь. Богдан Хмельницький був непересічною особистістю, а його політику і досі сприймають полярно, від схвалення до прокльонів. Отже не дивно, що в історії існують ніби кілька «Богданів», виходячи з тієї чи іншої історичної концепції, але така ситуація склалася набагато раніше, оскільки один Богдан «живе» в спогадах сучасників (які при тому належали до різних «таборів»), другий Богдан постає з офіційних документів своєї епохи, третій – «височіє» в народній уяві, перетворюючись на фольклорний персонаж. Саме цей Богдан довгий час залишався поза серйозною увагою науковців, оскільки, на їх думку у фольклорних творах «квіти фантазії часто закривають істину» [6, с. 48].

Не станемо викладати зараз ту полеміку, яка особливо гостро розгорнулася навколо історичності народних дум і пісень з другої пол. ХІХ ст. Зауважимо тільки, що до сьогодні більшість досліджень фольклорних текстів, які оповідають про добу Хмельницького, проводилися з огляду на історико-порівняльний метод, згідно якому чим більше відповідностей реальним історичним подіям зустрічалося у фольклорі, тим достовірнішими вважалися самі тексти. У той же час, семіотичні пласти історичних пісень і дум відходили на задній план. І тільки з 90-х років ХХ століття ситуація і вітчизняній науці починає змінюватися, фактично «повертаючись обличчям» до семіотичного аналізу. Саме з цих позицій буде розглянуто образ Богдана Хмельницького, який постає в українському пісенному фольклорі.

«Міфологізація» гетьмана в народному дусі починається вже з огляду на його прізвище та ім'я. Прадавнє уявлення про сакральну сутність імені в особистому житті кожної людини, зустрічається практично у всіх народів. Коли ж людина відігравала значну роль у житті громади чи суспільства, її родинне коріння починали тлумачити в широкому розумінні, намагаючись відгадати потаємний зміст та його вплив на всю спільноту, фактично на хід історичних подій. Обговорення змісту та походження гетьманського прізвища, навіть спричинило жваву дискусію між відомими дослідниками ХІХ ст. П. Житецьким та А. Потєбнею, рису під якою підвів В. Перетц. Останній спирався на

поширену народну символіку, що поєднувала рослину хміль з характеристикою «жвавого, спритного молодця» [8, с. 24–26].

Дійсно, якості хмелю, як рослини, викликали повагу і переносилися на почесне козацьке прізвисько, що було особливо важливим для відтворення образу народного улюбленця, як уособлення козацької звитяги. Мінливий та пристрасний характер гетьмана, у зв'язку з його прізвиськом, пояснювався такою важливою особливістю рослини хміль, як участь у процесі бродіння. Отже основним збудником, чи то бродильним елементом, що закликає до бурхливої дії, постає хміль, тобто Хмельницький. На це звертав увагу Ф. Колесса, ілюструючи символічність прізвиська гетьмана популярною говіркою «наварити пива», тобто «наробити біди, завести колотнечу» [5, с. 134]. Пізніше Л. Гомін відзначав глибоку асоціативну спорідненість прізвиська гетьмана із хмелем, як ферментом, що «прискорює процеси перетворення, підсилює дійову енергію в інших речовинах і організмах» [2, с. 178]. Таке семантичне пояснення набувало особливого змісту, враховуючи ту видатну роль, яку грав Хмельницький у всіх подіях визвольної боротьби.

В думі, наведеній відомим збирачем фольклору А. Метлинським, зустрічаємо ще й особливий «козацький хміль» [9, с. 304]. Пояснення для цього порівняння знаходимо вже у М. Костомарова, який також згадує що в народних піснях «удалого» називають хмелем, оскільки це «буйне зілля» [6, с. 67]. Про запальну вдачу гетьмана, що так притягувала до нього народні маси та становила частину його харизми, як вождя, вже говорилося вище, та «буйне зілля» проявляло себе не тільки в бурхливих емоційних проявах, а що більш важливе, у боротьбі з ворогами, безстрашністю в бою. На це звертали увагу перші дослідники українського пісенного епосу. Зокрема, П. Житецький, спираючись на тексти із збірки пісень М. Костомарова, зробив висновки: «...з прізвиська Хмельницького виникає звісна поетична аналогія для зображення душевного стану вояків» [4, с. 123].

У такому випадку, мотив дружньої гулянки, бенкету, який знаходимо у багатьох думках та історичних піснях, набуває іншого змісту: «Батьку наш, Зинов Богдане Чигиринський! /Дай, боже, щоб ми за твоєю головою пили да гуляли, /Віри своєї християнської у поругу вічні часи не подавали!» [1, с. 7]. Отже побутовий мотив бенкетування звертається до свого архаїчного коріння – військової дії, «кривавого бенкету»: «Під городом Корсуном вони станом стали, /Під Стеблевым вони солод замочили, /Ще й пива не зварили, /А вже козаки Хмельницького з ляхами барзо посварили» [1, с. 34]. Напування ворогів «пивом», в якому основним ферментом бродіння був «хміль», чи навіть тільки процес приготування, означали виклик на боротьбу, військове змагання. В одному з варіантів думи про початок повстання Хмельницького, у приготуванні «напою», тобто загальної ворожнечі і заколоту, беруть участь основні діючі «персонажі» боротьби, що тільки розгоряється: «...То вже ж то були лядські дрова, /А Хмельницького вода, – /То був жидівський ячмінь, /А Хмельницького хміль... /То як пива наварили, /Тоді Хмельницькому славу на віки сотворили!» [1, с. 29]. Сучасний дослідник архаїчних елементів в культурі козацтва Ю. Фігурний, також звертає увагу на відповідну думу, ілюструючи важливе твердження щодо архетипу «бенкет-битва» [12, с. 138].

Особливе ставлення до образу Богдана підкреслюється його «богообраністю», яка постає навіть в імені гетьмана, а головне – в його найменуванні «Батьком». П. Житецький, наголосивши на тому факті, що в думках «Хмельницький має таємні думки, відомі тільки Богу» [4, с. 123], не пішов далі констатації формальної ознаки, пізніші дослідники також ігнорували одну з найважливіших «формул» народного світогляду. Її зміст криється в найдавнішому понятті «ми», з якого постає й категорія «свої». У

першооснові воно спирається на кровно-родинні зв'язки. Народна свідомість не лише зберігала ці архаїчні стосунки, але й переносила на пізніші суспільні відносини. Поважні кошові отамани також могли отримати найменування «батька», але тільки Хмельницький зберіг цю назву стосовно всієї української спільноти. Згідно народним уявленням, він мав право безпосередньо звертатися до головного «Батька» козацько-селянського православного «пантеону», тобто до Бога. Таким чином, гетьман Хмельницький ставав таким са-мим впорядником земних справ, як «Батько небесний» у вищих сферах.

У спеціальних виданнях, присвячених побутуванню символіки у світовій культурі, підкреслюється, що образ батька пов'язаний з безпекою родини і, водночас, батьківська честь і слава автоматично переносилася на інших членів родини, перетворюючись у родові чесноти [13, с. 363]. Середньовічне українське суспільство розвивалося, переважно, як патріархальне. Згідно традиційному устрою патріархальної родини старший роду – батько, мав більше клопоту, ніж привілеїв. До його прямих обов'язків входить захист родини, дітей. В думі про Богуна, останній «у Хмельницького батьківської поради питав та собі підмоги з Чигрина прохав» [10, с. 75].

Маючи такі великі повноваження, «батько Богдан» відповідає за все, що коїться в Україні перед Богом і людьми. Він несе тягар влади і ставиться до «своїх» та «чужих», виходячи із своєї високої місії – інколи з мудрістю, інколи жорстоко, бо це загальна справа, запорука спільної поразки або перемоги. Так, в думі про наслідки Білоцерківського миру, «свої» перекладають на Богданові плечі ситуацію із поверненням польського гноблення: «За що ти на нас такий гнів положив? /На що ти на нас такий ясир поклав» [1, с. 111]. І гетьман знов дає знедоленим співвітчизникам «батьківські» поради. Він переконує, що зараз не час для повстання, треба якийсь час перетерпіти. Проте, коли цей час виходить, Хмельницький закликає до безжальної розправи з ворогами.

Оскільки діяльність Хмельницького виходить за межі тільки козацького ватажка, в народній свідомості постає питання про надзвичайні сили, які підтримують «батька-Богдана» та його нелегку місію. Проста людина неспроможна нести таку міру відповідальності перед всім світом. В образі батька з'являються ознаки деміурга, саме у такому випадку епічні мовні словоформи підкреслюють зв'язок гетьмана, як земного «батька» з «Батьком небесним»: «...Бог святий знає, /Бог святий і відає /Що Хмельницький думає-гадає...» [10, с. 80]. Не випадково і в творах барокового «красного письменства» виникає ідея «синергії». Так, сучасний дослідник української барокової літератури Л. Ушкалов доводить, що принцип «синергії», «тобто узгодження людської волі з Божим промислом», був запорукою космічної гармонії» [11, с. 33].

В історичному пісенному епосі Хмельницький захищає божу справу, в цьому випадку він є божою правицею і наближається до деміурга, але не ототожнюється з ним. Яскравим прикладом такого ставлення є посмертна характеристика гетьмана, витримана у народному дусі: «Кажуть що той (Хмельницький) був пророк і тепер по своїй смерті завжди сідає біля одного столу з Господом Богом від обіду і до вечора» [7, с. 193]. Мабуть не випадково, у ворожому стані Хмельницького називали Антихристом, антиподом Бога, але, фактично, майже рівним йому, хоча б по силі протидії [7, с. 194].

Насправді, за народним словом, слава Хмельницького полягає в тому, що покладаючись на вищого творця, він тільки радиться з ним, але земні справи виконує цілком самостійно. Саме такий наголос подає дума «Іван Богун»: «А сам Хмельницький до Богуна під'їжджає /І словами промовляє: /«Не сам Бог вас спасав – /І я не менше помагав!». Хмельницький не дарма звертається до Богуна наведеною вище формулою, оскільки, прохаючи допомоги, Богун покладається одразу на двох «батьків»: «Просю Бога

й тебе...» [10, с. 75]. На завершення цього епізоду в промові Богуна ще раз наголошується на дієвості союзу «земного» та «небесного»: «Слава Богу і хвала гетьману, /Що не дав нас у неволю, ляхам на поталу!» [Там же].

Нарешті, визначна роль Богдана, як захисника «своєї» правди й волі, постає у думі про його смерть. Смерть улюбленого кошового отамана завжди обставлялася як тяжка родинна втрата. В думі про смерть Хмельницького виводиться рефрен що подає козаків як «малих дітей». Так само звертається до них і гетьман: «Ей, козаки, діти, друзі!» [3, с. 80–81]. Може здатися, що батьківське ставлення Богдана до козаків продиктоване його соціальним станом, гетьманською посадою, похилим віком, але звертання до Хмельницького, як до голови роду знаходимо і в інших обставинах. Отже образ батька набуває символічних рис, характерних не тільки для козацького, а й для загальноукраїнського світогляду.

Список літератури: 1. Антонович В., Драгоманов М. Исторические песни малорусского народа / В. Антонович, М. Драгоманов. – К.: Типограф. М.П. Фрица, 1875. – Т. 2. – 166 с. 2. Гомін Л. (Королевич Л.Д.) Визвольна війна 1648–1654 рр. у народній творчості / Л. Гомін (Л.Д. Королевич). – К.: Радянська школа, 1960. – 190 с. 3. Гринченко Б. Думи кобзарські / Б. Гринченко. – Чернігів: Друкарня Губернського Земства, 1897. – 107 с. 4. Житецкий П. Мысли о народных малорусских думах / П. Житецкий. – К.: Типографія Корчак-Новицького, 1893. – 249 с. 5. Колесса Ф.М. Українські народні думи / Ф.М. Колесса. – Львів: Просвіта, 1920. – 160 (VIII) с. 6. Костомаров М. Слов'янська міфологія / М. Костомаров. – К.: Либідь, 1994. – 384 с. 7. Мицик Ю.А. Джерела з історії національно-визвольної війни українського народу сер. XVII ст. / Ю.А. Мицик. – Дніпропетровськ: Дніпро, 1996. – 262 с. 8. Перетц В.Н. Малорусскія вирши и пісні в записях XVI–XVIII вв. / В.Н. Перетц. – СПб.: Типографія імператорської Академії наук, 1899. – 70 с. 9. Метлинский А. Народныя южнорусскія песни / А. Метлинський. – К.: Университетская типографія, 1854. – 478 с. 10. Українські народні пісні та думи. – К.: Знання, 1992. – 94 с. 11. Ушкалов Л. З історії української літератури XVII–XVIII століть / Л. Ушкалов. – Харків: Акта, 1999 – 216 с. 12. Фігурний Ю.С. Історичні витоки українського лицарства / Ю.С. Фігурний. – К.: Стило, 2004. – 308 с. 13. Энциклопедия символов, знаков, эмблем / авт.-сост. В. Андреева и др. – М.: Астрель: МИФ: Изд-во АСТ, 2002. – 556 с.

*Олійник Н.П.
м. Харків, Україна*

ТРАДИЦІЙНЕ ВЕСІЛЛЯ СЕЛА ГЕТЬМАНІВКИ ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО РАЙОНУ НА ХАРКІВЩИНІ

Нині у вивченні та дослідженні традиційної культури велике значення надається локальним особливостям конкретного фольклорного осередку.

У запропонованій статті розглянемо традиційну весільну обрядовість села Гетьманівки Шевченківського району в ХХ – на початку ХХІ ст., зокрема перший день весілля, яке відбувалося в хаті молодої.

Майже до середини ХХ століття весілля «грали» в неділю. Якщо проаналізувати перший день весілля, то він складається із двох дій, що можуть відбуватись окремо одна від одної і не бути пов'язаними у часі. Мається на увазі сам обряд весілля та обряд вінчання. У традиційній культурі, щоб шлюб уважався законним, треба «зіграти весілля» [1, с. 54]. Обряд вінчання міг відбутись і в інший день. У цьому можемо перекона-

тися з огляду таких дій весільного обряду. Збираючись їхати на вінчання, молодий їхав із непарною кількістю осіб, аби бути з парою, тобто взяти молоду до пари.

З боку молодої до церкви також їхала непарна кількість людей. Хвіртка у двір молодої була зачинена, гостей до хати ніхто не запрошував. Молодий з дружком і старшим боярином заходили у двір і шукали молоду, яку дружки могли сховати в хаті, у будівлях на власному подвір'ї (курник, сарай для худоби тощо), що на нашу думку, мало символізувати плідність молодої і здатність її продовжити рід. Знайшовши наречену, прямували до церкви вінчатися. Після вінчання їхали до молодого додому снідати, а потім до двору молодої, залишали її там, а молодий повертався до себе додому. І тут уже починалося приготування до другого, більш важливого етапу, з огляду на традиційну культуру, весільного обряду.

Із цього моменту починалось основне весільне дійство. Молода сама нікуди не ходила – її оберігали й водили. У хаті накривали весільний стіл. За стіл молоду заводив молодший брат, взявшись за хусточку чи рушник. Обійшовши з нею навколо столу тричі, сідали на найпочеснішому місці у хаті – на покуті на кожух, вивернутий вовною догори. Слід зазначити, що з моменту приїзду молодих із церкви молода аж до обряду покривання не мала права братися ні за що голими руками. За народним віруванням, «щоб не бути голими». По закінченні весілля молодих із-за столу виводив дружок або брат молодої також за хустку чи рушник. Батьки благословляли молодих іконами, що теж були в рушниках і їх не можна брати «голими» руками. Молоді на посаді, на підводі сиділи на кожусі, вивернутому вовною догори, що символізувало багатство і добробут. Коли батьки благословляли молодих, їм під коліна також стелили кожух. Увесь цей комплекс дій є характерним для Слобожанщини в цілому [2, ст. 86].

Після приїзду молодого від молодої додому, споряджали весільний поїзд: квітчали коней, дуги обмотували вишитими рушниками, різнокольоровими стрічками, чіпляли дзвоники. Зафіксовано звичай чіпляти на підводу обабіч два вишиті рушники, на одному були вишиті прізвище, ім'я, по-батькові молодого, а на другому – молодої [3].

У весільному поїзді їхала непарна кількість осіб: молодий, староста, підстароста (поважні люди, які ходили сватати), дружок (старший брат або дядько молодого, обов'язково одружений), свашка (старша сестра або тітка молодого, заміжня), світилка (маленька дівчинка, молодша сестра або племінниця молодого), старший боярин, бояри (друзі молодого, неодружені), музики, візник. Весільний поїзд нараховував дві пари чи дві «трійки» коней, а в заможних сім'ях коней могло бути і більше. Візник мав бути досить досвідченою та обізнаною людиною у справі поведження з кіньми, тому що, за народними віруваннями, від нього певною мірою залежало подальше подружнє життя молодих. Це пов'язано з тим, що перед воротами молодої збиралося багато людей, охочих подивитися на весілля, і зазвичай, вони поводитися досить гамірно, бо не хотіли дівку зі своєї вулиці «віддавати» на іншу вулицю або ж до іншого села без викупу. Для виконання цього обряду на дорозі робили «загороду», тобто могли накласти гілок, переплутати вулицю мотузкою, запалити вогнище. Це було своєрідним кордоном між родом молодого і родом молодої [4, с. 98]. Коли вже домівини йшли на згоду, з дуг знімали дзвоники і вимагали налити в них горілки, бо не пустять до двору [5, 6]. Казали: *«Поки в дзвоники не налетіє, не пустимо»* [7].

Відкупившись від сусідів молодої, доходила черга відкуплятися від родичів, які стояли на хвіртці й намагалися «не бачити» гостей.

З боку молодого співали:

Ой поки ж ми та й стоятимемо, / Двічі

Сиру землю та й топтатимемо

Червоними чобіточками,

Золотими підківочками.

З двору молодої відповідали:

Ми думали, що приїхали, / Двічі

А вони пішки прийшли,

Молодого у мішку принесли,

Ноги стирчали, собаки гарчали,

Свашку у торбині, щоб не з'їли свині.

Світилку в коробці, щоб не вкрали хлопці [8, 5, 9].

Відкупившись на хвіртці, біля дверей хати стояли подружки молодої, яким також треба було дати викуп. Триразовість викупу стосується весілля на всіх теренах України [10, с. 201]. Перед тим як зайти до хати, свашка і дружка наливали всім присутнім по чарці [7].

Першими до хати заходили дружка, молодий і світилка, яка мала освітити дорогу молодому. Світилка в руках тримала «мечик» – букет із живих чи штучних квітів із двома свічками посередині. Свічки обкладали живими васильками восени та сухими взимку, а навколо були квіти з паперу [11]. У мечику було дві свічки, перев'язані червоною стрічкою. Сам мечик обмотували хусточкою [12].

Переступивши поріг, стояли на місці, тому що біля молодої за столом сидів її брат із кийком у реп'яхах. Світилці співали:

Світилка-ворона / Двічі

Стоїть край порога

І руки розставила,

І рота роззявила,

Хоче того з'їсти,

Хто на її місці [8, 5, 9].

Місце для молодого у брата мав викупити дружка. Коли брата не влаштовувала плата за сестру, він приказував «*Я горобців драв та сестру годував, а тобі даром віддам? Плати гроші*». Після отримання достатньої плати за сестру, брат звільняв місце і вилазив під столом, йому співали, порівнюючи з татариним:

Татарин, братик, татарин

Продав сестрицю задаром,

За біленькі шишечки,

За повненькі чарочки [13].

За стіл сів молодий зі своїм весільним поїздом. Ці дійові особи були ще «ворожими» для роду молодої. М. Сумцов зазначає, що цей факт є характерним як для українського, так і для російського весілля [14, ст. 18]. З огляду на цей факт, між дружками і боярами зав'язувалася образлива пісенна перепалка. Боярам співали:

Двигнулися стіни, / Двічі

Як бояри сіли,

Ще дужче двигнуться,

Як пива нап'ються [15].

Їм відспівували:

Під столом калюжки,

Посіялися дружки.

Оскільки рід молодого вважався чужим, «перепало» світилці, свашці, яка не вчано пригощала дружок шишками.

Свашка-неліпашка / Двічі

Шишок не ліпила,

*Дружок не дарила,
Одну ізліпила
З зеленого сіна,
Та й ту сама з'їла [5, 9].
Свашка приспівувала дружкам:
Брешете, дружечки,
Я ліпила шишечки,
Із рути, із м'яти
Дружок дарувати.
І роздавала шишки.*

Одними із головних дійових осіб на весіллі вважалися старости (староста й підстароста), які були присутні на сватанні, весіллі та в яких завжди запитували дозволу щодо виконання тієї чи іншої обрядової дії. Вони виконували роль свідків від початку і до кінця весілля. М. Сумцов зазначає, що в давнину вони могли бути послами від усього роду [14, ст. 25]. Перед дією відбувався діалог:

- Старосто, пане підстаросто!
- А ми раді слухати.
- Дозвольте молодому квітку пришити?
- Дозволяємо.

Цей діалог повторювали тричі. Дозволу запитували на виконання найбільш важливих і відповідальних моментів обрядового дійства у традиційному весіллі: пришити молодому квітку до кашкета; коровай розрізати; молодих із-за столу вивести; розпочати благословення батькам; «покрити» молоду тощо. На нашу думку це робили, щоб підкреслити повагу до старших та з метою захисту щойно створеної молодої сім'ї.

Коли молоді сиділи на посаді, свашка ставила свічки в калач і засвічувала їх. Дивилися, чия свічка краще та довше горітиме, те із молодих довше житиме. Це було своєрідним ворожінням на майбутнє молодого подружжя. Коли свічки догоряли, молода розрізала калач навпіл, а молодий розрізав дві половинки (навхрест). Таким чином виходило 4 шматки, із яких дві частини молодий віддавав тещі й тестеві, а дві інші – молода через свашку передавала свекрові та свекрусі [15].

Після прощання з дружками дружок за хусточку чи рушник виводив молодих із-за столу. Батьки благословляли молодих на щасливе подружнє життя, молоді при цьому стояли навколішках на вивернутому кожусі. На підводі їм також простеляли кожух. Стоячи на підводі, молода всім кланялася «на чотири сторони», таким чином висловлюючи повагу та подяку родичам і присутнім, прощалася з домівкою.

Біля двору молодого обов'язково розводили вогнище, через яке молоді мали переїхати задля очищення молодої [16, с. 32]. Вважалося, що молода мала бути чистою, заходячи на нове для неї подвір'я. З огляду на це, від візника вимагалася неабияка вправність, аби «перескочити» через палаюче вогнище, і, дай боже, не перекинутися підводі. *«Треба щоб коні через огонь перелетіли підводою. У мене був такий вожак, що коні і через хату б перелетіли, не тіки через огонь»* [17].

Описаний комплекс обрядових дій підкреслює значимість весілля для двох родів, після якого вони вважалися родичами, а молоді – законним подружжям. На другий і третій день весілля не фіксуємо такої урочистості й поважності у виконанні тієї чи іншої дії. На нашу думку, це підтверджує особливості першого дня весілля, коли молоді набувають («переходять до») іншого соціального статусу. А також важливий момент – збереження цнотливості молодою. З цього приводу весільна бесіда (перезва) на другий день весілля з піснями, танцями, веселощами ходила від одного двору до іншого. Бать-

ки молодих також ходили одне до одного «у свати». А третій день весілля (вівторок) – називається «курятина». Всі гості зносили курей, готували з них страву і їли, звідси і вислів «Від середи до середи, хоч на призьбі сиди».

Таким чином, весілля у селі Гетьманівці Шевченківського району на Харківщині до початку ХХІ ст. значною мірою зберегло традиційні риси.

Список літератури: 1. Здоровега Н.І. Нариси народної весільної обрядовості на Україні. – К.: Наукова думка, 1974. – 158 с. 2. Олійник Н.П. Атрибутика весільної обрядовості українців етноконтактної зони (за матеріалами фольклорно-етнографічних експедицій до Харківської та Белгородської областей) // Народна творчість та етнологія – 2012, № 3, – С. 85–91. 3. Записала Н. Олійник 31.07.1994 р. в с. Отрадне від Уляни Андріївни Чибіс 1914 р.н. 4. Байбуурин А.К., Левинтон Г.А. К описанию организации пространства в восточнославянской свадьбе // Русский народный свадебный обряд. Исследования и материалы. Л., – 1978. – С. 89–105. 5. Записала Н. Олійник 30.07.1995 р. в с. Гетьманівці від учасників фольклорного гурту «Берізка» Будинку культури: Олександри Андріївни Сивокоз 1937 р.н., Марії Михайлівни Злодєєвої 1945 р.н., Надії Антонівни Прокопіївни 1929 р.н., Ганни Петрівни Рижової 1935 р.н., Галини Іллівни Миргородської 1936 р.н., Надії Павлівни Бондар 1929 р.н. 6. Записала Н. Олійник 03.08.2006 р. в с. Гетьманівці від Євдокії Іванівни Юрченко 1938 р.н. (с. Малі Кринки). 7. Записала Олійник Н. 1993 р. в с. Гетьманівці від Марії Романівни Мірошник 1912 р.н. 8. Записала Н. Олійник 23.07.1995 р. в с. Гетьманівці від учасників фольклорного гурту «Берізка» Будинку культури: Олександри Андріївни Сивокоз 1937 р.н., Марії Михайлівни Злодєєвої 1945 р.н., Надії Антонівни Прокопіївни 1929 р.н., Ганни Петрівни Рижової 1935 р.н., Галини Іллівни Миргородської 1936 р.н., Надії Павлівни Бондар 1929 р.н. 9. Записала Н. Олійник 25.10.1996 р. в с. Гетьманівці від фольклорного гурту «Берізка» Будинку культури. 10. Марчук З.В. Українське весілля: генеалогія обряду. – Луцьк: Інститут культурної антропології, 2005. – 280 с. 11. Записала Н. Олійник 11.11.1995 р. в с. Гетьманівці від Параски Дмитрівни Дудкіної 1911 р.н. 12. Записала Н. Олійник 31.07.2006 р. в с. Гетьманівці від Катерини Григорівни Бражник 1932 р.н. (с. Мостове). 13. Записала Н. Олійник 20.08.1994 р. в с. Отрадне від Параски Дмитрівни Липової 1906 р.н. 14. Су-мцов Н.Ф. О свадебных обрядах, преимущественно русских. – Харьков, 1881. – 206 с. 15. Записала Н. Олійник 1993 р. в с. Гетьманівці від Софії Семенівни Герман 1904 р.н. (с. Олій-никове), Мотрі Павлівни Сороніної 1912 р.н. 16. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу. – К.: Обереги – 1992. – 424 с. 17. Записала Н. Олійник 03.08.1997 р. в с. Гетьманівці від Віри Петрівни Миргородської 1934 р.н.(с. Малі Кринки).

*Пазиніч С.М.
м. Харків, Україна*

ДУХОВНІСТЬ ЯК СУБСТАНЦІЙНО ЯКІСНИЙ КРИТЕРІЙ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Духовність – цей термін сприймається багатьма як щось звичне і зрозуміле, що не вимагає спеціальних пояснень. Проте це тільки на перший погляд і лише тоді, коли мається на увазі, що духовність є щось не раціонально розрахункове, безкорисливе, сокровенне в психіці людини, протилежне меркантильному, споживацькому відношенню

до речей та людей. Інакше кажучи, це, щось таке, що не піддається чіткій параметральній характеристиці та кількісному виміру. З таким тлумаченням, звичайно в певних межах емоційного розуміння духовності, можна погодитися, бо воно виглядає цілком природно. Але таке визначення специфіки духовності через протиставлення «не духовному» недостатньо для виявлення не тільки суті проблеми, а й понятійному номусу, що відображає це складне явище.

Складність цієї філософської категорії для багатьох простих людей в тому, що вона не покорується вираженню в певних конкретних численнях. Насправді, як відчутно, видимо окреслити собі, цю нематеріальну, унікальну духовність? І що в ній є такого суттєвого, що ми її виокремлюємо серед інших категорій? Цю стурбованість сучасної людини можна зрозуміти, бо в новочасних умовах змінюються форми свідомої орієнтації особистості як в соціально-просторовому конкретному середовищі, так і в світоглядному виборі в цілому. Адже нині переобтяжуються способи єднання індивідуально ціннісних і нормативних сторін діяльності людини. Особливо ця залежність помітна в рамках системи «мета – засіб – результат. При цьому відбувається посилення ролі організаційно-управлінської діяльності, регулюючої процеси диференціації наук, професій, типів поведінки тощо. А це, у свою чергу, веде до якісно нових умов функціонування і радикального розвитку суспільних стосунків, що змінюють роль знання взагалі і наукового зокрема. Помітно втілюється в життя експансія науки в галузі субстанціональних цілей людського існування. У науковому пізнанні, що освоює все більш складні системи, зростає рівень абстрактності, загострюється питання про новітні й водночас плідні принципи досліджуваної реальності. Акцентується увага на ефективності соціального пізнання і продуктивного впровадження його результатів в суспільну дійсність. Отже, процес втілення духовності в соціальні форми життя виявляється особливо суперечливим в нинішніх соціально-економічних і політичних відносинах. Помітно і те, що предметне буття отримує відособлене від людей існування. Та і міняється роль рукотворних речей в людському бутті, спосіб їх включення в соціальні процеси. Звідси, стосунки людей до природи, один до одного опосередковані найчастіше не речами, а системами речей і як наслідок цих взаємодій предметне буття отримує складні структури людської діяльності.

Таким чином, відбувається помітне спрощення конкретних речей. В результаті чого вони втрачають свою самотність, індивідуальну функціональність, стають байдужими до своєї речової особистої форми. Звідси, річ, яка втратила свою індивідуальність, своєрідність, «душу», виражає тільки окремі аспекти системних зв'язків природи і людини. І було б то нічого, але річ віддзеркалює не тільки і не скільки себе, як таку, вона презентує суспільні стосунки. Отже, втративши одне, ми побічно втрачаємо і щось інше, а саме, якийсь соціальний лад, що закріплює залежність людей, окремих індивідів один від одного в їх стосунках в динамічному житті. Тобто, людина в таких умовах не суб'єкт, не господар, не творець своїх обставин, а така собі функція, об'єкт, предмет. Це нагадує думку Демокріта про те, що людина, яка не розпоряджається певною річчю, перетворюється на раба цієї речі. У такому разі річ панує над нею. Що ж стосується нинішніх умов, то через соціальну організацію життя індивіда, відбувається де прямо, де побічно відчуження його від культурно-історичних предметних цінностей. В кращому випадку спостерігається нейтральне, індиферентне відношення до освоєних колись цінностей в реальному житті. Це жорстко і негативно позначається на духовності і моральності людей. Як наслідок цілісність людини розшаровується на якісь фрагменти, які жваво підживлюються Інтернетом, в результаті ми маємо явно виражений «квазиду-

ховний» масив населення країни, зручний, непередливий, байдужий до себе як суб'єкта соціуму і вельми поступливий в управлінні владою імущих.

Безумовно, у кожної країни свої традиції, національні та релігійні особливості, свої упередження тощо, але їх об'єднує одне – відчуження людини від речового світу, а звідси, колосальна невідповідність між промисловим і фінансовим капіталом майже в сотню разів. Можна було б і далі ілюструвати цей причинно-наслідковий ланцюг відчуження в системі соціально-економічних подій і культурно етичних чинників реально-го життя сьогодення, але в цьому контексті, немає сенсу його продовжувати, як в просторовому, так і тематичному сенсі статті.

Зупинимо нашу увагу на потребах людини, які є одним з субстанційних чинників духовності кожного індивідуума суспільства.

Відразу ж зауважимо, що *потреби людини це ті джерела*, через які предметний світ, і олюднена природа проникають в духовний світ особи і удосконалюють її. Потреби особистості, які з'являються в дієвому відношенні до світу, їх багатство або бідність, різнобарв'я або обмеженість визначають її рівень входження в скарбницю досвіду предметно-практичного перетворення дійсності. Цей ступінь, залежності духовного світу людини від рівня розвитку його потреб добре позначається навіть на елементарних прикладах практичного, повсякденного досвіду людей. Одні й ті ж дії залежно від характеру і рівня розвитку потреб особи, які лежать в їх основі, отримують інколи діаметрально протилежну інтерпретацію і мають різний сенс в здійсненні тих чи тих вчинків.

Ми розглядаємо споживання і потреби не як пасивне поглинання, а виключно, як різновид творчої діяльності. Шкода, але в нашій країні, в більшості випадків, помічається саме не критичне поглинання. А це в свою чергу призводить до абсолютної ізоляції виробника під споживача, тобто від замовника. Страждають всі, але найбільше, безперечно, виробник, його інтелектуальний і моральнісний потенціал, адже останні якості особистості помітно деградують. В цій взаємообумовленості вироджеться в решті-решт духовність суспільства.

Тож обіймати посаду чи взагалі трудитися без рефлексії, тобто без усвідомлення субоснови і цілепокладання праці – означає витіснити духовність звичайною матеріальною вигодою, життєвим прагматичним розрахунком. Іншими словами, витіснити аналітичний підхід до справи і до самого собі, означає позбавити себе від критичного мислення та активного залучення себе в систему соціально-духовних стосунків. Більш того, така соціально креативна ізоляція не дозволяє формувати і розвивати в особі іманентні якості, що відкривають доступ до духовних цінностей, накопичених попередніми поколіннями, які надають засоби для освоєння і подальшого вдосконалення їх. Це дозволяє виявляти в предметах соціальні якості, опановувати людське призначення речей і встановлювати їх зв'язок з діями людей, що задовольняють певні потреби та інтереси.

Візьмемо, наприклад, прості акти житейської поведінки дитини. Ми без труднощів помічаємо в діях дитяти сутнісні процеси, що розкривають таємниці усвідомлення предметного світу і людської дії в ньому. І так крок за кроком діти досягають багатоякісності речей та їх залежності від різноманітних соціальних обставин. У отрочтві і юності духовні стосунки людини до речей, до людей і до самої себе набувають вже складнішого, диференційованого характеру. Виникає чітка відмінність між своїм індивідуальним досвідом і досвідом соціальним, закріпленим в культурі, знанні тощо. Молода людина крок за кроком вростає в духовний світ різних рівнів і одночасно формує свій унікальний і неповторний. Ось тут-то виникає проблема зв'язку з цим зовнішнім досвідом, адаптація до потреб особистості, що розвивається. Сьогодні ця проблема таїть в собі

масу труднощів, про що вельми красномовно свідчить практика сучасної освіти і виховання. Зупинимося лише на проблемах вищої школи.

Одну з цих труднощів створює, наприклад, обсяг засвоєваних знань. У сучасній вищій школі існує тенденція до збільшення цього об'єму. Причому це зростання, інколи значно перевищує не, тільки психосоматичні можливості засвоєння, але й усвідомлені потреби студента. Поза всяким сумнівом, такий підхід продукує вульгарну схематизацію знань з метою засвоєння цього інформаційного компендіуму. Це, в свою чергу, зумовлює відрив знань від людської практичної основи, від тих насущних, практичних або теоретичних, запитів, які змусили людський розум певне знання добути. Знання-формула, знання-схема відокремлюються від живого процесу пізнання. Такий схематичний, сумарний набір інформації, (а не знань) не вимагають від студента особистих зусиль для оцінки її конкретного смислозначення, її відповідності конкретним життєвим ситуаціям. Отже, з навчання зникає ефект паритетної співпраці людей в придбанні знань.

У таких умовах студент не добуває знання (аналогічно, як і свободу), а некритично сприймає його і дещо та абияк використовує його, а найчастіше, переказує готові формули, поняття, визначення, схеми тощо. Звідси, знання втрачає свою гносеологічну субстанціональну смислозначимість, тобто сенс причетності до розвитку конкретної особи, сенс людського засобу співпраці. Безперечно, багато що залежить від педагога, який може і повинен відновити і показати людський, світоглядний сенс знання, його відповідність певним проблемам спільної діяльності людей. *В ідеалі так і повинно бити!* Проте педагог часто не в змозі зробити це, бо об'єм, і диференціація матеріалу, що вивчається, майже повністю перекривають шлях до виявлення його соціального виміру і ціннісного сенсу. У зв'язку з цим у студента закріплюється уявлення про межі свого (індивідуального) і зовнішнього (соціального) життєвого досвіду. В такому разі у нього виробляються різні духовні мірила для себе й іншого, різне відношення до того й інших. А якщо взяти до уваги ще й проблему дієвого використання знання, накопиченого в стінах вищого навчального закладу, (доконечно важлива проблема сьогодення) то виникне ціла низка питань, на які не можливо докладно відповісти в форматі заявленої теми.

Треба відзначити і те, що за останній час в навчальних закладах міцно прижилася предметна роздробленість. Явно простежується недостатнє світоглядне і методологічне забезпечення природничо-наукового, технічного і навіть соціально-гуманітарного знання. Дуже слабка активізація особистих ресурсів студентів, виховання у них здібностей до самостійної постановки і творчого дослідження теоретичних і практичних проблем. Нам уявляється, що процес виховання повинен здійснюватися, перш за все, самою логікою і філософією освіти, логікою, не ізольованою від духовної культури народу. Органічна цілісність програм і монолітна єдність навчального колективу, що відповідає за кожен пункт підготовки фахівців, запорука ефективного вирішення основних проблеми освіти і виховання сучасної студентської молоді. Але поки що слабо просліджуються зв'язки раціональних структур пізнання з динамікою духовного життя людини, з мотивацією розвитку особи, з орієнтацією індивідуума на процес взаємодії з іншими людьми, можливість розуміння однією людиною мотиваційного бажання і потреб інших. А це і є простір духовного життя суспільства і окремої людини зокрема.

До речі, навчити студента здібності зв'язувати предмети і образи предметів виявляє грань іншої здатності індивіда. Зокрема, аналізувати себе крізь призму різних предметних і людських зв'язків, співвідносити свій Я-простір з позиціями інших Я. Адже, включаючись в логіку речей, вносячи зміни до їх ладу, людина ніколи не замикається в коло речей. Вона виходить з певного зв'язку речей, встановленого людьми. А впливаючи на зв'язок речей, обумовлюючи чийсь вчинки і стосунки, людина поза всяким сумні-

вом фіксує взаємообумовленість свого відношення до речей, до самої себе і до інших людей. За великим рахунком в кожному предметі ми постійно виявимо явну або приховану «присутність» інших людей, оскільки кожен предмет зосереджує в собі сотні, тисячі людських доль. Сама можливість уявити себе, виразити своє «Я», виникає тільки у відношенні до відмінних позицій різних людей, предметним умовам і змісту їх діяльності. І ця здатність виявляється гранню спроможності людини ставити себе в позицію іншого і з іншої позиції оцінювати сенс своєї дії або вчинку. Ось саме цю здатність можна охарактеризувати як моральнісну, бо вона зв'язує логіку речей з діями особи, яка освоює і перетворює ці речі. А за цими діями розкривається повномасштабний зв'язок вчинків людини з життям і діяльністю інших людей, і вона, таким чином, природно включається в реальний світ духовності. Логіка, як колись наголошував психолог Ж. Піаже, стає «мораллю думки». І це не тому, що вона зовнішнім чином накладається на мислення, а тому, що у зв'язку речей просліджується зв'язок між людьми, визначений логікою людських відносин.

Тому глибоко проникаючи в світ речей, а, отже, в світ етичних людських стосунків, навряд чи у кого-небудь підійметься рука щоб зруйнувати будь-що створене іншими людьми і епохами. Отже, побутовий вандалізм та і не тільки він, свідчить про низький рівень культури суспільства і, перш за все, про його хлипку духовність. Троглодит знищуючи речовий світ, як наслідок, з презирством відноситься і до людей, що створили це соціально-просторове середовище. А простір ніколи не буває нейтральним, у відношенні до людини. Він або виховує її в моральнісних взаємовідносинах або розбещує, а ось байдужим, індивідуальним до особистості ніколи не буває.

Вступаючи в спілкування, в процесі розподілу різноманітної праці, людина тим самим бере своєрідні зобов'язання перед партнером за якісні взаємодії і цим укріплює можливі подальші взаєморозуміння і духовні стосунки. Якщо це так, то єдність і взаємозалежність етичної, логічної (пізнавальною) і психічної координат свідомості є тим компендіумом культури, без якого особистість не може повноцінно жити, співробітничати з іншими людьми, знаходити в них життєву опору і орієнтири, розвиваючи свою іманентною суть. Тут слід зауважити, що мова йде не про якийсь культурний шаблон, а про здатність людини в динаміці суспільного і особистого життя знаходити духовні орієнтири для порівняння свого Я-простору з поліваріантністю інших Я-просторів. Саме в цій просторово-часовій формі стосунків, акцентуація зосереджується не на фізичному, речовому, а на соціальному вимірі взаємодій між особами, перш за все на їх духовності. Ця просторово-часова форм людських взаємодій створює субоснову стосунків людини зі світом, на якій у подальшому, і виявляється *екстраординарна індивідуальність* особистості. Тому накопичення знань, як таких, втрачає колишню цінність. На перший план виходить здатність особи до оновлення цих знань, методологічне і світоглядне їх осмислення. Саме розвиток цієї здатності робить особистісний (людський) чинник вирішальною умовою і дієвим джерелом освоєння технологічних і дизайнерських змін, оскільки ця здатність перебудовує логіку живої людської діяльності.

Саме еволюція стилів мислення відображає той факт, що на кожній новій ступені пізнання людина стикається не просто з новими об'єктами, а з новими типами об'єктів, які стимулюють розробку нових типів раціонального освоєння реальності. Таке креативне відношення до процесу пізнання поширюється не лише на інтерпретацію змісту об'єкта, на осмислення і трансформацію засобів пізнання, але й на його початкові орієнтації, на його принципові методологічні установки.

На цій основі виникають проблеми спільного стилю конкретизації принципів методологічних установок у змісті пізнавальної діяльності. Саме тут, як ніколи раніше, суттєво продуктивними умовами і рушійними силами може бути об'єднана система

академічних наукових інститутів з вищими навчальними закладами. Безумовно, десь на папері вона нібито існує, проте в дійсності ці зв'язки скотилися внівець. Така ситуація, що склалася нині з ВНЗ в Україні не відповідає вимогам часу як в економічному, так і в науко-методичному та моральнісному і духовному відношенні зокрема. Адже академічні інститути і ВНЗ нині презентуються як окремі самостійні структури. Підготовка фахівців відбувається, як правило, на віджилому обладнанні й застарілих технологіях та в убогих лабораторіях. І це в той час, коли студенти в Інтернеті спроможні бачити досягнення провідних навчальних закладів за кордоном, які зосередили в собі майже весь науковий потенціал країни. В цей же час в нашій країні в структуру НАНУ входить 174 інститути, в роботі яких зайнято більше 40 тисяч науковців. Для порівняння – в німецькому Науковому товаристві імені Макса Планка (аналог нашої Національної академії) працює близько 12 тисяч співробітників, а в польській Академії наук – 9 тисяч учених. Члени американської академії працюють на громадських засадах, і звання академіка там є формою почесної відзнаки наукових заслуг. А наукові дослідження американські (як і в багатьох інших країнах) академіки проводять в університетах і виробничих фірмах. При цьому близько двохсот з них є лауреатами Нобелівської премії. Наші ж академіки доволі рідке явище в стінах ВНЗ. Тож наукові досягнення академічних інститутів впроваджуються в програми університетів опосередковано, крихітно, та ще й з великим запізненням.

І це при тому, що в країні близько половини бюджетного фінансування отримує Національна академія наук України. *Останні 50 відсотків* грошей розподіляються серед інститутів галузевих академій наук, установ Міністерства освіти і науки, молоді і спорту, інших міністерств і відомств. При цьому сьогодні в нашій країні налічується *108 тисяч докторів і кандидатів наук, з яких тільки 20 тисяч працює в науково-дослідних установах і системі вищої школи* [1].

Про рівень окремих наукових досліджень, наукових ступенях і вчених званнях та відповідності їх моральнісним нормам і духовності в цілому хотілося б все-таки висловитись в контексті заявленої теми. Останнім часом до вченого ступеня прагнуть деякі наші співгромадяни, що вже мають пристойний грошовий стан і положення. Особливо це стосується державних чиновників, депутатів різних рівнів, які за період однієї каденції встигають «захистити» не тільки кандидатську, а й докторську дисертацію. А тих, хто виготовляє подібні «дисертації» і тих, хто пропускає ці, «дисертації», хоч греблю гати. Перші вбачають в цьому, престижний момент. А можливо сподіваються на збільшення терміну свого біологічного життя. Адже по даним експертних оцінок, кандидати наук, доцента, живуть на два-три роки більше своїх *неоступінених* колег. Доктори і професори – приблизно на п'ять-сім років, а члени-кореспонденти і академіки – на вісім-десять. Але це термін життя тих, хто дійсно займається наукою. Абсолютна ж більшість нардепів і подібних до них «вчених» до науки ніякого відношення не мають.

Більше того, тепер у цих «учених» стало немодним писати у візитівках, наприклад, «кандидат технічних чи педагогічних наук тощо». Сьогодні престижніше виглядає, скажімо, «академік МПА, РПА, УПА або просто АКАДЕМІК». Тому у нас з кожним днем плодяться «академіки», що не мають не тільки *дійсного* вченого ступеня але й елементарних знань в профільних галузях. І водночас ми є свідками моральнісного, духовного підходу до зазначеної проблеми в інших країнах. Так, всесвітньовідомий п'єтербурзький математик Григорій Перельман позитивно не відреагував на пропозицію стати академіком Російської академії наук. Або інший приклад. Академік Герш Будкер, ім'ям якого названий Інститут ядерної фізики в Новосибірську, говорив, що писати докторську дисертацію аморально. «Її треба виготовляти за допомогою клею і ножиць зі

своїх же наукових публікацій». Ще далі пішов академік РАН Роальд Сагдеев, який запропонував відмінити звання члена-кореспондента і кандидатську ступінь, об'єднати кандидатські і докторські дисертації в одне докторське звання, як скрізь в світі.

Що ж стосується стану речей у вищій школі України, то про це красномовно свідчать результати опитування випускників і працедавців. Так соціологи поцікавилися у них, які українські університети потенційно можуть увійти до міжнародних табелів про ранги, конкурувати з ведучими світовими університетами. Половина опитаних не назвала жодного ВНЗ, що відповідає, міжнародним університетським стандартам На думку 55% працедавців і 44% випускників, потрібно визначити 20–30 самих кращих університетів і надавати їм фінансову допомогу і підтримку для ефективної модернізації [2]. Таким чином, прискорення перегляду стандартів вищої школи відноситься не лише до сфери технології навчального процесу, але й до сфери мислення, до духовного відношення людини до людини й до соціальної та предметно-практичної реальності. Тому перебудова системи освіти на основі інноваційних технологій, оптимальної структури і управління, стимулювання педагогічної діяльності має не лише економічний, але і глибокий моральний характер. Адже моральнісна атмосфера, це не додаток до процесу навчання, а розвиток її в самому процесі навчання через зміни його змісту і соціальної орієнтованості.

Звідси, напрошується *аподиктичний висновок* про те, що духовність це той субстанційних стрижень від якого залежить майбутнє країни, суспільства, Отчого краю і кожного громадянина нашої Батьківщини. Адже духовність не є конкретною константою, вона є діалектикою взаєморозуміння, еротетикоемпатичним спілкуванням, високою аксіологічною культурою, патріотичними почуттями і повагою до народів інших країн. Проте, саме головне, це самоповага до себе як самодостатньої особистості та пошани до співвітчизників різних соціальних верств. Тож, духовність є домінантою суспільних відносинах, яка може і повинна бути дієвим способом розбудови нашої країни з метою увійти з гідним культурним потенціалом(а не приєднатись з тієї чи іншої причини) в систему розвинутих країн світу.

Список літератури: 1. Газета «Дзеркало тижня. Україна». / (№5 0 (627), – 17 грудня 2012. 2. Газета «Время» / 8 декабрия 2012.

*Пономарьов О.С.
м. Харків, Україна*

ФІЛОСОФІЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК АТРИБУТУ СОЦІАЛЬНОГО БУТТЯ ЛЮДИНИ

Як суто людська риса, феномен відповідальності безпосередньо впливає з суспільної природи людини і виступає іманентним їй важливим атрибутом. Відповідальність особистості формується і проявляється у взаємодії з іншими людьми в процесі спільної суспільно значущої діяльності і виникає передовсім в результаті інтеріоризації соціальних цінностей, усвідомлення важливості передумов співжиття і співпраці, вибудовування й реалізації життєвої стратегії.

Відповідальність людини залежить від її загальної культури, освіченості й вихованості, світоглядних позицій, моральних принципів і переконань. Тому вона є результатом як цілеспрямованого впливу на людину її оточення, так і її власних зусиль, її са-

мовиховання і самовдосконалення. А це передбачає чітке бачення нею свого призначення і суспільної значущості своєї діяльності. Разом з тим, відповідальність та її соціальні аспекти жодною мірою не принижують індивідуальності людини, важливості її прагнень та інтересів, свободи вибору життєвого шляху і спрямованості на максимальну самореалізацію.

Об'єктивні суперечності між суспільством і людиною, індивідуальними і суспільними цілями й інтересами вимагають створення ефективних механізмів їх узгодження. Це впливає із загальної філософської проблеми взаємовідносин особистості і суспільства. В історії соціально-філософської думки були три основних підходи до її розв'язання. Перший запропонував свого часу Дж. Локк у вченні про людину як *tabula rasa*. З нього логічно випливало, що погане соціальне середовище «пише» на цій дошці так, що фактично формує погану людину, яка внаслідок цього не має можливості змінити погане середовище.

Цей вульгарно-матеріалістичний підхід заперечував прояв особистісної активності людини. Тому Л. Фейєрбах запропонував антропоцентристську концепцію, в якій зміни соціального середовища розглядалися саме як прояв людської діяльності. Однак філософ вважав, що спершу необхідно змінити свідомість людей, а вже потім ці «нові» люди будуть в змозі змінити і середовище свого соціального буття. К. Маркс з цього приводу справедливо зауважував, що «матеріалістичне вчення про те, що люди є продукти обставин і виховання, що, таким чином, люди, що змінилися, є продукти інших обставин і зміненого виховання, – це вчення забуває, що обставини змінюються саме людьми і що вихователь сам має бути вихованим. Вони неминуче тому приходять до того, що поділяють суспільство на дві частини, одна з яких піднесена на суспільством (наприклад у Роберта Оуена)».

В дійсності ж людина може змінюватися і дійсно змінюється тільки коли має певну свободу, можливість змінюватися. Поняття свободи багатопланове, включає економічну, політичну й духовну свободу. Вона, за С. Крапивенським, «є лише однією стороною, що характеризує соціальний статус індивіда. Вона не може бути абсолютною, оскільки індивід ... живе в суспільстві подібних йому, а отже його свобода має співвідноситися зі свободою інших індивідів» [1, с. 292]. Треба так збалансувати їх можливості, щоб свобода одного не обмежувала свободи інших. А з позицій соціальної філософії це досягається лише за рахунок «суспільного договору», системи природних обмежень: традицій і звичаїв, норм моралі і права. Їх дотримання вимагає такого рівня відповідальності, коли людина свідомо вважає себе вільною в їх межах.

Цікавою уявляється спроба пов'язати проблему відповідальності з філософією техніки. При цьому вважається, що сьогодні відповідальність стає своєрідним моральнісним імперативом, або, як пише А.В. Платонова, «моральним абсолютом», «екзистенціалом». За словами дослідниці, «її осмислення розгортається незалежно від нормативної етики, де на перший план виходить тема буття, або існування (Ж.-П. Сартр, А. Камю, Г. Йонас, М. Бахтін, Е. Левінас, З. Бауман та ін.)». При цьому автор спеціально підкреслює, що «вирішальну роль в актуалізації відповідальності відіграла технологічна міць, що зростає, та її негативні наслідки. Техніка як важливий засіб у розв'язанні життєвих проблем стала тією силою, яка загрожує і духовній сутності людини, і природному світу» [2, с. 29].

На наше переконання, ця спроба може бути плідною, якщо її пов'язати з проблемою прищеплення почуття професійної відповідальності майбутнім розробникам техніки, її виробникам і користувачам. Розвинене усвідомлення ними особистої відповідальності як важливої професійно і соціально значущої особистісної якості може істотно

знизити імовірність тих негативних якостей, про які пише Платонова. Дійсно, як свідчить світова практика розслідування численних аварій і катастроф, причиною значної частини з них виступає саме людський чинник. Частіш за все цей термін слугує своєрідним делікатним маскуванню звичайної безвідповідальності.

Усвідомлення сутності феномену відповідальності вимагає звернення до філософського розуміння природи самої людини, до її навчання, виховання і соціалізації, до системного визначення їх цілей. Аналіз ускладнює те, що він виявляється на перетині проблем філософії й педагогіки й вимагає залучення методів сучасної філософії освіти, філософської антропології і педагогічної психології. Тільки такий системний підхід допомагає проникнути в сутність відповідальності й визначити шляхи і способи її формування.

Сучасні соціокультурні процеси є складними й суперечливими. Тому їх сутнісні риси досить точно відображають поняття плюралізму, толерантності, багатоманітності, інтерференції та взаємного впливу. Вони виражають цінності свободи і всебічного особистісного розвитку індивіда, проте часто ставлять перед ним серйозну проблему вибору. Дійсно, ідея свободи самовизначення людини зумовлює проблему вибору і, як наслідок, відповідальність за нього та його можливі результати. У цьому і постає сутність людини, поставленої у ситуацію вибору між самоствердженням і пошуком способів уникнення відповідальності, конформізму тощо. Не дивно, що відповідальність, поряд з такими поняттями сучасного етичного дискурсу, як адекватність, належність, доцільність, утворюють категоріальну систему сучасної наукової термінології.

Зазначимо, що найбільш поширеним трактуванням відповідальності вважається усвідомлення людиною, соціальною групою та представниками владних структур свого обов'язку перед суспільством і людством у цілому та розгляд своїх вчинків і висловлювань, діяльності й поведінки через призму цього обов'язку, а також їх узгодження з тими зобов'язаннями і завданнями по забезпеченню функціонування і розвитку соціуму. Проявом відповідальності слугує характер участі індивіда чи групи у спільній з іншими людьми і групами діяльності, характер ставлення до них та до розподілу результатів діяльності.

Філософська традиція розглядати феномен відповідальності в цілісній єдності зі свободою має глибокі історичні й онтологічні корені і пов'язана з тією обставиною, що людина, у якій відсутня свобода вибору, не може нести відповідальності за свої дії, оскільки вони здійснювалися на безальтернативній основі, в умовах, коли людина змушена діяти під тиском примусу чи якихось обставин. Однак уважний неупереджений аналіз подібних ситуацій дає вагомі підстави для певних сумнівів. Особливо вони посилюються, коли розглядаєш, скажімо, події Другої світової війни. Так, у багатьох німецьких солдатів був відсутній комплекс власної провини й відповідальності за свої злочини, оскільки, мовляв, вони виконували накази.

Формально так, коли наказ віддає командир, то він має нести за нього відповідальність. Але ж у виконавця є свобода відмовитися від виконання злочинного наказу. Правда, така відмова, особливо в умовах війни означала б розстріл для того, хто візьме на себе сміливість це зробити, а життя, як відомо, є найвищою цінністю. Але чи можна заради збереження свого життя позбавляти життя багатьох інших людей? Ось тут і виникає надзвичайно складна не тільки філософська, але й психологічна та моральнісна колізія.

Або розглянемо інший не менш складний приклад. Чи повинні нести відповідальність радянські вчені, які розробляли ядерну зброю, за ті людські жертви, що стали наслідком випробувань цієї зброї? Адже вони не тільки під примусом виконували свої роботи, але й у переважній більшості випадків були щиро впевнені в тому, що вони це роблять заради забезпечення надійного захисту своєї країни та її недоторканості, для

відсічі потенційному агресорові. І подібних прикладів можна віднайти величезну множину у найрізноманітніших сферах життя й діяльності представників різних професій.

Відповідальність – це залежність людини від того, що сприймається нею як визначальна підстава для прийняття рішень і здійснення дій, спрямованих на їх реалізацію. Об'єктом відповідальності можуть бути інші люди, в тому числі майбутні покоління, і різні людські спільноти, а також навколишнє середовище, матеріальні, соціальні та духовні цінності тощо. З точки зору права об'єктом відповідальності й механізмом її забезпечення виступає закон, а з точки зору моралі – звичаї, традиції, загально прийняті норми. Відповідальність може мати різні джерела походження і бути обумовлена різними чинниками.

В історії філософії ідея відповідальності розвивається у зв'язку з ідеями свободи (свободи волі, свободи вибору, свободи прийняття рішення, свободи дії), обов'язку і провини. У класичній філософії вона і розглядалася тільки у цьому контексті, причому далеко не завжди була належним чином і з бажаною повнотою термінологічно оформлена. Її розуміння залежить від розуміння сутності феномену свободи. Детерміністський підхід заперечує можливість відповідальності (Б. Скіннер). Свобода ж є однією з умов відповідальності, яка є одним з її проявів як своєрідної автономії особистості: людина має право приймати рішення і вчиняти дії відповідно до своїх думок, інтересів і переваг, але вона повинна відповідати за їх можливі наслідки і не може перекладати провину за негативні результати цих рішень і дій з їх реалізації на інших людей чи на якісь обставини.

На це вказував ще Аристотель, підкреслюючи, що вільно обрана дія або щось вчинене людиною у невіданні свідчить про порочність дії, а то й навіть про зіпсованість людини. Він не використовує поняття «відповідальність», але, описуючи окремі аспекти довільності й провини, достатньо повно розкриває феноменологію відповідальності. Людина, за Аристотелем, владна здійснювати як прекрасні, так і ганебні вчинки, від неї залежить, якого характеру вчинки вона робить, і відповідно до цього отримує почесні чи покарання. Таким чином відповідальність, передбачає інформованість людини про умови дій і вимоги, які до неї ставляться. Невідання в окремих випадках можна ставити у провину людині, і тоді вона буде нести подвійне покарання. У співвідношенні з відповідальністю покарання за порушення вимог не є відплатою, а санкцією, що забезпечує баланс прав і обов'язків людини (Дж. Ролз).

Основою філософської рефлексії Г. Гегеля є «моральне бачення світу», суб'єктивна моральність, що передбачає поєднання двох обов'язків – обов'язку діяти згідно із законом і обов'язку відшкодовувати збитки чи нести покарання. Як зазначає П. Рікер, «ідея винагороди (провини), так би мовити, посіла місце ідеї присвоєння (дії своєму винуватцю)» [3, с. 50].

М. Мамардашвілі в загальному філософському дискурсі ХХ століття розглядає проблему відповідальності сучасної людини як невід'ємного атрибута її буття, її зобов'язання «докладати зусилля і підтримувати зусилля». На думку філософа, людина завжди перебуває на стадії становлення, а «будь-яка історія може бути визначена як історія її прагнення стати людиною. Людина не існує – вона постає» [4, с. 313]. Зберегти європейську культуру, яка сформувалася на ідейних основах греко-римського світу та Євангелія, є завданням і відповідальністю сучасників. Втрата ідейних, культурних здобутків через профанацію думки, «спрощення» ідей, бажань і почуттів – реальна загроза сучасності. На думку М. Мамардашвілі, європейські завдання «беруться» лише зусиллям, а «людина – це постійне зусилля» [4, с. 314].

Дещо інший підхід до проблеми відповідальності демонструє Г. Йонас, беручи до уваги глобальні умови людського життя і віддалене майбутнє, загрозу існування людського роду, пропонує новий спосіб людської діяльності, що виходив би за межі антропоцентризму й обстоював ідею морального права природи [5]. Він пропонує замість відповідальності «перед», підґрунтям якої є суб'єктно-об'єктне відношення, відповідальність «за» – людини за природу. Ця відповідальність викликана не якимось законом, а безпосереднім моральним почуттям відповідальності – покликом безпомічної природи.

Сьогодні в етико-філософському дискурсі існує думка, що сучасна соціокультурна ситуація зумовлює для індивіда дві серйозні проблеми, до яких він особливо вразливий: зазіхання на його внутрішню єдність смислу (недаремно кліше «послідовний» в оцінці політика розглядається як позитив і його професійної діяльності, і його загальнолюдських якостей) і зазіхання на цінність, привласнену ним (оскільки цінності можуть бути «аморальними», «недоцільними», такими, що спрямовані на «руйнування» себе та навколишнього світу). У цьому випадку йдеться про потребу у визнанні як невід'ємної риси сучасної «автентичної культури» (Ч. Тейлор) [Тей], оскільки ідентичність особистості значною мірою потребує визнання і залежить від визнання, що їй надають чи не надають значущі інші. Отже, уявлення про відповідальність як відповіді себе іншим сьогодні є доволі актуальним, а сам концепт відповідальності (як відповідь себе, як відповідальність «перед», «щодо» та «за») потребує подальшого осмислення, вивчення та опрацювання.

Таким чином, відповідальність як філософська категорія є іманентним особистості атрибутом, зумовленим соціальною природою людини і виступає важливим засобом в системі регулятивних механізмів її співжиття і співпраці з іншими людьми. Як соціальний феномен, відповідальність не дається при народженні, а формується і розвивається в процесі виховання і соціалізації особистості. Рівень її розвитку визначають цілі, зміст і характер педагогічного впливу на людину. Тому відповідальність як педагогічна категорія є метою і результатом навчально-виховної діяльності. Водночас відповідальність має бути і неодмінною рисою самого педагога. Це його відповідальність перед своїми вихованцями, перед їхніми батьками і перед суспільством взагалі за рівень і якість їх навчання і виховання, особистісного розвитку і соціалізації.

Список літератури: 1. Крапивенский С.Э. Социальная философия: Учебник для студентов вузов. – М.: Гуманитарно-издательский центр ВЛАДОС, 1998. – 416 с. 2. Платонова А.В. Проблема ответственности в философии техники // Вестник Томского гос. ун-та. – 2007. – № 303. – С. 29–31. 3. Рікер П. Концепт відповідальності: Концепт семантичного аналізу // Право і справедливість / пер. з фр. – К.: Дух і Літера, 2002. – С. 42–71. 4. Мамардашвили М.К. Европейская ответственность // Как я понимаю философию. – М.: Прогресс; Культура, 1992. – С. 311–319. 5. Йонас Г. Принцип відповідальності: У пошуках етики для технологічної цивілізації. – К.: Лібра, 2001. – 400 с.

*Резнік С.М.
м. Харків, Україна*

**ГУМАНІЗАЦІЯ ТА ГУМАНІТАРИЗАЦІЯ ВИЩОЇ ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ
ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА**

Система освіти в цілому повинна сприяти, допомагати людині «знайти себе», не просто давати визначену систему необхідних людині, як фахівцю, знань, але й піклуватися про його потреби в здійсненні свого призначення.

Обґрунтування нових підходів до формування і виховання інженерів у вищих технічних навчальних закладах ґрунтується на необхідності вирішення таких практичних задач, як демократизація і гуманізація сучасного суспільства, національно-культурне і духовне відродження України. Педагогіка – прикладна дисципліна, яка здійснює соціальне замовлення, і від ефективності її методів і форм залежить, які фахівці будуть реалізовувати свої знання, переконання, моральні цінності в професійній діяльності і повсякденному житті, яким буде наше суспільство завтра. Як основні шляхи реалізації цих завдань в педагогічних дослідженнях розробляються проблеми гуманізації і гуманітаризації вищого технічного утворення, реформування змісту виховання, впровадження нових підходів, форм, методів навчально-виховної роботи, орієнтованих, насамперед, на людину, його потреби й індивідуальні особливості.

Метою даної роботи і є обґрунтування гуманізації та гуманітаризації вищої технічної освіти як педагогічної проблеми.

Система сучасної вищої освіти має давати можливість людині для самовизначення та самореалізації. Цікаво привести у зв'язку з проблемою, що піднімається нами, деякі висловлення В. Франкла, які вказують на те, що «наступна хвиля людей, які увіллуться у виробництво, буде цікавитися лише професіями, що приносять не тільки гроші, але і смисл» [1, с. 28]. І далі «смисл – це всякий раз також і конкретний смисл конкретної ситуації. Це завжди «вимога моменту», яка, однак, завжди адресована конкретній людині... Немає такої ситуації, у якій нам би не була надана життям можливість знайти смисл, і немає такої людини для якої життя не тримало б напоготові яку-небудь справу...навіть у безнадійній ситуації, перед якою вона безпомічна, вона при певних умовах здатна бачити сенс. Справа в позиції й установці, з якою вона зустрічає свою долю» [1, с. 39–40].

Однією з задач педагогіки може бути створення такої установки на розуміння свого призначення, одним з найважливіших компонентів якої безумовно виступає професійне самовизначення, зв'язане і зі ступенем прийняття своєї професії, правильністю вибору свого життєвого шляху і, природно, з особистісним трудовим внеском. При цьому не можна забувати про те, що сенс життя значною мірою є щось екзистенціально відчуте і пережите. Ніхто не може повідомити людині, у чому полягає її сенс життя. Ця життєва позиція або установка, про яку пише В. Франкл, значною мірою визначається життєвим досвідом людини, його соціальним оточенням, особистісними властивостями, але підлягає коректуванню протягом майже всього життя, і саме тому повинна бути предметом пильного вивчення сучасної філософії, педагогіки і психології.

Тільки у тому випадку, якщо професія стає одним з центральних моментів структури сенсу життя, справою життя, людина має шанс досягти вершини майстерності, свого акме професіонала, і саме тоді й сама ідея безперервності професійного навчання також набуває особливого сенсу.

Для особистості, що формується, *герменевтичні функції* освіти полягають не тільки в професійному самовизначенні, сама можливість прилучення молоді до культурних скарбниць людського суспільства, до його інтелектуальних досягнень має герменевтичну природу.

Процес освіти виконує для індивіда поряд з іншими факторами соціалізації ту функцію, яка й дозволяє йому увійти в людський світ загального досвіду. Причому освіта виграє в цьому процесі особливо важливу роль. Вона дозволяє людині опанувати тими

поняттями, значеннями та ідеями, що дають можливість аналізувати проблему і досягати розуміння у процесі пізнання навколишнього світу.

Л.О. Мікешина відзначає, що «у кожному новому поколінні індивідів «сходження до загального» відбувається насамперед на рівні базових відносин і процесів у сфері сприйняття. Освіта тут може бути зрозуміла як оволодіння різними наборами канонів і зразків репрезентації та «гуманізуючої практики», у світлі яких і з'являється дійсність. Сам же індивід через ці базові форми освіти входить у сферу власне людського, відчужуючись від природного «наївного» бачення і формуючись як приналежний не стільки природному, скільки соціальному буттю» [2, с. 42].

Суспільство як таке, історична епоха, культура – усі ці «загальні» характеристики присутні в кожному акті нашого розуміння, значною мірою визначаючи його особливості.

Процес освіти виступає як соціальний фактор, що навчає універсальним прийомам, методам, способам інтерпретації і розуміння навколишнього світу. Подібно тому, як у процесі навчання розвиваються мислення людини, його здатності, здобуваються професійні навички, також розвивається і його здатність до розуміння. Як образно сказав про процес освіти В.О. Кудін: «від книги люди отримують не тільки певні знання, вони розвивають здатності мислити, удосконалювати свої інтелектуальні можливості» [3, с. 28].

Викладач будь-якої дисципліни навчає розумінню, прилучає до існуючих значених структур суспільства, розвиває здатність людини розуміти будь-яку інформацію, яка надходить. У цьому випадку розуміння виступає як загальна інтегруюча здатність інтелекту. Знання ж специфічних професійних термінів і прийомів розуміння, які дає освіта, дозволяє людині бути гарним інтерпретатором у своїй конкретній спеціалізованій області діяльності.

У той же час, до якого би ступеня наші погляди не визначалися соціальним фактором, кожна людина привносить щось особистісне, своє, особливе й індивідуальне в процес розуміння й інтерпретації даного конкретного явища або даної конкретної ситуації. Л.О. Мікешина підкреслює, що «розуміння – це інтерпретація, яка представляє собою індивідуальне смислопокладання і смислопородження, тобто визначеного роду суб'єктивізацію, додання унікального-одиночного характеру загальному знанню і досвіду, до якого піднімаються в освіті» [2, с. 45].

Сучасні тенденції індивідуалізації вищої освіти сприяють прояву особистісного, «свого» бачення світу студента, сприяють роботі студента над проникненням у сутність навчального матеріалу – його розумінню. Тільки гуманістична педагогіка, з її принципами розуміння і використання в організації навчального процесу індивідуальних особливостей людини, наповняють зміст освіти особистісним сенсом для кожного студента і можуть забезпечити самовираження і саморозвиток людини в процесі освіти.

Пріоритет принципу індивідуалізації навчання передбачає не тільки придбання знань, умінь і навичок у відповідності зі здібностями, потребами й інтересами людини, але і створення умов для самореалізації, розвитку духовних і моральних якостей особистості, формування екологічної культури і почуття професійної відповідальності. Це особливо важливо на сучасному етапі розвитку суспільства. Екологічна криза, процеси глобалізації, які відбуваються зараз приведуть до того, що технократичне мислення повинно бути переборене гуманізацією і гуманітаризацією освіти.

Розглядаючи сучасне технократичне суспільство, необхідно відзначити, що проблема техніки – це насамперед проблема самої людини. Його моральності і духовності, його осмисленого, відповідального використання технічних знарядь. Сама по собі техніка є морально нейтральною, вона тільки засіб для реалізації тих або інших цілей, що

визначає сама людина. Необхідність усвідомлення своєї відповідальності – вимога, звернена до кожної людини, що живе в сучасному суспільстві.

У той же час, ставлячи питання про відповідальність людини в зв'язку з розвитком технічної цивілізації, ми в першу чергу ставимо, безумовно, питання про відповідальність інженера, як творця техніки.

Свою відповідальність інженер несе сьогодні не тільки за надійність техніки, що створює, але і, маючи на увазі соціальні цілі та цінності, за довгострокові наслідки її використання.

Сучасний інженер повинен бути не тільки прекрасним професіоналом, але і гуманістом. У своїй діяльності він повинний орієнтуватися ні на техніку, як ціль своєї праці, а на людину, його благополуччя, як ціль своєї діяльності.

Процеси гуманізації технічної освіти викликані першочерговими потребами сучасного суспільства. Одна з головних – гармонізація відносин техніки, людини і природи. Продукти інженерної праці вже не можуть відчужуватися від самого інженера – їхнього творця. Інженер вже не може заради власного задоволення створювати нові артефакти, «виводити» їх у світ і забувати про них. Або інженер візьме на себе сміливість особистої відповідальності за прийняті їм рішення, або наслідки споживчого відношення до природи будуть згубні для самої людини.

Тим паче величезна роль освіти, яка передає і закріплює у свідомості особистості, що формується, духовні цінності, моральні моделі поведінки. Не тільки знання майбутніх інженерів про кризу, що назріла в сучасному технократичному суспільстві, але прийняття нового стилю поведінки, інших цінностей і необхідності побудови гармонічних взаємин з навколишнім світом – одне з найважливіших умов формування сучасного інженера-професіонала.

Таке прийняття розглядається герменевтикою як більш високий рівень розуміння, коли якісь ідеї, принципи стають для людини власними переконаннями і, отже, керівництвом до дії в його повсякденному житті. Розуміння на рівні прийняття є тим рівнем розуміння, що впливає на поведінку людини, виявляючись у його конкретних вчинках.

Необхідність глибокого засвоєння одержуваних професійних знань повинна бути самостійно осмислена студентом, пропущена через внутрішнє-Я тільки в цьому випадку може реалізуватися дійсне розуміння і прийняття цього матеріалу. Як підкреслює В.О. Сухомлинський, «знання набувають для того, щоб у певній формі застосовувати в житті, щоб переконаннями, які сформувалися в процесі навчання, людина керувалася в моральних, трудових, суспільних, естетичних відношеннях з людьми» [5, с. 271].

Цілісна система формування сучасного фахівця, що забезпечує єдність навчальної і виховної роботи у вищих технічних навчальних закладах, повинна орієнтуватися на людину, його індивідуальні особливості, здібності, потреби в саморозвитку. Тому теоретичне осмислення і практична розробка проблем гуманізації та гуманітаризації може відкривати нові перспективи розвитку системи вищої технічної освіти.

Список літератури: 1. Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник: Пер. с англ. и нем. / Франкл В. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с. 2. Микешина Л.А. Герменевтические смыслы образования / Микешина Л.А. // Философия образования. – М.: Фонд «Новое тысячелетие», 1996. – 288 с. – С. 37–53. 3. Кудін В.О. Естетичне в педагогічній методології професії / Кудін В.О. // Неперервна професійна освіта: теорія і практика: Збірник наукових праць. – У двох частинах. – Ч. 1. – К., 2001. – С. 27–30. 4. Грант Дж. Философия, культура, технология: перспективы на будущее / Грант Дж. // Новая технократиче-

ская волна на Западе / Сост. П.С. Гуревича. – М.: Прогресс, 1986. 5. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5-ти томах. – Т. 4. / Сухомлинський В.О. – К.: Радянська школа, 1976. – 640 с.

*Северин Н.В.
г. Харьков, Украина*

КУЛЬТУРНЫЕ КОНТАКТЫ УКРАИНСКОЙ И РУССКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ: РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ ОБЗОР

Мы строим цивилизованное государство – государство мыслящих людей, уважающих себя и других, поэтому нам очень важно уметь вести диалог культур, ведь в современном мире межкультурная коммуникация стала привычным явлением почти во всех сферах жизнедеятельности. Становится очевидным, что все большее количество людей проявляет интерес к культурам других народов, стремится познать особенности их национального характера и важнейшие духовные ценности. Это особенно важно для близкородственных культур – русской и украинской, имеющих общие славянские корни, общую прародину – Киевскую Русь.

Культура представляет собой достояние человеческого общества в его многообразии материальных и духовных форм, создаваемое и преумножаемое многими поколениями. Развитие русской и украинской культур в течение многих веков происходило на основе тесного взаимодействия и взаимовлияния, поэтому обратимся к страницам истории, чтобы проследить этот процесс.

Следует отметить, что к числу наиболее устойчивых и плодотворно развивающихся культурных традиций украинского и русского народов относятся связи в области образования. До середины XVIII века в осуществлении культурных связей приоритет принадлежал Киево-Могилянской академии. Ее выпускники успешно трудились в области просвещения на благо России, среди них – А. Сатановский, Е. Славинецкий, Д. Галицкий, С. Полоцкий, С. Яворский, Д. Ростовский, Ф. Прокопович и многие другие. Как отмечает И. Огиенко, ученые украинцы приехали в Москву 12 июля 1649 г. по просьбе царя Алексея Михайловича, чтобы подготовить и напечатать исправленную Библию, а с 1654 года это движение приобретает широкие масштабы [1]. И надо сказать, москвичи уважали украинцев и дружили с ними, особенно патриархи Никон и Андриан, сам царь Алексей Михайлович, боярин Ртищев, князь В. Голицын, царевна София, царь Федор и многие другие. Царь Федор учился у С. Полоцкого, «завжди шанував українців і кохався в їхніх книжках, і велику любов до нашого народу мав» [1, с. 46]. Так, в 1649 г. украинцы «заложили в Москве организованную школу». Федор Ртищев с разрешения царя и патриарха основал в двух верстах от Москвы монастырь и в 1649 г. позвал туда из Киева иноков, «изящных в учении грамматики словенской и греческой, даже в риторике и философии». Приехало около 30 украинцев, они сразу же приступили к обучению своим наукам, и первым учеником у них был сам Ф. Ртищев. Выпускники Киевской академии становились преподавателями, переводчиками и даже ректорами.

Укреплению связей в области просвещения способствовала деятельность украинской интеллигенции в Московской славяно-греко-латинской академии, обучение в которой велось по киевскому образцу. И это не удивительно, потому что из 19 ее ректоров 15 были выпускниками Киевской академии (за период с 1701 по 1775 гг.). В 1701 г. ее ректором стал С. Яворский, в 1704 г. – С. Крайский, в 1706 г. – Ф. Лопатинский. Пре-

подавателями, проповедниками в Московской академии работали более 40 выпускников Киевской академии [2].

В Киевской академии получали образование выходцы из различных губерний России. В 1700 г. сюда приехал учиться К.Н. Зотов (в будущем известный мореплаватель), некоторое время здесь учились талантливый русский врач К.И. Щепин, папеограф А. Денисов, в 1734 г. в академии обучался М.В. Ломоносов. Здесь он совершенствовал знания по риторике и латинскому языку, преподавание которых в Киеве осуществлялось на высоком уровне. А приехать сюда ему посоветовал Феофан Прокопович.

В XVIII веке ситуация изменилась. С учреждением высших школ в Москве и Петербурге Киевская академия стала одним из источников пополнения их студентами. В новых условиях, особенно со второй половины XVIII в., когда стала ощущаться большая потребность в квалифицированных медиках, математиках, инженерах, этот вуз не имел возможности перестроить преподавание в соответствии с запросами времени и давал своим воспитанникам общеобразовательную подготовку. Такой же характер обучение носило и в Харьковском коллегиуме, хотя в его учебную программу входили точные науки. В этот период молодежь из Украины стремилась получить специальное образование в Москве и Петербурге, что было вполне обусловлено и закономерно. В первой половине XIX века потребности молодых людей в получении высшего образования частично удовлетворялись открывшимися университетами в Харькове (1805) и Киеве (1834). Но все же поездки выходцев из Украины в Россию продолжались, что свидетельствовало о высоком авторитете школ Москвы и Петербурга, преемственности в развитии высшего образования и закреплении прогрессивных традиций, которые использовались в деятельности университетов Украины. В Харьков приезжали выходцы из российских губерний, на преподавательских должностях работало много выпускников московских и петербургских учебных заведений, что свидетельствует о том, что сферой взаимодействия украинской и русской интеллигенции являлись вузы. Личное знакомство, творческие контакты духовно сближали многих преподавателей, ученых, писателей, художников. Например, научный и идейный рост просветителя Я.П. Козельского происходил под благотворным влиянием великого русского ученого М.В. Ломоносова. Однако здесь стоит вспомнить о том, что сам Ломоносов смог получить образование и состоялся как ученый благодаря украинцу Феофану Прокоповичу, поскольку как выходец из бедной семьи не имел права учиться. (Прокопович устроил Ломоносову экзамен и пришел в восторг от его знаний. Он перевёл ученика из Москвы в Петербург, зачислил его в гимназию при Академии наук и сам следил за его успехами). О вкладе Прокоповича в развитие русской культуры, просвещения, духовности ярко свидетельствует тот факт, что он в 1721 г. основал в Петербурге школу, которую окончили около 160 человек, преимущественно из небогатых слоев населения. В ней получили образование будущий академик С.К. Котельников, известные ученые А.П. Протасов, М.И. Шейн и др. Педагогическая деятельность Ф. Прокоповича приобрела известность и потому, что он написал знаменитый букварь на русском языке «Первое учение отрокам» и на долгие годы стал первым учителем русских детей. Друзьями Прокоповича были многие представители передовой российской интеллигенции: историк В.Н. Татищев, поэт А.Д. Кантемир, ученый и поэт В.К. Тредиаковский. Деятельность этого незаурядного священника, ученого, ректора Киевской академии (с 1711 года) на благо России заслуживает большого внимания и требует отдельного исследования. Создание высших светских учебных заведений открывало перспективу для научно-педагогической и культурной деятельности русских и украинцев.

Общеизвестно, что художественный талант Т.Г. Шевченко развивался под влиянием К.П. Брюллова, благодаря которому Шевченко стал всемирно известным художником, академиком графики. Узами дружбы были связаны Д.Г. Левицкий и Н.И. Новиков, О.М. Бодянский, М.А. Максимович и Н.В. Гоголь и многие другие культурные и научные деятели. О дружбе и творческих контактах Н.В. Гоголя с А.С. Пушкиным известно практически всему цивилизованному миру. Пушкин был первым ценителем произведений Гоголя, его советчиком и наставником в литературе. Гоголь – по желанию Пушкина – становится ведущим сотрудником журнала «Современник». В свою очередь, Гоголь первым написал статью «Несколько слов о Пушкине» (1834 г.) в то время, когда критики еще не решались говорить о стихах Пушкина, став провозвестником и первым историком пушкинской славы [3, с. 153].

Взаимодействие интеллигенции имело конкретные практические проявления: моральная поддержка и материальная помощь, совместные выступления в общественно-политическом движении и т.д. Примером может служить выкуп из крепостнической неволи А.В. Никитенко и Т.Г. Шевченко. С другой стороны, вспомним украинцев из Полтавщины, участвовавших в политических событиях России: братья Сергей, Ипполит и Матвей Муравьевы-Апостолы были основателями декабристского движения в Петербурге (их прадед Данило Апостол был гетманом Украины, а отец Иван – дипломатом, литератором, языковедом).

Русско-украинские взаимосвязи осуществлялись и в процессе культурно-просветительской деятельности высших школ и их воспитанников. Организация научных и литературных обществ, музеев, типографий, выпуск периодических изданий получили широкое распространение благодаря совместным действиям русских и украинских специалистов. Так, известными в истории русской журналистики и книгопечатания являются имена украинцев П.А. Сохацкого, Г.В. Козицкого, М.Т. Каченовского. Журналистика в Украине развивалась в тесных контактах с русскими писателями и публицистами. Известные литературные критики В.Г. Белинский и Н.А. Добролюбов способствовали становлению украинской литературы и периодической печати.

Важным фактором взаимообогащения братских культур являлось широкое распространение в Украине рукописных и печатных книг, в том числе учебников и учебных пособий, подготовленных в Москве и Петербурге. С другой стороны, лучшие произведения украинских авторов И.П. Котляревского («Энеида» была издана в Петербурге в 1793 г.), Г.С. Сковороды, Г.Ф. Квитки-Основьяненко, Т.Г. Шевченко впервые были опубликованы в России. В 1818 г. там же была опубликована первая грамматика на украинском языке, созданная российским филологом А. Павловским [4, с. 93]. Передовая интеллигенция всегда выступала за дружбу и сотрудничество украинского и русского народов. Поистине поэтом-интернационалистом является Т.Г. Шевченко. Знаменательно, что ряд его произведений написан на русском языке. Его литературное и художественное творчество – культурное явление и достояние обоих народов. Украинский Кобзарь – единомышленник А.И. Герцена, Н.Г. Чернышевского, Н.А. Добролюбова – в журнале «Отечественные записки», редактированном Н.А. Некрасовым, был назван «первоклассным поэтом славянского мира» [2].

Важно отметить, что украинские журналы «Украинский вестник» (1816–1819 гг.), «Украинский журнал» (1824–1825 гг.), «Харьковский Демокрит», которые выходили в Харькове, выступили достойной литературной платформой для русских поэтов А. Милонова, В. Давыдова, А. Раевского, В. Раевского, печатавших в них свои произведения, воспевающих высокие гражданские идеалы и обличающих общественные по-

роки. Жур-налы были популярны не только в Украине, но и далеко за ее пределами – в Курске, Казани, Москве, Петербурге, Калуге и других городах.

Культурное сотрудничество оказывало влияние и на общественно-политические процессы. Объединение прогрессивных сил Москвы, Петербурга, Киева, Харькова и других крупных центров в общественном движении явилось следствием интенсивных культурных и общественно-политических связей украинской и русской интеллигенции. Эти контакты и творческие связи способствовали тому, что украинский и русский народы сохранили и пронесли через века сознание единства происхождения, близости языка и культуры, сознание общности своей судьбы. И это имеет основополагающее значение, так как воспитать любовь к Украине, ее истории и культуре среди молодого поколения можно только через понимание особенностей ее исторической судьбы, взаимосвязи с другими народами, ее вклада в мировую культуру.

Список литературы: 1. Огієнко І. Українська культура / І. Огієнко. – К.: Довіра, 1992. – 140 с. 2. Шип Н.А. Русско-украинское культурное сотрудничество в XVIII – первой половине XIX в. / Н.А. Шип. – К.: Наукова думка, 1988. – 112 с. 3. Северин Н.В. А. Пушкин и Н. Гоголь: дружба и творческие контакты великих мастеров слова / Северин Н.В. // Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. «Методологія та практика лінгвістичної підготовки іноземних студентів». Вип. 6. – Х.: ХНМУ, 2012. – С. 151–155. 4. Духопельников В.М. К вопросу об антиукраинской политике в России. // Диалог украинской и русской культур в Украине: матер. конф. /Фонд поддержки рус. культуры в Украине, Комитет ВР Украины по правам человека, Ин-т социологии и политологии НАН Укр. – К., 1998. – С. 90–94.

*Францев А.Н.
г. Симферополь, Украина*

ДУХОВНО-КУЛЬТУРНЫЕ ЦЕННОСТИ ЛЕТНОГО СОСТАВА ГРАЖДАНСКОЙ АВИАЦИИ УКРАИНЫ

Актуальность. Дальнейшее формирование и развитие современных украинских авиакомпаний нуждается в исследованиях ценностно-смысловых характеристик летного состава. Важность этого определяется очевидным несоответствием опережающего развития авиационной техники возможностям летного состава, что требует от человека полной реализации профессиональных и личностных ресурсов, высокого уровня мотивации на саморазвитие и адаптации к изменяющимся условиям летной деятельности.

Цель исследования – выявить и описать характерные особенности духовно-культурных ценностей летного состава.

Методики и организация исследования. Чтобы получить ответы на наличие и выраженность ценностных составляющих представлений у летного состава, нами была использована модифицированная методика «Свободный выбор ценностей», разработанная У.Б. Фанталовой [2].

Кроме этой методики была использована экзистенциальная типология, вобравшая в себя последние тенденции развития психологической мысли, в том числе – символическую феноменологию, немислимую без понимания глубинных «внутренних» желаний человека [1].

В эмпирическом исследовании (эта часть исследования проводилась совместно с В.Г. Резником) приняли участие мужчины (33 человека): командиры воздушных судов, вторые пилоты, бортовые инженеры и штурмана. Возраст испытуемых – от 25 до 60 лет.

Распределение испытуемых по трем возрастным группам следующее:

- 25–35 лет – 24 человека (32%),
- 35–45 лет – 29 человек (38%),
- старше 45 лет – 22 человека (30%).

По стажу работы испытуемые разделились следующим образом:

- 0–4 года – 13 человек (18%),
- 5–9 лет – 28 человек (36%),
- 10–15 лет – 21 человек (28%),
- свыше 15 лет – 13 человек (18%).

Все участники состоят в браке, имеют 1–3 детей в возрасте от 1 года до 30 лет.

Результаты. Первым делом мы выявили ценностные ядра по методике Е.Б. Фанталовой. Исследование смысловой стороны выборов помогло определить, в какой мере та или иная ценность актуализирует типические представления, сколь удачно та или иная ценность «выводит» на представления о значимых ценностях. Это самые важные ценности потому, что «они всегда с нами, так как живут в нас самих» [2, с. 14].

Далее, сравнили ценностные ядра у испытуемых. Полученные на этом этапе материалы подверглись начальному статистическому и качественному анализу.

Затем по методу, предложенному Р. Махарамом определили ведущий тип символической (душевной) организации каждого участника эмпирического исследования [1].

Оказалось, что все участники распределились по четырем группам.

Группа 1 (Г1). ВЦ-тип (8 – ярко выраженных и 2 слабовыраженных).

Группа 2 (Г2). СВ-тип (8 – ярко выраженных и 1 слабовыраженный).

Группа 3 (Г3). ЦС-тип (11 – ярко выраженных).

Группа 4 (Г4). ЦВ-тип (4 – ярко выраженных).

Представителям Г1 свойственно то, что основная энергия в органах пищеварения и размножения. Меньше в высших нервных центрах и еще меньше в опорно-двигательном аппарате.

Представителям Г2 свойственно то, что основная энергия в опорно-двигательном аппарате. Меньше в органах пищеварения и еще меньше в высших нервных центрах.

Представителям Г3 свойственно то, что основная энергия в высших нервных центрах. Меньше в опорно-двигательном аппарате и еще меньше в органах пищеварения.

Представителям Г4 свойственно то, что основная энергия в высших нервных центрах. Меньше в органах пищеварения энергии и еще меньше в опорно-двигательном аппарате.

Символическая (душевная) энергия у представителей этих групп также распределилась по разному.

Группа 1 (Г1). ВЦ-тип (В-компонент). Символическое значение «органов пищеварения» это приток, аккумуляция и расходование жизненной энергии, равновесие в преобразовании жизненной энергии, ее внутренний баланс, внутренняя связь, внутренняя причинность, чувственность.

Группа 2 (Г2). СВ-тип (С-компонент). Символическое значение опорно-двигательного аппарата это расход накопленной энергии – любые изменения и различия во внешнем мире (движение, действие, агрессия, защита, внешняя связь).

Группа 3 (Г3). ЦС-тип (Ц-компонент). Символическое значение высших нервных центров это поиск информации, самоотдача, поиск гармонии, поиск внешних и внутренних причин успеха, неудач.

Группа 4 (Г4) ЦВ-тип. (Ц-компонент) – Символическое значение высших нервных центров это адаптация, объект – объектное равновесие, баланс внутренних и внешних причин, активизация, сдерживание.

Затем, для каждой группы был посчитан обобщенный усредненный показатель расхождения «Ценность» и «Доступность». Чем выше значение этого показателя в баллах тем более дефицитна ценность, поскольку соответствующая потребность не удовлетворена или фрустрирована. Это и является содержательной стороной внутриличностного конфликта (ВК).

В группе 1 – значение показателя выше условного порога оказалось у пяти испытуемых. Содержательной стороной ВК выступает неудовлетворенность неудовольствие в удовлетворении, извлечении, аккумуляции и расходовании жизненной энергии, равновесии в преобразовании жизненной энергии, ее внутренний баланс, внутренней связи, внутренней причинности, чувственности.

В группе 2 – значение показателя выше условного порога оказалось у одного испытуемого. Содержательной стороной ВК выступает неудовлетворенность неудовольствие в удовлетворении расходовании накопленной жизненной энергии, в любых изменениях и различиях во внешнем мире (движении, действиях, агрессии, защите, внешних связях).

В группе 3 – значение показателя выше условного порога оказалось у одного испытуемого. Содержательной стороной конфликта выступает неудовлетворенность неудовольствие в удовлетворении поиском информации, самоотдачей, поиском гармонии, поиском внешних и внутренних причин успеха, неудач.

В группе 4 – значение показателя выше условного порога оказалось у шести испытуемых. Содержательной стороной конфликта выступает неудовлетворенность неудовольствие в удовлетворении адаптированностью, объект – объектным равновесием, балансом внутренних и внешних причин собственной активности, собственной активизацией, адекватным сдерживанием.

Выводы. На основе проведенного анализа и интерпретации результатов эмпирического исследования были сформулированы следующие выводы.

1. Система жизненных ценностей является одним из ключевых факторов, оказывающих влияние на уровень дезинтеграции в мотивационно личностной сфере летного состава.

2. Испытуемые ЦС типа имеют более высокий уровень дезинтеграции в мотивационно личностной сфере, нежели другие типы.

3. Уровень дезинтеграции в мотивационно личностной сфере членов летного экипажа выше среднего значения может оказать негативное влияние на качество выполнения полета и предполетной подготовки.

4. При комплектовании состава экипажа, необходимо учитывать уровень дезинтеграции в мотивационно личностной сфере.

Результаты исследования применимы в системе летной экспертизы, психологического отбора в авиацию, позволят производить дифференцированную диагностику индивидуального своеобразия личности летного состава, при формировании ПВК.

Список литературы: 1. Махарам Р. Типы людей. Взгляд из XXI века. – СПб.: Питер, 2006. – 224 с. 2. Фанталова Е.Б. Диагностика и психотерапия внутреннего конфликта. – Самара: Издательский дом БАХРАХ-М, 2001. – 128 с.

*Чубова В.Е.
г. Харьков, Украина*

**ПОНЯТИЕ ДОРОГИ В КОНТЕКСТЕ ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКОЙ КУЛЬТУРЫ
(НА МАТЕРИАЛАХ СЛОВАРЯ И.И. СРЕЗНЕВСКОГО И ПОЛЕВОГО СБОРА)**

Выдающийся филолог, сформировавшийся и работавший первую половину жизни в Харьковском университете, Измаил Иванович Срезневский заложил основы комплексного исследования славянских языков в сопряжении с их культурой и историей. Особую ценность имеют «Материалы для словаря древнерусского языка», подготовленные учёным уже в петербургский период. В этом фундаментальном словаре отразились не просто слова и фрагменты из древнерусских памятников письменности, но и план содержания, включающий собственно языковую семантику и широкий культурный фон, связанный как с христианством, так и с древними славянскими представлениями и верованиями.

Сопоставление данных словаря древнерусского языка, составленного И.И. Срезневским, с диалектными данными русских говоров, результатами этнолингвистических экспедиций, в частности, по Слобожанщине, позволяет выявить неочевидные связи в древней и современной культуре и языковой картине мира. Одним из центральных концептов древней славянской языковой и мифологической картины мира является концепт *ПУТЬ*. Поэтому представляется важным обратиться к рассмотрению семантической структуры слова *путь* в древнерусском языке по данным словаря И.И. Срезневского и в диалектологических, и в этнолингвистических материалах.

В марте – апреле 2010 г. были собраны сведения о культурных коннотациях и верованиях, связанных с дорогой и её частями, на основе этнолингвистической программы, разработанной нами с использованием этнографической литературы. Эти сведения частично отражены в наших публикациях (Чубова В.Е., «Страшные участки пути и их осмысление в русских диалектах Слобожанщины», 2011 г.; Чубова В.Е., «Фольклорные материалы как источник этнолингвистического изучения концептосферы *Дорога* на материале русских говоров Слобожанщины», 2011 г.; Чубова В.Е., «*Путь* в русской диалектной картине мира (на материале русских говоров Харьковщины)», 2011 г.). В данной работе представим часть сведений, которые соотносятся с материалами словаря И.И. Срезневского.

В «Материалах для словаря древнерусского языка» И.И. Срезневский фиксирует шесть метафорических значений лексемы *путь*: 1) направление, путь (с пометой «в образных выражениях»). *Истиньн сии пути Божии в истин учииши* (τῆν οδοῦ). (*Евангелие от Матвея*. XXII. 16. *Остромирово евангелие*). *Не ходим в путь книзьчийск фарисеиск. Ис. LXV. 18 толк. (Упыр. 154)*. *Дьвама бо суцема путьма в житии, о сих диному съмьренъишу житию женитвьномуу глю, дроугоумоу же анльскоумоу и прьвеликому дьвства* (δύο γὰρ οὐδων). *Ефр. крм. л. 214. Обративый гръшника в заблужденья пути его спть дию в смрти и покреть множество гръховъ. (Слово о законе и благодати митрополита Иллариона. Сборник 1414 г. 74)*. *Тъм бо путе или дьди (въ подл. дьти) вци наши. Пис. Влад. Мон. 1096 г. Наставляйте ихъ (братию) к поутемъ спасенымъ. Грам. митр. Кипр. иг. Серг. теод. 1378 г.*; 2) время, бытие. Во фразеологизме *путь* имеют – длиться, быть: *Мца июл во і день..., соуботь же имуци путь, заложси стену камени. (Ипатьевская летопись 6707 г)*; 3) обычай, правило: *А что попы и дияконы их един хлеб ядят и во едином дому живут, кого брат или сын, и тем по тому ж пути наше жалованье. Ярл. Узб. 1315 г. Как бы то было преж нас, так молвя и наше слово ставило по первому пути. т.ж. А митрополит правым путмъ ходит, да правым путем пребывает и тешитя. т.ж.*; 4) обстоятельство: *Буди со мною в всяком пути и не остави мене, Ги Исе Хе. Нест. Бор. Гл. 14.*; 5) повод, причина: *Приходиши Крымские Татарове...; и, пришед на великого князя украину около города Тулы, без пути начаша воевати. Соф. вр. 7025 г. (т. II. 303) [17: 3, 1739]*. Примечательно, что, перечисляя метафорические значения слова *путь*, И.И. Срезневский выводит значение *истинности, правиль-*

ности выбора на первый план, что наводит на мысль о сакральности, божественном предназначении, жизненной весомости *пути* в древнерусской культурно-концептуальной картине мира. И тогда становится понятным происхождение остальных пяти значений. Именно сакральная нагруженность пути даёт такие значения, как *бытие и время; обычай, правило; обстоятельство; повод, причина*. Значение *моральности, истинности выбора* сохранилось в современных русских диалектах на материковой зоне, в основном в составе фразеологизмов и в производных от *путь* (в костромских диалектах: *по плохой путе пойти* – вести беспечную, разгульную, бесшабашную жизнь; *сбиться с правильной пути*; в воронежских диалектах: *на путь находить* – исправляться [15: 33, 154]; *путный, путящий* [12: 3, 543], в архангельских, олонечких, новгородских и пермских диалектах: *путный* [15, там же] – порядочный, обладающий положительными качествами; *беспутный* – непорядочный, безнравственный, ненадёжный [12, там же]), а также в литературном русском языке: *направить* или *наставить (обратить)* кого-либо *на путь истины, пойти по ложному пути* [16: 657]. В литературном языке отобразилось и древнее отождествление *пути* с человеческой жизнью, в выражении *жизненный путь* [16, там же]. В исследованных нами русских сёлах Харьковщины Нововодолажского района Староверовка-1 и Охочее понимания *пути* как нравственного выбора нами не обнаружено. В остальных пяти метафорических значениях, представленных И.И. Срезневским, слово *путь* в лексике жителей данных сёл также не употребляется. Осмысление *пути, дороги* как течения времени сохранилось в русских диалектах в выражении *всю дорогу* [12: 1, 473; 13: 1, 199]. *Путь* в значении «причина» бытует в курских говорах: *чего ты без путя оскляешься?* [15: 33, 158–159].

А.Г. Преображенский отмечает, что слово *путь* восходит к санскритскому *pathas* «след, дорога, путь», а также к *pathyas* «спасительный, выгодный» [см.: 14: 876]. Это наталкивает на мысль, что, возможно, *путь* в значении *выгоды* и, кроме того, *жизненного выбора, моральности* (ведь в этом значении заложены христианские представления о *спасении души, нравственном спасении*) восходит ещё к древнеиндийской культуре. Известно, что в Ригведе номинация *path-* передаёт главным образом представление об «истинном» (праведном) ПУТИ, который ведёт к Богам и по которому следуют Боги (теснее всего с *path-* связаны боги Адитьи, охранявшие Вселенский закон; ср. эпитет богов *pathi-kri* – создающий пути), а также жизненном *пути* смертных. [см.: 1, 803; 2, 222]. Напрашивается вывод, что известный ещё древнеславянской реальности фразеологизм *пути Божию*, такие выражения, как *наставить (направить) на путь истинный, сбиться (совратиться) с пути истинного, путь правды*, такое значение слова *путь*, как «вся человеческая жизнь» (в выражении *жизненный путь*) восходит ещё к этим, древним, представлениям о ПУТИ, в родственной связи внутренней формы лексемы *путь* с санскритским корнем *path-*, имеющим глубокий сакральный смысл. Русское слово *путь* А.Г. Преображенский и М. Фасмер, кроме того, соотносят с зендским (древнеперсидским) *pantha* – спасительный, выгодный (на зендском языке, как известно, написаны священные тексты Авесты) [см.: Преображенский там же; Фасмер 2004, 3, 413]. С точки зрения М.М. Маковского, *путь* в мифологической модели мира означает *прохождение души умершего пути в загробный мир* [4, 274], то есть прямо ассоциируется со смертью, с переходом в запредельность. Данного значения лексемы *путь* нет в «Материалах для словаря древнерусского языка» И.И. Срезневского, но указанные в них сведения о таких участках *пути*, как перекрёстки, наталкивают на мысль о некоторой связи последних в мировидении наших предков с иным измерением. В древнерусском языке мы находим слово *распутие* в трёх значениях, из которых первичное (и значит, основное) «перекрёсток, площадь». И.И. Срезневский приводит цитаты из «Остромирова Еванге-

лия» и «Повести временных лет»: *Любѣть на съборищахъ, и въ стѣгнахъ, и на распутиихъ стаще, молитися... <...> (Матвей VI, 5. Остромирово Евангелие); Полагахоу мрътвеца и сжигаху, и по семь собравше кости, въкладаху въ соу и поставляхоу на распутии на стлѣпѣ (Повесть временных лет) [17]. Напрашивается вывод, что в древнерусской языковой картине мира перекрёсток, выступает как место, на котором желательно молиться (следовательно, опасное место или место особой важности в сознании древних), а также как место захоронения останков после сожжения (что, на наш взгляд, свидетельствует о том, что, в представлениях наших предков эта точка ПУТИ была связана со смертью). Возможно, народный обычай хоронить самоубийц и людей, умерших неестественной смертью, каким-то образом связан с традициями той эпохи? Слово *распутье* в значении «перекрёсток» в речи жителей исследованных нами сёл если и встречается, то крайне мало употребительно. Однако в сознании как жителей с. Староверовка-1, так и охочан, сохранилось отмеченное И.И. Срезневским древнее представление о перекрёстках как о местах особенных, характеризующихся наиболее сильной концентрацией негативной энергии и, как следствие, опасных для жизни. Это места обитания inferнальных сил (в с. Староверовка-1 распространено предание о ведьме, которая ночью бродит по дорогам и чаще всего бывает на перекрёстке, в связи с чем на данный перекрёсток строжайше запрещено наступать, иначе можно стать добычей ведьмы [см.: Чубова 2011-а, 268–274]). Именно здесь занимаются чёрной магией (Староверовка-1), а магия, по своей сути, является контактом с миром запредельным. Здесь избавляются от болезней, порчи, заговорённых предметов (Староверовка-1, Охочее). Бытующий в с. Охочее обычай знакомиться, искать свою пару именно на перекрёстке, на наш взгляд, является отголоском мифологического мышления, веры древнего человека в то, что силы, обитающие на этом перекрёстке, могут проявить благосклонность и помочь устроить свою судьбу, послать девушку, подходящую для создания семьи [см.: Чубова, там же]. В указанном поверье отражена значимость перекрёстка в архаическом осмыслении, понимание его как части мира потустороннего. Мы не находим в традиции исследованных нами сёл использования перекрёстков для погребения «нечистых покойников», но в народной традиции материковой зоны Т.Б. Щепанская фиксирует обычай хоронить выкидыши и некрещеных младенцев именно на перекрёстке [см.: 8]. О том, что до революции на Руси было принято предавать земле самоубийц и некрещеных на пересечении дорог отмечено в словаре В.И. Даля [см.: 12, 3, 61]. Исследования Е.Е. Левкиевской показали, что восприятие перекрёстка как места обитания различных демонических существ низшей иерархии, как зоны небытия, является не только общерусским, но и общеславянским [см.: 3], что свидетельствует о глубокой древности такого понимания этой части дороги. Данный вывод подтверждается исследованиями В.Н. Топорова, из которых явствует, что в архаической картине мира (не только общеславянской, но и индоевропейской) точки пересечения дорог являются «орудийным выражением неопределённости» [6, 80] и обязательно сулят опасность [см.: 6; 5, 352]. Таким образом, в первобытном мировоззрении перекрёстки трактовались как выходы в иное измерение, где могут не действовать или иначе действовать физические законы, останавливаться или смещаться время, происходить события, не подвластные человеческому пониманию.*

Составленный И.И. Срезневским словарь особо ценен тем, что даёт возможность ознакомиться с языком и культурой наших предков, создать некоторые представления о древнерусской модели мира. Сопоставление сведений о языковой и культурно-концептуальной картине мира жителей Харьковщины, полученных в результате наших исследований, со сведениями, предоставленными И.И. Срезневским (и, следовательно, насколько

ко возможно, сопоставление двух эпох: древней русской и современной народной) позволяет выявить реликт архаического мировоззрения. Многие из того, что учёные реконструируют в праиндоевропейском периоде в значительной мере сохраняется в современных говорах и в современных культурах. Благодаря Словарю И.И. Срезневского, мы можем выстроить сквозную линию от праиндоевропейского состояния через древнерусский этап до современного русского народного языка и культуры.

Список литературы: 1. Бабаева Е.Э. Формирование семантической структуры слова *простой* в русском языке // Языковая картина мира и системная лексикография / Отв. редактор Ю.Д. Апресян – М.: Языки славянских культур, 2006. – С. 798–805. 2. Иванов Вяч. Вс. Заметки о типологическом и сравнительно-историческом исследовании римской и индоевропейской мифологии // Избранные труды по семиотике и истории культуры. Т. 5: Мифология и фольклор / Моск. гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. Ин-т теории и истории мировой культуры. – М.: Знак, 2009. – 376 с. – (язык, семиотика, культура). 3. Левкиевская Е.Е. Дорога // Славянские древности. Этнолингвистический словарь в 5-ти томах под общей редакцией Н.И. Толстого. – Т. 2. – М.: Международные отношения, 1999. – С. 124–129. 4. Маковский М.М. Путь // Маковский М.М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках. Образ мира и миры образов. – Магадан, 2008. – 416 с. – С. 274. 5. Топоров В.Н. Пространство // Мифы народов мира. Энциклопедия в 2-х томах / под ред. С.А. Токарева – М.: Советская энциклопедия, 1992. – Т. 2. – С. 340–342. 6. Топоров В.Н. Пространство и текст // Топоров В.Н. Исследования по этимологии и семантике. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – Т. 2. – С. 352–353. 7. Топоров В.Н. Путь // Мифы народов мира. Энциклопедия в 2-х томах / под ред. С.А. Токарева. – М.: Советская энциклопедия, 1992. – Т. 2. – С. 352–353. 8. Щепанская Т.Б. Культура дороги в русской мифоритуальной традиции XIX–XX вв. – М.: Индрик, 2003. – 528 с. 9. Чубова В.Е. Страшные участки пути и их осмысление в русских диалектах Слобожанщины // Культурна спадщина Слобожанщини. Культура, мистецтво, філософія, охорона пам'яток. Збірка науково-популярних статей. – Х.: Курсор, 2011. – Випуск 24. – 329 с., 49 іл., С. 268–274. 10. Чубова В.Е. Фольклорные материалы как источник этнолингвистического изучения концептосферы ДОРОГА (на материале русских говоров Слобожанщины) // Пам'яткознавчі погляди молодих вчених XXI ст. Збірка наукових статей з пам'яткоохоронної роботи. – Харків: Курсор, 2011. – Випуск 2. – 340 с., 88 іл., С. 278–287. 11. Чубова В.Е. Путь в русской диалектной картине мира (на материале русских говоров Харьковщины) // Русский язык за пределами России: лингвистические и социально-педагогические аспекты преподавания и изучения в Украине и других странах. Материалы VI Международной научно-практической конференции. – Харьков, 2011. – Випуск 6. – С. 390–391. *Словари:* 12. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4-х т. – М.: Рус. яз. – Медиа. – 2003, Т. 1, Т. 3. 13. Полный словарь сибирского говора / глав. ред. О.И. Блинова – Томск: Издательство Томского университета, 1991. – Т. 1. 14. Преображенский А.Г. Этимологический словарь русского языка. – М.: 1979, Т. 2. 15. Словарь русских народных говоров. – Санкт-Петербург: Наука, 1999. – вып. 33. 16. Современный толковый словарь русского языка / Гл. ред. С.А. Кузнецов. – М.: Ридерз Дайджест, 2004. 17. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. / Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачёва. – 4-е изд., стер. – М.: ООО «Издательство Астрель»: ООО «Издательство АСТ», 2004. – Т. 3. 18. Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. – Санкт-Петербург: Типография императорской Академии Наук, 1983, Т. 1–3.

РАЗДЕЛ 7

ПРОБЛЕМЫ ГАРМОНИЗАЦИИ МЕЖНАЦИОНАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ НА ПОСТСОВЕТСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ

*Аксьонова Н.В.
м. Харків, Україна*

РІВНІ КСЕНОФОБІЇ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Для начебто зрозумілого для усіх терміну ксенофобія, має дуже багато визначень, що в різних наукових підходах не тільки не співпадають, а інколи йому приписуються якісно інші характеристики і він стає синонімом інших понять [1]. Вважається, що ксенофобія стан хворобливий, а звідси припущення, що існують суспільства, що хворіють на неї і такі, що не мають симптомів цього захворювання, а отже мають усі шанси бути стабільними і квітучими. Але почуття відчуження до чужинців, як представників іншого етносу та раси не тільки має різні ступені, але є відчуттям не придбаним, а вродженим [6]. Хоча в Україні громадська думка стало тісно пов'язує ксенофобію з хворобливим станом [2]. Воно пов'язано зі ступеню близькості представників «чужої» культури в приватне життя особистості. Частіше за все ми стикаємося з заміною термінів, коли ксенофобію видають за расизм. Прояви расизму на побутовому рівні також називають ксенофобією [4]. Наприклад, директор Української Гельсінської спілки Володимир Яворський, помилково вважає, що ксенофобія: «це обмеження в правах або дискримінація в суспільстві. Коли людям відмовляють у послугах, з ними не розмовляють на вулиці, їх відмовляється везти водій таксі, їм не продають якісь товари чи не дають в оренду квартири. Це дрібні правопорушення, проти яких нічого не можна зробити, бо законодавством це прямо не заборонено». Але в даному випадку коли мова йде про дискримінацію ми маємо говорити не про ксенофобію, а про расизм. Для расизму притаманне вороже ставлення до людей і їхніх спільнот залежно від приналежності до народів і рас, ксенофобія декларує дистанцію спілкування з представниками інших культур.

Під час природного відбору зовнішність рас і етносів мала пристосовуватися до навколишнього середовища і «злитися» з природою, тому у расовому відношенні людство настільки різне, а головне расові ознаки раціонально обумовлені середовищем, у якому сформувалася дана раса. Одяг також виступає етнічним маркером, оскільки він надає можливість пристосуватися до унікальних особливостей кожного регіону. За цими зовнішніми факторами люди розрізняють індивідів споріднених етносів, а але індивідуальні особливості представників інших рас постають для нас гострою проблемою. За даними американських психологів упізнати обличчя людини іншої раси ми можемо лише у 50% випадків. Ця особливість сприйняття чужого спричиняють виникнення низки антропологічних стереотипів, в основі яких лежить сприймання чужих як таких, що мають «одне обличчя». Основою розрізнення в традиційній культурі стає не тільки мовленева діяльність, а головним чином народний костюм, а в сучасному світі головним критерієм відчуженості є мова. Лише освоєння мови є критерієм виходу чужоземця із категорії напівлюдського. Відсутність можливості спілкування надає представникам інших етносів категорії, яка співвідносить їх з німими. Так, росіяни до XIX ст. називали усіх іноземців німцями, від слова «німий». Поки зберігається мовна дистанція, поки людина постає перед нами в якості «інакшого», наділеного здебільшого негативними конотаціями.

Тому ми усі дистанціюємося від чужоземців, викреслюємо їх із «свого» культурного простору.

Ксенофобія вимірюється сучасною наукою за шкалою Богардуса, в якій «бажаний» рівень ксенофобії ототожнюється з можливістю бачити чужинця в якості «члена сім'ї», гарячий – «в якості друга», сприятливий – «в якості сусіда», теплий – «колега по роботі», нейтральний – «мешканця країни», холодний – «в якості туриста», найхолодніший рівень – «не впускати до країни». Хочемо зазначити, що крайні показники шкали Богардуса пов'язані з такими антагоністичними категоріями як «свій» – «член сім'ї» і «ворог» – «не впускати в країну». Більшість сучасних досліджень рівня ксенофобії в Україні відзначають, що настрої щодо дистанціювання з іноземцями в країні набувають більшого визначення, все менше і менше українців намагаються одружуватися з представниками інших етносів, найбільш високий рівень відсутності родинних зв'язків українці виказують щодо циган (ромів). Але в Україні відсутні дослідження, за яким намагалися б дослідити ставлення різноманітних етнічних груп, що традиційно проживають в Україні до представників титульного етносу. Якщо б таке дослідження було б проведено, то порівняння шкали Богардуса в різноетнічних групах могло б дати реальну картину етнічної взаємодії в країні. Наприклад, роми не укладають шлюбів з представниками сусідніх етносів (суто ендогамний етнос) і саме це дозволило зберегти їхню етнічну окремішність і запобігти асиміляційним процесам впродовж віків.

Маємо констатувати, що високий рівень ксенофобії, що фіксується в сучасному українському середовищі характеризує консолідаційні процеси утворення нації і відсутності тенденцій до її асиміляції представниками інших держав. Адже ксенофобія як набуття досвіду знайомства з «чужим» дає змогу відокремлювати і вирізняти своє плем'я, своїх близьких [7]. Так, наприклад, невпинно зростає індекс соціальної дистанції українців до представників американської нації – з 3,7 до 5,02 пунктів у порівнянні з 1994 роком [3]. Тому ажітаж, що пропонують сучасні засоби ЗМІ щодо «боротьби» з ксенофобією безумовно має політичне підґрунтя, орієнтоване на бажанні штучно розширювати моноетнічну культуру держави Україна (про «боротьбу» з ксенофобією найчастіше «дбають» у період передвиборних кампаній), а глобально на розмиття культурних кордонів з метою знищити ту чи іншу етнічну групу, етнос, націю в межах нашої країни. Не дивно, що проблеми ксенофобії і расизму іноді штучно загострюють, а іноді штучно роздмухують. Постійно стикаємося з ситуаціями навмисного провокування і образи етнічних груп, перекручування інформації, подій, навішування на українців ярликів антисемітів, нацистів і ксенофобів [5, с. 5]. Зазначимо, що постійне вживання останніх термінів як синонімічних не тільки протиріче науковому визначенню цих понять, а й штучно створює соціальну напругу.

Потрібно дуже чітко розрізняти поняття ксенофобія і расизм, оскільки вони мають різну направленість, хоча і один предмет ставлення – чужинців. Ксенофобія направлена на етноцентризм, збереження «самості» (внутрішній вектор), а расизм – на агресивну поведінку щодо «чужого» (зовнішній вектор). Можливо саме переважання холодного рівня ксенофобії (тобто бажання бачити іноземця насамперед «в якості туриста») сприяє тому, що в Україні, за даними звіту «Расизм та ксенофобія в Україні. Моніторинг випадків расизму та ксенофобії у Автономній Республіці Крим, Слобожанщині, Галичині у 2008 – початку 2009 р.», у расистські угруповання входять не менш як 500 осіб віком від 14 до 27 років, об'єднаних у групи без чіткої структури та організаційної побудови. Це мізерні цифри у порівнянні з ситуацією в Російській федерації, де до цього руху належать сотні тисяч громадян.

Таким чином, ксенофобія, не тільки має різну температуру прояву, але нормалізує ідентичність етносів за шкалою «свій-чужий», сприяє їхній ендогамії, підтримує почуття афіліації. Почуття відчуженості до чужинців вроджено оберігає нас від тісного контакту з людьми, що перебувають у інших культурних вимірах і мають інші вподобання. Було б безглуздо нав'язувати усім культурам одноманітні погляди і смаки. Виходячи з цього, намагання позбавитися ксенофобії є утопією. Такий підхід тісно пов'язаний з ідеєю мультикультуралізму, за яким усі світові культури перетворюються на «середню культуру», через взаємний синтез і поступове стирання образу «іншого». Можливо це чи ні? Для порівняння згадаємо до чого привели спроби створення такої інтернаціональної культури в СРСР.

Етнічна під/свідомість базується на ототожненні себе з групою за вектором «ми-вони». на основі внутрішньо групової афіліації, з одного боку, та міжгрупової ізоляції – з іншого. Так відбувається формування не тільки первісних форм людської самосвідомості, а й свідомості усіх етносів і національної свідомості також. Тільки протиставляються вже значно більші колективи, а тому збільшується і кількість ознак, за якими одна група відрізняється від іншої. Тому етнічна самосвідомість включає в себе один досить важливий елемент, який спрощує спілкування між сусідніми чи просто різними етносами [6, с. 31]. Таким чином, саме ксенофобія може поставати шкалою вивірення процесів культурного обміну й культурного шоку.

Ксенофобія, яка провокує окремішність особистості за шкалою «свій-чужий» лише допоможе стати світові таким, як його побачив С. Хантінгтон – «світ складатиметься з несхожих одна на одну цивілізацій, кожній з яких доведеться вчитися співіснувати з усіма іншими». У сучасному світі ксенофобія залишається захисною системою людського суспільства, яка обмежує особистісні відносини між представниками різних етносів за умов засвоєння хоча б одним із них культурних кодів способу життя іншого.

Список літератури: 1. Горбачова О.В. Феномен ксенофобії крізь призму соціологічних теорій та пояснень // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. – 2008. – Вип. 14. – С. 273–276. 2. Ильченко А. Одни считают, что у нас еще есть неприязнь к чужим, другие – что мы излечились // *Сегодня*. – 2012. – № 232. – 16 октября. 3. Кириченко І. Ксенофобія: випробування чужим. – Режим доступу: <http://www.mankurty.com/Xenofobia.html>. 4. Кобзін Д.О. Ксенофобія в контексті поліетнічності українського суспільства / Д.О. Кобзін, Р.В. Шейко // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. – 2008. – Вип. 14. – С. 277–284. 5. Расизм і ксенофобія в Україні: реальність та вигадки / Харківська правозахисна група. – Х.: Права людини, 2009. – 192 с. 6. Слободян Р.Р. Етноцентризм, ксенофобія: коріння явищ у людській самосвідомості // *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. – 2009. – Вип. 28. – С. 29–32. 7. Фельдман О.Б. Ксенофобія в інтеркультурних комунікативних контекстах // *Мультиверсум. Філософський альманах*. – 2006. – № 57. – Режим доступу: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_57/Feldman.htm.

*Байдюк Н.В.
м. Черкаси, Україна*

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ОСНОВА ГАРМОНІЗАЦІЇ ГЕНДЕРНИХ ВІДНОСИН

Гармонія у широкому розумінні – це філософська категорія, що передбачає співзвучність, рівновагу, узгодженість частин у розрізненому цілому. Поняття «гармонія» існує у філософії понад 2500 років, уявлення про неї виникли ще у давньогрецькій міфології. Висловлювання багатьох філософів, а також сучасний рівень знань про гармонію дають нам уявлення, що гармонія – це особливий спосіб існування сталості та мінливості, рівності і нерівності, подібності і відмінності, специфічна єдність різноманіття [1].

Відносини між чоловіками і жінками є різновидом суспільних відносин, що фактично пронизують всі сфери життя суспільства. Сучасні стосунки між статями визначаються, з одного боку, традиційними патріархальними настановами, а з іншого – відчувається посилення егалітарних тенденцій, демократизму, рівності між чоловіком і жінкою, що пояснюється зростанням соціальної активності жінок, їх професійними, кар'єрними інтересами [7].

Гармонізація відносин, тобто узгодження інтересів чоловік і жінок як соціальних груп та попередження конфліктів між ними, сприятиме розв'язанню соціальних проблем, розширенню каналів мобільності та забезпечення розвитку особистісного потенціалу. Соціально-схвалювані відносини формуються на засадах таких моральних цінностей, як взаємоповага, довіра, доброзичливість, толерантність, повага та партнерська поведінка особистостей, які мають бути властиві молоді нового українського суспільства [6, с. 12].

Гармонізація суспільних відносин – мета і засіб суспільного розвитку, представляють собою неперервне, багатовекторне, поетапне узгодження інтересів соціальних суб'єктів, що відображається у розв'язанні протиріч, зняття гостроти та напруги [4].

Гармонійні гендерні відносини представляють собою багаторівневу систему гендерної взаємодії, засновану на принципах справедливості, егалітаризму, партнерства, яка характеризується наявністю рівних можливостей для чоловіків та жінок, узгодженням інтересів суб'єктів взаємодії, відсутністю насильства та послабленням конфліктів.

Багаторівневий аналіз гендерних відносин дозволяє нам виокремити шляхи побудови гармонійних гендерних відносин на різних рівнях життя суспільства.

На макрорівні основним механізмом гармонізації гендерної взаємодії виступає збалансована гендерна політика, яка виражається у наявності системи нормативно-правових актів та програм, спрямованих на утвердження гендерної рівності, діяльності урядових та громадських організацій, запровадженні гендерного підходу у різні сфери суспільного життя. Більш конкретними кроками побудови гармонійних гендерних взаємин є: моніторинг представництва жінок і чоловіків у різних інститутах і на різних державних посадах; використання представницьких квот для жінок; проведення гендерної експертизи державної політики та нормативно-правових актів. Перераховані складові об'єднує в собі технологія застосування гендерного підходу.

На мезорівні, де здійснюється міжгрупова взаємодія, головною складовою побудови гармонійних гендерних відносин виступає трансформація застарілих гендерних стереотипів, які чітко фіксують розподіл ролей та обов'язків.

Основними умовами гармонізації гендерних відносин на мікрорівні, що характеризується особистісною взаємодією між суб'єктами різної статі виступають: установка на толерантне ставлення партнерів один до одного, яка включає прийняття та визнання різних типів гендерної ідентичності; гендерно-узгоджене спілкування, що передбачає наявність комунікативної компетентності, толерантної свідомості.

Слід зазначити, що з гармонійними відносинами тісно пов'язане поняття толерантності – системи цінностей, норм та зразків поведінки, спрямованих на повагу та визнання індивідуальних особливостей інших людей, прагнення до взаємодії на основі вза-

еморозуміння. Толерантність розглядається вченими як соціальна цінність, як принцип людських взаємовідносин, поведінки, як особистісна якість.

Толерантність є основним способом досягнення згоди та взаєморозуміння, соціальної гармонізації. Установка на толерантне ставлення передбачає готовність прийняти інших такими як вони є, співчуття і співпереживання, прагнення до злагоді та розв'язання конфліктів ненасильницькими способами. Толерантність, як особистісна риса, виступає основою гармонізації відносин та відноситься до найважливіших цінностей соціальної рівності [4]. Л. Шустова визначає толерантність як психолого-педагогічну готовність до розуміння, прийняття та визнання різних типів ідентичності, багатоваріативності поведінки, ідеї рівності та партнерства на основі активної моральної позиції особистості [5].

Основними критеріями толерантності у спілкуванні повинні стати:

- відмова від насилля та дискримінації;
- рівність та урахування інтересів іншого;
- усвідомлене ставлення до самого себе та протилежної статі;
- позитивні цілі спілкування;
- здатність зберігати внутрішню стійкість та рівновагу у складних, проблемних ситуаціях;
- повага до особистих прав і свобод;
- вияв розуміння емоційного стану партнера, повага до його індивідуальних особливостей [2, 4].

Толерантність постає невід'ємною якістю особистості, а її формування – важливим завданням освіти, спрямованої на статево-рольову соціалізацію молоді. Питання толерантності – це питання про те, як при певних гендерних відмінностях навчитися жити та співпрацювати у різних сферах життєдіяльності. Гендерна толерантність передбачає готовність до безумовного прийняття себе та інших, активну, діяльну позицію особистості, що має власні життєві цінності та інтереси і одночасно з повагою ставиться до позицій та цінностей інших. Вона передбачає діалогічність у спілкуванні, що характеризується відносинами взаємодовіри, рівності та взаєморозуміння, а також здатність до прийняття системи цінностей іншої статі або іншого типу гендеру [5].

Психолого-педагогічним комплексом формування гендерної толерантності виступають засоби: інформаційні та рефлексивні, діалогічні та інтерактивні, емпатії та емоційної саморегуляції, а також оптимальні організаційні форми роботи. Педагогічна діяльність по формуванню гендерної толерантності дозволить впливати на становлення світоглядної та моральної позиції, вирішувати проблеми міжособистісного спілкування, сприятиме професійному та соціальному самовизначенню [5].

Толерантна свідомість забезпечує гендерно-узгоджене спілкування, що виражається у: злагоді, досягненні спільних інтересів та цілей; усвідомленні труднощів, з якими стикається партнер, вираженні співчуття, поваги до його думки; відмові від спроб довести на основі відмінностей між статями переваг однієї статі над іншою; у підтримці позитивних емоцій [2].

На основі толерантності формується одна з умов гармонійної гендерної взаємодії – комунікативна компетентність – дотримання норм реагування на вислів іншого, допущення того, що інший має принципово відмінну точку зору. Таке спілкування створює відносини теплоти, полегшує вирішення проблем, допомагає розпізнати реальні відчуття тих, хто спілкується, активне слухання допомагає виховувати самоконтроль і відповідальність [3, с. 113–114].

Список літератури: 1. Берсенева Т.П. Гармония как субъективный феномен / Т.П. Берсенева: [Электронный ресурс] // Электронный научный журнал «Вестник Омского государственного педагогического университета» Выпуск 2006. – Режим доступа: <http://www.omsk.edu/article/vestnik-omgrpu-2.pdf>. 2. Коростылева Н.Н. Гендерный конфликт как разновидность социальных конфликтов: автореф. дис... канд. филос. наук: 09.00.11. / Н.Н. Коростылева; Воронежская архит.-строит. акад. – Воронеж, 1998 – 20 с. 3. Міщик Л.І. Формування гендерної рівності майбутніх соціальних педагогів в умовах соціального партнерства «Факультет – громадська організація» / Т.П. Голованова, В.В. Васильєва. – Запоріжжя : Просвіта, 2006. – 220 с. 4. Саблина Н.А. Толерантность как способ гармонизации семейных отношений в России: автореф. дисс... канд. социол. наук: 22.00.04 / Н.А. Саблина – Иркутск, 2006 – 18 с. 5. Шустова Л.П. Формирование гендерной толерантности старшеклассников в специально созданных педагогических условиях: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Л.П. Шустова; Ульяновск, 2006 – 26 с. 6. Яценко Л.В. Педагогічні умови підготовки старшокласників до сімейного життя в процесі гендерного виховання: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07 / Л.В. Яценко; Переяслав-Хмельницький педагогічний ун-т ім. Григорія Сковороди. – Переяслав-Хмельницький, 2006. – 24 с. 7. Яшник С.В. Педагогічні умови виховання культури міжстатевих стосунків у студентів вищих навчальних закладів: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07 / С.В. Яшник; К., 2006 – 24 с.

*Беспалов С.В.
г. Москва, Россия*

ДОКТРИНА «ВОЙНЫ С МЕЖДУНАРОДНЫМ ТЕРРОРИЗМОМ»: ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И РЕЗУЛЬТАТЫ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ

Проблема противодействия террористической угрозе, приобретая значительную актуальность во второй половине XX века, на протяжении последних полутора десятилетий стала вопросом первостепенной важности как для политических кругов и общественности целого ряда государств, включая, разумеется, и Россию, так и для важнейших международных организаций – глобальных и региональных. Закономерно, что она находится в центре внимания многих учёных-обществоведов (юристов, политологов и т.д.).

Действительно, на рубеже XX–XXI веков стало очевидно, что проблема, обычно именуемая международным терроризмом, по некоторым параметрам вошла в число глобальных проблем человечества. Ю.В. Косов относит к числу таких параметров планетарные масштабы проявления проблемы; крайне высокую её остроту; «негативный динамизм, когда отрицательное воздействие на жизнедеятельность человечества возрастает; потребность неотложного решения». Кроме того, проблема эта «связана с основными сферами жизнедеятельности мирового сообщества и социумов отдельных стран: политикой, национальными отношениями, религией, экологией, преступными сообществами и т.п.» [4].

В то же время, несмотря на активную теоретическую работу в данной сфере, до настоящего времени не выработано общепризнанного определения терроризма. Кроме того, на наш взгляд, многими политиками и учёными до сих пор не осознано, что сформулированная идеологами Администрации Дж. Буша в 2001 г. доктрина «войны с международным терроризмом», быстро и практически безоговорочно поддержанная европейскими союзниками США, а также некоторыми другими странами, включая

Россию, изначально являлась скорее инструментом геополитической экспансии в новых условиях, чем попыткой найти ответ на реально существовавшие вызовы.

Необходимо отметить, что в условиях постоянно раздающихся со стороны представителей властных элит различных государств призывов обеспечить, наконец, подлинное единство действий международного сообщества в борьбе с глобальной террористической угрозой серьёзные, порой концептуальные различия в определении терроризма и, соответственно, в отнесении тех или иных режимов, организаций, группировок сетевого типа к числу террористических становятся довольно важной проблемой.

Налицо не только существенно разнящиеся определения терроризма, предлагаемые представителями различных государств или разных научных школ, – это достаточно легко объяснимо, учитывая, что в фокусе их внимания оказываются порой различные проявления террористической деятельности, кажущиеся им ключевыми. Так же просто объяснить и различия в понимании терроризма представителями СМИ, властных структур и академических кругов. Но, как это ни парадоксально, даже представители различных ведомств одного и того же государства порой используют отличные друг от друга дефиниции. Так, например, Государственный департамент США определяет терроризм как преднамеренное политически мотивированное насилие, осуществляемое преимущественно против мирного населения, как правило, с целью *повлиять на массовое сознание*. В то же время в документах ФБР терроризм характеризуется как противозаконное применение насилия против граждан и их собственности с целью запугивания, *оказания давления на правительство*, гражданское население или его отдельные группы ради реализации террористами своих политических, а также социальных целей. Как видим, различия достаточно существенные – и это в стране, бросившей на борьбу с терроризмом колоссальные ресурсы, не только финансовые и военные, но и интеллектуальные.

На уровне ООН, прежде всего в резолюциях Совета безопасности, понятие «терроризм» использовалось многократно, однако чёткого определения так и не было сформулировано; в результате, например, в резолюции СБ ООН № 1566 от 8 октября 2004 г. использована достаточно расплывчатая формулировка: под терроризмом здесь понимаются «преступные акты, в т.ч. против гражданских лиц, совершаемые с намерением причинить смерть... или захватить заложников с целью вызвать состояние ужаса у широкой общественности..., запугать население или заставить правительство или международную организацию совершить какое-либо действие... и представляющие собой преступления по смыслу международных конвенций и протоколов, касающихся терроризма». В России в 2006 г. была предпринята попытка дать определение терроризму на законодательном уровне (Федеральный закон № 35 «О противодействии терроризму»), что само по себе было достаточно важно; однако закреплённое законом понимание терроризма не только как «практики воздействия на принятие решений органами государственной власти», связанной с устрашением населения, но и как «идеологии насилия» привело к определённой размыванию понятия. Расширительные трактовки терроризма достаточно распространены и в российской научной литературе. Так, Ю.И. Авдеев считает необходимым включить в структуру терроризма как социального явления, наряду с собственно террористической деятельностью, ещё и такие элементы, как экстремистская террористическая идеология и комплекс организационных структур для осуществления терроризма [1, с. 40].

Указанные сложности в определении терроризма и, соответственно, формулировании универсальной стратегии борьбы с ним, на наш взгляд, обусловлены в значитель-

ной степени тем, что от внимания и политиков, и журналистов, и многих представителей академического сообщества ускользает простой факт: терроризм является ничем иным, как тактикой, используемой разнообразными движениями экстремистской направленности, созданными, как правило, по религиозному или этническому принципу. Отметим, что подобный подход нашёл своё отражение в «Декларации о мерах по ликвидации международного терроризма», принятой Резолюцией 49/60 Генеральной Ассамблеи ООН от 9 декабря 1994 года, в которой неоднократно повторяется формулировка «акты, методы и практика терроризма» [3].

В отдельных случаях, правда, высказываются принципиально иные суждения относительно природы терроризма: в Белой книге правительства Франции по вопросу противодействия терроризму использовано понятие «идеологического терроризма», выражающего «экзистенциальное отречение от мира», единственной целью которого является сам террор; однако такого рода характеристики терроризма, представляющиеся нам не вполне адекватными, встречаются всё же достаточно редко.

Провозглашение Администрацией США в 2001 г. «международного терроризма» в качестве врага, с которым всему цивилизованному миру следует вести *войну*, было, по всей видимости, обусловлено не только и не столько нехваткой времени для поиска точных в содержательном отношении и юридически корректных формулировок, сколько стремлением априори легитимировать использование как спецслужб, так и вооружённых сил против организаций и – прежде всего – политических режимов, реально или якобы поддерживающих в организационном и финансовом отношении террористов, устранение которых Вашингтон считал своей насущной задачей. Российские же власти поддержали идею «войны с террором» как глобального проекта не только ради улучшения отношений с США, но и для того, чтобы представить свою борьбу с чеченскими сепаратистами и поддержавшими их представителями международных исламистских группировок в качестве одного из «фронтов» в этой «войне» и, соответственно, снизить остроту критики в отношении своей политики в Чечне со стороны западных политических и интеллектуальных элит.

Отметим, что оригинальные суждения по обозначенной проблеме были высказаны в одной из последних работ выдающегося российского теоретика международных отношений М.А. Хрусталёва, сформулировавшего концепцию диверсионно-террористической войны как одного из трёх возможных типов войн, наряду с регулярной и партизанской (хотя границы между партизанской и диверсионно-террористической войной, по словам самого Хрусталёва, на практике нередко оказываются размыты). При этом М.А. Хрусталёв подчёркивал необходимость отграничивать диверсионно-террористическую войну от терроризма вообще и политического терроризма в частности, несмотря на их очевидное родство: «Политический террор – это всегда явление сугубо индивидуально-избирательное, а любая война – это явление массовое. Индивидуальный террор может быть и, как правило, бывает составляющей диверсионно-террористической войны, но не доминирующей. Акт политического террора (убийство государственного или политического деятеля) и даже серия актов – ещё не война» [6, с. 120–121]. Кроме того, Хрусталёв считал необходимым подразделять диверсионно-террористические войны, ведущиеся разного рода политическими движениями, на внутренние, идущие в пределах своей страны с целью свержения существующего правительства либо ликвидации иностранного господства, и внешние, ведущиеся за пределами собственной страны с целью (как правило) изменения внешнеполитического курса правительства иностранного государства. При этом М.А. Хрусталёв утверждал, что, несмотря на определённые успехи, чеченские сепаратисты «не смогли превратить локальную диверсионно-терро-

ристическую войну в крупномасштабную» [6, с. 124–125]. Несмотря на то, что предложенные Хрусталёвым определения и классификации не бесспорны, его суждения о принципиальных различиях между различными формами террористической деятельности и недопустимости отождествления терроризма и диверсионно-террористической войны представляются вполне обоснованными. То, что террористическое насилие не равнозначно «классически» военному, подчёркивают и другие исследователи. Так, С.А. Старостина отмечает, что «террористы рассчитывают главным образом на психологический эффект своих действий, а не на военно-стратегический. У военных стратегов и стратегов терроризма разные цели-задачи, хотя методы могут часто быть общими» [5, с. 8].

Проблема определения терроризма носит отнюдь не только терминологический, академический, но и вполне практический характер. На наш взгляд, определение терроризма не как тактики врага, а как самого врага и обусловленная этим ориентация на поиск универсальных методов борьбы с ним, равно как и разговоры о необходимости создания глобальной антитеррористической коалиции, на практике нередко препятствуют выявлению национальной, региональной, религиозной специфики конкретных организаций и сетевых структур, избравших террор в качестве метода достижения своих целей. Априорное позиционирование их в качестве одного из отрядов «террористического интернационала» в ряде случаев затрудняет адекватную оценку соответствующих экстремистских движений и выработку эффективной стратегии противодействия им. Коль скоро различны социальные условия, порождающие их возникновение, цели, которые преследуют экстремистские структуры, их социальная база и т.п., то и стратегия противодействия им должна быть различной. Наконец, заявления о международном терроризме как общем враге со временем порождают и неизбежные обвинения несостоявшимися партнёрами по мифической «антитеррористической коалиции» друг друга в следовании практике «двойных стандартов» в отношении различных экстремистских организаций. На это обращал особое внимание и М.А. Хрусталёв, указывая, что разногласия между членами ООН по поводу того, что следует, а что не следует считать терроризмом, «имеют глубинную идеологическую основу и, в частности, принятие или непринятие принципа: «цель оправдывает средства» [6, с. 128]. Ярчайшим тому подтверждением явился опыт противодействия российских властей северокавказским сепаратистам, пользовавшимся значительной международной поддержкой (и не только со стороны исламских стран); как известно, использование противниками федеральной власти откровенно террористических методов борьбы рассматривалось и официальными кругами, и – в ещё большей степени – общественным мнением ряда государств в качестве приемлемых методов национально-освободительного движения, партизанской борьбы и т.д.

Принятие в 2006 г. «Глобальной контртеррористической стратегии ООН» [2], на наш взгляд, не привело к принципиальному изменению ситуации. Достаточно отметить, что участие в антиправительственных действиях в Ливии в 2011 г. и в Сирии в 2011–12 гг. многочисленных боевиков, не отрицающих своих связей с Аль-Каедой и иными террористическими группировками и использовавших открыто террористические методы борьбы, не только не заставило западных лидеров пересмотреть своё отношение к вооружённой оппозиции в этих странах, но, как правило, даже не побуждало их осудить совершавшиеся террористические акты в отношении представителей «антинародных» режимов и поддерживающей их части населения. Более того, после начала «арабской весны» упоминания о глобальной террористической угрозе раздаются в западных столицах всё реже, несмотря на то, что использующие террористическую тактику радикальные исламисты в ходе событий в Тунисе, Египте, Ливии и Сирии существенно упрочили свои позиции в регионе.

Таким образом, представляется, что непосредственно «терроризму», являющемуся, повторим, всего лишь тактикой, используемой национальными и религиозными (прежде всего – исламистскими) экстремистами, можно противопоставить также лишь тактику – эффективные механизмы проведения контртеррористических операций и предотвращения террористических актов. В этой сфере обмен опытом и поиск более или менее универсальных методов возможен и даже необходим, равно как и объединение усилий спецслужб, а в ряде случаев – и армейских подразделений при проведении операций против экстремистских группировок, деятельность которых носит трансграничный или международный характер. Сказанное выше, конечно, не является основанием для отрицания факта существования или принижения опасности транснациональных организаций и сетей, активно использующих террористическую тактику. Однако необходимо чётко зафиксировать, что в современном мире источником такой угрозы является прежде всего (а может быть, и исключительно) радикальный исламизм, выработка эффективных механизмов противодействия которому и является действительно одним из важнейших вызовов, стоящих сегодня перед международным сообществом.

Список литературы: 1. Авдеев Ю.И. Терроризм как социально-политическое явление // Современный терроризм: состояние и перспективы. М., 2000. С. 40. 2. Глобальная контртеррористическая стратегия ООН // http://www.un.org/russian/terrorism/strategy_resolution.shtml. 3. Декларация о мерах по ликвидации международного терроризма // http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/terrdec1.shtml. 4. Косов Ю.В. Международный терроризм как глобальная проблема // <http://anthropology.ru/ru/texts/kosov/terror.html>. 5. Старостина С.А. Ислам в идеологии и практике терроризма. Калининград, 2009. С. 8. 6. Хрусталёв М.А. Анализ международных ситуаций и политическая экспертиза: очерки теории и методологии. М., 2008. С. 120–121.

*Бросова Н.З.
г. Белгород, Россия*

ВОЗМОЖНА ЛИ ОБЩНОСТЬ НАРОДОВ А POSTERIORI? СОВРЕМЕННОЕ ПРОЧТЕНИЕ И. КАНТА

А. Радищев проницательно охарактеризовал свое время, XVIII век, «столетьем безумным и мудрым», отметив «крови – в твоей колыбели, припевания – грома сражений». Противоречивость эпохи Разума и Просвещения явила себя, с одной стороны, в не-прекращающихся социальных конфликтах (что почти подтверждало слова Гоббса о войне всех против всех как естественном состоянии человечества), – но также, с другой стороны, в первых философских концептуальных прозрениях относительно возможности союза народов, мира между народами, достигаемого прогрессом человечества в направлении к лучшему. В это время Г.Э. Лессинг выдвигает идею постепенного воспитания человеческого рода, которое представало основной задачей христианства; Ш. де Сен-Пьер предлагает в целях достижения «вечного мира» проект международной организации для урегулирования межгосударственных споров и претензий; в оформляющейся философии права (Г. Гроций и др.) переосмысливается сам феномен прав человека, заново ставится вопрос о соотношении права, морали, государственности, конкурируют кооперативная (аристотелевская) и конфликтная (гоббсовская) трактовки социальных связей.

Особенное место занимает здесь И. Кант с обоснованиями идеи вечного мира, опирающейся на априорные положения его моральной философии. Исследователи подчеркивают революционный характер кантовских философско-антропологических и философско-исторических воззрений – наряду с «коперниканским переворотом» в метафизике, – которые сохраняют действенность и актуальность вплоть до наших дней [1]. Вместе с тем, именно в современную эпоху на первый план выдвинулся целый спектр осмысливаемых Кантом вопросов, например, тема универсальной этики, соотносимой с международным (глобальным) правом, каковое соотношение могло бы стать основой общности народов [2]; так что следует согласиться с К. Ясперсом: XX век не отделил от Канта, но приблизил к нему, это же верно для начавшегося XXI века.

Здесь прежде всего обращает на себя внимание политико-правовой аспект – как выводящий непосредственно в практическую плоскость; он оказался основным также при жизни философа, когда в дискуссиях на эту тему спорили или соглашались с Кантом. Практический горизонт может быть измерен и, соответственно, прогнозируем, отчасти управляем, в этом случае даже отдаленная перспектива достижения цели побуждает к деятельности. Характерна рецензия Фр. Гентца (1800), написанная на знаменитый кантовский трактат «К вечному миру» (1795) (нужно признать, что ее смысл остается сегодня совершенно современным): «Вечный мир, или, скорее, конституционное и основанное на праве народов установление, которое имеют обыкновение рассматривать как основу вечного мира, – это не произвольно всплывший призрак поэтической или мечтательной способности воображения, но серьезная, глубокая, величайшая идея, даже требование разума, необходимый результат прогрессирующего развития наших понятий права, порядка и нравственности, ведущего к огромной целостности объединения людей» [3]. Проблема универсальной правовой нормативности, которая регламентировала бы – насколько возможно – интеграционные процессы, имеет сегодня большое значение, например, для объединенной Европы. Однако, представляется более важным обратиться к собственно философскому измерению кантовской концепции, обнаруживающему в ней глубинные теоретико-смысловые ориентиры, нацеленные даже не на сегодняшний день, но на перспективу.

Термин, вынесенный в название статьи, намечает в этом философском горизонте ключевые вехи-оппозиции: априорности (формального условия, предпосылки) оснований человеческого существования и апостериорности (содержания) опыта социокультурной традиции, должного (разумной самостоятельности идеально-ценностного полагания) и сущего (наличного чувственного мира и природы человека/общества), задачи, предстоящей человечеству (достижение всеобщего правового гражданского общества, установление вечного мира между сообществами людей) и средств ее исполнения (действенных решений, основанных на опыте). Собственно говоря, сегодня эти оппозиции, как в эпоху Просвещения, составляют затруднения и для теоретического осмысления, и для международной коммуникативной практики – прежде всего, вследствие сохраняющегося разведения теории и практики. Но именно поздний Кант посвятил этой проблеме специальную статью, где подчеркивал тесную взаимосвязь универсализма теории и практической конкретики, сделав – среди прочего – существенное для нашей темы замечание: «...чего народ не может решить относительно себя, того и законодатель не может решить относительно народа» [4].

Выстраивая свою систему трансцендентального идеализма, в которой чистому практическому разуму (чистому нравственному сознанию) принадлежит примат над теоретическим разумом, Кант выявляет априорное основание всей практической философии, т.е. учения о человеческой деятельности и истории. Его он усматривает в кате-

горическом императиве, специфическом моральном законе свободы, законе, задаваемом человеком для самого себя, и, вместе с тем, определяющем человека в его жизненной стратегии. Этот закон в отличие от природных, действующих с необходимостью, предстает именно как задача: раскрыть в полной мере все способности и задатки разума (поскольку человек является «единственным разумным существом на земле»). Чрезвычайно важно, что Кант понимает разумность не только как сапиентность, рациональный интеллектуализм, способность к научному познанию, но предусматривает в ней обязательный внеинтеллектуальный потенциал: моральное измерение и «мужество пользоваться своим собственным рассудком». Итак, свобода, осознаваемая как побуждающий к действиям долг и ответственность, выступает предпосылкой, условием истории, причем, по Канту, более важным, нежели научно-техническое развитие, которое является результатом (апостериори) деятельности теоретического разума.

Рассматривая человеческую историю как «замысел самой природы», философ делает существенное уточнение: у человека природные задатки, направленные на применение его разума, должны развиваться полностью лишь в роде, но не в индивидуе; личность уникальна и безусловно значима, однако максимальной истинностью (позднее Гегель будет говорить об онтологической реальности) обладает общее, род. Не останавливаясь подробно на несомненной теологической первоисходности этого суждения, здесь можно отметить явный культурно-исторический «конфликт интерпретаций»: эпохи Канта, для которой отдельный человек естественным образом соотносился с обязательным социально-историческим контекстом, воспринимался как часть общества, – и нашей современности, которая при декларировании важности социальных связей часто исходит в своей логике мыслей и действий из позиции «атомарности» индивидов [5]. Проблемность такой позиции обнаруживается как раз в попытках решения социальных конфликтов, когда с необходимостью заводят речь от лица сообществ: народов, стран, государств, которые, однако, демонстрируют свою фактическую фантомность при распадающейся социальной ткани, или фактически поглощают личность тотальностью целого. Кантовская концепция исторического прогресса предполагает своеобразный баланс индивида и общества (так необходимый сегодня), достигаемый усилиями каждого и всех вместе, и фундированный целенаправленным нравственно-правовым развитием. При этом история осуществляется как феноменология культурного процесса, в ходе которого человек (человеческий род) начинает становиться тем, чем он – в себе – является или должен быть: «Кажется, что природа заботилась не о том, чтобы человек жил хорошо, а о том, чтобы вследствие глубокого преобразования самого себя, благодаря своему поведению, он стал достоин жизни и благополучия» [6].

Только учитывая эти принципиальные обстоятельства можно увидеть современный потенциал кантовских ответов на поставленный вопрос об общности народов; в них для нас начинают по-новому звучать два момента: тезис апостериорности культурно-исторического опыта и утверждение оппозиции должного и сущего.

Гегель не без обоснованного пессимизма заметил: единственный урок, извлекаемый из истории состоит в том, что история никого ничему не учит. В сопоставлении с ним Кант оказывается не оптимистом, но, скорее, реалистом, поскольку отмечает несомненное развитие человечества, которое осуществляется именно благодаря накапливанию научных и социальных знаний, т.е. обучению историческим урокам. Однако при этом философ признает явную недостаточность имеющегося культурно-исторического опыта для выстраивания *hic et nunc* точных проектов всеобщего благоденствия и гармонии, подчеркивая приоритетное значение морально-правовых знаний для решения проблемы мира между народами: «Благодаря искусству и науке мы в высшей степени

культивировались. Мы чересчур цивилизовались в смысле всяческой вежливости и учтивости в общении. Но нам еще слишком многого недостает, чтобы считать, что мы уже и морализовались....А все доброе, что не привито на морально-добром образе мыслей, есть лишь чистая видимость и позлащенная нищета» [7]; «...если везде обращать внимание только на гражданское устройство, его законы, и на отношения между государствами,...то, таким образом будет найдена путеводная нить....для открытия утешительной перспективы на будущее» [8]. Внимательное изучение государственной истории разных народов в сочетании с путем проб и ошибок (войны рассматриваются Кантом как неявные, завуалированные попытки создания новых отношений между государствами) должны привести к тому, что «однажды, отчасти благодаря наилучшей внутренней организации гражданского устройства, отчасти же благодаря общему соглашению, будет установлено состояние, которое подобно гражданскому общественному организму сможет сохраняться автоматически [so wie ein Automat sich selbst erhalten kann]» [9].

Но подобный «автоматизм» социального мироустройства, напоминающий ту или иную освоенную ремесленную технологию, оказывается своего рода сверхзадачей, тем, как должно быть, должным в значении ориентира. Действительность, сущее, нацелено на этот ориентир, асимптотически приближаясь к нему, однако никогда не сливаясь, не отождествляясь с ним. Мирное сосуществование народов и государств должно выступать общим и в то же время личным делом для каждого члена общества, в этом смысле Кант говорит о республике: «...республиканское устройство – единственное, вполне соответствующее праву людей, но установить, а тем более сохранить его до такой степени трудно, что по мнению многих оно должно было бы быть государством ангелов» [10]. Вместе с тем, императив свободы определяет человека именно к тому, что лежит за пределами природы и физических детерминант, к моральному закону, праву, достоинству: «Величайшая проблема для человеческого рода, разрешить которую вынуждает его природа – достижение всеобщего правового гражданского общества....эта задача – труднейшая из всех, и полностью решить ее даже и невозможно: из столь кривого дерева, из какого сделан человек, не может быть вытесано ничего совершенно прямого. Природа избрала для нас лишь [путь] приближения к этой идее. Последняя такова, что осуществляется позднее всех, а это следует еще и из того, что здесь требуется правильное понятие о природе возможного общественного устройства, большой, в течение многих веков приобретенный опыт и сверх того готовая к принятию такого устройства добрая воля...» [11]. Эти идеи и аргументы Канта оказываются особенно современными в контексте обретенного XX веком опыта реального осуществления разнообразных утопических социальных проектов и освоения новых форм политической и культурной ин-теграции; подлинная общность народов возможна только на путях разума, свободы, нравственности, права.

Список литературы: 1. См. Предисловие Б. Тушлинга: И. Кант. Сочинения на немецком и русском языках. Т. 1. Трактаты и статьи... 2. См.: Соловьев Э.Ю. Категорический императив нравственности и права. – М.: Прогресс-Традиция, 2005. 3. Цит. по: Н.В. Мотрошилова. Концепция «вечного мира» и союза государств И. Канта: актуальное значение // И. Кант: наследие и проект. – М.: Канон +, 2007. С. 407. 4. И. Кант. О поговорке «Может быть это и верно в теории, но не годится для практики» (1793) // И. Кант. Сочинения на немецком и русском языках. Т. 1. С. 325. 5. Не в последнюю очередь эта коллизия – следствие общего процесса секуляризации, отразившегося на всем спектре современной культурной жизни. См.: Э.Ю. Соловьев. Категорический императив... (Введение § 2. Этический ответ на вызов эпохи; Раз-

дел IV. § 7. Правовой идеал и концепции «открытой истории»). 6. И. Кант. Идея всеобщей истории во всемирно-гражданском плане (1784) // И. Кант. Сочинения на немецком и русском языках. Т. 1. С. 89. 7. И. Кант. Там же, С. 109. 8. И. Кант. Там же, С. 119. 9. И. Кант. Там же, С. 105. 10. И. Кант. К вечному миру // И. Кант. Сочинения на немецком и русском языках. Т. 1. С. 419. 11. И. Кант. Идея всеобщей истории во всемирно-гражданском плане (1784) // И. Кант. Сочинения на немецком и русском языках. Т. 1. С. 99–101.

*Глебова Л.И.
г. Харьков, Украина*

ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ КСЕНОФОБИИ В СТУДЕНЧЕСКОЙ СРЕДЕ

Студенческая среда является сферой интенсивных межэтнических контактов. В мегаполисы приезжает молодежь из разных регионов Украины. Традиционно, по обмену сюда приезжают учиться представители молодежи из приграничных районов России, а также из стран ближнего и дальнего зарубежья. Именно в период студенчества у молодых людей накапливается опыт межкультурного общения и закладываются стереотипы межэтнического взаимодействия. События, происшедшие недавно в Одесском и Харьковском медицинских университетах, актуализуют проблемы противодействия ксенофобии и воспитания толерантности в студенческой среде.

Важным фактором формирования противодействия ксенофобии среди молодежи является соответствующая духовная составляющая в обществе. Рассматривая обозначенную проблему в данном контексте, следует обратить внимание на тенденцию усиления ксенофобии в украинском обществе. Часть исследователей, ссылаясь на опыт межэтнических контактов в процессе проведения Евро-2012, пытаются убедить общественное мнение в благополучии этой сферы жизни. Представители правоохранительных органов поддерживают эту позицию [7]. «Сегодня» со ссылкой на руководителя Главка МВД в Киеве Игоря Михалко сообщает, что с начала нынешнего года возбуждено 86 уголовных дел, где фигурируют иностранцы, тогда как за весь прошлый год таких дел было 95 [7]. Простой подсчет позволяет убедиться в неправоте высокопоставленного чиновника: если на один месяц прошлого года в среднем приходилось 7,92 преступления, совершенного на национальной почве, то в этом году – уже 8,19 преступлений подобного рода. Эта милицейская статистика, скорее всего, не учитывает случаи актов вандализма, которые связаны с осквернением национальных символов, святынь, культовых сооружений и захоронений. Подобные факты за последнее время были зафиксированы в разных украинских регионах: в Крыму, во Львове, в Полтаве и т.д.

Самым наглядным проявлением ксенофобии в студенческой среде да и в украинском обществе в целом является противостояние западных и восточных регионов страны. Установлено, что представители западных регионов считают более близкими себе по духу и мировосприятию не украинцев, проживающих на юге и востоке страны, а поляков и народы европейских стран. В свою очередь, жители востока страны более родственными для себя определяют жителей соседней России. Поэтому в процессе обучения необходимо обращать внимание на исторические корни сложившейся «неодинаковости» украинцев из разных регионов страны, прививать чувство уважения к историческому прошлому и традициям каждого региона.

Вызывают тревогу стремление определенных кругов украинского общества навязать молодому поколению украинцев исторические мифы и межэтнические стереотипы, которые приводят к разжиганию национальной ненависти и взаимной нетерпимости.

сти соседних народов. Так, в учебниках по украинской истории красной нитью проводится мысль о том, что главным врагом Украины и украинского народа всегда являлась Россия и россияне. Наиболее активно этот стереотип внедрялся в ментальность подрастающих украинцев во время президентства В.А. Ющенко. Ярким примером такой политики являлся указ о праздновании 350-летию битвы под Конотопом, которая позиционировалась как победа украинского оружия над российской армией. Не получила поддержки среди общественности и инициатива бывшего президента поставить на поле Полтавского сражения памятник шведскому королю Карлу XII. Кстати, это начинание не нашло поддержки даже у шведской стороны. Наибольшее возмущение, в том числе и международной общественности, вызвал один из последних указов В.А. Ющенко о присвоении звания Героя Украины руководителю УПА Р. Шухевичу и лидеру ОУН-УПА С. Бандере. Подобные политические мероприятия находили и продолжают находить защитников среди украинских историков [5, с. 21]. Эта тенденциозность исторической науки обращает на себя внимание и заставляет задуматься над проблемами воспитания толерантности подрастающего поколения.

Следует отметить и некоторые позитивные перемены, происходящие в последнее время, связанные с тем, что специалисты обращают внимание на невозможность принять за основу «региональную» трактовку исторических событий, разработанную и приемлемую только в западной части страны. В. Филипчук в предисловии к книге К. Бондаренко «История в профиль» обращает внимание на необходимость «воспринимать Украину как интегральное явление, объединяющее все народы, культуры и явления, имевшие место на данной территории» [1, с. 4]. Сам К. Бондаренко в своей книге в статье «О национальной гордости малороссов (новая концепция истории)» пишет о том, что украинская история должна отбросить комплекс собственной неполноценности: «Концепция истории Украины базировалась на культивировании жажды мести: неважно кому, всем врагам одновременно – и внутренним, и внешним» [1, с. 44]. При этом подчеркивается необходимость рассматривать украинскую нацию как интегральную общность, а не этнос, который приобрел политические качества, нации как общности людей, проживающих на одной территории и объединенных совместным будущим [1, с. 44].

Директор Института национальной памяти В.Ф. Солдатенко в статье «Проблеми політики національної пам'яті та завдання її наукового забезпечення» отмечает, что за двадцать лет независимости Украины все попытки отечественной науки создать новую интерпретацию национальной истории свелись к борьбе с «имперско-советским нарративом» [4, с. 21]. Поэтому наши современники получили не очень убедительную концепцию, в которой Украина предстает как жертва российского империализма. Такой далекий от исторической правды вывод порождает комплекс исторической неполноценности, что, в свою очередь, является благодатной базой для формирования ксенофобии среди подрастающего поколения украинцев. Из общественного самосознания намеренно вымывается информация, говорящая о совместной борьбе против иностранных завоевателей, примеры конструктивного сотрудничества коренных народов Украины и другая позитивная информация, способствующая формированию адекватной национальной идентичности молодых украинцев.

Свою долю ответственности в росте настроений ксенофобии в украинском обществе несут политики, которые используют этноцентристскую риторику для достижения своих прагматичных целей. Не без влияния этих политиков определенная часть жителей западных регионов страны считают, что Украина – это государство, прежде всего,

украинцев, поэтому они в своей стране должны пользоваться определенными привилегиями. По данным социологов большая часть жителей Западной Украины отдают предпочтение моноэтническому государству, в котором представители других этносов должны играть подчиненную роль, а Восток Украины хотел бы видеть свою страну из представителей разных этносов, объединенных наличием украинского гражданства. Показательно, что на последних парламентских выборах радикальная националистическая партия «Свобода» получила 12% голосов. Следует напомнить, что на предыдущих выборах в парламент в 2007 году «Свобода» набрала только 0,76% голосов избирателей [2]. Всеукраинское объединение «Свобода» в качестве своих программных целей выдвигает лозунг – вернуть в паспорта графу «национальность». Также предлагается принять новый закон о гражданстве, в соответствии с которым «гражданство будет предоставляться только тем лицам, которые родились в Украине или являются этническими украинцами, вернувшимися из-за границы, для постоянного проживания и работы в Украине» [6, с. 9]. Также в программе говорится о необходимости защиты прав титульной нации – украинцев. Отсутствие толерантности, нетерпимость к иному проявляется в действиях одиозно известной Ирины Фарион. Одной из ее последних инициатив является предложение ввести налог на русский язык [8].

Наблюдатели констатируют, что последние выборы окончательно разделили украинское общество. Незадолго до выборов был принят закон о региональных языках, вследствие чего одна часть общества взорвалась негодованием, а другая – одобрением. Представители первой точки зрения называют своих сограждан «москалями», а вторые – «галицаями». Украинская интеллигенция охотно втянулась в разжигание этнической ненависти, обвиняя русскоговорящих женщин в непривлекательности и призывая даже к отделению русскоязычных регионов. В ответ, увеличивается поддержка Д. Табачника, утверждающего, что галичане отличаются своей ментальностью от остальной части украинцев, и В. Колесниченко, говорящего, что язык западных регионов не имеет ничего общего с настоящим украинским языком» [2, с. 4].

Такая ситуация в украинском обществе ведет к росту ненависти к чужому, порождает страх перед непривычным, а потому опасным, порождает настроения ксенофобии. Поэтому нельзя допускать нетерпимости, фальсификации истории в угоду определенной политической доктрине.

Одним из аспектов межкультурной коммуникации в студенческой среде являются взаимоотношения с иностранными студентами в процессе обучения в университете. Перед отечественными студентами и сотрудниками университета стоит важная задача помочь зарубежным учащимся адаптироваться к новой социокультурной ситуации и придать позитивный импульс их опыту межкультурной коммуникации. Следует иметь в виду несколько уровней этих отношений. Во-первых, это касается знакомства со страной пребывания. Учебный процесс предполагает изучение иностранными студентами основ истории и культуры Украины. Важнейшей задачей преподавателя при общении является установление контакта с группой студентов и с каждым студентом. Очень важным является достижения взаимного понимания в процессе коммуникации. При выстраивании отношений с иностранными студентами важнейшим требованием к преподавателю выступает умение адекватно оценить уровень знаний и степень владения языком. Преподаватель с первых моментов общения должен показать пример уважительного отношения к представителям другого этноса. Например, на первом занятии по истории украинской культуры мы говорим о многообразии культур на планете, самобытности и ценности каждой культуры, декларируем необходимость формирования толерантности.

Во-вторых, при создании групп следует обращать внимание не только на принадлежность студента к определенному этносу, но и на вероисповедание и политические отношения между теми странами, из которых они прибыли. В текущем учебном году в медицинском университете формирование групп шло не сверху директивным путем, как это было ранее, а с учетом предпочтения студентов. Вновь прибывшие иностранцы могли выбрать группу по своему желанию. Это, безусловно, положительно влияет на атмосферу дружбы и поддержки, которая присутствует в группах и позитивно влияет на процесс обучения.

Значительным фактором установления межкультурной коммуникация с иностранными студентами является интерес к истории и культуре страны их происхождения. Поэтому на протяжении изучения курса истории украинской культуры преподаватели интересуются особенностями национальной культуры, их религией, фольклором, литературой и искусством. Это дает дополнительный импульс для установления доверительных отношений преподавателя со студентами.

Следует иметь в виду, что иностранные студенты, приехавшие учиться в Украину, подвергаются систематической дискриминации со стороны правоохранительных органов. Милиционеры останавливают студентов для проверки документов под предлогом борьбы с нелегальной миграцией. Студенты жалуются преподавателям на неправомерные действия милиции по отношению к ним с целью вымогательства денег или подарков разного рода. Совершенно ясно, что такое отношение не способствует повышению престижа нашего государства и не приносит дополнительных инвестиций в нашу экономику.

В то же время во время бесед со студентами выясняется, что население Харькова очень доброжелательно относятся к иностранным гражданам. Это позволяет иностранцам совершенно свободно перемещаться по городу, чувствовать себя свободно, не бояться общаться на своем родном языке. Это подтверждает и социология. На уровень этнической толерантности влияют возраст, место проживания и образование. Чем выше уровень образования, тем ниже уровень ксенофобии. Самый низкий уровень ксенофобии отмечается среди жителей крупных городов и молодежи» [3, с. 212]. Чрезвычайно важным представляется формирование в среде иностранных учащихся толерантного поведения, которое предполагает признание равенства с другими, терпимость к другим мнениям, отличным от твоего собственного.

Таким образом, для противодействия ксенофобии в студенческой среде необходима эффективная политика на государственном уровне, которая бы способствовала воспитанию культуры межэтнических отношений в Украине, бережному отношению к общему историческому прошлому стран постсоветского пространства. Поскольку именно в период студенчества у молодых людей возникает опыт межкультурного взаимодействия и формируются стереотипы межэтнического общения, необходимо в вузах создавать стройную систему воспитания культуры межэтнического взаимодействия и эффективно противодействовать распространению ксенофобии в студенческой среде.

Список литературы: 1. Бондаренко К. История в профиль / Бондаренко К.П. – К.: Знание, 2012. – 663 с. 2. Рудь Борис. 5 выводов минувших выборов // Итоги недели. – 2012. – № 44 (378). – 31 октября – 6 ноября. 3. Паниотто В. Динамика ксенофобии и антисемитизма в Украине (1994–2007) // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2008. – № 1. – С. 212. 4. Солдатенко В.Ф. Проблеми політики національної пам'яті та завдання

її наукового забезпечення // Державотворчі та цивілізаційні здобутки українського народу. Збірник наукових праць. Випуск 1. – К.: Стилос, 2012 – 332 с. – С. 7–25. 5. Чухлиб Тарас. Дух Мазепи над Бендерської крепостью, Одессой и Россией. Национальная пам'ять и пропаганда чужих героїв – несовместимы // День. – 2012. – № 219–220 (3862–3863). – 30 ноября – 1 декабря. – С. 14. 6. ВО «Свобода». Всеукраїнське об'єднання // <http://www.svoboda.org.ua/pro-partiyu/prohrama>. 7. Особенности национальной ксенофобии в Украине // <http://www.segodnya.ua>. 8. Фарион предложила ввести налог на русский язык // <http://www.segodnya.ua/politics/pnews/>.

*Коновалов С.Н., Филатов В.А.
г. Донецк, г. Харьков, Украина*

БОРЬБА С РУССКИМ ЯЗЫКОМ – РЕАЛЬНАЯ УГРОЗА ДЛЯ НАЦИИ

Последние время благодаря чрезмерной настойчивости отдельных украинских «правдиво-патриотических» СМИ, Донбасс в представлении населения страны стал ассоциироваться исключительно с разгулом криминала, бандитами, коррупцией и пьяными подонками, под которыми подразумевают не только ребят из рабочих поселков Донетчины. И в каждом очередном номере настырно и безнаказанно вбивают в головы читателей мысль о враждебной по отношению к Украине и законопослушным гражданам сущности «донецких», проводя таким образом гражданскую диверсию в сознании населения. Ведётся активная целенаправленная работа по разобщению областей Украины и раздуванию между ними различных конфликтов. Вспомните, как преподнесла вступление в законную силу 10 августа 2012 года закона Украины «Об основах государственной языковой политики» оппозиционная пресса, именующая себя «демократической». Люди требуют соблюдения своих гражданских и языковых прав, а их называют бандитами, радикалами и шовинистами. Сталкиваясь с такими печатными мерзостями, уже начинаешь сомневаться, в родной ли стране живёшь.

«Я родилась в Донецке, сейчас учусь и живу в Киеве», – пишет студентка исторического факультета университета им. Шевченко Екатерина Сабурова в письме, размещённом на сайте «Остров». «Практически все мои однокурсники, с которыми я общаюсь, очень негативно относятся к Донецку. Считают, что в моём городе живут одни бандиты и уголовники. Но ко мне относятся хорошо, считая моё донецкое происхождение досадным недоразумением». Далее девушка посвящает три листа перечислению фактов в подтверждение само собой очевидных вещей – как Донбасс неразрывно связан с историей Украины, приводит список замечательных людей, которых дала миру донецкая земля и которые принесли заслуженную славу Украине. Возникает закономерный вопрос: откуда столь негативные фальшивые стереотипы? Высказать публично подобное в СССР о каком-либо регионе страны – было бы, если не полной дичью, то признаком, как минимум, бескультурья с возможными последствиями попасть на заметку к компетентным органам. Ныне у нас демократия, говори, что хочешь. И сейчас регион, который является основным кормильцем Украины, ранее худого слова не слышавший в свой адрес, почему-то поливается грязью. Кем? За что? И с какой целью?

Ответы пришли постепенно, своеобразными разрозненными осколками, в результате анализа нашей жизни последних лет.

В Конституции Украины (пишем название главного документа страны с большой буквы, хотя наш президент в качестве её гаранта ведёт себя по отношению к ней так, что её уже вообще не видно – она давно стала для него чем-то вроде салфетки многора-

зового использования или послушной девушки по его персональному вызову) – так вот в нашей изученной Конституции говорится о защите русского языка. Но какая существует его защита, все мы видим. Выкорчёвывание вместе с народом.

Кроме того, Конституция гарантирует гражданам получение образования на родном языке. Только она почему-то не говорит ничего о том, кто определяет, какой язык для гражданина родной. Олег Тягнибок? Микола Жулінський? Павло Мовчан, Иван Драч, баба Параска или – кто?

Наверное же, сам гражданин. Тогда почему в стране осуществляется принудительная любовь к украинскому языку? Что хорошее способно породить насилие? Почему не родители учеников и не сами студенты решают, на каком языке получать им знания и образование в целом? Почему им навязывают язык? Безусловно, украинский язык нужно знать и изучать. Это однозначно. Но не вместо родного русского, а вместе с ним.

Почему в кинотеатрах в своей стране на своей земле невозможно смотреть фильмы на родном языке?

Почему когда мы смотрим телевизор, родная русская речь абсолютного большинства зрителей заглушается, а вместо неё звучит уродливый «переклад» какого-то полужайки. Просто по милости президента у него появилась работа: находясь за кадром, своей «перекладацькою» халтурой мешать людям смотреть фильм на родном языке. Такой перевод на скорую руку оскорбляет украинский язык и делает его ненавистным для всех участников этого преступного эксперимента.

Сегодня на Украине мировая культура, особенно литература, на 90% представлена в русском переводе. Не одно десятилетие формировалась и развивалась русская школа перевода. Поэтому его качество высокого, а часто мирового уровня. Сейчас это всё уничтожается, отвергается. Хотя в большинстве случаев нет не только адекватной замены всему этому на украинском языке, но и вообще нет никакой замены. У нас ещё даже не родились – в самом прямом смысле – мастера перевода, например, такие, каким был Максим Рыльский. Переводчику нужно быть мастером украинского слова, а не жалким подмастерьем, чтобы коряво пересказывать нечто на украинском языке. Кому нужен перевод, недостатки которого очевидны для каждого слушателя? Правда, такому специалисту в области украинского языка, который не видит различий между «роковинами» и «річницею», это не аргумент.

Так что борьба с русским языком – это не только борьба с русско-культурным населением Украины, но и с украиноязычными гражданами, которые, владея русским, имеют возможность познакомиться с шедеврами мировой культуры. Такая же ситуация и с мировыми научными знаниями, основным проводником которых в Украину был и пока ещё остаётся русский язык. У граждан Украины, независимо от их родного языка, обогащался личный интеллектуальный мир, росли творческие возможности. И от этого выигрывали все – образование, культура, наука и всё население страны.

Чем отличается менталитет населения Донбасса от менталитета жителей регионов, считающихся колыбелью украинского национализма? Безусловно, мы разные. Нельзя требовать от людей быть похожими друг на друга. Поэтому, по нашему пониманию, нужно жить, стараясь приспособиться друг к другу, мирясь с недостатками и ориентируясь на хорошее, что есть в каждом из нас. И пусть общая страна и общие стратегические цели станут для всех примиряющими и организующими факторами. Мы объединители, государственники, мы за общество и государство, в котором всем было бы место; наши действия направлены на созидание. Националистические же силы пытаются всех постричь под свою гребёнку. Они за соборную Украину, за единую страну, но без нас. Мы их терпим, мы им помогаем, но всё равно не нравимся. Однако ведь и их угрюмо-кислые, недружественные лица не вызывают у нас радости. Но мы-то себя сдержива-

ем и никого не оскорбляем, ничью свободу не ограничиваем, проявляем уважение, в то время как они не могут вести себя терпимо, скромно, не понимают того, для чего в многонациональном обществе необходимо взаимопонимание, взаимоуважение и взаимопонимание. Возможно, они осознают, что им не выдержать конкуренции с представителями города и придётся возвращаться в село. А этого им ой как не хочется. Тогда нужно работать над собой, добиться того, чтобы в тебе и результатах твоего труда нуждались.

Разнообразные формы борьбы с «донецкими», русскими и русско-культурными гражданами – это тщательно разработанная заокеанскими специалистами пиар-технология, целью которой является не только обострение отношений с Россией, но и торможение развития Украины и её наиболее развитых регионов. Эта геополитическая задача особо актуализировалась в последнее время. Внешние и внутренние противники высокоразвитой и конкурентноспособной Украины пошли в решительное наступление. Используются все методы и приёмы. Голь на выдумку хитра, а стремящаяся к власти и благам селянская братия способна на любые козни, готова даже пожертвовать страной и её народом. Виктора Андреевича уверенно продвигал в президенты мощный американский толкач, а в его окружении, оценивая реальные способности своего предводителя, похоже, рассуждали примерно так: «Якщо Вітя йде в президенти, то чим я гірший за нього? Чому я повинен сидіти у селі?»

Используется всё, даже наскоро состряпанные анекдоты. Правда, вымученные, искусственные и убогие, но борцам не под силу определить их качество. В последнее время появилась настоящая свалка анекдотов о «донецких» – зачастую пошлых, грязных, искалеченных переделок. Так сказать, инвалидов от рождения. Основная их задача – дискредитировать, очернить Донбасс и его население, вызвать у населения остальной Украины негативное отношение к нам, породить страх и стремление бороться с нами. Их задача, если кратко, – разобщить граждан.

Анекдоты о «донецких». Откуда их столько? Вы много в жизни знаете людей, являющихся авторами анекдотов? То-то и оно. А тут за столь короткий период их просто лавина. А о Викторе Андреевиче – ни слова! Хотя он наиболее анекдотическая личность в стране. Кто, например, сочиняет их для известной мадам из «Обозревателя»? А ведь у неё не один короб предельно сальных анекдотов, от которых покраснеет и воспитанный мужчина, потому что они весьма пошлые даже для круга мужчин. А тут вдруг дама ими так непринуждённо пользуется. Нет необходимости повторять или даже фрагментарно цитировать эту грязь, но смысл её всегда один и тот же: «донецкие» плохие, Виктор Андреевич хороший. Не будем спорить: кто платит деньги, тот и заказывает анекдоты, а если он платит ещё и большие деньги зелёного цвета, то наступит конвейерное стряпание этих анекдотов, когда главное – не их качество, а количество. Сегодня «донецкие» плохие, завтра – «харьковские», послезавтра – «крымчане»... Кто следующий?

В таких условиях (и под чужую диктовку) получилось, что сама схема построения Украинской государственности и отношение к своей стране приняли анекдотическую форму: любим Украину, ненавидя Россию и русских; любим «рідну мову», ненавидя русский язык и своих сограждан; развиваем мову, запрещаю родной язык миллионов сограждан. Просто какая-то патология, извращение, а не любовь. Нет, уважаемые профессиональные патриоты, никого, кроме себя, вы не любите, никакой правде не служите. Вы ищете исключительно личных выгод, не гнушаясь прислуживать откровенным врагам своей страны и её народа. А тот факт, что вы в открытую готовы обливать грязью и кусать всех подряд, даже тех людей, которые при желании легко нашли бы на вас управу, свидетельствует лишь о том, что за свою работу вам платят по вашим меркам так много, что вы забыли даже чувство опасности.

Кроме того, весьма удивляет следующий факт. Все «патриоты» всегда предельно агрессивны по отношению к русскому языку и с особым рвением выкорчевывают его

по всей Украине. Но перед каждыми выборами начинают издавать свои газеты массовым тиражом на русском языке. Для чего? Почему? Для того чтобы обмануть доверчивое население и, в конечном счете, обути его в очередной раз в свои хуторянские лапти. Если наш родной русский язык – иностранный, то почему вы переходите на него перед выборами? Зачем вам мнение сограждан-«иностранцев» (вот такое абсурдное сочетание своими действиями и лозунгами вы породили)? Ведь это, по вашим утверждениям, русский язык – это реальность соседней державы. Так почему же вы его не оставите в покое? А заодно и нас тоже? Говорите и пишите на своём родном украинском! Где же ваша гордость и национальная любовь! Очевидно, что вопрос не в гордости, не в патриотизме, а в лицемерии и применении всех методов ради личных выгод. Кстати, ваша русскоязычная писанина – это объективный показатель того, что русско-культурное население в стране преобладает. Вот вы и крутите перед ним хвостом. Нужны голоса.

А теперь несколько слов о «вине» и «вредительстве» в Украине представителей Донбасса (по вашему, «донецких»).

Кто написал лучшее стихотворение о любви к Родине? Представитель Донбасса Владимир Сосюра, и стихотворение это – «Любіть Україну!». Причём, как точно подметила студентка Е. Сабурова, написано оно не по конъюнктурным соображениям, а от души. В то время поэту оно могло дорого обойтись.

Кто из «донецких», помимо В. Сосюры, обогатил культуру? Леонид Талалай (лауреат премии им. Т.Г. Шевченко), Борис Слуцкий, Николай Погодин, Василь Стус, Иван Дзюба, Сергей Прокофьев, Евгений Мартынов, Анатолий Соловьяненко, Иосиф Кобзон, Лариса Руденко... Можно назвать сотни имён. Названы лишь некоторые из общеизвестных.

А достижения «донецких» в отечественном и мировом спорте... Сергей Бубка, Руслан Пономарёв, Виктор Чукарин (5-кратный Олимпийский чемпион, чемпион мира и 13-кратный чемпион СССР).

А как же наука и образование без «донецких»? Чтобы перечислить всех, понадобится много времени и места, Кстати, нынешний ректор Московского государственного университета, Садовничий, тоже донецкий. Так что «донецких» хватает не на одну страну. И честные люди всегда им только благодарны.

Наконец «донецкие» создают примерно шестую часть государственного бюджета Украины, а ведь в стране не пять областей. На все остальные области приходится лишь по одной двадцать пятой части. Большую долю в госбюджет вносят Запорожская, Днепропетровская, Харьковская и другие русско-культурные области. А как обстоят дела в областях, где преобладают ширые патриоты? Там некогда работать, там патриотствуют. И потребляют то, что изготовили те, кого они постоянно клюют. Мы их кормим, а они с нами воюют. Подумайте о том, кто завтра вас накормит.

Так что «донецкие» работают на значительную часть населения страны, а ими это население пугают. Среди «донецких» проамериканскими силами создаются диверсионные «Острова», где окапываются крайне враждебные нам «островитяне», которые, прикрываясь народными бедами, всячески нас обгаживают. Но если «донецкие» такие плохие и опасные, то почему наши противники, миссионеры Галичины, которые живут среди нас, не только целы и невредимы, но и с успехом продолжают спокойно и вредить нам и в нашем общем донецком доме ведут себя наглее некуда?

А вывод напрашивается только такой: «донецкие» пугают сограждан разрушителями, рвущихся к власти или уже находящихся при власти и пытающихся ее удержать. Но бояться «донецких» может только темная крестьянская глубинка или те, кто ее недавно покинул и еще не привык или не научился самостоятельно оценивать факты и события окружающей жизни.

*Кружалина А.А.
г. Иркутск, Россия*

ПРОЕКТЫ «ВСЕСЛАВЯНСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ» В ИНТЕРПРЕТАЦИИ РОССИЙСКИХ ДЕМОКРАТОВ XIX ВЕКА

XIX век в России отличается существенным обострением противоречий: социальных, политических, национальных. Как вспоминал, после посещения России в 1839 г., Астольф де Кюстин: «Россия – котёл с кипящей водой, котёл крепко закрытый, но поставленный на огонь, разгорающийся всё сильнее и сильнее. Я боюсь взрыва. И не я один его боюсь» [1, с. 510].

Среди монолитного комплекса предрасудков и устоявшихся парадигм по решению «национального вопроса» в России, провозвестниками которых были реакционные круги Российского общества, встречаем тусклый, но постоянно усиливающийся свет идей демократической общественности, в основе которых уважение прав и свобод представителей отличных этнических групп, стремление разрешить назревшие вопросы мирным путём.

Тот же Астольф де Кюстин вспоминал: «Русский государственный строй – это строгая военная дисциплина вместо гражданского управления, это перманентное военное положение, ставшее нормальным состоянием государства... Самый воздух здесь принадлежит государю, и каждый дышит лишь постольку, поскольку ему это дозволено: у истинного царедворца легкие так же подвижны, как и его спина... Российская империя – это огромный театральный зал, в котором из всех лож следят лишь за тем, что происходит за кулисами... Россия – страна фасадов. Прочтите этикетки – у них есть цивилизация, общество, литература, театр, искусство, науки, а на самом деле у них нет даже врачей... Это страна, в которой правительство говорит, что хочет, потому что оно одно имеет право говорить...» [1, с. 432–639]. Именно в такой обстановке в Россию проникали и находили своих последователей некоторые наиболее распространённые национальные теории Запада. А так же рождались и крепили выдающиеся российские мыслители современности.

На протяжении всего XIX столетия, «славянский вопрос» для России был актуален как никогда. Это было обусловлено рядом вполне очевидных предпосылок. Во-первых, так исторически сложилось, что в конце XVIII века, в результате трёх разделов Речи Посполитой России «достались» обширные территории современных Польши, Украины и Белоруссии. Во-вторых, волнения, прокатившиеся по Восточнославянским землям, имели в основе своей национальный характер, и не могли не стимулировать российскую общественность к обсуждению данной проблемы.

Среди большого количества разработок и идей особую группу составляют разного рода проекты «Всеславянских федераций», основной идеей которых было единение славянского мира под эгидой могущественной сильной государственности. «Единство» в данном контексте рассматривалось как, с одной стороны, разрешение и усмирение воинственных противоречий между братьями славянами; с другой, как идеологическое и законодательное подтверждение превосходства России над прочими славянскими государственными образованиями, потому как практически все авторы подобного рода проектов предусматривали сохранение роли лидера за Россией.

Пожалуй, первый интересный и значимый проект подобного рода был создан членами «Общества соединенных славян» братьями П.И. и А.И. Борисовыми. Однако

их взгляды не нашли четкого выражения в конкретном документе и так и остались абстрактным проектом. В них П.И. заявляет, что «цель Соединенных Славян состояла в том, дабы соединить славянские поколения федеративным союзом», однако, далее признавал, что «верных средств они к тому не имели». По предложению братьев в Славянскую федерацию должны были войти «восемь славянских колен» в виде объединения населенными ими государств и земель – России, Польши, Молдавии, Сербии, Валахии, Богимии, Моравии, Трансильвании, Кроации, Далмации и Венгрии. Каждый из народов, по мнению авторов проекта, должен был иметь свою конституцию, основанную на демократических принципах, с учётом национальных особенностей этого народа. Кроме того, каждое государство должно было само определять своё внутреннее государственное устройство. И как сообщал ещё один член Общества соединённых славян И.И. Горбачевский, их целью было «освобождение всех славянских племен от самовластия; уни-чтожение существующей между некоторыми из них национальной ненависти и соединение всех обитаемых ими земель федеративным союзом» [2, с. 36–37].

В 1840-е годы широкую известность в демократических кругах получила политическая программа «Кирилло-Мефодиевского братства» – общества, созданного Н.И. Костомаровым. Членами общества являлись Н. Костомаров, Т. Шевченко, А. Навроцкий, Гулак, Маркевич и другие. В основе программы общества лежала идея об «общеславянской взаимности». «Николай I не допускал никаких вейний сепаратизма и подавлял их быстро и решительно железною рукою. К числу таких круто подавленных дел относится и известное дело Н. Костомарова и Т. Шевченко, которые были привлечены к дознанию и административно осуждены за идеи и деятельность в направлении украинского сепаратизма» [3, с. 355–356].

В программе общества предполагалось создание федерации славянских народов на основании полной свободы и автономии народностей, для чего славянские народы должны были примкнуть к России и образовать с ней Федерацию: «Россия должна была разбиться на части или штаты: северный, северо-восточный, юго-восточный, два поволжских – верхний и нижний, два малороссийских, один средний, два южных, два сибирских, один казачий. Белоруссия составляла отдельный штат, также Польша, Чехия с Моравией, Сербия, Болгария, часть Галиции присоединялась к Польше, другая к западному малороссийскому штату и т.п. Такое деление не признавалось окончательным и могло быть перестроено, сообразно экономическим и другим потребностям». Киев же не должен был принадлежать никакому штату, а назначался центральным городом собрания общего сейма; так же предполагалось иметь небольшое количество регулярных войск для общей защиты, «так как в каждом штате была бы своя милиция, и все учились бы военному искусству на случай общего ополчения»[4].

В целом же, предполагаемая программа преобразований не решала национальных проблем ни в России, ни в какой другой стране, а являлась одним из наиболее кардинальных откликов на популярную теорию всеславянского единства. Однако сам факт существования данного общества и его программы являет собой особый период в развитии русской демократической мысли: в сороковые годы XIX века либеральные идеи становятся достоянием более «зрелых» слоев общественности.

Еще одна весомая заслуга общества и Н. Костомарова лично состоит в том, что впервые довольно полно была высказана идея малороссийской автономности. Однако Костомаров отстаивал «украинскую исключительность» в противовес польской или русской, а свободную и независимую Украину в рамках свободной и равноправной славянской федерации. Малороссия мыслилась членами «Братства» не просто как «равная среди равных» независимых славянских стран, но даже как некий лидер федерации,

подтверждением чему служит идея о центральном городе федерации – Киеве. По меткому замечанию Б.Б. Глинского, «идея автономии Польши, автономии Финляндии пришла навстречу в сороковые годы и идея украинской автономии, после чего, уже много позже, были поставлены вопросы о разного рода других автономиях, например, Грузии, литовцев, латышей и др.» [5, с. 361].

Во многом всему выше обозначенному способствовали реалии эпохи, а так же тот политический режим, который почти три десятилетия определял темп и ритм жизни Российского общества, и жестко контролировал и пресекал распространение всех новых, пусть самых безобидных, идей. «Мы видим правительство Николая Павловича, стоящим на страже политических идей, бродящих в русском обществе, и строго карающим людей не только за их деяния, но и за идеи, хотя бы таковые не заключали в себе ничего оскорбительного для властей, а содержали всего один лишь элемент доктринёрства и теоретического построения» [5, с. 362].

Одной из первых революционно-демократических организаций, использующих идеи социализма, было общество, созданное М.В. Буташкевичем-Петрашевским. Как заметил Б.Б. Глинский, «недостатков русской жизни он [Буташевич-Петрашевский], конечно, постоянно касался, но какого-нибудь обстоятельного политического плана её реформирования, как это мы видели, например, у декабристов или даже в проекте Костомарова, он не выставил. Практических вопросов Петрашевский как бы касался вскользь, и большая часть его разговоров и речей скорее вращалась в кругу критических и философских рассуждений» [5, с. 364].

Названное общество не имело своей политической программы и тактики, но большинство наиболее активных его участников неоднократно высказывались о проектах будущего устройства России, где решение «национального вопроса» занимало не последнее место. «Таких кружков, несколько меньших размеров по своему составу и более даже бледных по краскам, в них переливавшимся, было несколько, как например Кашкина, Момбели, Дебу и др. Большая часть членов этих кружков были между собою знакомы и вливались в главный кружок, представлявший собою именно «либеральные Жур-фиксы Буташевича» [5, с. 366].

Дальнейшее развитие революционно-демократического общественного движения в России привело не только к созданию множества организаций, стремившихся изменить существующий в России строй, но и к возникновению большого количества теорий, программ, требований и подходов, стремящихся к решению проблемы национальных отношений в России. Наиболее активные участники многочисленных народнических организации, студенческих обществ, националистических объединений, авторы распространенных революционно-демократических изданий и отдельных воззваний и прокламаций, впоследствии сосланные за радикализм в Сибирь, неоднократно высказывали свое отношение по возможностям решения национального вопроса в России.

Подхватив уже высказанную до них декабристами и некоторыми государственными деятелями идею российского федерализма, революционеры середины XIX в. развили и подкрепили ее новыми программами. Петрашевцы высказывались за федеративное устройство будущей России, при котором народам будет дана широкая автономия. Анархист М.А. Бакунин предлагал создать Всеславянскую Федерацию, где союз должен сочетаться с независимостью каждого народа. Федерацию должны были составить народы России, Украины, Белоруссии, Чухано-Латышского края, Курляндии, возможно и Литвы, и Польши, а так же славянские племена, населяющие Австрию и Турцию. Бакунин вполне обоснованно считал, действенный и долгосрочный союз может основываться только на добровольном желании каждого из участников [6, с. 270–282].

Такой же позиции придерживался автор прокламации «Молодая Россия», народник-революционер П.Г. Заичневский. Он требовал предоставления всем областям возможности решать, желают ли они войти в состав федеративной республики русской. Н.А. Момбели предлагал Конституцию для каждой национальности под общим руководством Российской. Историк-демократ А.П. Шапов будущее России видел в добровольной, самим народом созданной союзности, федерации областных общин, основанной на договоре, на любви и единении.

Стремясь к улучшению жизни народов, представители демократического движения в России XIX в. расходились не во многом, главное их разногласие в том, что одни придавали большее значение «договору» и «соединению», а другие стремились к полной «свободе» и «равенству» всех национальностей. Объединяло же их, бесспорно, отрицание централизации, захватничества и русификации. Анализируя всё выше описанное важно отметить, что все они исходили из признания самобытности и необходимости самостоятельного развития «национальных окраин» Российской Империи; приоритет отдавался автономизации отдельных регионов (Украины, Сибири), причём многими признавалась возможность их сохранения в составе России [7, с. 69]; кроме того, в своих концепциях представители общественной мысли во многом опирались на исторические разработки, призванные обосновать их притязания существующими традициями, начиная со времен Древней Руси. Однако, что зачастую признавали и сами мыслители, практическая реализация рассмотренных проектов в условиях окружающей их действительности была невозможной, и получила обоснованный шанс на существование лишь после крушения империи.

Список литературы: 1. Астольф де Кюстин. Россия в 1839 году // Россия первой половины XIX в. Глазами иностранцев. – СПб.: Лениздат. 1991. 2. Избранные социально-политические и философские произведения декабристов: в 3 т. – М., 1951. Т. 1. 3. Глинский Б.Б. Борьба за конституцию (1612–1861 гг.). – СПб., 1908. 4. Семевский В.И. Николай Иванович Костомаров // Русская старина. – 1886. № 1. 5. Глинский Б.Б. Борьба за конституцию (1612–1861 гг.). – СПб., 1908. 6. Бакунин М.А. Избранные философские сочинения и письма. – М., 1987. 7. Бахлов И.В. Российский федерализм: теоретические основы, специфика становления и политико-правовой организации. – Саранск, 2008.

*Лобанов К.Н.
г. Белгород, Россия*

ЮГ РОССИИ И ЕГО ПОЛИТИКО-СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОЙ РОССИЙСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ

Южный регион российской державы традиционно рассматривался обществом и государственной властью не столько в экономико-географических категориях, сколько в формате использования исключительного военно-стратегического положения этой территории для обеспечения национальной безопасности страны. Все то, что находилось к югу от Тулы и Рязани – «Дикое поле», границы которого с течением времени все более и более отдалялись в юго-восточном направлении от Москвы, всегда считалось «зоной жизненно важных интересов» или, как сегодня бы сказали специалисты в области глобалистики, национальных интересов растущей российской государственности. Извеч-

ное противостояние земледельческих, оседлых этносов с номадами – представителями степных цивилизаций – объективно способствовало формированию специфических регионально-территориальных особенностей южных окраин Московской Руси, а затем и Российской империи. Эта специфика первоначально находила свое выражение в милитаризации региона, коему судьбой было предназначено многие века служить оборонительным щитом для Центрального (Московского) массива – сердцевины экономико-хозяйственного, социально-демографического и духовно-культурного комплекса страны. Военно-оборонительным целям государства была подчинена вся экономика региона и его транспортная, коммуникационная и иная инфраструктура, носившие, как правило, мобилизационный характер. Социальный состав южан формировался исключительно за счет представителей военно-служилых сословий-пассионариев, отличавшихся, по словам Л. Гумилева, особенно ярко выраженными способностями к активизации их биоэнергетических потенциалов. Психология «креса», «украины», «порубежья» прочно вошла в менталитет жителей юга России – безосновательно от того, идет ли речь о кубанских или терских казаках или обитателях срубов-крепостей Белгородской засечной черты.

Долгие годы милитаризованное население Юга находилось на переднем крае политики российского государства, направленной на сдерживание хищнического и паразитического восточного экспансионизма, постоянно угрожавшего независимости и территориальной целостности нашей страны. Стоит отметить, что свою оборонительную функцию южный регион выполнял довольно успешно. За исключением периода «Смутного времени» и всплесков массовых народных волнений, когда политическая и военная дестабилизация охватывала всю систему российского государства, защитники засечных черт стойко и профессионально отражали волны кочевников и иных иноземных захватчиков. Авангардная роль южного региона не претерпела больших изменений и тогда, когда вектор восточной политики Российской империи – всегда главной и определяющей – стал иным. От стратегии сдерживания на юге имперская власть в XVIII–XIX веках переходит к политике освоения обширных и богатых территорий Северного Причерноморья и Северного Кавказа и вытеснения оттуда своих извечных противников. Жители Слободской Украины, включавшей тогда современную Белгородчину, и здесь выступали в роли пионеров-разведчиков, а затем и первых поселенцев-колонистов, на плечи которых легла основная тяжесть задачи адаптировать местные земли и их обитателей к условиям жизни в новых политических и социально-культурных реалиях. Конечно, русских южан вряд ли можно сравнивать с европейскими колонизаторами, огнем и мечом расширявшими пространство западной цивилизации. Вместе с тем, внедряясь все глубже и глубже в чуждый ареал обитания тюркоязычных этносов, выходцы засечных черт вынуждены были первое время выполнять контрольно-надзорные функции военизированных представителей Империи в среде, до недавнего времени враждебной славянско-православным основам российской государственности. Впоследствии же колонисты постепенно слились с местным населением, образуя неповторимые этнические конфигурации такие, как слобожане, донское казачество, кубанцы и т.д.

По мере того, как бывшее «Дикое поле» все более и более интегрировалось в систему хозяйственных, политических, социо-культурных связей государства, а внешние границы страны оказались надежно прикрыты естественными (горными и морскими) преградами, Юг России стал освобождаться от имиджа военизированного форпоста державы. Элементы милитаризации экономики, жизненного уклада и психологии жителей Слободжанщины постепенно уходили на второй план. Торгово-хозяйственная составляющая превратилась в доминанту развития богатого на природные залежи и земельные ресурсы края. В годы поздней Империи и в советское время южный регион становится

житницей страны и одним из наиболее развитых центров добывающей и обрабатывающей индустрии.

Внушительные экономико-хозяйственные возможности Юга, вместе с тем, не умаляли политического значения этого региона. В эпоху распада СССР и становления новой демократической государственности южные и юго-восточные субъекты Российской Федерации вновь обрели статус приграничных территорий. Причем к некоторым из них вернулась историческая роль заслона на пути проникновения в Россию различного рода угроз и рисков. Вот уже более десятилетия северокавказский регион находится на переднем крае борьбы с политическим и религиозным экстремизмом, служит препятствием для экспорта организованной преступности, неконтролируемых демографических выбросов на территорию страны. В этих условиях сама жизнь, а часто и выживание, диктуют местным жителям необходимость возрождения славных боевых традиций их предков – казаков и солдат Черноморской и Кубанской линий.

Белгородский край, хотя территориально и далек от «горячих точек» Предкавказья, однако положение приграничной области РФ дает о себе знать почти ежедневно. Поскольку область расположилась на стратегически важных транзитных коммуникациях евроазиатского экономического и политического пространства, то вполне понятно, что этими выгодами наряду с законопослушными гражданами активно пользуются преступные элементы для различного рода противоправных действий. Для преступников и экстремистов Белгородская область и граничащие с ней другие южные регионы России по-прежнему являются «засечной чертой» – передним краем, перейти который если не невозможно, то, по крайней мере, весьма затруднительно.

Однако не только проблемы противодействия приграничному криминалу определяют сегодняшние политико-стратегические возможности нашей малой родины. Белгородчина находится на стыке границ трех славянских республик бывшего Советского Союза, а ныне – независимых государств – Беларуси, России и Украины. Именно этот фактор способствует превращению Белгородской области, равно как и других субъектов Юга России, в ведущие инструменты реализации новой интеграционной политики страны на постсоветском пространстве СНГ. Смысл этой обновленной концепции сводится к признанию нынешним российским политическим руководством многоуровневости и многообразия форм интеграции как главных принципов взаимодействия с другими государствами-членами Содружества. В результате происходит децентрализация процесса интеграционного строительства, а в качестве его основных субъектов выступают не только государства, но и регионы, местности и муниципальные образования, обладающие своими специфическими интересами в этой сфере. Однако главное здесь не арифметический рост числа участников. Так называемая «малая интеграция» на уровне регионов является наиболее эффективным и открытым способом укрепления связей между народами и их государствами. Людям становится понятна интеграционная политика государства тогда, когда они наблюдают ее сквозь призму приграничного сотрудничества и оценивают в категориях реального улучшения качества жизни и роста благосостояния своих регионов.

В былые времена и сегодня белгородская земля успешно осуществляет тесное сотрудничество с сопредельными областями Украины и не столь далекой от нас Беларусью. Взаимодействие происходит по многим азимутам: экономическое развитие и инвестиционная деятельность, таможенно-тарифная политика и пересечение границ, экология и культурные связи. Главной целью всех этих мероприятий является либерализация контактов граждан, хозяйствующих субъектов, органов государственной и муниципальной властей посредством снятия множества пограничных, административных,

таможенно-тарифных, санитарных, технических и иных ограничений на границах. В результате консолидированных действий местные власти Белгородской области России и Харьковской области Украины добились максимально упрощенного в нынешних условиях режима циркуляции людей, товаров, услуг и денежных средств в приграничной зоне. Это очень важный результат, поскольку мировая практика региональной интеграции свидетельствует о том, что следующим шагом в данном направлении может стать создание зоны свободной торговли и даже экономического союза двух областей, проект которого под названием «Слобожанщина» уже усиленно прорабатывается на разных уровнях властной вертикали. При наличии устойчивой политической воли руководителей двух сопредельных областей и развития соответствующего государственного и местного законодательства, идея региональных союзов может уже в скором времени обрести реальные очертания и приносить ощутимую экономическую и политическую пользу. В долгосрочной же перспективе такие «точечные» очаги регионального сотрудничества (планируется, например, создание еще одного регионального объединения в составе Брянской области России, Черниговской области Украины и Гомельской области Беларуси под рабочим названием «Днепр») должны слиться в единую зону экономического роста, социально-политической стабильности, правовой защищенности всех субъектов деятельности. Это пространство плавной дугой опоясывает южные пределы нашего государства, превращая таким образом эти извечно проблемные территории в своеобразную модель содружества братских народов и государств, генератор интеграционного развития в рамках «большого» СНГ. Резюмируя сказанное, осталось отметить, что наша малая Родина – Белгородчина – обладает исключительными политико-стратегическими возможностями в этой сфере и является одним из лидирующих регионов Юга России. Постепенно освобождаясь от традиционного для порубежья имиджа милитаризованной зоны, область активизирует свои созидательные и творческие силы на благо укрепления российской государственности и консолидации славянства.

*Мотовникова Е.Н.
г. Белгород, Россия*

СЛАВЯНСКИЙ ВОПРОС В ФИЛОСОФСКОЙ ПУБЛИЦИСТИКЕ Н.Н. СТРАХОВА

В русском публицистическом процессе XIX века славянский вопрос является сквозным и трудным для всех его участников. Никак не мог его обойти и Н.Н. Страхов, один из крупнейших русских публицистов, вступивший на поприще литературно-художественной критики на рубеже 50-60-х гг., в то время, когда публицистическая мысль была проникнута разного рода социально-философскими настроениями и интенсивно развивалась именно философски. Н.Н. Страхов предпочитал усматривать общие смыслы славянского вопроса в понятиях органической диалектики, склонность к которой он особенно выказывал в общении с философски близким ему А.А. Григорьевым¹. При-

¹ Еще в 1858 г. Ап. Григорьев настаивал на истинности шеллингианского тезиса: «Развиваются – если можно уже употребить теперь это слово – народные организмы, нося в себе следы более или менее отдаленной принадлежности к первоначальному единству рода человеческого, единству не отвлеченному, моменту необходимо существовавшему. Каждый таковой организм, так или иначе сложившийся, так или иначе видоизменивший первоначальное предание в своих преданиях и верованиях, вносит свой органи-

нимая активное участие в борьбе за признание читающей и мыслящей публикой почвеннического направления в развитии русской литературы и русской философской публицистики, Н.Н. Страхов выступал с полемическими статьями в журналах «Время» и «Эпоха». Статьи эти писались с позиции самобытности органического развития прежде всего русского славянского народа и направлялись как против европоцентричных западников, так и против весьма авторитетных в те годы славянофилов, в чьих взглядах вскрывались слабости и ошибки. По существу, основания этих позиций оставались для Страхова незыблемыми всю жизнь.

«...Искусство по самой своей сущности национально. Самое творчество заключается главным образом в создании типов, то есть образов, представляющих нам определенный, органически-цельный, и следовательно носящий на себе печать известной народности, склад душевной жизни. <...> Критику, которая рассматривает искусство в такой тесной связи с жизнью и видит в нем не какое-то простое отражение жизни, а ее руководящий орган, Ап. Григорьев называл органическою <...> Отвлеченное требование народности от литературы есть мысль очень простая; наши славянофилы, выходя последовательно из своих начал, давно и твердо ее заявили, и пытались с этой точки зрения анализировать нашу литературу. Но они обыкновенно приходили к тому, что, за немногими исключениями, отрицали самостоятельность и, следовательно, народность наших художественных писателей. Таким образом от глаз этих мыслителей ускользнуло именно то, что должно бы их всего более радовать; они не видели, что борьба своего с чужим уже давно началась, что искусство, в силу своей всегдашней чуткости и прозорливости, предупредило отвлеченную мысль. Наша литература есть драгоценное и высокое явление нашей жизни; поэтому разгадать внутреннюю силу ее развития, смысл ее движения есть глубокая и важная задача» [2]. Не будет преувеличением сказать, что выполнению этой задачи Н.Н. Страхов посвятил всю свою жизнь, что «знамя» «борьбы своего с чужим» в литературе, как, впрочем, и в науке, в общественной и творческой жизни было его единственным «знаменем».

И так же верен он остался принципам григорьевской органической критики, указывающей на бесплодную ограниченность западного рационалистического теоретизма и на утопичность славянофильских проектов возрождения допетровской Руси. «Бедна наша литература, и скудно наше умственное развитие; но всего прискорбнее то, что мы вечно, то с той, то с другой точки зрения, плюем на эту литературу и на это развитие. <...> Ее содержание, ее стремления и задачи гораздо обширнее и важнее, чем думают многие ценители; западники находят ее славянофильской, славянофилы – западнической; но она ни то ни другое» [3].

Особую сложность выполнения взятой на себя серьезной задачи выявления специфики славянского национального духа составляли для Н.Н. Страхова внешние и внутренние ограничения свободы выражения мыслей, от чего он не мог или не хотел уклониться: жесткая политическая цензура, статус государственного чиновника, понятийно и логически строгое научное мышление, довольно грубые нравы журнальных полемистов 60–70-х гг. и т.п. Писать одновременно честно, глубоко и занимательно в таких условиях было весьма непросто. Н.Н. Страхова неоднократно упрекали в неискренности, недосказанности, избытке критики, требовали простого и ясного провозглашения своей

ческий принцип в мировую жизнь. <...> Каждый таковой организм сам в себе замкнут, сам по себе необходим, сам по себе имеет полномочие жить по законам, ему свойственным, а не обязан служить переходною формою для другого; единство же между этими организмами, единство неизменное, никакому развитию не подлежащее, от начала одинаковое, есть правда души человеческой». [1]

положительной программы. Он вполне понимал истоки этих упреков и требований, неготовность, неумение большей части читательской аудитории мыслить и домысливать самостоятельно, признавал свою обреченность быть писателем «для немногих»: «У нас совершалась и совершается темная и таинственная история борьбы неясных начал с ясными, зачатков с развитыми формами. Смысл этой борьбы будет нам вполне ясен только тогда, когда она кончится, когда наступит примирение и в нем обнаружится, чего искали, к чему стремились борющиеся силы» [3]. В отсутствие примирения, в обстановке потакания газетных и журнальных редакций вкусам разобщенной, разбившейся на партии публики Н.Н. Страхов вынужден был скрывать самые главные свои мысли о высших духовно-религиозных началах национальной русской и славянской самобытности, беречь их от поругания с разных сторон. Для того чтобы высказаться хоть намеком, он использовал форму критики, в основном, рецензии на социально-исторические статьи и книги, выходящие в Европе и России.

Интересный случай в этом роде представляет небольшая статья Н.Н. Стрехова «Славянофильство и Гегель» (1864), из серии статей в «Эпохе» под общим заглавием «Заметки летописца» [см.: 4]. Большую часть объема этой статьи занимает перевод письма П.Я. Чаадаева Фр.В. Шеллингу о том, что славянофильство в России является производным от влияния гегельянства. Очень аккуратно Страхов замечает, что, «конечно, верно и не подлежит никакому сомнению, именно, что славянофильство развилось у нас под влиянием немецкой философии, хотя может быть не исключительно под влиянием Гегеля, как полагает Чаадаев» [4]. И тут же переакцентирует внимание на важное обстоятельство такого влияния и еще более важные следствия из него: «как скоро речь пойдет о народе, понимаемом не как простое скопление человеческих неделимых, то уже по словам видно, откуда мы взяли форму для этих мыслей. Тут непременно будет – органическое целое и развитие, самобытность и заимные формы, народный дух и его проявления и др. Одним словом мы не можем говорить о народе иначе, как словами или прямо немецкими, или переведенными с немецкого, т.е. мы употребляем философские категории, выработанные и разъясненные немцами. Своих слов у нас для этого нет. <...> Чистые голые формы, от которых содержания несколько не зависит, можно заимствовать с полным правом. Поэтому философия, рассматриваемая с формальной стороны, как метода как приемы мысли, составляет такое же общее достояние, как и математика. Никак нельзя этого сказать о нашем расположении понимать политическую жизнь по французским или даже по английским образцам. Формы политической жизни тесно сливаются с самым содержанием, с историческою индивидуальностью народа, которому они принадлежат» [4].

Много лет терпеливо и настойчиво разъяснял Н.Н. Страхов необходимость и неизбежность развития национального самосознания, чаще всего возвращаясь к популярному спорному вопросу об ученичестве и подражательстве. Надо ли России учиться у Европы? Можем ли мы обустроить свою жизнь по западному образцу?

«Мы ученики Запада, в этом нет сомнения. Но люди, стоящие за прогресс и всяческое развитие... не хотят, чтобы мы когда-нибудь перестали быть учениками <...> Так в школе преследуется обидами и насмешками ученик, решившийся иметь свое мнение, независимое от того, чему учит любимый и уважаемый наставник. ...Этот спор все-таки составляет существеннейший и важнейший вопрос самой школы; ибо все учение напрасно, вся школа не имеет смысла, если ученикам суждено вечно оставаться учениками, если они никогда не дорастут до самостоятельности и зрелости. Собственно говоря, вопрос о нашей самобытной духовной жизни, о том отношении, в которое мы должны поставить себя к громадному и блистательному авторитету Европы, есть са-

мый существенный из наших вопросов. Он давно был поднимаем, принимал различные формы, постепенно зрел и раскрывался, и умереть и заглохнуть ему так же невозможно, как невозможно ребенку перестать расти, хотя этого иногда и желали бы некоторые чещур усердные педагоги» [5]. «Европейское просвещение, этот могущественный рационализм, это великое развитие отвлеченной мысли, должно быть для нас побуждением и средством к такому сознательному уяснению наших собственных духовных инстинктов <...> Гоняясь за европейским просвещением большею частью из легкомыслия и тщеславия, мы забываем обязанность всякого разумного человека – быть самостоятельным в своих суждениях» [6].

Славянский вопрос в публицистике Н.Н. Стрхова стал поистине «роковым» испытанием – и по трудности его изложения, и по проблематичности разрешения, и по последствиям прямых подступов к нему Н.Н. Стрхова для жизни самого писателя. В результате публикации «Рокового вопроса» в разгар польского восстания 1863 г. под удар попал и остался без работы не только сам Н.Н. Стрхов, но рухнул весь успешный проект журнала «Время». С другой стороны, именно попытки разобраться в обстоятельствах этой печальной истории привели к сближению Н.Н. Стрхова с И.С. Аксаковым, к сотрудничеству с аксаковской «Русью», к искренней и глубоко содержательной переписке, из которой мы получаем уникальные сведения и признания Н.Н. Стрхова, каких нет и не могло появиться даже в его письмах к Л.Н. Толстому [См.: 7]. Именно для «Руси» написал Н.Н. Стрхов критический разбор «Французской статьи об Л.Н. Толстом» (1884) [см.: 8], в которой максимально ясно высказался о христианской основе русской народной нравственности и т.д. Отдельная тема – участие Стрхова в деятельности Славянского общества. Осмысление славянского вопроса у Н.Н. Стрхова предполагало интенсивный диалог, «совместное мышление» со своими старшими и младшими современниками. Целостность и открытость стрховских размышлений по славянскому вопросу была поучительной в свое время и до сих пор остается образцом ответственного философского мышления.

Список литературы: 1. Григорьев А.А. Критический взгляд на основы, значение и приемы современной критики искусства [Электронный ресурс] Режим доступа: http://az.lib.ru/g/grigorxew_a_a/text_0390.shtml Дата обращения: 28.11.2012. 2. Стрхов Н.Н. Предисловие // Сочинения Аполлона Григорьева. Том первый. Изд. Н.Н. Стрхова. СПб., 1876. С. III–IV, VIII. 3. Стрхов Н.Н. Бедность нашей литературы (1868) [Электронный ресурс] Режим доступа: http://az.lib.ru/s/strahow_n_n/text_0070.shtml Дата обращения: 28.11.2012. 4. Стрхов Н.Н. Заметки летописца. «Эпоха». 1864. [Электронный ресурс] Режим доступа: http://az.lib.ru/s/strahow_n_n/text_0380oldorfo.shtml Дата обращения: 28.11.2012. 5. Стрхов Н.Н. Западничество и славянофильство // Стрхов Н.Н. Критические статьи (1861–1894). Том 2. Изд. И.П. Матченко. Киев, 1902. С. 156–157. 6. Стрхов Н.Н. Предисловие к первому изданию 13 января 1882 г. // Стрхов Н.Н. Борьба с Западом в нашей литературе. Исторические и критические очерки. Кн. первая. 2-е изд. СПб., 1887. [Электронный ресурс] Режим доступа: http://az.lib.ru/s/strahow_n_n/1887_predislovie.shtml Дата обращения: 28.11.2012. 7. И.С. Аксаков – Н.Н. Стрхов : Переписка / переписку составила М.И. Щербакова. – Группа славянских исследований при Оттавском университете и ИМЛИ им. А.М. Горького РАН – Оттава, 2007. 8. Стрхов Н.Н. Французская статья об Л.Н. Толстом // Критические статьи об Тургеневе и Толстом (1862–1885). 2-е изд. СПб., 1887. С. 458–484.

*Мухина И.Г.
г. Харьков, Украина*

ЕСТЬ ЛИ НАЦИОНАЛИЗМ В УКРАИНЕ?(К ПРОБЛЕМЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЫ)

Уже более двадцати лет Украина существует как самостоятельное государство, отстаивая свое право на свободное национальное развитие. Но по-прежнему продолжаются дискуссии о том, на какой основе строить национальную политику, которая смогла бы сохранить и укрепить прочные межнациональные отношения в Украине. Опыт постсоветских государств таких, как Грузия, Латвия, Литва, Эстония, Азербайджан и Россия демонстрируют нам противоречивый и опасный характер межнациональных конфликтов, которые в сочетании с социально-политическими могут привести к человеческим трагедиям и многочисленным жертвам (грузино-осетинский и грузино-абхазский конфликты, Нагорный Карабах, азербайджано-армянский конфликт, война в Чечне, национальная дискриминация русских в странах Балтии и т.д.). Украине пока удается избежать серьезных межнациональных конфликтов, хотя активизация националистических организаций (УНА-УНСО, «Свобода» и др.), которые демонстрируют открыто или завуалированно русофобские и юдофобские идеи – это очень тревожный сигнал к тому, что проблема межнациональных отношений является актуальной для современной Украины и других государств постсоветского пространства.

Для анализа проблемы межнациональных отношений следует обратиться к статистическим исследованиям. Согласно им, 49% жителей Украины, независимо от своей национальной принадлежности, прежде всего считают себя украинцами и гражданами Украины, 27% – идентифицируют себя прежде всего со своим населенным пунктом, 9% – считают себя советскими людьми и гражданами бывшего СССР, 5% – ассоциируют себя, как представителей своей национальности. Половина жителей Украины (44%) на сегодняшний день оценивает межнациональные отношения в нашей стране как в целом хорошие и толерантные. Треть респондентов считают межнациональные отношения в Украине насколько хорошими, настолько и плохими. В целом напряженными и конфликтными межнациональные отношения в Украине считают 14% опрошенных [1]. Эти данные свидетельствуют, что серьезной почвы для национализма в Украине нет, а если такие проявления имеют место, то они умышленно нагнетаются и мешают консолидировать украинское общество. Большинство жителей Украины считают не возможными на сегодняшний день серьезные конфликты на национальной почве в нашей стране, а политика украинского государства в сфере межнациональных отношений оценивается на сегодняшний день нейтрально.

В ходе реализации широкомасштабного проекта «Украинское общество на пороге XXI века», который осуществляется объединенными усилиями Института социологии АН Украины, Фонда «Демократические инициативы» и фирмы «СОЦИС», проблеме межнациональных отношений уделяется значительное внимание. В каждом из восьми общеукраинских социологических мониторинговых опросов, проводившихся с интервалом в год на протяжении 1994–2001 гг. по единой выборке, использовались два типа показателей для характеристики уровня национальной толерантности. Анализировались прямые оценки респондентов степени распространенности случаев дискриминации представителей различных национальностей, свидетелями которых они были непосредственно. Кроме того, уровень общей национальной толерантности измерялся с помощью более тонкого инструмента – шкалы социальной дистанции Богардуса. Эта методика была

модифицирована, адаптирована и апробирована в 1990–1991 гг. украинскими социологами Н.В. Паниной и Е.И. Головахой [2, с. 27–30]. Шкала социальной дистанции позволяет измерить эмоционально-психологическую установку людей на национальный изоляционизм (обособленность) либо межнациональную интеграцию. Она отражает определенную психологическую готовность к сближению или, наоборот, отмежеванию от представителей другой национальности, независимо от их личностных качеств, достоинств и недостатков. Ответы респондентов дают возможность определить социальную дистанцию, которую они хотели бы сохранить между собой и представителями той или иной этнической группы [2, с. 32]. В целом же по их динамике за несколько лет можно составить суждение о направлениях развития массового сознания – то ли в сторону укрепления межнациональной интеграции, то ли в сторону национального изоляционизма. Статистические данные свидетельствуют о том, что в течение 1990-х годов число наблюдаемых случаев нарушения прав и интересов представителей национальных меньшинств постепенно сокращалось, хотя характеризующие их тренды не были вполне устойчивыми. В 2001 г., однако, имело место заметное увеличение числа зафиксированных нарушений прав и интересов как представителей титульного этноса, так и других этнических групп. И хотя доля их невелика, однако сам факт роста дискриминации по этническому признаку не может не привлечь к себе внимания. По свидетельству участников опроса наиболее часто нарушались права и интересы украинцев (12,6%) и русских (10,4%), заметно реже респонденты сталкивались со случаями дискриминации евреев (6,3%) и представителей других национальностей (6,8%). Украинцы вдвое чаще русских фиксируют случаи нарушения прав и интересов своего собственного титульного этноса (14,5% против 7,1%). В свою очередь, русские в 2,4 раза чаще украинцев (18,5% против 7,8%) были свидетелями дискриминации представителей русской общины в Украине, в 1,4 раза чаще (8,4% против 5,9%) наблюдали случаи нарушения прав евреев и в 1,7 раза чаще украинцев (10,6% против 6,1%) отмечают факт этнической нетерпимости по отношению к представителям других национальностей, живущих в Украине. Имеют место расхождения в оценках частоты нарушения этнических прав и интересов жителей Украины и по ее отдельным регионам. О фактах дискриминации украинцев наиболее часто сигнализируют жители западного и центрального регионов: соответственно 18,2% и 14,5%. О нарушении прав и интересов русских свидетельствуют преимущественно жители юга Украины (14,9% против 10,4% в среднем по Украине). Свидетелями случаев дискриминации евреев являются преимущественно жители западного региона (7,4% против 6,4% в среднем по Украине). Наиболее часто сталкиваются со случаями нарушения прав представителей других этнических общностей, как правило, проживающие на юге Украины лица (10,1% против 7,2% в среднем по Украине). В данном случае речь идет прежде всего о нарушении прав ранее депортированных народов (крымских татар), вернувшихся в 90-х гг. в Крым. Однако, искусственно обострять проблему межэтнических конфликтов так же не следует. По мнению многих экспертов угроза возникновения и развития этнических конфликтов постепенно перемещается на периферию сознания, уступая место таким фобиям, как страх потерять работу (84,9%), тревожные ожидания неудержимого роста цен (75,0%) и бесперспективность борьбы с преступностью (69,8%), перспектива голода и холода в квартире (64,9% и 50,0% голосов соответственно), беспомощность перед последствиями катастрофы на Чернобыльской АЭС (35,7%). Что же касается боязни межнациональных конфликтов, то на ее актуальность в 1992 г. указывал каждый второй участник опроса, а в 2002 г. – лишь каждый четвертый.

Безусловно, межнациональный мир и согласие – одна из основных ценностей, культивируемых в украинском обществе. Боязнь утратить их порождает и тревожные

настроения, и избыточную осторожность, и известную подозрительность по отношению к «чужакам», и подсознательное стремление дистанцироваться от них, как носителей потенциальной угрозы разрушения с таким трудом сбалансированного мира межэтнических отношений. Особенно чутко реагируют на эвентуальную опасность вспышек насилия на этнической почве представители русской общины Украины. Наиболее чувствительны к этой проблеме русские, живущие в областях западного региона страны, и в еще большей степени – юга Украины, где четверо из десяти русских указывают, что в их регионе люди больше всего боятся межнациональных конфликтов. И если на западе страны в качестве главного «конфликтера» ими чаще всего рассматриваются представители титульного этноса, то на юге опасаются прежде всего проявлений нетолерантности со стороны вернувшихся после полувековой ссылки представителей ранее депортированных народов, главным образом, крымских татар. Но последние, как показывают результаты мониторинговых социологических опросов в Крыму, боятся не меньше того же, но уже со стороны местного населения – русских и украинцев. Мониторинговые социологические опросы, осуществлявшиеся силами Института социологии НАН Украины и фирмы «СОЦИС», в 1994–2001 гг., приводят нас к оптимистическому выводу: граждане Украины в своем большинстве не националисты и искренне хотят мирного сосуществования всех национальных групп, которые проживают в государстве [3].

После распада СССР хрупкий мир межнационального согласия не был ни разу нарушен вспышками насилия либо вооруженными конфликтами где бы то ни было на территории Украины. Однако, угроза межнациональных конфликтов – это один из наших страхов, хотя и не самый сильный. Безработицы, голода, холода и роста цен украинцы боятся еще больше. Как и ранее установка, укладываемая в привычную формулу «только б не было войны», широко распространена и популярна в нашем народе. Мы помним: худой мир всегда лучше доброй ссоры. Исторически так сложилось, что с давних времен украинские земли заселяли представители разных народов, особенно эти процессы активизировались в XIX–XX ст., коренным образом изменив этническую карту Украины. Только на территории Слобожанщины до XX столетия постоянными жителями стали представители 45 национальностей, в г. Харькове на 1917 г. представители национальных меньшинств составляли до 25% от всего населения, а немцы, поляки и евреи еще до Первой мировой войны сформировали самые крупные национальные сообщества, не считая русских, которым удалось вместе с украинцами и белорусами создать на Слобожанщине общеславянское сообщество. За весь этот период в данном регионе не произошло ни одного серьезного межнационального конфликта [4, с. 10]. Все эти народы существенно повлияли на социально-экономическое и культурное развитие края. В советское время Украина развивалась как многнациональная республика, а в период индустриализации 20–30-х гг., и в послевоенный период многие народы обрели здесь вторую родину. Уже на начало 90-х гг. XX ст. по статистическим данным на территории Украины проживали и сейчас проживают около 130 национальностей. Последние выборы в Верховную Раду в октябре 2012 г., где партия «Свобода» набрала 10% от числа избирателей, свидетельствует о том, что национальный экстремизм и националистические идеи имеют поддержку каждого десятого избирателя, который пришел на избирательный участок и выбрал ту политическую силу, с которой он, как гражданин Украины, связывает свое будущее. Такого «тревожного» результата Украина не имела за все годы независимости, и этот вопрос требует глубокого изучения и анализа со стороны историков, политологов, социологов и других ученых. Это предупредительный сигнал и для нашей действующей власти. Но, безусловно, ясно одно: проведение

гибкой национальной политики, направленной на создание условий для межнационального сотрудничества в политической, социально-экономической и культурной сферах должно быть основополагающим стержнем государственной политики, а радикальный национализм во всех его проявлениях должен подвергнуться жесткой критике и неприятию всеми гражданами нашего многонационального государства.

Список литературы: 1. Межнациональные отношения в Украине [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.rb.com.ua/rus/projects/omnibus/8633/>. 2. Головаха Е.И., Панина Н.В. Социальное безумие: история, теория и современная практика / Е.И. Головаха, Н.В. Панина. – К.: Абрис, 1994. – С. 105–118. 3. Межнациональные отношения и потенциальные конфликты в Украине [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.russian.kiev.ua/material.php?id=9001616>. 4. Мухина І.Г. Участь національних меншин у суспільно-політичному та економічному житті Харківської губернії (XIX – початок XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спеціальність 07.00.01 «Історія України» / І.Г. Мухіна. – Харків, 2006. – 19 с.

*Осинов А.М.
г. Харьков, Украина*

НЕОДНОРОДНОСТЬ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ УКРАИНЫ КАК ФАКТОР ПОТЕНЦИАЛЬНОГО КОНФЛИКТА

Различия между Востоком и Западом Украины разительны. Чтобы выяснить глубину этих различий, прежде всего необходимо обратиться к истории.

О жизни украинцев в империи Габсбургов можно сказать одним словом: бедность. Гористый рельеф, малые земельные наделы усложняли земледелие, а постоянный гнёт польской шляхты доводил крестьян до полного измождения. Не лучше жилось и населению маленьких, грязных галицких местечек, особенно после того как разделы Польши отрезали их от традиционных рынков сбыта в Украине. Стоит ли удивляться, что Галичина пользовалась в империи репутацией одной из самых бедных, захудалых окраин. Так, если в 1819 г. средний надел крестьянина в Восточной Галичине составлял 14 акров, то в 1848 г. – уже 9,6, а размеры среднего поместья за те же годы увеличились с 1051 до 1400 акров. Короче говоря, это было то самое общество, в котором богатые неуклонно богатели, а бедные беднели. 3,5 тыс. глухих деревень, почти полное отсутствие проезжих дорог, примитивные методы ведения хозяйства – вот что такое Восточная Галичина того времени. Не удивительно, что и урожаи были здесь, как правило, раза в три меньше тех, что выращивали в Чехии или Австрии, а рацион крестьянина (картошка да капуста) составлял лишь около половины рациона западного европейца. В голодные годы люди здесь просто вымирали. Между 1830 и 1850 гг. смертность в Восточной Галичине превышала рождаемость. Соответственно средняя продолжительность жизни западно-украинского крестьянина была крайне низкой – от 30 до 40 лет.

Разумеется, не все западные украинцы были крестьянами. И если искать среди западно-украинского общества какого-либо рода элиту, то за неимением лучшей придётся остановиться на греко-католическом духовенстве. В преимущественно крестьянском обществе духовенство выбилось в элиту, как говорится, на безрыбье, заменив естественное при данном общественном устройстве элитарное сословие – украинское дворянство, которое ещё в XVI–XVII вв. отказалось от своего народа, полонизировалось, и перешло в ка-

толицизм. Вместо дворянских династий, веками связанных со своим «родовым гніздом», в Западной Украине появляются «династии» местных священников. В XIX в. западно-украинское общество состояло всего лишь из двух сословий – крестьянской массы и небольшой касты священников. Западные украинцы не только не имели своего собственного дворянства, но и среди горожан были представлены в ещё более мизерных пропорциях, чем украинцы Российской империи. Всё это дало основания некоторым историкам рассматривать западно-украинское общество XIX в. как «социально неполноценное».

Основания эти нельзя не признать достаточно серьёзными. В самом деле, отсутствие дворянства в то время практически закрывало доступ к политической власти, без городов же не развивались промышленность и торговля.

В отличие от той части Украины, что вошла в состав Российской империи, Восточная Галичина не имела ни целины, которую можно было бы освоить, ни выхода к морю, который способствовал бы развитию торговли. А в отличие от Западной Европы, где массы крестьян уходили в города, которые нуждались в рабочих руках, даже те города Галичины, что можно было назвать городами (а таких уже было около 60), пребывали в глубоком застое. Короче говоря, возможности хозяйственного развития в этом регионе были весьма и весьма ограничены. Более того, экономическая политика Вены лишь обострила его проблемы, ибо она преследовала цель в основном сохранить аграрный характер восточной части империи и способствовать промышленному развитию лишь западных регионов, *прежде всего Австрии и Чехии*. При такой политике Галичина была обречена оставаться лишь сырьевым придатком и рынком сбыта готовой продукции, т.е. фактически внутренней колонией более развитых западных провинций империй.

Тот надел пахотной земли, который достался каждому крестьянину в результате всех реформ, представлял собой лишь жалкий клочок, на 70% это были участки размером менее 14 акров. Владея таким земельным участком, средняя семья едва могла сводить концы с концами.

Особенность Украины диктовалась принятыми здесь формами землевладения. В России, где более 95% крестьян жили общинами, они несли коллективную ответственность за новообретённые земли, а плата за них входила в обязанность общины. В Украине же общинные владения были редкостью. Около 85% крестьян Правобережья и почти 70% Левобережья вели единоличное хозяйство. Поэтому большинство украинских крестьянских семей получали индивидуальное право на землю и несли личную ответственность за выплату долга. Так укреплялась и без того сильная привязанность украинских крестьян к частной собственности, отличавшая их от крестьян в России.

В Украине рабочие в сколько-нибудь заметном количестве появляются лишь с середины XIX в. Поначалу большинство из них были задействованы в пищевой промышленности, прежде всего на сахарных заводах Правобережья. Но там ещё не было, как правило, пролетариев в строгом смысле слова: по большей части это были сезонные рабочие, в определённое время года вновь возвращавшиеся в свои села и обрабатывавшие свои земли.

Однако в тяжелой промышленности, особенно в Донбассе и Кривбассе, уже появлялся настоящий пролетариат. Именно здесь был самый высокий процент не только постоянных, но и потомственных рабочих.

Галицкие украинцы оставались всецело аграрным народом. В 1900 г. около 95% из них было занято в сельском хозяйстве, лишь около 1% – в промышленности (какой бы малой она ни была) и всего 0,2% – в торговле. Украинская интеллигенция включая священников, была немногочисленной – от 12 до 15 тыс. человек.

В 1859 г. средний крестьянский надел в Восточной Галичине составлял 12 акров (4,8 га), в 1880 г. – уже 7 акров (2,8 га), а в 1902 г. 6 акров (2,4 га).

Говоря иначе, удельный вес крестьян, которых можно было считать бедными (т.е. владевших менее 12 акрами земли), возрос с 66% в 1859 г. до 80% в 1902 г. Главной причиной уменьшения крестьянских наделов были их переделы между детьми владельца: в средней крестьянской семье обычно было до четырёх детей. С уменьшением крестьянского землевладения крупные владения увеличивались, поскольку их собственники скупали земли крестьян, которые уже не могли прокормиться со своих крошечных участков. Таким образом, Восточная Галичина была краем, где около 40% пахотных земель принадлежали 2,4 тыс. крупных землевладельцев, а на сотни тысяч крестьян с их крохотными наделами приходилось 60% обрабатываемой земли. Только около 10% населения Галичины проживало в городах.

К 1902 г. в провинции насчитывалось около 230 тыс. постоянных сезонных рабочих. Из них 18% были украинцы, 24% – евреи, 58% – поляки. Как и в российской Украине, этот очень «молодой» слой сохранял сильные связи с селом, и многие украинские и польские рабчие возвращались к сельскому хозяйству, отработав часть года в промышленности.

Несмотря на все свои усилия, в начале XX в. западные украинцы в целом ещё увязали в нищете, неграмотность оставалась распространённым явлением, а уровень национального самосознания большей части крестьянства был нулевым.

Крестьяне страдали не столько от безработицы, сколько от катастрофического падения их доходов, вызванного резким снижением спроса на сельскохозяйственную продукцию. В годы Кризиса чистая прибыль с одного акра (0,4 га) в мелких крестьянских хозяйствах снизилась на 70–80%.

Украинские земли, составлявшие около 25% территории Польши, оставались слабо развитыми аграрными окраинами или внутренней колонией, дешёвым сырьевым придатком центральных польских земель, откуда сюда поставлялась весьма дорогая готовая продукция.

Украина была ярко выраженным аграрным районом даже по польским понятиям: около 80% её населения составляло крестьянство (у поляков в среднем 50%) и только 8% – промышленные рабочие (у поляков – 20%). Эти структурные диспропорции были не единственными проблемами, основные экономические проблемы, которые оставались неразрешёнными ещё с довоенных времён, касались сельского хозяйства; главными из них были аграрное перенаселение и малоземельность крестьянских хозяйств. Эта проблема особенно острой была в Галичине, где свыше 75% крестьянских наделов не превышали своими размерами 10 акров (около 4 га).

В уменьшении аграрной перенаселённости снизилась роль эмиграции, поскольку Соединённые Штаты и в меньшей степени Канада сократили эмиграционные квоты. В результате за это время эмигрировало в Америку всего 170 тыс. западных украинцев.

Всего лишь около 135 тыс. западных украинцев было занято в промышленности, главным образом лесной и нефтедобывающей. По оценкам польских исследователей, в 1930-е годы в составе занятого западноукраинского населения интеллигенция составляла 1% (15 тыс. человек).

Галичина в XIX – первой половине XX вв. представляла собой своеобразный канандойлевский «Затерянный мир» – в том смысле, что мощные цивилизационные процессы обошли стороной эту гористую территорию.

Поляки развивали в основном систему начального образования, особенно в таких отсталых районах, как Волынь, Полесье и Холмщина; к 1930-м годам неграмотность на украинских территориях Польши уменьшилась до 28% (на Волыни её уровень оставался более высоким).

Из более чем 2400 украинских начальных школ, действовавших в Восточной Галичине в 1912 г., в 1937 г. оставалось только 352. На Волыни за тот же период количество украинских школ уменьшилось с 440 до восьми. В области среднего образования ситуация складывалась не менее печальная: в 1931 г. одна польская гимназия приходилась на 16 тыс. человек, а одна украинская на 230 тыс.

Ни Донцов, ни другие идеологи движения не имели чётких представлений о типе государства и характере общества, которые будут установлены после достижения независимости. Они мало что могли сказать и о его социально-экономическом устройстве, отмечая только, что в своей основе оно будет аграрным, а отношения в нём будут строиться на сотрудничестве государства, кооперативов и частного капитала. В основу политической системы закладывался принцип правления одной партии – националистической. Иерархия «борцов», или «лучших людей», составляли костяк и руководство этой партии. Во главе движения и будущего государства стоял верховный лидер – вождь, обладавший неограниченной и неоспоримой властью.

Совершенно очевидно, что украинский интегральный национализм нёс в себе элементы фашизма и тоталитаризма. Политически это был даже не столько тоталитарный, сколько *прототалитарный режим* – с той лишь разницей, что прототалитарные режимы были присущи европейским странам в XV–XVI веках. Подобные тенденции в 1920-е годы имели широкое распространение в Европе, а их влияние, в особенности итальянского фашизма, было особенно ощутимо в Восточной Европе. Однако, как отмечал Иван Лысяк-Рудницкий, западный фашизм, возникший в городской, промышленной среде, не состоял в близком родстве с украинским праворадикальным национализмом. Последний был гораздо ближе к праворадикальным движениям, возникшим в аграрных восточноевропейских странах, таким как «Железная гвардия» в Румынии, «Усташи» в Хорватии, «Стрела и крест» в Венгрии и соответствующие движения в Словакии и Польше.

После 17 сентября 1939 г. новый режим старался выглядеть демократическим. 22 октября 1939 г. он организовал выборы, на которых население было вынуждено голосовать за единственный список кандидатов – сторонников аннексии Западной Украины Советским Союзом. Не удивительно, что около 93% проголосовали так, как этого хотел режим. Наиболее популярным мероприятием стала экспроприация советской властью польских крупных землевладений и обещание передела их между крестьянами.

Земли, экспроприированные у польских помещиков и «розданные» беднейшим крестьянам, вдруг понадобились для создания колхозов, и около 13% этих земель было коллективизировано. После этого большинство крестьянства, и раньше не пылавшего любовью к Советам, окончательно отвернулось от нового режима.

Локальность действий УПА и то, что основная борьба шла за землю подводят к мысли о том, что всё это органично вписывается в рамки обыкновенной крестьянской войны – с той лишь разницей, что крестьянские (войны проходили в XVII–XVIII вв. В этом плане Галичина задержалась в своём развитии как минимум на два с половиной столетия.

К величайшему огорчению поляков, Сталину удалось убедить Англию и США признать аннексию Советским Союзом большей части Галичины и Волыни – обладание Западной Украиной давало СССР удобную стратегическую позицию относительно Польши, Венгрии и Чехословакии.

Сталинские геополитические планы привели к объединению фактически двух народов в одном государстве – как результат такой политики Юг и Восток испытывают на себе процесс построения идентичности по «западноукраинскому образцу».

Меньше 20 лет назад экономика Украины занимала 8 место в мире. Благополучие Юга и Востока Украины базировалось на индустриальной, экономической основе. Эффективное функционирование индустриальных областей возможно лишь в тесной связи с партнёрами в СНГ. Партия Регионов даёт шанс возродить индустриальный сектор Украины путём восстановления разрушенных экономических связей с бывшими партнёрами. Доля западных областей в промышленном производстве Украины в некоторых случаях не достигает и 1 процента. В поиске заработка население западных областей ориентировано на страны Запада. В целом картина следующая – с одной стороны, Европе не нужен конкурент в виде высокоразвитой индустриальной Украины, с другой стороны – сближение с Европой и, как следствие такого сближения – вхождение в НАТО поставит крест на возможности полноценного сотрудничества с Россией. Классики были правы – «экономика определяет политику», в нашем случае – это разновекторность ориентаций Юго-Востока и Запада Украины.

*Тучкова Т.В.
г. Мурманск, Россия*

ОСОБЕННОСТИ ОТРАЖЕНИЯ МЕНТАЛИТЕТА В ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ РОССИЯН

Исследование проблемы менталитета русской нации ведется представителями разных отраслей гуманитарного знания. Данное понятие широко используется историками, этнологами, антропологами, культурологами, психологами и представителями других наук. Но, несмотря на это, в науке прослеживается целостность философско-психологического, историко-культурологического, социолого-политологического осмысления феноменов «менталитет» и «национальный характер». Понятие менталитета тесно связано с понятием национального характера и зачастую они воспринимаются как идентичные.

Национальный характер – совокупность важнейших способов регулирования деятельности и общения, сложившихся на основе системы ценностей общества, в котором длительное время живет нация [1]. Менталитет на осознаваемом или неосознаваемом уровне определяет линию жизнедеятельности человека. Менталитет – система стереотипов поведения, чувственно-эмоциональных реакций и мышления, которые выражают определенную группу приоритетов и ценностей членов этноса. Менталитет имеет глубинно-устойчивый характер. В литературе выделяются такие структурные компоненты менталитета, как «картина мира», «стиль мышления», «кодекс поведения». По мнению О.Г. Усенко, элементами картины мира являются концепция мироздания, система ценностей, характерных для данного социума, сфера переживаний. Ядро стиля мышления образуют рациональные установки, правила мышления, которые могут сформировать стереотипы мышления; особенности познавательной и оценочной деятельности; комплекс эмоциональных установок и соответствующих чувств, подчеркивающих окраску и значимость тех или иных видов интеллектуальной деятельности у разных народов. Подструктура кодекса поведения включает систему установок поведения, социальные нормы и правила поведения, повторение которых рождает поведенческие стереотипы и социальные роли [7].

Наряду с понятием менталитета в науке исследуются феномен «региональной идентичности» (или «локальной идентичности»). Сущность этих понятий созвучна: – региональная идентичность предполагает осознание человеком своей принадлежности к общности людей, отграниченной от других определенными территориально-административными

тивными границами; – локальная идентичность обозначает локализацию человеком значимого пространства (например, «житель Крайнего Севера», «северянин», «южанин») [4].

Менталитет определяется особенностями своей культуры, проявляет себя в языке, который является основой формирования представлений о мире, системы ценностей и норм поведения. Язык – это среда бытования менталитета. «Языковой менталитет – это наш способ жить, думать и разговаривать» [3]. Т.Б. Радбиль выделяет следующие содержательные блоки языкового менталитета: первичный, исходный блок – языковой (отвечает за национально-специфичное видение мира в языке этноса); когнитивный блок связан с системой взглядов и умонастроений, основывается на знаниях и верованиях общества; эмоциональный блок связан со спецификой выражения чувств, характером и типовым набором эмоциональных реакций; аксиологический блок связан с системой норм и ценностей разного характера (семейных, эстетических, религиозных и т.д.); мотивационный блок (поведенческий) проявляет себя через систему важных для общества жизненных установок, мотивов, потребностей и целей деятельности [3].

Тесная связь языка с национальной психологией обнаруживает себя в частоте употребления отдельных слов, что дает косвенное представление о модальных ценностях того или иного народа и чертах его менталитета.

Результаты эксперимента по изучению языкового сознания современных русских и англичан показали, в частности, что очень важное место в образе мира русских людей занимает понятие «друг». Об этом говорят следующие показатели: друг, прежде всего, «верный, надежный, настоящий, старый, преданный, на всю жизнь, навеки, до гроба». Важными характеристиками являются и такие: «закадычный, любимый, сердечный, близкий по духу, лучший, родом из детства» и т. д. Слово «друг» находится в числе первых трех наиболее частых реакций на такие слова-стимулы, как: «встретить – друга, дорогой – друг, обещать – другу, товарищ – друг, простить – друга, звонить – другу, помогать – другу». Это говорит о том, что русскому языковому сознанию присуща своеобразная «другоцентричность». Русский нуждается в другом, в человеке-друге и готов воспринимать этого другого как хорошего, близкого себе [8].

Иная картина открывается в образе мира современных англичан. Понятие «друг» занимает 73-е место в ядре их языкового сознания (8-е место у русских) и имеет иную эмоциональную окраску. Прежде всего оно ассоциируется с «врагом», «противником», «девушкой» и эпитетом «хороший». Реакция «друг» чаще всего появляется на стимулы «знакомство, товарищ, коллега, дружище, сосед, союзник» [8].

Анализ частотного словаря русского языка, проведенный З.В. Сикевич, показал, что слово «добрый» встречается 277 раз и численно превышает все другие прилагательные, характеризующие человека. Именно это слово оказалось наиболее распространенным в ряду тех качеств, которые петербуржцы приписали «типично русскому человеку» в 1994–95 годах. Среди глаголов более других распространены слова «терпеть», «просить», «надо». В то же время понятия, связанные с рациональными действиями («убеждать», «разъяснять»), встречались реже.

Язык – инструмент, позволяющий обнаружить характерные черты национального характера. Например, идиоматические выражения «обойдется», «утрясется», «образуется» представляют присущий русским фатализм.

Универсальное для русского человека состояние «авось» сочетает в себе терпеливость и надежду на везение, символизирует беспечность, неосмотрительность. «Воля» – русский символ, находит проекцию в выражениях: «сам себе хозяин», «что хочу, то и ворочу», «никому ничего не должен» [6].

Отчетливо составляющие языкового менталитета находят проекцию в народных пословицах и поговорках. Национальный менталитет проявляется в них при отражении особенностей быта, природы, истории, культуры, верований, суеверий. Пословицы и поговорки наглядно иллюстрируют образ жизни, географическое положение, традиции той или иной общности, объединенной одной культурой. Особенности природы находят отражение в языковой картине северян. В темах северных пословиц и поговорок отражаются история народа, его быт, мировоззренческие понятия. Географическая удаленность от центра России зафиксирована в поговорке: «Мы – отрывочек от Москвы». Сложности жизни поморов запечатлены в следующих поговорках: «Кольская губа, что царская тюрьма: есть вход, да нет выхода», «Мурман – кому мать, кому мачеха», «В Коле с одной стороны море, с другой – горе, с третьей – мох, а с четвертой – ох», «Заехал в Поной – сиди да ной», «От Колы до ада только три версты», «На Коле человека убить, что кринку молока испить». О специфике природы и деятельности людей в Поморье свидетельствуют такие народные изречения: «Там гора, тут гора, в небо дыра – вот и Поной», «Зима – долгий нос: все переберет», «Море – не мать, а мачеха», «Море – горе, а без него вдвое», «Кто на море не бывал, тот и горя не видал, а кто побудет, тот никогда не забудет», «Хвали море, а сиди на берегу – с моря жди горя, а от воды – беды». Тяготы и лишения жизни в суровых природных условиях севера закаляли дух людей и это качество отражено в поговорках: «Поморы – люди проворы», «Кто в Коле три года проживет, того на Москве не обманут» [2]. Минорная тональность поморских пословиц и поговорок подчеркивает нелегкую долю тех, кто живет в северном крае. Языковая картина современных северян по-прежнему включает описание особенностей природы. Д. Коржов, анализируя поэтическое творчество мурманского поэта Владимира Смирнова, находит эту связь. Поморские стихи поэта пересыпаны словами и выражениями, о значении которых можно догадаться лишь из контекста: «поветерье», «красень», «вешала», «взводень», «угор», «поветь» и другими диалектными словами. В «Красени» поэт не просто любит звучание слова («Красень! – даже слово-то из лета»), но использует и связанную с ним примету, которую сообщает ему бабушка-поморка: «Завтра день, однако, будет ясен. / Погляди-ко, нонь какая красень, / Горизонт-то – / Будто бы расцвел...» Поэту эта примета известна по поговорке: «Если красень с вечера, рыбаку бояться нечего, если поутру, то рыбаку не по нутру». Еще одно поморское слово, на котором В. Смирнов выстраивает другое стихотворение, тоже связано с ветром. «Поветерья!» – поморы говорят так при прощании, желая уходящему попутного ветра. Для жителя этих мест естественна привычка соотносить жизнь с ветром, помнить о нем. Ветер играет в их жизни особую роль: будет он попутным, будет и рыбак с уловом, дети – сыты, а жена довольна [9].

О.Д. Родченко указывает на территориальное своеобразие поэтического мышления нации, заданное, в частности, особенностями погоды, рельефа, флоры, фауны и т.п. Рассуждая о месте и роли лексемы «СОЛНЦЕ» в стихотворениях северных авторов, она отмечает поэтическую специфику отражения этого явления природы, поскольку солнце на севере нарушает естественные законы бытия – зимой солнечного света вообще или почти нет, летом светило не уходит с небосвода: «Здесь солнце в отпуске зимой, / А летом бродит без привала» (Н. Букин); «Солнце правит бессменную вахту, / Перепулав, где ночи, где дни» (В. Матвеев). Описания солнца в творчестве поэтов-северян пронизаны положительными эмоциями, устойчивы образы СЧАСТЬЯ, РАДОСТИ, ПОДАРКА, НАГРАДЫ, ПРАЗДНИКА: «Весною – солнце мне награда, / А летом – светлый взгляд ночей» (А. Бажанов); «Обычный день, / А кажется, что праздник, / Когда на землю падают лучи» (В. Берлин). Такие переживания обусловлены тем, что северяне живут

больше месяца в полярной ночи. Состояние ОЖИДАНИЯ, в котором пребывает большую часть года лишенный солнечного света северянин, актуализируется в поэтической речи многократно: «Ночь полярная – полгода, Ночью зимняя погода, / Мы работаем, живем, / Мы полгода солнце ждем» (О. Бандур). Своеобразие восприятия северного солнца видно и в его сочетании со снегом: «Солнышко снежинкой алой / Мне покалывает щеки» (Н. Ко-лычев); «И огромный солнечный шар / Поднимает замерзшие шторы» (С. Мунина).

О.Д. Родченко подмечает в поэтических характеристиках северного солнца его своенравность, непредсказуемость: его время – ночь, его движение – визуальный круг или точка (оно игнорирует подъемы и спуски: катится мячом, ползает ежом, швартуется, как корабль, лежит промерзшей морошкой), его антураж – не зелень и одуванчики, а снег и лед. Холод гасит кольское солнце, превращает огонь в снег, мираж, воспоминание: «Полярное солнце – злорадный мираж теплоты» (Р. Маркова).

Региональное своеобразие поэтического портрета солнца определяют и профессионально маркированные зарисовки, поскольку Кольский Север – это край рыбаков, мореходов. Устойчивы образные формулы: СОЛНЦЕ – КОРАБЛЬ, ЯКОРЬ, РЫБИНА. «Швартуется к берегу солнце, / Короче и тоньше лучи» (Б. Орлов); «Там облака плывут, как сейнеры, / И тянут солнце в неводах» (А. Пьянов). Подытоживая анализ поэтического словоупотребления лексемы «СОЛНЦЕ» заполярными авторами, О.Д. Родченко отмечает, что ее эстетический потенциал имеет региональную специфику [5].

Таким образом, менталитет россиян и локальная идентичность людей, проживающих на разных территориях, базируется на комплексе общих признаков, связанных с историко-культурными и природно-средовыми особенностями жизни сообществ, находит свое отражение в их языковой картине.

Список литературы: 1. Бороноев А.О., Смирнов П.И. Россия и русские: Характер народа и судьбы страны. – СПб: Лениздат, 1992. – 144 с. 2. Меркурьев И.С. Пословицы и поговорки Поморья. СПб: ЛГОУ, 1997. – 148 с. 3. Радбиль Т.Б. Основы изучения языкового менталитета. – М.: Флинта, 2010. – 328 с. 4. Разумова И.А. «Экстремальность» как фактор локальной идентичности жителей Кольского Севера // Живущие на Севере: вызов экстремальной среде. Сб. статей / редколлегия: П.В. Федоров, Ю.П. Бардидева, Е.И. Михайлова. Мурманск: МГПУ, 2005. – С. 91–95. 5. Родченко О.Д. Солнце в поэтической картине мира северян // Живущие на Севере: образы и реальность: Сб. науч. ст. / Науч. ред. П.В. Федоров. – Мурманск: МГПУ, 2006. – С. 15–23. 6. Сикевич З.В. Социология и психология национальных отношений. СПб: Изд-во Михайлов В.А., 1999. – 203 с. 7. Усенко О.Г. К определению понятия «менталитет» // Русская история: проблемы менталитета. – М., 1994. – С. 3–7. 8. Уфимцева Н.В. Русские: опыт еще одного самопознания / Этнокультурная специфика языкового сознания. Сб. статей. / Отв. ред. Н.В. Уфимцева. М.: 1996. – С. 144–162. 9. <http://www.murmanlit.ru/proza/p17/63-1243245922.html>.

*Фролов В.М.
г. Харьков, Украина*

**СУДЬБА И ПЕРСПЕКТИВЫ ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ
ВО ВЗГЛЯДАХ С.Г. КАРА-МУРЗЫ И С.Е. КУРГИНЯНА**

Обращение к данной теме обусловлено тем, что перспективы нашей цивилизации продолжают вызывать серьёзную тревогу. На протяжении последних двух-трёх десятилетий оправдываются и реализуются в основном негативные прогнозы и сценарии. При этом судьба цивилизации имеет исключительное значение, поскольку с нею связаны судьбы десятков и сотен миллионов людей, наших соотечественников, современников и последующих поколений. Речь идёт именно о состоянии цивилизации в целом, о народах, её составляющих, их взаимоотношениях, о большинстве, а не о состоянии дел у отдельных граждан или узких социальных слоёв. Иллюзия сохранения минимального благополучия при поверхностном взгляде на ситуацию и процессы в стране продолжает поддерживаться тем, что продолжает растрачиваться накопленный ранее потенциал, практически не вкладываются средства в амортизацию материальных фондов, наращивается внешний и внутренний долг, страна экономит на своём будущем, на детях, образовании, здравоохранении. Превращаемая в сырьевой придаток развитых стран экономика наших стран испытывает особенно болезненные удары волн мирового кризиса.

Интерес ко взглядам именно этих авторов обусловлен тем, что именно их оценки и прогнозы на протяжении последних двух десятилетий, в значительной мере оправдываются. Их отличает устойчивое стремление к объективному анализу реальности, научные позиции не испытывают конъюнктурных колебаний, независимы от старых и новых авторитетов. Они авторы ряда бестселлеров, сочетающих достоинства глубины анализа, объективности, доступности изложения. Сергей Кара-Мурза, учёный-химик, в то же время является крупнейшим российским социальным философом, более двадцати пяти лет работающим над осознанием процессов трансформации советского и современного российского общества. Деятельность и подход С. Кургиняна более смещены в сторону практической работы, обогащены талантом оратора, публичного дискуссионщика. Ему присуще сочетание строгости мышления учёного-естественника и образности талантливого театрального режиссёра, который к тому же является хорошим практиком, организатором, менеджером. Для обоих характерно рассмотрение процессов, разворачивающихся в нашей цивилизации, через аспекты взаимозависимости этнических, национальных, цивилизационных процессов и через включённость этих процессов в мировые, глобальные процессы. Названных авторов отличает понимание масштабов катастрофы, которая постигла нашу цивилизацию, признание, пусть немногих, шансов на её возрождение, постоянный напряжённый поиск теоретических оснований и практических возможностей преодоления регрессивных изменений. С учётом вышеизложенного целесообразно изучать их взгляды и аргументы как компетентных представителей важного философского и социально-политического направления отечественной мысли, политических алармистов. Цель данной работы – знакомство в общих чертах и критическое рассмотрение взглядов, идей С. Кургиняна и С. Кара-Мурзы в отношении состояния и перспектив восточнославянской цивилизации.

С. Кургинян и С. Кара-Мурза на протяжении десятков лет успешно противостоят либеральным идеологическим штампам, преодолевают недоработки аутентичного марксизма, слабые места официального советского марксизма и социал-демократизма КПРФ. В результате их поисков выкристаллизовывается определённый комплекс вопросов, на которые надо ответить, проблем, которые надо решить.

Это прежде всего следующие вопросы. Существенные особенности нашей цивилизации. Исторический смысл Октябрьской революции. Адекватная оценка учений и деятельности К. Маркса, В. Ленина, марксистов; деятельности И. Сталина, М. Горбачёва, Б. Ельцина и других политических лидеров. Адекватная оценка достижений и недостатков СССР и реального социализма. Анализ исторической роли СССР.

Изучение причин и механизмов разрушения системы, советского строя и СССР. Условия и причины деградации нашей цивилизации после разрушения СССР. Особенности современной эпохи. Понимание тех угроз, которые продолжают действовать в отношении России, Украины, Белоруссии и других стран и народов нашей цивилизации, и того, какие угрозы нависли над миром в целом. В каких стратегиях и технологиях реализуются эти угрозы, как им противостоять. Какие существуют шансы и пути поворота наших стран от деградации к развитию, и какие субъекты могут обеспечить этот поворот к развитию. Что для этого надо делать.

Выраженный уклон данной проблематики в исторический аспект оправдан, поскольку настоящее – это момент, или период, вырастающий из прошлого и уходящий в будущее.

Особенности нашей цивилизации. Оба учёных, С. Кара-Мурза и С. Кургинян, используют термин «цивилизация» в смыслах близко к А. Тойнби (особый культурно-исторический мир) или в смысле, близко к С. Хантингтону (как совокупность близких по культуре современных народов, комплиментарных и склонных к консолидации на долговременной основе, к интеграции). В этом смысле для обозначения нашей цивилизации в разной степени подходят термины: восточнославянская цивилизация, российская, на известном этапе – советская, евразийская и др. (по Хантингтону – православная).

Главные особенности нашей цивилизации они видят в общинности, коллективистском духе и в связанном с этим мессианстве.

Иногда С. Кургинян вслед за А. Прохановым использует термин «империя». Но не в смысле принудительно соединённых и удерживаемых вместе народов с разными статусами, с закреплённой иерархией. А как ряд исторически, культурно близких народов и даже наций, сохраняющих своё этническое самосознание, оптимальную автономию, но осознающих своё единство и осуществляющих глубокую координацию усилий по развитию каждого народа и всей союзной общности. Это значение термина ими в первую очередь адресуется СССР, а также возможному будущему сообществу народов.

Ф.В. С выделением таких особенностей нашей цивилизации можно согласиться. В её формировании на протяжении веков определяющую роль сыграли относительная суровость климата, огромные пространства. Отсюда постоянное противоречие: необходимость координированного взаимодействия народов, вхождение их в такую «империю» для обеспечения более эффективной жизнедеятельности, а с другой стороны – и ограниченные возможности координации, гомогенизации как раз в силу масштабов и разнообразия природных условий. Важным следствием этого является сохранение относительно большого культурного разнообразия на этих пространствах, которое толкает в сторону политической автономности.

Что касается использования термина «империя» по отношению к будущему возможному союзу. Значение термина империя, связанное с наличием неравенства, с ранжированием народов, на наш взгляд, остаётся доминирующим в представлениях большинства нашего населения. Поэтому, использование этого термина в новом, привлекательном, смысле требует слишком большой разъяснительной работы, чтобы он не вызывал негативных ассоциаций и отторжения. Можно предположить, что данный термин используется для привлечения белого крыла патриотов единого государства к совместной работе по возрождению цивилизации.

Исторический смысл Октябрьской революции и значение опыта СССР они видят в попытке прорыва человечества к новому способу организации общества, основанному на общественной собственности. Эта попытка на данном этапе закончилась поражением, но в её ходе были продемонстрированы особые возможности решать ряд важных проблем общественного развития и в итоге усиливать контроль общества над условия-

ми своего существования. Возникновение и существование СССР в значительной мере повлияло на противостояние труда и капитала в мире, вынудило развитое капиталистическое общество стать более демократическим, социальным, сдерживало империалистическую экспансию.

К наследию К. Маркса учёные относятся с большим уважением как к содержащему ряд открытий в науках об обществе. К. Маркса считают разработчиком целостного учения о развитии общества. Но, вполне в духе марксистского учения, относятся к этому учению критически и творчески.

Ф.В. Можно согласиться с тем, что метод, разработанный Марксом, остаётся одним из наиболее перспективных научных направлений, позволяющих осознать механизм и перспективы развития человечества. Так, опираясь именно на марксизм, можно определить условия идеального «максимального КПД» человечества, который теоретически связан прежде всего с максимальной реализацией творческого потенциала каждого человека. А этот потенциал свободного человека направлен на развитие и усиление общества. Важным условием тут является высокая мотивация человека, разумные материальные потребности которого удовлетворены, а также эффективная координация усилий всех. Это развитое коллективистское общество, по Марксу – коммунистическое. Оно должно характеризоваться открытостью знаний, быть без колоссальных потерь всех ресурсов на извращённые потребности, нечестную конкуренцию и т.д.

Отношение к Ленину и Сталину. С. Кургиян считает очень важным использовать ленинское наследие, теоретическое и практическое, методы и технологии, для создания мощного конструктивного социального субъекта, способного конструктивно повлиять на ход исторических процессов. По его мнению, к разрушению России в 1917 году и к гражданской войне подвели не большевики, а недостаточно компетентные и недостаточно морально мотивированные либеральные силы. Силы, стоящие за Лениным, обуздали хаос, предотвратили распад страны, общества. Исключительное значение для возрождения цивилизационного потенциала Кургиян, вслед за Лениным, придаёт необходимости усвоения массами передового знания и опыта, то есть, необходимости учиться [8].

Отношение к деятельности Сталина и государственной политике того периода у С. Кара-Мурзы и С. Кургияна преимущественно положительное. Возможно, это частично объясняется стремлением противодействовать господствующему в обществе, особенно в СМИ, необъективному, сугубо отрицательному подходу. «Сталинские» репрессии этими алармистами объясняются необходимостью навести жёсткий порядок в разрушенной стране, поражённой засилием преступности, с отнюдь не ангельскими частями экспроприровавшего и экспропрированного населения, при внешней угрозе. Внутри лагеря победителей также были закономерны выяснения отношений.

С. Кара-Мурза обосновывает необходимость депортаций ряда народов особой ситуацией. Стремлением уйти от эксцессов, спонтанных расправ с коллаборационистами (по типу десятков тысяч казней без суда и следствия в освобождённой от гитлеровцев Франции, Чехословакии), да ещё в условиях продолжения тяжелейшей войны. С учётом специфики Крыма и традиций Кавказа. Если рассматривать эти депортации народов как наказание, то это было относительно мягкое наказание. Ведь если действовать по закону, тем более, по закону военного времени, очень большая часть взрослого молодого населения ряда народов должна была бы быть вырвана из семей, осуждена и расстреляна. А так генофонд был сохранён. [1, с. 345–347].

Ф.В. Действительно, сейчас трудно найти в крупных изданиях в научной, публицистической литературе, у «официальных учёных», даже попытки объективного анализа масштабных трагических событий сталинского периода: репрессий, голода, депортаций.

Трудно не согласиться с тем, что обеспечение эффективности общества переходного периода после двух войн, двух революций, в процессе глубочайших преобразований, установления нового уровня справедливости в обществе по принципу: лучше живёт тот, кто приносит больше пользы обществу, – это очень сложные задачи. Они решались при Сталине. При этом обеспечивалось форсированное развитие страны, были построены тысячи крупных заводов, создана передовая система образования и т.д.. Показательно, что «оранжевые» силы после их победы в оранжевой революции в Украине вернули государству (чтобы тут же продать иностранцу) только одно крупное незаконно приватизированное предприятие. Из обещанных сотен.

В объяснении возникновения голода в ряде регионов СССР, конечно же, должно учитывать важный фактор предшествовавшего форсированного, с перегибами, формирования колхозов. Крестьяне в массовом порядке, испытывая понуждение к вступлению в колхозы, и даже без этого понуждения, резали птицу и скот, прятали зерно, которое зачастую просто пропадало. Саботаж и диверсии также не могли не иметь распространение в тех условиях.

Деятельность Хрущёва, Андропова, Горбачева, Ельцина и ряда других реформаторов оценивается в целом отрицательно. И с этим тоже трудно не согласиться. Поскольку, если даже предположить у последних стремление повысить эффективность общества как основную цель их деятельности, то на первое место выходит их некомпетентность, несоизмеримость сложности задач, стоящих перед обществом и предпринимаемых усилий, неэффективность методов работы.

Причины и механизмы разрушения социалистической системы, советского строя и СССР. Поскольку СССР, советская власть, социалистическая система признаются С. Кара-Мурзой и С. Кургиняном закономерными явлениями, существовавшими вполне в логике исторического развития, то почему они так легко разрушились на рубеже 80-х и 90-х? Оба автора на первое место ставят внутренние причины и условия. При этом они признают, что эти причины осознаны далеко не в полной мере. В частности, причины беспечности, растерянности сторонников системы в период её разрушения и даже массовое предательство. Но также утверждается очень большое значение внешнего разрушающего воздействия. Так, по мнению С. Кара-Мурзы, существует примерно сто подсистем или аспектов связей, на которых держится историческая общность народ. В процессе перманентной холодной войны, которая перемежалась «горячими» войнами, идеологический, классовый, геополитический противник целенаправленно умело наносил удары по этим связям, конструктивным мифам, ценностям, представлениям советских людей. И добился своего: советский народ был демонтирован, рассыпан [3, с. 5–8]. С. Кургинян и другие вычленяют целый ряд различных аспектов войны, которые раньше недооценивались. Политическая война, экономическая, концептуальная, информационно-психологическая, диффузная сепаратистская, война с историей, метафизическая и другие. Эти войны продолжают вести против нашей цивилизации, поскольку она всё ещё остаётся серьёзным соперником. Войны становятся всё изощрённее [7, с. 2]. С. Кара-Мурза описывает множество конкретных приёмов, с помощью которых внешним противником, во взаимодействии его с заинтересованными внутренними субъектами, осуществлялись деструктивные воздействия на сознание наших людей. В результате этих воздействий народ лишился необходимых государственных структур и структур гражданского общества, обеспечивающих конкурентоспособность и выживаемость страны и народа, утратил чувство здравого смысла в этом отношении [2, / IV]. Эти приёмы сейчас нацелены на дальнейшее разрушение и блокирование поворота цивилизации к возрождению, к развитию.

Ф.В. Можно согласиться в том, что СССР состоялся как закономерное проявление социалистической тенденции. И тоже естественно, что это был субъект, готовый к попыткам социалистического строительства не в силу своей высокой социально-экономической развитости, зрелости, а в силу особой обострённости социальных противоречий в царской России, а также по причине общинных, коллективистских особенностей нашей культуры, цивилизации. Вообще для наших пространств характерны специфические сложные проблемы. Среди более конкретных факторов поражения, на наш взгляд, надо отметить естественную трансформацию, бюрократизацию, деградацию советской элиты в процессе и после выдающихся достижений советской мобилизационной системы. В период разрушения СССР противникам вообще удалось продвинуть на командные позиции компрадорскую по своему характеру группу элиты.

Современные угрозы для России, Украины, всей цивилизации. Убедительно обосновывая свои алармистские взгляды, Кара-Мурза и Кургинян считают, что путинское десятилетие в России принесло лишь определённое замедление процесса деградации страны. Но ресурс относительно благополучного функционирования страны в основных сферах жизни общества уже исчерпан. На подходе – решающий этап разрушения материальной базы страны и самой России как единого суверенного государства. Весьма вероятным сценарием разрушения являются технологии «цветных революций», «арабской весны», ливийско-сирийского варианта. Суть в том, что поддерживаемые западом и его союзниками прозападные лидеры оппозиции используют накопленное населением недовольство положением дел, направляют это недовольство против антизападной или недостаточно лояльной западу власти. Патриотические устремления части элиты разрушаются угрозой блокирования находящихся на западе счетов, «списками магнитского» и т.п. Патриотизм, например, населения и армии Сирии, в привычном уже порядке должен постепенно ослабеть до решающего уровня в течение многих месяцев бесперспективного сопротивления «мятежникам», поддерживаемым западом, ставленникам запада. Население стран-объектов страдает от постоянной опасности, разрушения коммуникаций, от отсутствия воды, работы, вообще обычной жизни. В такой ситуации среди усталых людей усиливается настроение вроде: уж лучше любая власть, несущая хоть какой-то порядок. А против обвинённых в жестокостях патриотических властей любой страны, в том числе России, Украины, возможны прямые военные действия со стороны запада. В результате переворота государственность и суверенитет страны резко ослабляются.

Шансы и пути возрождения. Шансы на то, что удастся сохранить и повернуть цивилизацию к развитию, и Кургинян, и Кара-Мурза считают очень невысокими. В силу слишком больших уже материальных, культурных потерь, возросшей отсталости от развитых стран, разрушения важных ценностных ориентаций у значительной части народа, а главное, в силу существующего строя, когда собственность и власть находятся в руках компрадорской буржуазии, не способной выйти из состояния первоначального накопления капитала. Но, если Кара-Мурза в основном пока уповает на способность русского народа эффективно «переформатироваться» в результате катастрофических смут, то С. Кургинян пытается повлиять на процессы и теоретическими поисками, и словом, и делом. Он создал движение, сторонники которого провели масштабные социологические исследования, которые показали, что для большинства сегодняшних россиян ценности советского общества важны, а прозападные либеральные силы, их идеология, не поддерживаются большинством населения. Причём, эти представления характерны для разных возрастных групп [5, с. 115–139]. На основании этого учёные пришли к выводу, что народ, хоть и значительно повреждён, но не уничтожен, и есть шансы на возрождение цивилизации. Это возможно через реорганизацию общества на

принципах, адекватных особенностям нашей цивилизации. В СССР и даже в царской России эта адекватность в значительной мере присутствовала наряду с существенными недостатками. С. Кур-гинян сформулировал стратегическую цель движения за возрождение цивилизации как построение «СССР 2.0». Цифры означают, что новое союзное образование не может быть копией разрушенного, а должно учитывать достижения и недостатки, ошибки прошлого, особенности современной эпохи. В частности, 1) необходим союз всех патриотических сил (от красных до белых); 2) важно преодолеть ошибку враждебных отношений властей с верующими; 3) основной движущей силой преобразований может стать прежде всего когнитариат, то есть, люди, хорошо владеющие современными информационными технологиями, в частности, работающие в соответствующих сферах.

Сторонники этого проекта во многом используют ленинские принципы и методы работы (учёба, школы, создание движения, в перспективе – партия, пропаганда, агитация, высокие цели). Они полагают, что в силу быстрого обострения противоречий в современном мире, человечество идёт к серьёзным потрясениям. И в распоряжении прогрессивных сил остаются немногие годы, чтобы подготовить «аттрактор» (силу, способную подхватит власть в состоянии хаоса и разрушений и использовать её на созидание). Пока такой силы на постсоветском пространстве нет.

Выводы. Изложенная система взглядов содержит ряд серьёзных упущений. Кроме уже названных выше надо обратить внимание на необходимость более точной идентификации, различать важные стороны феномена «СССР»: социально-экономический строй, форму политического правления, форму национально-государственного устройства и другие аспекты. Что именно предполагается взять оттуда?

Можно согласиться с С. Кургиняном в том, что, если даже шансов на возрождение цивилизации немного, и если дело даже будет проиграно, патриот народа будет до конца стараться его спасти. В соответствии с этим принципом наработки С.Г. Кара-Мурзы и С.Е. Кургиняна заслуживают внимательного отношения и обсуждения. С нашей стороны чрезвычайно важно внимательней разобраться в том, как соотносятся интересы и перспективы России и Украины.

Список литературы: 1. Кара-Мурза Сергей Советская цивилизация. т. 1 – М.: Изд. Дом Алгоритм, 2001. – 384 с. 2. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – 832 с. 3. Кара-Мурза С.Г. Демонтаж народа. – М.: Алгоритм. 2007. – 704 с. 4. Кургинян С.Е. Суть времени. В 4-х томах – М.:МОФ ЭТЦ, 2012., Том 1. – 2012. – 316 с. 5. Кургинян С.Е. Суть времени. В 4-х томах – М.:МОФ ЭТЦ, 2012., Том 2. – 2012. – 324 с. 6. Кургинян С.Е. Смысл игры – 33 // <http://eot.su/node/14449>. 7. Кургинян С.Е. Наше кредо // Суть времени № 1, 24 октября 2012. 8. Кургинян С.Е. Школа сути – 15 // <http://eot.su/node/14414>.

*Черномаз П.А.
г. Харьков, Украина*

**ГАРМОНИЗАЦИЯ УКРАИНСКО-РОССИЙСКИХ ОТНОШЕНИЙ
ПОСРЕДСТВОМ РАЗВИТИЯ ФОРМ
ТРАНСГРАНИЧНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА**

Проблематика формы и содержания в государственном управлении всходит к трудам древности. Одним из первых, кто классифицировал формы государственного устройства, был древнегреческий философ Аристотель (4 в. до н.э.). В зависимости от сочетания формы и содержания правления он в труде «Политика» выделил 6 видов государственного устройства (табл. 1): три правильных (царская власть, аристократия и полиция) и три – отклоняющихся от правильных (тирания, олигархия и демократия).

Форма государственного устройства зависит от количества правящих (один, немногие, большинство), содержание же – от добродетели правящих. Как писал Аристотель: «Итак, ясно, что только те государственные устройства, которые имеют в виду общую пользу, являются, согласно со строгой справедливостью, правильными; имеющие же в виду только благо правящих – все ошибочны и представляют собой отклонения от правильных: они основаны на началах господства, а государство есть общение свободных людей» [1, с. 456].

В 1917 г. французский географ, профессор Сорбонны Поль Видаль де ла Блаш в работе «Восточная Франция», посвященной вопросу французской принадлежности Эльзаса и Лотарингии (в результате Франко-прусской войны 1870–71 гг. присоединены к Германии, возвращены Франции в 1919 г.), выдвинул идею преобразования пограничных земель двух государств в зону взаимного сотрудничества. Он предлагал совместное освоение этих земель немцами и французами, считая, что граница должна стать не разделяющей, а объединяющей линией. Было в первых чертах сформулировано улучшение взаимодействия органов управления приграничных регионов с целью повышения благосостояния населения за счет совместных действий во всех сферах жизнедеятельности (экономическая, социальная, экологическая и др.).

Для практической реализации договор о сотрудничестве; 2) еврорегион (создание совместного координирующего органа управления); 3) объединение еврорегионального сотрудничества (создание совместного юридического лица с собственным бюджетом).

Развитие межрегионального приграничного сотрудничества является одним из приоритетов Совета Европы. Его основным вкладом в определение правовых основ этого сотрудничества стала Европейская рамочная конвенция о трансграничном сотрудничестве между территориальными общинами или властями (Мадридская конвенция) 1980 г. Она закрепила уже существовавшую на тот момент в Европе тенденцию – появление объединений трансграничного сотрудничества, которые получили название еврорегионов по имени первой такой группировки «Euregio», возникшей в 1958 г. на границе Германии и Нидерландов. Еще до подписания конвенции, в июне 1971 г., была создана Ассоциация европейских приграничных регионов (Association of European Border Regions) с секретариатом в г. Гронау (Германия) на территории первого еврорегиона «Euregio». Эта добровольная неправительственная организация сейчас объединяет около 200 разных институциональных форм трансграничного сотрудничества в Европе, большинство из которых названы еврорегионами.

Как Украина, так и Россия ратифицировали Европейскую рамочную конвенцию о трансграничном сотрудничестве между территориальными общинами или властями и два дополнительных протокола к ней. Таким образом, в украинско-российских отношениях появилась правовая основа для развития полноценного трансграничного сотрудничества.

В результате на границе Украины и России в пределах Баренцево-Черноморской оси трансграничного сотрудничества сформировался каркас территориально компактных еврорегионов, в основе которых лежат соглашения между территориальными общинами, расположенными по обе стороны границы. В этот каркас входят еврорегионы «Днепр» (2003 г.), «Слобожанщина» (2003 г.), «Ярославна» (2007 г.) и недавно созданный «Донбасс» (2010 г.) [2, 3].

Базируясь на основных положениях Мадридской конвенции, а также реалиях трансграничного сотрудничества, можно предложить следующее определение: *еврорегион* – это форма европейского трансграничного сотрудничества между имеющими общую границу территориальными общинами или местными органами власти регионов двух или более государств, оформляемая юридически в соответствии с внутренними законодательствами этих стран и нормами международного права в виде действующего соглашения, целью которого является координация взаимных усилий и осуществление согласованных мероприятий в разных сферах жизнедеятельности для решения общих вопросов в интересах населения, проживающего на территориях этих общин по разные стороны государственной границы.

16 ноября 2009 г. в Утрехте (Нидерланды) принят 3-й Протокол к Мадридской рамочной конвенции об «объединениях еврорегионального сотрудничества» (Euroregional Co-operation Groupings – ECGs). Он призван обеспечить основные положения создания и функционирования органов трансграничного и межрегионального сотрудничества и полностью соответствовать требованиям Регламента № 1082/2006 Европейского парламента и Совета ЕС от 5 июля 2006 г. об «Европейских группировках территориального сотрудничества» (European grouping of territorial cooperation – EGTC). Данным регламентом определены правовые основы создания еврорегиональных групп в странах ЕС. Таким образом, третий протокол к Мадридской конвенции расширяет действие основных положений данного регламента на страны Совета Европы, которые не входят в ЕС.

Данный протокол уже подписали 13 стран-членов Совета Европы (Армения, Бельгия, Германия, Кипр, Литва, Люксембург, Нидерланды, Россия, Словения, Украина, Франция, Черногория, Швейцария), присоединившихся к рамочной конвенции [4].

В протоколе определено, что *объединение еврорегионального сотрудничества* – это форма органа трансграничного сотрудничества в виде юридического лица с правом на собственный бюджет, которое подпадает под законодательство той страны-члена Совета Европы, где расположена его штаб-квартира.

ОЕС основывается путем заключения письменного соглашения между его членами-основателями. ОЕС могут основать территориальные общины или органы власти и другие члены, которые определены в п. 1 ст. 3 протокола. Под другими членами понимаются государства-члены Совета Европы, а также юридические лица, созданные с целью решения конкретных задач, представляющих взаимный интерес, которые не занимаются производственной или коммерческой деятельностью. Юридические лица могут быть членами ОЕС, если соблюдается хотя бы одно из следующих условий: 1) их деятельность финансируется преимущественно государством, территориальной общиной, территориальным органом власти или подобным органом; 2) их управление контролируется этими субъектами; 3) половина членов их административного, управленческого или надзорного органа назначается государством, территориальной общиной, территориальным органом власти или подобным органом.

При этом территориальные общины или власти имеют большинство избирательных прав в ОЕС. Также п. 1 ст. 3 протокола определено, что физические лица не могут быть членами ОЕС.

Выводы. Таким образом, вступление в силу Протокола № 3 к Мадридской конвенции будет способствовать принятию членами Совета Европы соответствующих национальных законов по обеспечению эффективной деятельности ОЕС. Учет данного европейского опыта в украинско-российском сотрудничестве приведет к уточнению юридического статуса уже существующих еврорегионов и созданию новых объединений еврорегионального сотрудничества, прежде всего с целью эффективной организации финансирования и реализации совместных проектов [5]. Это означает, что, кроме подписания соглашений о создании еврорегионов

на уровне органов региональной власти и местного самоуправления, будут созданы ОЕС в виде юридических лиц с соблюдением вышеперечисленных условий протокола.

Список литературы: 1. Аристотель Политика. // Сочинения: В 4 т. / Аристотель. – М.: Мысль, 1983. – Т. 4. – С. 375–644. 2. Черномаз П.А. Роль еврорегиона «Слобожанщина» в развитии украинско-российского трансграничного сотрудничества / П.А. Черномаз // Современные проблемы социально-экономического развития России: Материалы Международной науч.-практ. конф. (Белгород, 2 марта 2012 г.). – Белгород: ИПК НИУ «БелГУ», 2012. – С. 142–146. (456 с.) 3. Черномаз П.А. Еврорегион «Слобожанщина» как катализатор украинско-российского межрегионального приграничного сотрудничества / П.А. Черномаз // Стратегия экономического, политического, социокультурного развития регионов в условиях глобализации: Материалы международной научно-практической конференции. – Березнки, 2012. – С. 35–38. 4. Протокол № 3 к Европейской рамочной конвенции о приграничном сотрудничестве территориальных сообществ и властей [Электронный ресурс] // Официальный сайт Службы договоров Совета Европы. Режим доступа: <http://conventions.soe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=206 &CM=1&DF=&CL=RUS>. 5. Черномаз П.А. Институциональные перспективы украинско-российского трансграничного сотрудничества в контексте третьего протокола к Мадридской конвенции / П.А. Черномаз // Українсько-російське порубіжжя: стан та перспективи співробітництва: Матеріали науково-практичної конференції 16 квітня 2011 р. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2011. – С. 111–114.

СОДЕРЖАНИЕ

РАЗДЕЛ 4

РОЛЬ ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА ДЛЯ РАЗВИТИЯ ПОСТСОВЕТСКОГО ПРОСТРАНСТВА

Архиереев С.И. Сравнительный анализ развития институализированных форм социального капитала в Украине, России и Германии.....	3
Балабанова Г.Г. Факторы, влияющие на выбор моделей экономического развития в современных условиях.....	7
Бахчеванова Н.В., Дерев'янюк Ж.О. Торгово-економічні відносини між Україною та Російською Федерацією.....	10
Борзенко В.І., П'ятак Т.В., Решетняк Ю.Б. Міжнародна кооперація як спосіб підвищення ефективності діяльності підприємства.....	13
Винницкая С.Г., Назаренко Е.В. Об актуальности применения экономико-математических методов для совершенствования рыночных отношений в Украине и России.....	16
Давыденко Т.А. Современные тенденции трудовой миграции.....	18
Демёхина Е.А. Активизация интеграционных процессов на постсоветском пространстве.....	21
Енькова М.О., Шумейко Н.А. Совершенствование институционального механизма государственного регулирования развития малого бизнеса.....	23
Єгорова О.Ю., Єгорова Ю.В., Решетняк Н.В. Українська інноваційна модель розвитку економіки.....	26
Жмінька Л.А. Економічні засади здійснення трансакцій в ринковій економіці.....	28
Кажанова Е.Ю. О соответствии структуры человеческого капитала требованиям экономики информационного общества.....	31
Карпова І.В. Особенности проведения земельной реформы в Україні та Росії.....	34
Ли Чао, Сладких И.А. О месте международных образовательных программ Китайской Народной Республики в сфере экономического развития Украины и России.....	37
Матросов А.Д., Савченко Е.В. Национальные образовательные системы в условиях глобализации экономики.....	41
Олійник О.В., Сідельнікова І.В. Сучасний розвиток аграрного сектору національної економіки: стан, тенденції, перспективи.....	45

Олейник Н.Н. Влияние трудовых конфликтов на развитие организации.....	47
Попадинець О.В., Федоренко С.В. Соціальна відповідальність підприємництва в Україні та Росії.....	49
Решетняк Н.Б., Демченко С.К., Пахай В.А. Соціальне забезпечення як фактор мотивації працівників на підприємствах України та Росії.....	52
Савченко О.І., Нестеренко Р.О., Марута Д.С. Дослідження формуванні наукових парків при розвитку інноваційного середовища країни.....	55
Соболева О.П., Лях В.О. Порівняльний аналіз впливу економічної поведінки домогосподарств України та Російської Федерації на стабільність банківського сектору.....	58
Сычева О.В., Карвицкая Г.В. Влияние финансового кризиса на динамику показателей локальных рынков труда.....	62
Черная Т.И. Развитие творческого потенциала предприятия в условиях постсоветского пространства.....	64
Черномаз П.А. Современные тенденции развития украинско-российского трансграничного сотрудничества.....	67
Шипілова М.В., Зорянський В.А. Історичні паралелі та значення історичної пам'яті у вирішенні сучасних соціально-економічних проблем.....	70
Шкодина И.В., Буцкий С.И. Анализ информации на фондовом рынке.....	73
Шкодина І.В., Стрельник О.В. Посткризовий розвиток Росії та України.....	75
Шкодина Л.Г. Современные тенденции трудовой миграции между Россией и Украиной.....	78
Яцина В.В. Развитие аутсорсинга на промышленных предприятиях Украины и России.....	81

РАЗДЕЛ 5

ПОЛИТИКО-ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РАЗВИТИЯ УКРАИНО-РОССИЙСКИХ ОТНОШЕНИЙ

Анучина Л.В., Стасевська О.А. Виховна робота серед студентської молоді як засіб формування громадянського суспільства.....	85
Бакуменко О.О. Перспективи розвитку інститутів громадянського суспільства в сучасній Україні.....	88
Білоконь І.А., Тимців М.М., Гаряєва Г.М. Інтернет-сайт як об'єкт авторського права.....	91

Вергун В.Г., Шеховцов А.М. Современное состояние договорно-правовых отношений между Украиной и Россией.....	94
Гасвая О.В. Міжнародне-правове регулювання оплати праці.....	96
Гаряєва Г.М., Муренко О.Л. Пенсійна реформа та ЄС: маємо, що маємо.....	99
Дашенкова Н.М., Коробкіна Т.В. Трансформація феномену батьківства в сучасному суспільстві.....	102
Єфімов Є.О. Визначення правової охорони ОІВ, які створені за державним договором.....	105
Єфімов Є.О. Концепція трансферу технологій у військово-промисловому комплексі.....	108
Жуков С.М. Педагогічна діяльність православного духовенства у земських школах Харківської губернії (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.).....	111
Кашаба О.Ю., Васильєва І.Г. Політична еліта – як елемент політичної системи суспільства.....	114
Киян М.Ш., Окладна М.Г., Перевалова Л.В. Державотворча воля українського народу.....	117
Кравченко В.Я. Спроба відновлення української державності на Правобережжі (середина 1680-х-1704 рр.).....	120
Кузьменко О.В. Історія розвитку законодавства України та Росії про кримінальну відповідальність неповнолітніх.....	125
Муренко Е.Л., Гаряєва А.М. Україна – сфера геополітичних інтересів.....	128
Олійник О.М. Історія розвитку трудових відносин в 1918–1929 рр. та в роки незалежності України (порівняльний аспект).....	130
Олейник Н.Н., Яковлева Т.В. Становление и развитие арбитражных судов в России.....	135
Примшиц Ю.И., Мелешкова Ю.С., Гаряєва А.М. Правовое регулирование электронного документооборота в странах СНГ.....	139
Поступной А.Н. Реальна ли возможность объединения Украины и России?.....	143
Ржевская А.С., Ротова Н.В. Диалог культур: Украина и Туркмения.....	146
Селегей Р.С., Гаряєва Г.М. Проблема плагіату в сфері авторського права України.....	150
Семко М.О. Україно-російські відносини.....	153
Ткачев М.М. Дослідження методів визначення збитків від контрафактної продукції в Україні та Росії.....	155
Цebro О.К., Сачок П.В., Гаряєва А.М. Возможна ли защита прав интеллектуальной собственности в глобальной сети интернет?.....	158

Чуєшкова О.В.

Гендерна рівність як запорука демократизації сучасного українського суспільства (законодавчий і мовний аспекти).....160

Шевєрдін Д.О., Гаряєва Г.М.

Порівняльно-правовий аналіз законодавства України та зарубіжних країн, що регламентує відповідальність за комп'ютерні злочини.....164

РАЗДЕЛ 6**ДУХОВНО-КУЛЬТУРНЫЕ ЦЕННОСТИ
ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ****Алєйнікова Л.В.**

Організація самостійного навчання студентів як актуальна педагогічна проблема.. ...168

Бакун О.В.

Добро та благо у системі цінностей слов'янської та світової культури.....169

Билал Хамзе

Влияние веры на жизнь человека.....172

Волік К.С.

«Хай і хата згорить, аби Дукачі залишились»: (до історії народної прикраси).....174

Генькіна М.А.

Педагогические аспекты философии Ивана Ильина.....178

Голозубов А.В.

Традиции героического в Западной и Восточнославянской культурах: опыт сопоставления.....180

Дерев'янку Ю.П.

Рушники, як символічний код українського народу.....183

Ільченко О.В., Репко І.П.

Формування поліхудожньої культури особистості шляхом використання комплексу мистецтв.....186

Кобеєв В.Н.

Роль ситуаций успеха в профессиональной подготовке студентов во время обучения в вузе.....189

Корнєв А.Ю.

Образ Богдана Хмельницького в думах та історичних піснях.....192

Олійник Н.П.

Традиційне весілля села Гетьманівки Шевченківського району на Харківщині.....195

Пазиніч С.М.

Духовність як субстанційно якісний критерій розвитку суспільства.....199

Пономарьов О.С.

Філософія відповідальності як атрибуту соціального буття людини.....205

Резнік С.М.

Гуманізація та гуманітаризація вищої технічної освіти як педагогічна проблема.....209

Северин Н.В.

Культурные контакты украинской и русской интеллигенции: ретроспективный обзор.....212

Францев А.Н. Духовно-культурные ценности летного состава гражданской авиации Украины.....	216
Чубова В.Е. Понятие дороги в контексте восточнославянской культуры (на материалах словаря И.И. Срезневского и полевого сбора).....	218

РАЗДЕЛ 7

ПРОБЛЕМЫ ГАРМОНИЗАЦИИ МЕЖНАЦИОНАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ НА ПОСТСОВЕТСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Аксёнова Н.В. Рівні ксенофобії у сучасній Україні.....	223
Байдюк Н.В. Толерантність як основа гармонізації гендерних відносин.....	225
Беспалов С.В. Доктрина «Войны с международным терроризмом»: причины возникновения и результаты осуществления.....	228
Бросова Н.З. Возможна ли общность народов а posteriori? Современное прочтение И. Канта.....	232
Глебова Л.И. Противодействие ксенофобии в студенческой среде.....	236
Коновалов С.Н., Филатов В.А. Борьба с русским языком – реальная угроза для нации.....	240
Кружалина А.А. Проекты «Всеславянской федерации» в интерпретации российских демократов XIX века.....	243
Лобанов К.Н. Юг России и его политико-стратегические возможности в контексте развития современной российской государственности.....	247
Мотовникова Е.Н. Славянский вопрос в философской публицистике Н.Н. Страбова.....	250
Мухина И.Г. Есть ли национализм в Украине?(к проблеме национальной политики современной Украины).....	253
Осипов А.М. Неоднородность экономического развития Украины как фактор потенциального конфликта.....	257
Тучкова Т.В. Особенности отражения менталитета в языковой картине россиян.....	261
Фролов В.М. Судьба и перспективы восточнославянской цивилизации во взглядах С.Г. Кара-Мурзы и С.Е. Кургиняна.....	264
Черномаз П.А. Гармонизация украинско-российских отношений посредством развития форм трансграничного сотрудничества.....	270

Наукове видання

**ПЕРЕЯСЛАВСЬКА РАДА: ЇЇ ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ**

Збірник наукових праць
За матеріалами
VII Міжнародної науково-практичної конференції
19–20 грудня 2012 року

У двох частинах

Частина 2

Відповідальний за випуск канд. психол. наук, доц. *Панфілов Ю. І.*
Комп'ютерна верстка та технічне редагування *Бондаренко О. І.*
В авторській редакції

План 2013 р., поз. 138

Підп. до друку 2013 р. Формат 70 × 100 1/16. Папір офсетний.
RISO-Друк. Гарнітура Times. Умов. друк. 22,09 арк.
Наклад 75 прим. 1-завод 1–150. Зам. № . Ціна договірна.

Видавець і виготовлювач
Видавничий центр НТУ «ХП»,
вул. Фрунзе, 21, м. Харків-2, 61002

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3657 від 24.12.2009 р.